

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Havas-Kovács Dominika

**Andreas Capellanus: *De amore* – egy XII. századi szerelmi
traktátus értelmezése és recepciója a középkori és humanista
irodalomban**

PhD-értekezés

Antik irodalmak és kultúrák doktori program

Témavezető:

Dr. Gellérfi Gergő egyetemi adjunktus

Szeged

2026

Tartalomjegyzék

Bevezetés	4
A doktori dolgozat célja és felépítése	8
1. Andreas Capellanus és az <i>udvari szerelem</i> kulturális és irodalmi kontextusa	11
1.1 Andreas Capellanus személye és a <i>De amore</i> datálásának kérdése	11
1.2 Magyar vonatkozások a traktátusban	18
1.3 <i>De amore libri tres</i>	22
1.4 Az <i>udvari szerelem</i> kialakulása és kulturális háttere	24
1.4.1 Az <i>udvari szerelem</i> értelmezései és a <i>De amore</i> helye a vitában	26
1.5 A Bizáncban újjászületett regény: a bizánci regény hatása	29
1.5.1 Nyugati motívumok a bizánci regényekben	34
1.5.2 Francia irodalmi udvarok / irodalmi patrónusok	36
1.5.3 A bizánci udvar irodalma	38
1.5.4 A két udvar találkozása	42
1.5.5 Ámor a szerelem istene / Ámor a szerelem királya (Erós basileus)	44
1.6 Az értelmezés előfeltétele: a XI–XII. századi közeg és olvasóközönség	50
1.6.1 Az olvasóközönség intézményi terei: kolostorok, udvarok	51
1.6.2 Klerikus és lovag: szerelemvita, társadalmi mobilitás és ideálváltás	53
1.6.3 A champagne-i udvar mint kulturális közvetítő tér	57
1.6.4 A latin és a vernakuláris nyelv határán: médiumváltás és célközönség	60
1.7 Részösszegzés	63
2. Az <i>aetas Ovidiana</i> öröksége és meghaladása: a <i>De amore</i> forrásai	66
2.1 Az <i>auctoritas</i> fogalma	66
2.2 Az <i>auctoritas</i> rétegzettsége a <i>De amore</i> -ban	69
2.2.1 Az <i>auctoritas</i> megjelenési módjai a traktátusban: források, diskurzusok, önhitelesítés	74
2.3 Ovidius mint minta és kihívás: az <i>aetas Ovidiana</i> és a <i>De amore</i> viszonya	80
2.3.1 Ovidius olvasása az aszketikus közegben: monasztikus recepció és pedagógiai funkció a XII. században	83
2.3.2 Az ovidiusi női hang	85
2.4 A <i>Reprobatio amoris</i> értelmezési problémái: palinódia, <i>mizogin</i> hagyomány és kettős olvasat	87
2.5 Részösszegzés	94
3. Kéziratok	96
3.1 A korpusz	96

3.2	A vizsgált kódexek	98
3.3	Konklúzió.....	120
4.	A traktátus hatása az itáliai humanistákra	125
4.1	A szerelmi traktátus hatása Boccaccio <i>Dekameron</i> című művére	125
4.1.1	Boccaccio élete és munkássága	125
4.1.2	Boccaccio szerelemfelfogása.....	127
4.1.3	A <i>Dekameron</i> és a <i>De amore</i>	130
4.1.3.1	A harmadik nap bevezetője.....	132
4.1.3.2	Az „átmeneti szerző”	138
4.1.3.3	Az apácák és az egyházi férfiak szerelméről	140
4.1.3.4	Massetto da Lamporecchio története	144
4.2	Részösszegzés	148
4.3	Andreas Capellanus és Enea Silvio Piccolomini	149
4.3.1	Enea Silvio Piccolomini élete és a <i>Historia de duobus amantibus</i>	149
4.3.2	A kéziratok	150
4.3.3	A <i>De amore</i> recepciója a késő középkorban: Albertanótól Piccolominiig .	152
4.3.4	Johannes Hartlieb népnyelvű fordítása.....	157
4.3.5	A két történet összehasonlítása – a szerelmi fázisok.....	159
4.4	Részösszegzés	165
5.	Összegzés	166
6.	Bibliográfia.....	171
7.	Függelék.....	184

Bevezetés

Andreas Capellanus *De amore* című traktátusát sokan sokféleképpen értelmezték. Az elméleti értekezés elemzése kapcsán csupán egy valamiben értenek egyet a kutatók: ez a mű a szerelem felfogását skolasztikus alapossággal és felépítéssel tárja elénk.¹

A traktátus a XII. században, egyértelműen francia közegben, Marie de Champagne udvarában, francia közönség számára készült, ugyanakkor latin nyelven. Andreas Capellanus műve három könyvből áll: az első nagyjából a mű kétharmadát öleli fel, amelyben a szerző a szerelmet mint fogalmat definiálja, megvizsgálja annak eredetét, és azt, hogy kik között jöhet létre, hogyan és hányféleképpen. A második könyvben a megszerzett szerelem megőrzéséről beszél, illetve annak elmúlásáról vagy épp ellenkezőleg, fokozódásáról. Leírja, miféle jelek utalnak arra, hogy az érzés letűnőben van. Körüljárja a hűtlenség kérdéskörét, majd felsorolja a szerelem királyától, Eróstól kapott harmincegy szabályt. Mindezzel szemben egyfajta pálfordulás jelenik meg a harmadik, egyben záró könyvben, amit már maga a cím is jelez: *De reprobatione amoris*. A *De amore* utolsó könyvében, mintegy palinódiaként, úgy tűnik, hogy a káplán teljességgel visszavonja addigi vélekedéseit, s már-már valóságos nőgyűlölőként a szerelem káros hatásait taglalja.

A szakirodalom jelen állása szerint Gaston Paris (1883) volt az első, aki az *udvari szerelem* kodifikációjaként aposztrofálta a *De amorét*,² ami minden bizonnyal hatással lehetett Emil Trojelre, aki kilenc évvel később (1892) elkészítette latinul az értekezés kritikai kiadását.³ Trojel az akkor ismert tizenkét kéziratot keresztül mutatta be, hogy a *De amore* a XII. századtól kezdve töretlen népszerűségnek örvendett. Ismertette a kéziratok provenienciáját, és amihez személyesen is hozzáfért, arról leíró katalógust is készített. A bevezetés után a három könyvből álló szerelmi értekezés szövegét, a jegyzetapparátusban pedig az egyes kéziratokban szereplő szövegvariánsokat mutatta be. Ugyanakkor némi

¹ KÖSZEGHY Péter, *A szerelemről* = Uő., *Az én életemben éltető szépségem*, Balassi, Budapest, 2022, 13–53, 13.

² KIM, Ji-Hyun Philippa, « L'«*Amour courtois*» de Gaston Paris ». Une lecture décadente du Chevalier de la Charrette, *The French Review*, 83/3 (2010), 589–606., Ehhez még: PARIS Gaston, *La littérature française au moyen âge (XIe-XIVe siècle)* (Párizs: Hachette, 1888), PARIS Gaston, „*Une traduction d'André le chapelain au 13ième siècle*”, *Romania* 13 (1884): 403–404; PARIS Gaston, „*André de France*”, *Romania* 1 (1872): 105–107.

³ A dolgozatban található latin idézetek jelölését rövidíteni fogom Trojel kiadása alapján. Az online megtalálható szöveg forrása (Hozzáférés: 2026.01.25.):

<http://www.thelatinlibrary.com/capellanus/capellanus1.html>

<http://www.thelatinlibrary.com/capellanus/capellanus2.html>

<http://www.thelatinlibrary.com/capellanus/capellanus3.html>

A szöveg a következő kiadást követi: CAPELLANI REGII FRANCORUM, Andreae, *De amore libri tres*, Hrsg. Emil TROJEL, Libraria Gadiana, Havniae, 1892., a magyar fordítása pedig minden esetben: CAPELLANUS, Andreas, *A szerelemről*, ford. RAJNAVÖLGYI Géza, Balassi, Budapest, 2012. kiadásában olvasható.

pontosításra szorul a traktátus újbóli felfedezésének története: nem Gaston Paris volt az, aki a traktátus 1614-es nyomtatott kiadása után elsőként említi meg a *De amorét*, és nevezi meg azt az *udvari szerelem* műfajának alapműveként a XIX. században. Johann Christoph von Aretin (1803) kiváló német publicista, történész, könyvtáros és ügyvéd *Aussprüche der Minnegerichte* című monográfiájában hosszan idézi a káplán művét, azon belül is a 21 szerelmi ítéletet, a Champagne grófnőjéhez írt levelet, és annak válaszát, valamint a breton lovag történetét és a harmincegy szerelmi szabályt.⁴ Von Aretin müncheni tartózkodása alkalmával vette kézbe Johannes Hartlieb munkáját, aki 1440-ben fordította le népnyelvre a traktátust.⁵ A XIX. század elején a német területeken sokkal inkább a népnyelvű kiadás volt a meghatározó forrás az irodalomtörténészek számára, semmint a latin nyelvű.

Hartlieb fordítása (1440) során az értekezés szerzőjét hibásan Albertano da Bresciával azonosítja Andreas Capellanus helyett. Albertano szintén a XII. század végén élt, ugyanakkor nem francia területen, hanem Észak-Itáliában. Nevéhez több *sermo* és traktátus köthető.⁶ Éppen ezért Von Aretin (1803) felveti a kérdést, hogy a traktátus eredetileg itáliai népnyelven vagy latinul íródott-e, ugyanakkor Albertano neve azt sejteti számára, hogy a kitűnő jogász azért írta meg latinul a szerelmi traktátust, mert akkoriban (XII. század vége) a vulgáris nyelv még nem nyerte el kiforrott alakját⁷ Aretin monográfiájában (1803) közli Hartlieb (1440) fordítását, valamint a rendelkezésére álló latin kézirat javításával együtt a traktátus fentebb említett részleteit, mindezt a XIX. századnak megfelelő német helyesírással. A könyv végére a nyomtatásba még nem került olasz nyelven írott részeket is

⁴ ARETIN, Johann Christoph Freiherr von, *Aussprüche der Minnegerichte. Aus alten Handschriften herausgegeben und mit einer historischen Abhandlung über die Minnegerichte des Mittelalters begleitet*, Scherer, München, 1803, 61–162.

⁵ Uo., 3.

⁶ Hartlieb tévesztése a latin nyelvű forrásából fakad. A capellanus kézirat-hagyományban előfordul, hogy a szerző neve vagy egyáltalán nem jelenik meg, vagy tévesen. Albertano da Brescia nevével csupán egyetlen kéziratban találkozunk, így feltehetően ez volt Hartlieb forrása is, a mára elveszett trevisoi kézirat incipitjében olvasható: *Item libellus qui dicitur amoris et cortesie Albertani* (Treviso, Biblioteca del Convento di S. Margherita, Cod. 139), egy másik esetben Alanus neve jelenik meg a mű címében: *Alanus de Arte amandi Et remedio Amoris* (Róma, Biblioteca Vaticana, Cod. Ross. 1097). Szintén egyetlen kézirat címében olvasható Poggius, észak-itáliai humanista neve: *Poggius de amore et arte amandi et de remediis amoris*. (8. Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. 71.20 Aug. fol.). Az Enea Silvio Piccolominivel történő azonosítás a kremsmünsteri kódex explicitjében található: *Explicit tractatus de amoris arte et eius remedio editus út fertur ab Enea Silvio poeta Laureato* (Kremsmünster, Stiftsbibliothek, Cod. 120.). A harmadik könyvből csupán részleteket tartalmazó brüsszeli kézirat scriptora azonosítja Boncompagnóval a traktátus szerzőjét: *Liber qui dicitur amicitia magistri Boncompagni* (Brüsszel, Bibliothèque Royale Albert Ier, Cod. 1890-1892). Hat esetben pedig Gualterius neve jelenik meg, akinek a káplán ajánlotta szerelmi értekezést (Montpellier, Bibliothèque de l'Ecole de Médecine, Cod. 217, Berlin, Staatsbibliothek, Preuß. Kulturbesitz, ms. lat. 4^o239, Krakó, Biblioteka Jagiellonska, Cod. 5230, Prága, Universitätsbibliothek, Cod. XIV, E29, Brugge, Bibliothèque Publique, Cod. 479, Lüneburg, Ratsbücherei, Cod. Theol, folio 2^o49).

⁷ ARETIN, I. m., 5.

beemeli, amelyeket a *Vocabulario della cruscá*ból vett át.⁸ A latin nyelvű kézirat forrásának beazonosítása nem tűnik nehéz feladatnak, hiszen megjegyzi, hogy a kézirat utolsó fejezetében azt olvashatjuk, hogy 1451-ben készült, Berlinben. A ma ismert fennmaradt kéziratok listájából csupán egyetlenegyre igaz ez: a München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 416 jelzetű kódexre. Ebben a kódexben a káplán neve sem a mű incipitjében, sem explicitjében nem olvasható, azonban utóbbi a *finitus in Berlin 1451*-el zárul. E ponton fontos megjegyeznem, hogy a kéziratokkal foglalkozó szakirodalmak (Emil Trojel, Alfred Karnein), a szerző nevének azonosításához a mű címét, kezdő- vagy zárósort vették alapul, azonban Andreas káplán nevét két helyen is elrejtette a szövegben: először az első könyv hatodik fejezetében: *Nam ea caecus continetur et amens, quos ab amoris curia penitus esse remotos amatoris Andreae aulae regiae capellani evidenter nobis doctrina demonstrat.*⁹ Másodszor pedig a második könyv hatodik fejezetében: *Sed non gaudeat Andreas de eo quod magis cupit in orbe.*¹⁰ Mindkét részt megtalálhatjuk a müncheni kéziratban, így véleményem szerint Von Aretin (1803) elsődleges forrása Hartlieb (1440) lehetett, nem pedig a latin kézirat (1451), amely mellelleg Albertano nevét nem is tartalmazza.

A mű felkeltette François Just Marie Raynouard figyelmét is 1817-ben, aki a *Choix de poésies originales des troubadours* című antológiájában bemutatta a párizsi ms. lat. 8758 jelzetű kódexben lévő XIV. századi *De amore* kéziratot.¹¹ Raynouard kiemeli, hogy ez az értekezés az *udvari szerelem* egyik meghatározó műve.¹² Őt követve hasonló megállapításra jut Arthur Dinaux is 1837-ben.¹³

Helytelen tehát, ha csupán Gaston Paris (1883) nevével azonosítjuk azt a kijelentést, hogy Andreas Capellanus *De amore* című traktátusa az *udvari szerelem* kodifikációjának tekinthető, hiszen Paris előtt több mint nyolcvan évvel már Von Aretin (1803), majd Raynouard (1817) is deklarálja ugyanezt. Paris (1883) mégis csupán Raynouard (1817) értekezését olvassa és hivatkozza, mindezt pedig kritikai szemmel teszi, és kijavítja utóbbi, szerinte helytelen átiratait.¹⁴ A *De amore* tehát már a XIX. század elején elfoglalja a

⁸ *Uo.*, 5–6.

⁹ DA 1.6.385. „Hiszen az még a vakot és az eszehagyottat is befogadja, holott azokat mindenképpen ki kell zárni Szerelem táborából, amint azt a szerelemben jártas Andreasnak, a királyi udvar káplánjának tanítása is világosan elének tárja.”

¹⁰ DA 2.6.18. „Ám Andreas ne örvendjen sokáig annak, ami kíváncsú számára ezen a világon.”

¹¹ RAYNOUARD, François Just Marie, *Choix des poésies originales des troubadours*, Didot, Paris, 1817, 80–83.

¹² *Uo.*, 83.

¹³ DINAUX, Arthur, *Trouvères, jongleurs et ménestrels du nord de la France et du midi de la Belgique*, III, Técheur, Paris, 1837, 49.

¹⁴ PARIS, Gaston, *Études sur les romans de la Table ronde. Lancelot du Lac. II. Le Conte de la Charrette*, Romania, 12/48 (1883), 459–534, 525–526. Az ilyen átiratok közé tartozik Marie de Champagne levelének

szakirodalomban kiemelkedő helyét, ugyanakkor a mai napig Gaston Paris (1883) nevéhez kötik a tudományos diskurzusba való beemelését.

A második nyomtatott könyvet követően (1614) egészen 1803-ig senki nem foglalkozik a művel, sem annak fennmaradt kézírataival, sem pedig recepciótörténetével. A XIX. századtól kezdve azonban napjainkig számos tanulmányt olvashatunk a XII. századi műről, annak műfajáról, az alkotó kilétéről, valamint a középkori szerelemfelfogásról. Egyedül Alfred Karnein (1985) érintette a *De amore in volkssprachlicher Literatur*¹⁵ című monográfiájában a traktátus XV. századi recepcióját, amelyben részletesen kifejti, hogy a szerelmi traktátus alapját képezte a késő középkori latin nyelvű nevelődéstörténetnek. Megvizsgálva a mű keletkezését, hátterét és mondanivalóját, nyilvánvalóvá válik a népnyelvi irodalom genezisében betöltött jelentős szerepe. Mint azt Karnein megjegyzi, a káplán előtt senki nem írt korábban ilyen népnyelvi-poétikai *amor*-tanítást, amely így nagy befolyással bírt az ebben a témában később készült művekre. Megfigyelése szerint a recepció során mindig megújult a latin szöveg, újra és újra „felfedezték”, és az egyes újraírt változatok mind a recepció újabb fokozatait jelzik. Karnein monográfiája végén közli az általa ismert, és a XIII–XV. századi Európából fennmaradt 35 kéziratot, a további népnyelvű kiadásokat, említi az egyetlen fennmaradt inkunábulumot, valamint a két nyomtatott XVII. századi kiadásokat is (1610, 1614). Mindezek ellenére nem történt még meg a XIV–XV. századi kivonatolt, újrarendezett, parafrázelt kézíratos változatok alapos feltárása, így doktori dolgozatomnak ez az egyik célkitűzése.

A téma relevanciáját mutatja az is, hogy a középkori lovagi szerelem koncepciójának recepciótörténete nemcsak Magyarországon, hanem egész Közép-Európában is problematikus kérdés. Egyetlen közép-európai irodalomban sem ismerünk részletes udvari szerelem-koncepciót népnyelven a XIV–XV. századból. Egyértelműen kimutatható viszont az *udvari szerelem* jelenléte a latin nyelvű traktátusirodalomban, amelyet azonban csak igen kis mértékben ismerünk. Disszertációmban szeretném egy tágabb, regionális kontextusban megvizsgálni ezt a kérdést. A szakirodalom eddig nem vetett számot azzal, hogy Közép-Európában milyen népszerűségnek örvendett a traktátus a XIV–XV. században, amiről több mint 20 kézirat is tanúskodik.

keltezése. Ez azért is érdekes, mert Trojel a kritikai kiadásában jelzi, hogy ebben a kéziratban is az 1174-es dátumot olvashatjuk, miképp Raynouard is, de Gaston Paris azt félreolvasva tanulmányában az 1176-os évet jelöli meg. Noha az egyik legolvashatóbb kéziratról van szó, nem mehetünk el amellett, hogy nem lehet teljesen pontosan meghatározni a keltezést: Ab anno M.C.LXXIII R(?) Kal. mad. indictione VII.

¹⁵ KARNEIN, Alfred, *De amore in volkssprachlicher Literatur*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1985.

A doktori dolgozat célja és felépítése

Vizsgálódásom alapját a három könyvből álló műnek a XIV–XV. századi Közép-Európában észlelhető jelentős recepciója képezi, fő célkitűzésem pedig annak kutatása, hogy vajon milyen olvasóközönség, miképpen és milyen célból olvasta a szöveget. Volt-e közvetlen hatása a retorikai írásbeliségre, például a szerelmi levélmintakönyvek létrejöttében? Kutatásomban szeretnék kitérni a kodikológiai kontextusra: milyen szövegekkel másolták együtt? Használták-e az iskolákban, születtek-e hozzá kommentárok? Hogyan recipiálták a közép-európai olvasók az *udvari szerelem* témakörét?

Ennek kapcsán elvégzem a közép-európai *De amore*-kéziratok részletes leíró kodikológiai feltárását, elkészítem a leíró katalógusukat (nem csak a *De amore*, hanem a többi bennük hagyományozott szöveg tekintetében is), elemzem az egyes szövegváltozatok változtatásait, margináliáit, kommentárjait, és megvizsgálom a kéziratok provenienciáját. Hipotézisem szerint a XV. századból mintegy huszonhat fennmaradt kézirat több kodikológiai kontextusba illeszthető be. Ezek közül az egyikben több költői-drámai művel együtt (*Pamphilus de amore*, Francesco Petrarca, Enea Silvio Piccolomini, valamint Ovidius írásai), a másokban inkább filozófiai témájú szövegekkel jelenik meg a különböző kódexekben. A fennmaradt kéziratok között még egy csoportot elkülöníthetünk, amelyben a traktátus vallási és humanista szövegekkel együtt jelenik meg. Az általam is vizsgált krakkói kéziratban a nőgyűlölet jegyében értelmezett harmadik könyv mellett találkozhatunk a pseudo-ovidiusi *De Vetula* című XIII. századi latin nyelven írott művel is, sőt az ebből a korból fennmaradt kéziratok egy markáns csoportját alkotják azok a kódexek, amelyekben csupán a harmadik könyv szerepel. Ezeket a transzmissziós csoportokat részletesen vizsgálom disszertációmban, és bemutatom az elméleti értekezés feltehető hatását az itáliai humanistákra, különös figyelmet fordítva Enea Silvio Piccolomini *Historia de duobus amantibus* című regényére, valamint Giovanni Boccaccio *Dekameron* című művére.

További célkitűzésem, hogy a szerzőről kialakult vagy épp nem körvonalazódott képet árnyalni tudjam, ezzel párhuzamosan pedig a mű igen homályos keletkezési idejét alaposabban megvizsgáljam, s a szakirodalomban jelenleg szereplő tág időintervallumot (1174–1238) leszűkítsem. Úgy gondolom, hogy a recepciótörténet vizsgálata nem állhat biztos lábakon, ha nem fordítok hangsúlyt a XII. századi befogadói közönségre, a mű megírásának körülményeire, annak okára. Noha számottevő szakirodalom tárgyát képezi az elméleti értekezés irodalmi háttere, az antik örökség mibenléte, egyetlen kutató sem veszi figyelembe, hogy ezek a művek nem önmagukban állnak: a megrendelő óhaja mindennél

feljebb való. Éppen ezért dolgozatomban rámutatok arra is, hogy a XII. századi műre, és ezzel párhuzamosan az európai irodalomra is hatással volt a Bizáncban újjászülető regényirodalom.

A doktori dolgozat négy fejezetből áll, ezeken belül alfejezetek találhatóak. Az első nagy tartalmi egység a mű keletkezésének körülményeire fókuszál: számba veszem a szerző és a datálás problematikáját, ezt követően az irodalmi elemzés kerül a fókuszba. Bemutatom a XII. századi olvasóközönséget, a francia udvart: kiknek készülhetett a mű és milyen célból? Kit rejthet az ajánlásban szereplő Gualterius/Gualter/Walter név? Bár a mű nemrég megjelent magyarul Rajnavölgyi Géza fordításában, mégis úgy gondolom, célszerű ebben a fejezetben a traktátust röviden összefoglalnom, és az egyes tartalmi kérdéseket itt megválaszolni. Ezt követően bemutatom, hogyan hatott a káplán szövegére a Bizáncban újjászülető regényirodalom, majd zárásképpen megvizsgálom, vajon miért latinul és nem népnyelven íródott a traktátus.

Az *aetas Ovidiana* öröksége és meghaladása: a *De amore* forrásai című második fejezetben bemutatom, hogy a szerelmi traktátus nem egyszerű ovidiusi utánpótlás, hanem egy igen összetett mű, amelyben a káplán ókori és kortárs, keresztény és pogány forrásokat egyaránt felhasznál. Don A. Monson nyomán az *auctoritas* fogalmán keresztül ismerettem a mű belső hivatkozásokra épülő szerkezetét, végül pedig kitérek a harmadik könyv *mizogin* hagyományára is.

A harmadik egység alkotja a disszertáció gerincét: itt az általam vizsgált huszonhat kéziratot mutatom be, és ismertetem azok kodikológiai kontextusának vizsgálatát. Ismertetem a kéziratokban szereplő további műveket, és az általam fentebb feltett kérdéseket igyekszem megválaszolni. A kéziratok vizsgálata során célszerűbbnek tűnt, ha a jelenlegi lelőhelyük szerint csoportosítva mutatom be, majd ismertetem a szöveghagyományt, mint ha betűrend szerint tenném.¹⁶

A disszertációm negyedik és egyben utolsó fejezetében behatóan elemzem a szöveg itáliai humanistákra gyakorolt hatását: megvizsgálom miképpen használta fel és alakította át Boccaccio a *Dekameron* című munkájában Andreas káplán szerelemről és a társadalmi szerepekről alkotott véleményét. Továbbá részletesen foglalkozom Enea Silvio Piccolomini *Historia de duobus amantibus* című művével is: úgy hiszem Piccolomini nemcsak ismerte, de alkalmazta is novellájában a káplán intelmeit. Noha Karnein elveti, hogy az itáliai költőkre bármilyen hatást is gyakorolt volna a káplán szövege, mégis úgy vélem, hogy a

¹⁶ Osztrák, német, cseh, lengyel területek és a gyulafehérvári kézirat.

kéziratok mennyisége nagyfokú érdeklődésről tanúskodik a traktátus iránt, ami nyomot hagyott a humanista szerelmi költészetben.¹⁷

¹⁷A disszertáció témájában megjelent tanulmányok: HAVAS-KOVÁCS Dominika, „Udvari irodalom”, *az udvar irodalma Bizáncban és Nyugaton = Conciliatio. A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae XIII. országos konferenciáján elhangzott előadások*, I, szerk. JUHÁSZ Daniella – KERTI Anna Emese, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2019, 62–87.

HAVAS-KOVÁCS Dominika, *Amor est passio. A 15. századi német ajkú területek De amore-kéziratairól*, *Antikvitás és Reneszánsz*, 8/2 (2021), 37–56.

HAVAS-KOVÁCS Dominika, *Amor est passio. The Authorship and Dating of De amore by Andreas Capellanus*, *Sapiens Ubique Civis*, IV (2023), 291–307.

HAVAS-KOVÁCS Dominika, *Andreas Capellanus és Enea Silvio Piccolomini. A középkori szerelmi traktátus hatása a Historia de duobus amantibus című novellára = Tavaszi Szél 2021 / Spring Wind 2021. Tanulmánykötet*, I, szerk. MOLNÁR Dániel – MOLNÁR Dóra, Budapest, 2021, 449–459.

HAVAS-KOVÁCS Dominika, *Szerelem házasságon kívül. Andreas Capellanus traktátusának hatása Piccolomini szerelmi novellájára*, *Magyar Művészet. A Magyar Művészeti Akadémia elméleti folyóirata*, 11/3 (2023), 10–17.

1. Andreas Capellanus és az *udvari szerelem* kulturális és irodalmi kontextusa

1.1 Andreas Capellanus személye és a *De amore* datálásának kérdése

Andreas Capellanus személyét illetően a szakirodalomban több különböző állásponttal találkozhatunk. A szerző magát Andreas káplánnak nevezi, ugyanakkor sejthető, hogy ebben a korban a *capellanus* szó több mindent jelentett a káplánon kívül.¹⁸ Káplánnak nevezték általában azokat a papokat, akik felszentelt személyként egy adott udvarba kihelyezve végezték el a papi teendőket. John F. Mahoney 1958-as tanulmánya szerint Andreas Capellanus Marie de Champagne udvari káplánja volt, és hivatkozik Vigner 1938-as értekezésére, aki a Marie de Champagne udvarához kapcsolódó okiratokon szereplő Andreas káplán név hétszeri megjelenésével bizonyítja, hogy a szerző nem fiktív személy.¹⁹ Ugyanakkor Mahoney nyolc okirat megvizsgálása után mindössze kettőt talál relevánsnak, a további hat említés véleménye szerint egy másik vagy akár több különböző Andreas Capellanusra vonatkozik. A bizonyítékként felhozható tanú nevének többszöri előfordulásában találkozhatunk az Andreas Capellanus valamint az Andree de Lueriis megnevezéssel. Mahoney feltételezi, hogy e két név egyazon embert takarja, amit egy 1182-ben készült okirat alapján állít, ugyanakkor ez a dátum nem egyezik a traktátus első könyvének ötödik fejezetében Mária grófnő által írt levél dátumával (1174. május 1.). Kétségtelen, hogy az 1182-től 1186-ig tartó időszakból hét dokumentum is alátámasztja, hogy Marie de Champagne káplánja Andreas volt.

John F. Benton azonban négy évvel később cáfolta Mahoney eredményét, miszerint Andreas Capellanus nem lehet azonos Andree de Lueriisszel, hiszen utóbbi családi helyzetéről, kilétéről írásos dokumentumok állnak rendelkezésünkre, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy esetében egy szegény, jobbágycsaládból származó, a papi tisztséget megszerző szabad emberről van szó.²⁰ Benton a következőképpen érvel: a traktátus szerzőjének folyékonyan kellett beszélnie latinul, ami klasszikus műveltséget feltételez. Mindemellett az ókori szerzők műveit is behatóan kellett ismernie, s a párbeszédekben rejlő intertextuális utalások során kellő távolsággal mutatja be a társadalmi különbségeket. Egy

¹⁸ BORBÉLY Gábor, *Természetfilozófia, teológia, szexualitás. Andreas Capellanus De amoréja az 1277-es elitélő határozatban = Túl az iskolaifilozófián. A 21. század bölceleti élménye*, szerk. NYÍRI Kristóf – PALLÓ Gábor, Budapest, 2005, 298–316, 306.

¹⁹ MAHONEY, John F., *The Evidence for Andreas Capellanus in Re-Examination*, *Studies in Philology*, 55/1 (1958), 1–6.

²⁰ BENTON, John F., *The Evidence for Andreas Capellanus Re-Examined Again*, *Studies in Philology*, 59/3 (1962), 471–478.

ilyen szociális helyzetből érkező ember – írja Benton – nem írhat olyan iróniával, humorral a saját társadalmi helyzetéről, mint ahogyan azt az Andreas Capellanusként aposztrofált szerző tette. Konklúzióként csak annyit jelent ki, hogy biztos, hogy Andreas, a szerző káplán volt, de egyáltalán nem biztos, hogy Mária grófnő udvarában élt és szolgált.²¹ Ez utóbbi kijelentésének már egy korábbi tanulmányában is hangot adott, amikor azt írta, hogy 1187-től kezdve hiányoznak az udvari okiratok, sőt a XIII. század kevésbé dokumentált, mint a XII. század.

Egy korábbi kutatás azt igyekszik bemutatni,²² hogy ez a bizonyos Andreas művét karrierjének korai szakaszában írta, ugyanakkor csak az 1180-as években tűnik fel tanúként az okiratokban. Pio Rajna ugyan nem állítja biztosan, hogy Andreas Marie de Champagne káplánja volt abban az időben, amikor a könyvet írta, mégis felhívja arra a tényre a figyelmet, hogy az 1182–1186 közötti évekből származó okiratokon szerepel egy Andreas nevű férfi, aki könyve megírása után vált csak az udvar káplánjává. Theodore Evergates 2017-es monográfiájában tíz okiratot említ, amelyben a szerző neve megtalálható az 1182–1186 közötti időszakból, majd sorra veszi azokat a személyeket, akikkel együtt tanúként olvashatjuk.²³ Evergates nem tér ki arra, hogy e személyek ugyanazt az embert jelölik-e, sőt általában a nevek mögötti személy(ek)kel sem foglalkozik. Véleményem szerint ahhoz, hogy a szerző kilétéhez közelebb kerüljünk, figyelembe kell vennünk a traktátus feltehető keletkezési idejét is.

A szakirodalom jelen állása szerint a művet először 1238-ban említik, így a mű *terminus ad quem*je az 1238-as év, *terminus a quo*ja az 1174. év. Utóbbi (1774) a traktátus második könyvében Mária grófnő levelében olvasható. Keletkezésének valószínű helyszínéként egyes kutatók Párizst vetik fel, így többek között Peter Dronke is, aki Aristoteles természettel kapcsolatos értekezéseivel érvel, amelyet – hasonlóan a traktátushoz – 1210-ben betiltottak, ugyanakkor előbbi 1215-ben Philippus Cancellarius ideje alatt ismét engedélyezték.²⁴ A *De amore* argumentációja Dronke szerint inkább kapcsolódik a skolasztikához, mint az udvari világhoz: számos papi okfejtés és az ezzel járó humor

²¹ Uo.

²² RAJNA, Pio, *Tre studi per la storia del libro di Andrea Cappellano*, Studi di filologia romanza, 5 (1891), 193–272, 258–259.

²³ EVERGATES, Theodore, *Appendix 2 = Uő., Marie of France, Countess of Champagne, 1145–1198*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2019.

²⁴ DRONKE, Peter, *Andreas Capellanus*, The Journal of Medieval Latin, 4 (1994), 51–63, 56., UCKELMAN, Sara L., *Logic and the Condemnations of 1277*, Journal of Philosophical Logic 39, 2 (2010): 201–227.

található meg a műben,²⁵ éppen ezért felveti, hogy a traktátus közönsége egyértelműen a párizsi bölcsészeti egyetemen tanuló klerikusok voltak.

Az elméleti értekezéssel kapcsolatban egyvalamit biztosan kijelenthetünk: francia közegben, francia közönség számára készült, ugyanakkor latin nyelven.²⁶ Alfred Karnein, aki monográfiájában átfogó értelmezést ad a traktátusról, amellet érvel, hogy a mű az 1180-as években II. Fülöp udvarában készült. Hipotézisét négy érvel igyekszik alátámasztani: (1) három fennmaradt kéziratban nevezi magát a szerző a francia király káplánjának; (2) Gautier le Jeune, akinek a káplán ajánlotta művét, ezen időszakban volt *iuvenis*; (3) néhány királyi okirat 1190–1191 között tanúként két nevet említ: *Andreas cambellanus*, illetve *Andreas capellanus*, ami – Karnein érvelése szerint – a káplán rangbeli előre jutását mutatja, tehát művét korábban kellett írnia, (4) a traktátus megnevezése két, XIV. század közepére datált királyi okiraton is szerepel.

Ha jobban megvizsgáljuk Karnein érveit, akkor a következőket láthatjuk. A szerző megnevezésére Karnein idézi azt a három kéziratot, amelynek vagy incipit vagy explicit részében olvasható a francia király káplánja megnevezés. A három kézirat közül a legkorábbi a Rómában található XIII. századi kézirat,²⁷ amely Trojel szerint a legrégebbi is egyben. Valószínűsíthető, hogy mintájául szolgált a XIV. századi párizsi és a XV. századi firenzei kéziratnak is, ahol szintén olvashatjuk az *andrea francorum aule regie capellano* kifejezést. Karnein erre alapozva állítja, hogy Capellanus sohasem volt a grófnő udvarában, a kéziratok elején vagy végén található megnevezés a bizonyíték arra, hogy királyi káplánként II. Fülöp udvarában szolgált. Fontos megemlíteni ugyanakkor, hogy a szerző a nevét elrejtette a műben: *Nam ea caecus continetur et amens, quos ab amoris curia penitus esse remotos amatoris Andreae aulae regiae capellani evidenter nobis doctrina demonstrat.*²⁸ A királyi káplán megnevezés minden olyan kéziratban szerepel, amely az első könyvet is tartalmazza, így Karnein ezen érvelése nem tűnik teljes egészében megalapozottnak. A fenti idézetből jól láthatjuk, hogy a szerző magát a „szerelemben jártas Andreasnak” hívja és a királyi udvarhoz köti, nem pedig Champagne-hoz, de ez még nem lenne egyértelmű bizonyíték arra, hogy a káplán Párizsban szolgált.

²⁵ DRONKE, I. m., 56.

²⁶ EGEDI-KOVÁCS Emese, *Béla–Alexiosz emléke a 12. századi francia irodalomban = Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*, szerk. GYÖRKÖS Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013, 49–64 (Speculum Historiae Debreceniense, 13), 50.

²⁷ *Incipit liber amoris et curtesie ab andrea capelano regis francie compositus.*

²⁸ DA 1.6.385. – „Hiszen az még a vakot és az eszehagyottat is befogadja, holott azokat mindenképpen ki kell zárni Szerelem táborából, amint azt a szerelemben jártas Andreasnak, a királyi udvar káplánjának tanítása is világosan elénk tárja.”

Gualterius személyét illetően többféle elmélet is született. Két XV. századi kézirat – ezek közül az egyik a már korábban is említett, Trojel által nem ismert párizsi kézirat – Gualteriust a király fiaként²⁹ nevezi meg, míg a Codex Gaddianusban annak unokaöccseként jelenik meg.³⁰ II. Fülöpnek nem volt ilyen nevű gyermeke, ám a családban találkozhatunk a Gualterius névvel. Courtnay Péter unokáját – aki másodfokon VII. Lajos unokatestvére volt – ezzel a névvel illették, de a traktátus feltételezhető megírásának idején még túl fiatal volt, hogy a káplán a művét neki ajánlja. Gualterius három dolognak kell, hogy megfeleljen: viszonylag fiatalnak kell lennie, kitűnő latin nyelvtudással kell rendelkeznie, és valamennyire ismert kell, hogy legyen. Henri-François Delaborde bizonyítékokat talált arra vonatkozólag, hogy II. Fülöp udvarában élt egy Gualterius nevű férfi, aki a történetírásokban becenévként a *chambellan* nevet viselte. Ugyanakkor ő 1125-ben Párizsban született, vagyis túl idős ahhoz, hogy a műben szereplő Gualterius legyen. Az ő fiát szintén Gualteriusnak hívták, aki, folytatva a családi hagyományokat, úgyszint a király kamarásaként szolgált. Előbbi részt vett 1149-ben VII. Lajos mellett a keresztes hadjáratban, ezt követően Párizsban szolgált. Rangbéli előrejutását mutatja, hogy több mint ötven évig szolgált kamarásként VII. Lajos, majd fia, II. Fülöp uralkodása alatt. Politikai befolyását mutatja az is, hogy 1174-ben VII. Lajos megbízta a kancellária igazgatásával, amely tisztséget 30 éven át viselte. A kancellária a káplán „munkahelye” is volt egyben, tehát Gualterius Andreas felettesének számított. 1205-ben bekövetkezett halála után fia, a fiatalabbik Gualterius vette át a kancellári feladatokat.

Az ifjabb Gualterius 1163-ban született és a róla fennmaradt történetírásban olvasható, hogy sikeresen rekonstruálta a királyi kancellária azon aktáit, amelyek az angolok elleni frétevali csatában elvesztek, és ezt követően a levéltárban lévő dokumentumokról mindig készült egy másolat, amelyet Párizsban őriztek. Ez az információ azért is érdekes a számunkra, hiszen kiderül, hogy Gualterius tanult volt, vagyis latinul is tudott. Korán és műveltségén kívül Karnein azzal érvel, hogy Capellanus *iuvenis*nek nevezi Gualteriust – *qualiter sibi tua imperita poterit obstare iuventus?*³¹ –, ami nem biológiai, hanem szociális értelemben azt az életkort jelöli, amikor a férfi már eléri a nagykorúságot (18 év körül), és túl van a katonai kiképzésen vagy annak a beavatási szertartásán, de még nincs önálló

²⁹ *Incipit liber primus Amoris laxivi edictus ad preces Gualterii regis filii Andree sacri palatii capellano.* – „Itt kezdődik a Szerelem első könyve, amelyet Andreas, a szent palota káplánja írt Gualterius, a király fia kérésére.” – saját fordítás

³⁰ *Explicit liber sapientissimo Andrea regis francie capellano compositus ad precum instantiam Gualterii nomine regis memorati nepotis.* – „Itt végződik a könyv, amelyet a legbölcsebb Andreas, a francia király káplánja szerzett, a nevezett király unokája, Gualterius kérésének sürgetésére.” – saját fordítás

³¹ DA 1.8.6.

családja, akit el kell tartania.³² Ez az életkor egyénenként változik, de a fiatalabb Gualterius esetében a *iuvenis* időszak 1181-ben kezdődik és 1186-ig tart, amikor feleségül veszi Elisabeth de Mondreville-t és megszületik fia, Adam.³³ Így tehát Capellanus művét semmiképpen sem ajánlhatta az idősebb Gualteriusnak, hiszen a mű keltezésének tág intervalluma (1174–1238), és ezzel együtt *iuvenis* kora bőven ezen időszak elé esne. George Duby úgy véli, hogy Capellanus csak azért ajánlotta Gualteriusnak művét, mert közvetlen a királynak nem tehette.³⁴ Gualterius személye tehát alátámasztja az okiratokon szereplő Andreas név megjelenését az 1182–1186-os időszakból.

A *capellanus* helyetti *cambellanus* szó előfordulását a királyi okiratokon nem csak Karnein vélte rangbéli előrejutásnak, hiszen ahogy fentebb említettem, Pio Rajna is így vélekedett. Peter Dronke azonban egy érdekes tényre hívja fel a figyelmünket: talán a szerző káplán volt, ugyanakkor a *capellanus* szót akkoriban nemcsak az egyházi személyekre értették, hanem metaforikus értelemben valaminek/valakinek a hívére is használták. Így például 1200 körül Gebehard *Vita* című művével kapcsolatban a salzburgi érsek azt mondja, hogy Gebehard oly nagy buzgalommal szolgálta (*obsequium*) Máriát, hogy joggal hívták *capellanus*nak – az ő hívének. Hovatovább találunk a X. századból is egy hasonló feljegyzést: Hrotsvitha *Gallicanus* című művében a császár *diaboli capellanus*nak hívja az ördög hívét, annak tisztelőjét.³⁵ Elképzelhető, hogy Andreas a francia királyi udvar káplánja volt, de azzal is számot kell vetni, hogy *capellanus*i értelmében csupán a királyi udvarhoz való ragaszkodását reprezentálta ez a jelző.³⁶

Trojel a három könyvből álló mű kiadása előtt 1889-ben a *Romania* című folyóiratban röviden megjegyezte, hogy a XII. század végén egy *trouvère* és egy krónikaíró (Lambert d'Ardres) utalásokat tett egy népnyelven írott regényre a párizsi Andreáról és a francia királynőről – bár sajnos ez nem maradt ránk.³⁷ 1971-ben Martín de Riquer összegyűjtötte azt a tizenhárom trubadúrt, aki említi ezt a művet. Ezekben a feljegyzésekben azt olvashatjuk, hogy Andreast – akit akkoriban még a francia Andreának is hívtak – hősként ünnepelte a nép, miután meghalt a szerelemért. Uc de la Bacalaria egyik versében felsorolja a szenvedélyes szeretőket, köztük pedig a párizsi Andreast is:

„Qu’eu jur pels sans evangelis
Que anc *Andrieus de Paris*,

³² KARNEIN, I. m., 32.

³³ *Uo.*, 33.

³⁴ DUBY, Georges, *A nő a középkorban*, Corvina, Budapest, 2000, 313.

³⁵ DRONKE, I. m., 55.

³⁶ *Uo.*

³⁷ TROJEL, Emil, IV. *André de Paris et André le Chapelain*, *Romania*, 18/71 (1889), 473–477, 473.

Floris, Tristans ni Amelis
Ne foron d'amor tant fis."³⁸

Egy másik trubadúr is utalást tesz a káplánra. Gaucelm Faidit – XII. század végi költő – a következőt mondja választott úrnőjének:

„*Car cel Andrieus, c'om romansa,*
non trais anc tant greu martire
per la reïna de Franssa
cum ieu per vos cui desire;
mas tant aut etz, per q'ieu m'albire,
que ja non aurai jauzimen
s'Amors vas mi no lo dissen...”³⁹

Az imént bemutatott részlet nagyfokú hasonlóságot mutat a traktátus második könyvének hatodik fejezetében leírtakkal, ahol a szerző a hűtlenség kérdéskörét járja körül, sőt magát is újfent megnevezi.⁴⁰

Dronke szerint ebben a részletben a szerző felidézi a párizsi Andreas meséjét, aki reménytelenül szerette a francia királynőt, és a nő is felmagasztalta őt azért, hogy győzzön. Ennek eredménye, hogy a traktátus szereplője felveszi a történet szerencsétlen főhősének a nevét.⁴¹ A korábban bemutatott részlet, amelyben a szerző magát Andreas királyi káplánnak nevezi, Dronke értelmezésében arra enged következtetni, hogy az író a szerelmet

³⁸ AUGUIS, Pierre René, *Les poètes français, depuis le XIIe siècle jusqu'à Malherbe*, Crapelet, Paris, 1824, 282. „Esküszöm a szent evangéliumokra, / hogy soha Andreas de Paris, / Floris, Trisztán vagy Amelis / nem voltak a szerelemben ilyen hüek.” – saját fordítás

³⁹ MOUZAT, Jean, *Les poèmes de Gaucelm Faidit*, A. G. Nizet, Paris, 1965, 323–324. „Hiszen az az Andreas, aki regényt írt, / soha nem szenvedett oly súlyos kínokat, / Franciaország királynéjéért, / mint én értem, akit vágyom; / de oly magas vagy, hogy attól félek, / soha nem nyerhetek örömet, / ha a Szerelem nem dönt mellettem.” – saját fordítás

⁴⁰ DA 2.6.18. *Sed dices forte: Adeo talis mulieris amore languescit amator quod eius nullis potest artibus oblivisci vel suam ab ea retrahere mentem; huic ergo, magister, liberationis praesta remedium. Sed non gaudeat Andreas de eo quod magis cupit in orbe, sine quo etiam diu non potest corporali vita beari, si suum unquam ediderit homini tam infortunato remedium. Magis enim videtur hominum utilitatibus expedire, si proprio illum relinquamus arbitrio et eius tanquam mortui vulnera negligamus intacta, quam amoris eum remedia doceamus. Quam regulam nostri quidem experimento cognoscimus esse verissimam. Nam et nos excellentissimi amoris concitamus aculeis, quamvis inde nullum sumpsimus nec speramus assumere fructum. Nam tantae altitudinis cogimur amore languescere quod nulli licet exprimere verbo, nec supplicantium audemus iure potiri, et sic demum compellimur proprii corporis sentire naufragia.* – „De te erre esetleg azt mondod: „Ez a szerelmes ám olyannyira vágyik annak az asszonynak a szerelmére, hogy semmiképpen sem tudja őt elfelejteni vagy elméjét elvonni tőle. Mester, adj hát neki valami gyógyírt, ami megszabadítja őt!” Ám Andreas ne örvendjen sokáig annak, ami kíváncsok számára ezen a világon, és ami nélkül nem lenne szép számára ez a testi élet, ha valaha is gyógyírt adott volna az ilyen szerencsétlen embernek. Hiszen úgy véljük, hogy nagyobb hasznára válik ennek az embernek, ha magára hagyjuk, és akárcsak egy halottnak, nem nyúlunk a sebeihez, mind hogyha megtanítanánk őt e szerelem meggyógyítására. Tapasztalatunk pedig nagyon is találónak ítélte ezt a megállapítást. Hiszen mi magunk is a szerelem nyílnak sebetől égünk egy igen kiváló hölgy iránt, bár e szerelem gyümölcseiből semmit sem kaphatunk, és arra még csak reményünk sem lehet. Mert úgy gondoljuk, hogy azt a szót ki nem fejezheti, és még könyörögni sem merészelünk meghallgatásáért. Így most éppen azt érezzük, hogy mi magunk is hajótörés felé sodródunk.”

⁴¹ DRONKE, *Andreas Capellanus*, 54.

szenvedélyesen szerető királyi káplán tekintélyére apellál (*amatoris Andree, aule regie capellani*),⁴² az ő nevében írja meg a művet, és vizsgálja meg részletesen a szerelem kérdéskörét. Ezt támaszthatja alá a következő idézet is: *Sunt et alia amoris praecepta minora, quorum tibi non expediret auditus, quae etiam in libro ad Gualterium scripto reperies.*⁴³

A fenti példák alapján feltehetjük azt a kérdést, hogy vajon az Andreas név nem egy irodalmi eszköz, csupán egy *nom de plume*, és a szerző egy ismert szerelmes nevét akarta felhasználni, amely korábban már egy létező szerelmes figura alakjában öltött testet, és amelyet később a trubadúrok is felhasználtak? Ha ez így lenne, akkor felesleges keresnünk a történelmi Andreas Capellanus személyét. Ugyanakkor mégis úgy gondolom, hogy a történelmi tények, az okiratokon szereplő név arra enged következtetni, hogy nem írói fikcióval van dolgunk, hanem egy valós történelmi személlyel. Az okiratokon láthatjuk, hogy a káplán fontos eseményeken vett részt a grófnővel az 1185 és 1186-os évben. Jelen volt Capet Margittal, amikor a grófnő megalapította a troyes-i Saint-Étienne templomot, és meghagyta a káplánnak, hogy érte és fiáért naponta misézzen. Elkísérte Máriát Párizsba alamiznásával, Williammel és egyik klerikusával Sézanne-i Odoval testvérének, Geoffrey-nak a temetésére, és jelen volt akkor is, amikor a grófnő néhai férje emlékére megajándékozta a Saint-Sauveur katedrális.⁴⁴

Minden eddig felhozott történelmi tény az 1182–1186-os évekre szűkíti a mű keletkezésének idejét, ugyanakkor ahhoz, hogy ezt bizton állítsam, meg kell vizsgálnunk a mű *terminus a quo* időpontjához köthető érveket is.

Ahogy korábban említettem, a szerző maga köti az 1174-es évhez a traktátus megírását. Marie de Champagne levelének keltezésében, az első könyv hatodik dialógusának végén jelenik meg az 1174. május 1-i dátum, amely napot egyébként a szerelem ünnepének tartották, mivel Chrétien de Troyes *Lancelot* című művének megjelenését kötötték hozzá.⁴⁵ Vannak, akik úgy gondolják, hogy a levélben szereplő címzett kezdőbetűje (A) valójában Eleonórára vonatkozik: A(elenor=Eleanor), ő lenne az a nemesasszony, akinek a grófnő üdvözlét küldi. Ezen gondolatmenet szerint a G betű és a mellette található *comes* kifejezés VI. Geoffrey-nak, Anjou grófjának szólhatott, aki II. Henrik – a későbbi angol király – öccse

⁴² Uo.

⁴³ DA 1.6.269. „Vannak a szerelemnek más, kisebb parancsolatai is, amelyeketnem kell meghallgatnod, hiszen megtalálod őket a Gualteriusnak írott könyvben is.”

⁴⁴ EVERGATES, Theodore, *Marie of France, Countess of Champagne, 1145–1198*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2019, 59.

⁴⁵ DUBY, *A nő*, 314.

volt. Ő 1152-ben megpróbálta Eleonórárt elrabolni és feleségül venni, de ez nem sikerült neki, így miután Eleonóra Poitiers-be ért, értesítette Henriket, hogy mihamarabb vegye őt feleségül, ami VII. Lajossal történő válása után hat héttel, 1152. május 18-án meg is történt. A történet azért is izgalmas, mert a grófnő levelében kifejti, hogy szerelem a házasságban nem létezik. Az 1174. május 1-je nem csupán a szerelem napja volt, hanem azon a napon került Eleonóra fogságba, Chinon várába, amiért felbujtotta fiait II. Henrik ellen.⁴⁶ Capet Margit egyike volt azoknak, akit szintén elfogtak, majd 1174. július 7-én mindkettőjüket elvitték: Margitot Devizes-be majd később Winchesterbe, Eleonórárt pedig Salisburybe helyezték. Előbbi valószínűleg sok bizalmas információt tudott Eleonóra házasságáról, és amikor Troyes-ban töltött három évet Mária férjének halálát követően, elmesélhette ezeket – legalábbis a traktátusban szereplő részletek erre engednek következtetni.⁴⁷

Az is biztosan állítható, hogy a mű szerzőjének ismernie kellett Chrétien de Troyes 1170-es évek közepén írt *Lancelot* című művét, amelyben a házasságtörő királynő és a fiatal lovag szerelméről olvashatunk, hiszen a káplán művében utal rá. A grófnő szerelmi ítéletekben fellépő bírói szerepe a *De Amoré*-ban is megjelenik, de korábban is találkozhatunk vele, méghozzá Chrétiennél – aki ezt sajátjának tekinti. Ha csupán átvételről beszélünk, akkor Eleonóra házasságtörésére való utalása miatt szándékosan a mű megírásához képest egy évtizeddel korábbra datálta a szerző, amikor Eleonóra fogságban volt, és amikor Chrétien megírta a *Lancelot* című művét.

1.2 Magyar vonatkozások a traktátusban

Természetesen vannak, akik szerint, miként a szerző, úgy a mű datálása is csupán írói fikció, s az valószínűsíthető inkább, hogy az 1186–1190 közötti időszakban keletkezhetett. Az 1186-os év III. Béla és Capet Margit házasságának időpontját jelöli. Ugyanakkor az időpont megállapítása szempontjából két olyan utalásnak is kiemelkedő szerepe van a műben, amelyeknek magyar történelmi vonatkozásai vannak.⁴⁸ A középkori francia irodalomban gyakran találkozhatunk magyarokra való utalásokkal. Karl 1908-as tanulmányában a *chanson de geste*-ekben olvasható magyar vonatkozásokat vizsgálta.⁴⁹ Kutatása során megállapította, hogy a XII. századi francia udvarokba háromféleképpen juthatott el a magyarság híre: királyok és nemesek házasságaival, különféle egyházi- és lovagrendek

⁴⁶ EVERGATES, I. m., 60.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ EGEDI-KOVÁCS, Béla-Alexiosz emléke, 52.

⁴⁹ KARL, Louis, *La Hongrie et les Hongrois dans les chansons de geste*, *Revue des langues romanes*, 51 (1908), 1–38, 20.

magyarországi jelenlétével, és a keresztes hadjáratokkal.⁵⁰ Ő maga az egyházi krónikákból történő vándorlást tekinti a legfőbb magyaráztatnak, és kiemeli, hogy míg a korai hősénekekben a magyarok barbár, keresztényellenes identitással rendelkező népként tűnnek fel, addig a későbbi krónikákban – legyen az francia vagy latin nyelvű – már baráti, a keresztény világhoz tartozó hívő közösségként jelennek meg.⁵¹ Csernus Sándor az Anjou-kori francia lovagi irodalomban tetten érhető magyarokra utaló említéseket vizsgálva rávilágít arra, hogy a XII. században jelenik meg a *magyarok mesés gazdagsága* mint irodalmi toposz, ami azzal az egyszerű ténnyel is magyarázható, hogy ebben az évszázadban gyakoribbá válnak a magyar-francia dinasztikus házasságok és a magyarok keresztes hadjáratokban való aktív részvétele.⁵² Egedi-Kovács Emese véleménye szerint ezen irodalmi toposz kialakulása és a magyarok megítélésének fejlődése azonban nem feltétlenül a francia egyházi rendek XII. századi magyarországi jelenlétének és a francia-magyar dinasztikus kapcsolatoknak volt köszönhető, hanem az úgynevezett „bizánci közvetítésnek” is. Az Andreas Capellanus által említett magyar király alakja mögött III. Béla király, a mű vélhető keletkezése idején még bizánci Béla-Alexiosz személye és történeti háttére sejthető.⁵³ Manuel császár 1163-ban III. Béla herceget udvarába vitette, és utódjául jelölte ki, hiszen első feleségétől egy leánya, Mária született, akit Béla-Alexiosszal el is jegyzett, s a trónörökösnek nászajándékkul Horvátországot és Dalmáciát ajánlotta.⁵⁴ Ám később Manuel második házasságából mégis született egy fia, így kárpótlásként az esküvő és a császári cím elvesztése miatt 1172-ben a császár Bélát hozzásegítette a magyar trón elnyeréséhez, és nőül adta hozzá felesége, Komnénos (Antiochiai) Mária féltestvérét, Châtillon Ágneszt (Châtillon Rajnald lányát).⁵⁵ Nikétasz Khóniatész történeti munkájában a következőket olvashatjuk:

„Úgy gondolta, hogy az eskütétel végrehajtása után az uralmat már átruházta arra, aki ágyékából származott, s ezért leányát rövid idő múlva elválasztja jegyesétől, Alexiostól, és Alexiosszal feleségének nővérét jegyzi el, aki testvérevel, Balduinnal nem sokkal előbb jött el Antiochiából. Mivel éppen akkor halt meg az, aki Magyarország uralmát viselte, Manuel ezt a halálesetet váratlan szerencsének vélte, s tüstént elküldi Alexiost fényes kísérettel és teljes uralkodói felszereléssel, hogy átvegye a paion uralmat, és uralkodjék honfitársai felett. Paionia minden nehézség nélkül el is fogadta, a királyi fejdísszel övezte homlokát, és így

⁵⁰ Uo., 37.

⁵¹ Uo., 37–38.

⁵² CSERNUS Sándor, *La Hongrie et les Hongrois dans la littérature chevaleresque française du Moyen Âge = La noblesse dans les territoires angevins*, éd. Noël COULET, Jean-Michel MATZ, Paris, 2000, 717–735, 719–720.

⁵³ EGEDI-KOVÁCS, *Béla-Alexiosz emléke*, 53.

⁵⁴ MAGDALINO, Paul, *Eros the King and the King of “Amours”. Some Observations on Hysmine and Hysminias*, *Dumbarton Oaks Papers*, 46 (1992), 197–204.

⁵⁵ Uo., 200.

senkitől sem háborítva uralkodott az egész nép fölött. A császár pedig ismét nagy gonddal hitestársat keresett lányának.”⁵⁶

Béla-Alexios 1172-ben tért haza Magyarországra, koronázásának dátuma pedig az 1173-as évre tehető, amely így alátámasztaná a műben szereplő a traktátus megszületését jelölő 1174-es dátumot.⁵⁷ Béla-Alexios Capellanus művében két helyen is előkerül: először egy magyar királyt állít szembe egy itáliai vezérrel, előbbi kiváló uralkodása nem korrelál külsejével,⁵⁸ másodszor pedig egy hölgy fejt ki véleményét, miszerint nem akar a magyarok pénzétől meggazdagodva, ám alávetett életet élni, inkább szülőföldjén marad.⁵⁹

Egedi-Kovács Emese történeti és filológiai elemeket is figyelembe véve mutatja ki tanulmányában, hogy a két, magyarokat illető említés mögött valóban III. Béla személye állhat, ám a magyarok gazdagságát említő jelenet nem Béla második, Capet Margittal kötött házasságára utal, hanem a korábbi, Châtillon Ágnessel kötött frigyére, ami a *De amore* korai, a szerző által is említett datálását támasztja alá. Ugyanakkor tanulmányában az 1174. május 1-je helyett május 7-ét ír, amely valóban lehetne egy, a szerzőtől származó időpont, de – ahogy fentebb bővebben kifejtettem – egyrészt a szerző a levélben szimbolikus keltezést alkalmaz, másrészt a levél végén a következőt olvashatjuk: *Ab anno MCLXXIII Kal. maii. Indictione VII.* Egedi-Kovács Emese érve amellet, hogy a traktátusban III. Béla Capet Margit helyett Châtillon Ágnessel történő házasságáról olvashatunk, megállja a helyét, ahogy a levélben szereplő dátummal is korrelál. Ugyanakkor véleményem szerint meggondolatlanság lenne a korai időpont elfogadása, tudván, hogy a Capellanus és Gualterius személyét illető történelmi tények, a királyi okiratokon tanúként szereplő káplán

⁵⁶ MORAVCSIK Gyula, *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, Akadémiai, Budapest, 1988, 293.

⁵⁷ EGEDI-KOVÁCS, Béla-Alexiosz emléke, 59.

⁵⁸ DA 1.6.142. *Fertur etenim quendam in Italiae finibus degere comitem habentem subtilia crura et ab optimis parentibus derivatum et in sacro palatio clarissima dignitate pollentibus omnique decoris specie coruscantem, cunctisque fertur abundare rerum divitiis, omni tamen probitate, ut dicitur, destitutus est, omnesque ipsum boni mores ornare verentur, praviq[ue] omnes dicuntur in eo domicilium invenisse. Et econtra rex est in Ungaria intensa plurimum habens crura simulque rotunda, prolixosque et aequales pedes et omnibus fere decoribus destitutos. Quia tamen nimia morum invenitur probitate fulgere, regalis coronae meruit accipere gloriam et per universum paene mundum resonant eius praeconia laudis.* – „Ugyanis azt beszélük, hogy él valahol Itália tájain egy gróf, akinek nyúlánk a lábszára, és a legjobb családok egyikéből származik, amelynek tagjai fényes tisztségeket töltenek be a Szent Palotában. Ő maga a külső szépség minden élével büszkélkedik, és mint mondják, bővelkedik a földi javakban. Mégis úgy hírlük, hogy híján van minden érdemnek, s míg a jó erkölcsök félve elkerülnek, a rosszak vernek lelkében tanyát. Ezzel ellentétben viszont Magyarországon van egy király, akinek vaskos karikalába van, és a lábfeje olyan széles, mint amilyen hosszú, ormótlan, s ő maga szűkölködik majd minden ékességben. Mivel azonban ragyognak kiváló szép erényei, kiérdemelte, hogy királyi korona ékesítse, és csaknem az egész világ zeng messzehangzó dicséretétől.”

⁵⁹ DA 1.6.18. *Malo igitur aere modico Franciae contenta adesse et liberum eundi quo voluero possidere arbitrium quam Ungarico quidem onusta argento alienae subiici potestati, quia tale multum habere est nihilum habere.* – „Inkább kívánok tehát hitvány pénzen Franciaországban maradni, és itt tetszésem szeirnt oda menni, ahová akarok, mint bőséges magyar ezüstökkel megrakottan idegen hatalom alá vettetni, mert ha így sokat is kapunk, végül semmink sincsen.”

nevének többszöri előfordulása is arra enged következtetni, hogy a mű keletkezési ideje az 1182–1186-os időszakra tehető.

A magyar királyra történő utalást a kutatók nem minden esetben III. Bélára értették. Gaston Paris II. Andrást, Steiner Árpád pedig előnytelen külseje miatt Könyves Kálmánt vélte azonosítani az említett király személyében.⁶⁰ Előbbi magyarországi királyként 1205–1235 között uralkodott, míg utóbbi 1095-től 1116-ig. Honnan ismerhette volna Capellanus a hetven-nyolcvan évvel korábban élt Könyves Kálmánt? – teszi fel a kérdést Rajnavölgyi Géza.⁶¹ II. András uralkodásának derekán az elméleti értekezés másolását betiltják, a művet tiltólistára teszik, a király esküvője pedig az 1200-as évek elejére tehető merániai Gertrúddal. Nem tartom valószínűnek, hogy a bajorországi Andechsben felnövő Gertrúd esküvője akkora ellenszenvet váltott volna ki a francia hölgyben, mint azt fentebb olvashatjuk, sőt a királyhoz köthető 1222-es Aranybullának híre a francia udvarba jóval később érkezhett meg, mintsem hogy az a traktátus szövegében – mint uralkodói érdem – megjegyzésre kerüljön.⁶² Steiner Árpád III. Béla ellen csupán egyetlen érvet hoz fel: a szövegben a király külsejéről azt olvashatjuk, hogy *omnibus decoribus destitutus*,⁶³ ugyanakkor III. Béla egy megnyerő, délceg férfi volt. Ezen érv megítélesem szerint ingatag lábakon áll, a kinézet megítélése mindig szubjektív. Eckhardt Sándor véleménye szerint itt csupán arról van szó, hogy III. Béla külseje valószínűleg nem éppen a francia férfiideált tükrözte.⁶⁴ Rajnavölgyi Géza kiemeli, hogy a párizsi Nemzeti Könyvtárban megtalálható a király és az ország püspökei jövedelmeinek kimutatása, amelyben egyértelműen látszik, hogy III. Béla ezüstjeinek összege egy házassági ajánlatra utalhatnak.⁶⁵ Fontos megjegyezni, hogy Eckhardt – ahogy korábban más kutatók is – III. Béla és Capet Margit házasságát veszi alapul, így az 1943-ban megjelent tanulmányában Béla személyét is cáfolni tudja, amennyiben kétséges, hogy a király helyet kapott volna Margit mellett a Magyarországra érkező kíséretben, hiszen az egy precízebb leírást vonna maga után.⁶⁶

Természetesen a művet nem szabad egyértelmű forrásnak venni, mivel a szerzőt is az értekezésben szereplő név alapján nevezzük meg, talán ez is csupán az írói fikció része.⁶⁷

⁶⁰ STEINER Árpád, *The Identity of the Italian „Count” in Andreas Capellanus’ De amore*, Speculum, 13/3 (1938), 304–308, 304–305.

⁶¹ RAJNAVÖLGYI Géza, *III. Béla párizsi házassági ajánlatának tükröződése Andreas Capellanusnál = Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*, szerk. GYÖRKÖS Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013, 65–72 (Speculum Historiae Debreceniense, 13), 69.

⁶² STEINER, I. m., 304.

⁶³ „minden szépségtől megfosztott” – saját fordítás

⁶⁴ RAJNAVÖLGYI, III. Béla párizsi, 70.

⁶⁵ *Uo.*, 69.

⁶⁶ *Uo.*, 70.

⁶⁷ NÉMETH Csaba, *Koholni szerelmet (Andreas Capellanus: A szerelemről)*, Buksz, 4 (2014), 312–318, 312.

Ugyanakkor, ahogy fentebb is taglaltam, a traktátusban szereplő dátum, III. Béla személye és a mű címzettjének életkora, valamint a királyi udvarban betöltött szerepe a következőkre engednek következtetni: Andreas Capellanus művelt, latinul magasan képzett káplán volt, művének megírása kezdetén Marie de Champagne udvarában szolgált, ám – ahogy azt Pio Rajna is megjegyzi – rangbéli előre jutását követően a mű befejezésekor már II. Fülöp udvarában élt és alkotott, ahogy ezt a királyi okiratok is mutatják. A mű keletkezésének idejét pontosan nem tudjuk meghatározni, de véleményem szerint a kései datálás, az 1190–1238 közötti időszak egyértelműen megcáfolható, és a fenti érvek mentén kimutatható, hogy a mű az 1182-től 1186-ig terjedő időszakban íródott. Az első könyvben szereplő 1174-es dátum mellett nem szól perdöntő érv, így – miként az iróniával írott mű maga – ez a dátum is csupán a fikciós kellék része.

1.3 *De amore libri tres*

Andreas Capellanus műve három könyvből áll. Az első nagyjából a mű kétharmadát öleli fel, amelyben a szerző a szerelem mint fogalmat definiálja, megvizsgálja annak eredetét, és azt, hogy kik között jöhet létre, hogyan és hányféleképpen.⁶⁸ A tizenkét fejezetből álló könyv első hat fejezete foglalkozik a szerelem általános kérdéseivel, a második fele a különböző társadalmi rangokhoz tartozó férfi-nő szerelmi kapcsolatát, megismerkedésüket dialógusokba rendezve mutatja be a közrendűtől egészen a főrangúig, mind a hölgyek, mind az urak tekintetében. A kitűnő retorikával megírt nyolc dialógus aránytalanul oszlik meg, valószínűsíthetően a szerző érdeklődését tükrözi a két hosszabb fejezet: a *Loquitur nobilis nobili*,⁶⁹ amelyben a szerelem királyának udvaráról olvashatunk, valamint a *Loquitur nobilior nobili*,⁷⁰ amelyben Marie de Champagne 1174. május 1-jére datált levele olvasható. Wagner Gyöngyi a két kiemelt fejezetről úgy véli, hogy azok az Andreas által megcélzott olvasói közönséget jelölik. A mindenki mindenkivel elve alapján azonban⁷¹ kilenc dialógusnak kéne szerepelnie, de a traktátus nem szól a nemesember főrangú hölgyhöz intézett udvarlásáról – ennek okát a szakirodalom nem részletezi. Véleményem szerint a „hiányzó” kilencedik dialógus egyrészt strukturálási, másrészt tartalmi szempontból sem tekinthető elmaradásnak. Capellanus a *Loquitur plebeius nobiliori*⁷² című fejezetben (ahol a III. Bélára történő utalást is találjuk) kifejti, hogy a közrendű férfi csak akkor érdemelheti ki

⁶⁸ BORBÉLY, I. m., 306.

⁶⁹ Nemesember beszél nemes hölgyhöz

⁷⁰ Főrangú úr beszél nemes hölgyhöz

⁷¹ RAJNAVÖLGYI, III. Béla párizsi, 66.

⁷² Közrendű úr beszél főrangú hölgyhöz

a főrangú hölgy szerelmét, ha nemesi erényekkel rendelkezik, mert akkor talán arra is van esély, hogy a király a nemesek közé emelje. Mindenesetre a szerző nyomatékosítja, hogy ha a főrangú hölgy nem talál magának vele egyenrangú vagy hozzá rangban hasonló férfit, akkor ne utasítsa el a közrendűt, ám annak elszántságáról az általa kitűzött próbák során bizonyosodjon meg. Úgy gondolom, hogy a traktátus ezen része jól reprezentálja a „hiányzó” fejezet magyarázatát: egy nemes könnyen megszerezheti a főrangú hölgy szerelmét, hiszen rangja nem akadály, a szükséges erények és udvarlási tanácsok az elméleti értekezés első könyvében részletesen olvasható a többi fejezetben, így a nemesember főrangú hölgyhöz intézett udvarlásáról a szerzőnek külön értekeznie felesleges lenne.

Az első könyv végén a többi rend szerelméről olvashatunk, amelyek közül a legnemesebb a klerikusoké, ezt követi az apácáké, majd a fizetségen szerzett és a szerelmi kéréseket könnyedén teljesítő szerelemről, legvégül pedig a parasztok és a szajhák szerelméről. második könyvben a már megszerzett szerelem megőrzéséről, fokozódásáról vagy éppen ellenkezőleg lanyhulásáról ír. Ennek az egységnek a végén a *De regulis amoris* című fejezetben olvashatunk egy „artúri elbeszélést”: a történet középpontjában egy fiatal lovag áll, aki Artúr királyhoz igyekszik, hogy elhozza onnan azt a karvalymadarat, aki a király udvarában egy aranyrúdon ül. A lovag azonban egy közeli erdőben eltéved, ahol egy titokzatos, idegen lány útmutatást és segítséget ad neki célja elérésében. A különböző próbák kiállását követően a lovag elnyeri Britannia nevű szerelmét, és a Szerelem királyától, Eróstól megkapott harmincegy szabályt közösen a választottjával kihirdetik, majd a néppel betartatják.

A lovag által kiállt próbák a korabeli olvasónak ismerősek lehetnek: az első próbatétel során át kellett kelnie a vízbe süllyesztett aranyhídon. A híd leírása felidézi a víz alatti Kardok hídját a *Lancelot, a Kordé Lovagjából*.⁷³ A lovag az őrt legyőzve, ám életét megkímélve átkel a hídon, ahol – a korábban hidat rázó – másik őrt megöli. A történet végén a karvaly megszerzéséhez kettős párviadalban kell győznie (a kesztyű megkaparintásához az ajtónállóval, majd a madárért Artúr egy lovagjával), ami szintén feleleveníti Chrétien másik híres regényét, az *Érec és Énide*-t.

A traktátus utolsó könyvében a káplán mintegy palinódiaként visszavonja az eddig leírt tanokat és a szerelem káros hatásáról ír.⁷⁴ Jóllehet Capellanus a traktátus végén

⁷³ WAGNER Gyöngyi, *Andreas Capellanus De amore című traktátusa*, Budapest, 2002, 45.

⁷⁴ DA 3.2. *Taliter igitur praesentem lege libellum, non quasi per ipsum quaerens amantium tibi assumere vitam, sed ut eius doctrina reffectus et mulierum edoctus ad amandum animos provocare a tali provocatione abstinendo praemium consequaris aeternum et maiori ex hoc apud Deum merearis munere gloriari. Magis enim Deo placet qui opportunitate non utitur concessa peccandi, quam cui delinquendi non est attributa*

kihangsúlyozza, hogy egyféle szerelem létezik, és az istent illeti meg, Étienne Tempier párizsi püspök 1277-ben kibocsátott határozatában mégis két, kezdő- és zárószavaival pontosan azonosítható könyvre referál és ítéli el azokat. Ezek közül az első Andreas Capellanus *De amore* című műve, a másik pedig a Hugo de Santalla által fordított *Tabula smaragdina* volt.

A *De amore* ugyanakkor nem vész homályba, a XIV. századtól kezdve számos kéziratban jelenik meg és a XV. századdal bezárólag több mint húsz kézirat őrzi Közép-Európában hol az egész, hol csak a harmadik könyv tartalmát.

1.4 Az udvari szerelem kialakulása és kulturális háttere

A következő fejezet célja annak bemutatása, hogy milyen történeti, irodalmi és elméleti folyamatok vezettek az *udvari szerelem* fogalmának kialakulásához, valamint miként értelmezhető Andreas Capellanus *De amore* című műve e sokrétű és vitatott hagyomány összefüggésében.

Az *udvari szerelem* kialakulásában minden bizonnyal nagy szerepet játszott Aquitániai Eleonóra – előbb VII. Lajos feleségeként Franciaország, majd válása után II. Henrik hitveseként Anglia királynéja. Eleonóra – az első trubadúr, IX. Vilmos unokája – igen művelt, az irodalmat szenvedélyesen szerető és pártoló asszony volt (nem véletlen, hogy a síremlékén is könyvvel a kezében ábrázolják),⁷⁵ aki a francia irodalom és kultúra XII. századi felvirágzásának egyik kulcsfontosságú szereplője.

Az ókori irodalom újjászületését élte a XII. században, a szerzők visszatértek az antik mintákhoz mind műfaj, mind stílusjegyek tekintetében.⁷⁶ A század első felében Európában az Artúr-regények, valamint a *chanson de geste*-ek éltek virágkorukat, míg keleten egy újfajta motívum kezdett kibontakozni: a bizánci szerelmi regények újjászületése.⁷⁷

potestas. – „Tehát ne úgy olvasd ezt a kis könyvecskét, mint ha a szerelmesek életének követését tűzted volna ki célul a magad számára, hanem úgy, hogy félrevezetve ezzel a tanítással és kiokosítva afelől, miként kell a nők lelkét szerelemre csábítani, meg tudd tartóztatni magadat az efféle csábításoktól, és ezáltal kiérdemeld, hogy örökkévaló jutalomban és Isten előtt kedvesebb szolgálat dicsőségében legyen részed. Hiszen jobban tetszik Istennek, ha valakinek alkalma nyílik a bűnre, de nem él lehetőséggel, mint ha csupán alkalmatlannak bizonyul.”

⁷⁵ DUBY, Georges, *Women of the Twelfth Century*, Polity Press, Oxford, 1997, 1.

⁷⁶ LESKÓNÉ DELBÓ Katalin, *A 12. századi bizánci regény. Hagyomány és újítás Nikéas Eugenianos Drosilla és Chariklés című regényében*, Budapest, 2020, 1.

⁷⁷ Vö: William Kibler a *La chanson d'aventures* című tanulmányában a XIII–XIV. századi francia gesztaénekekről állítja, hogy tematikájukban és narratív felépítésükben eltávolodnak a prototipikus gesztaénekektől, ezzel viszont azonosságot mutatnak a bizánci művekkel. Kibler így megalkotta a gesztaénekek alkategóriáját, a *kalandénekek* (*chanson d'aventures*) műfaját. Értelmezésében ez nem a *chanson de geste* hanyatló formája, hanem olyan átmeneti, narratív–epikus műfaj, amely formailag megőrzi az epika eszköztárát (*laisse, aszonancia*), funkciójában azonban az egyéni kalandok sorozatára, a fikcióra és a románcszerű elbeszélésre helyezi a hangsúlyt a kollektív, ideologikus üzenetek helyett. KIBLER, William W.,

Aquitániai Eleonóra részt vett a második keresztes hadjáratban VII. Lajos oldalán, s ezalatt Konstantinápolyban Mánuel Komnénos császár megvendégelte őket. Három francia „antik regény” (*romans d’antiquité*), a *Théba-regény*, az *Aeneas-regény* és a *Trója-regény*, amelyek valójában még nem igazi regények, inkább fordításnak „álcázott” adaptációk, a XII. század közepén látnak napvilágot Aquitániai Eleonóra és II. Henrik udvarában. E három „görög” ihletésű mű nagy valószínűséggel Eleonóra bizánci látogatásának hatására született, az ő megrendelésére és támogatásával.⁷⁸ A királyné irodalom iránti szeretete gyermekeire is hatott, leginkább Marie de Champagne-ra, akinek – a szakirodalom mai állása szerint – patronáltjai közé tartozott Andreas Capellanus is.

Ahogy a bevezetőmben is bemutattam, nem Gaston Paris használta először az *udvari szerelem* fogalmát a *De amoré*-ra. Már 1803-ban Johann Christoph von Aretin is ezzel a művel azonosítja az *udvari szerelem* kialakulását a XII. századi francia irodalomban. Őt követve François Just Marie Raynouard, 1837-ben pedig Arthur Dinaux is hasonló megállapításra jut. Paris csupán 1883-ban, először egy tanulmányában azonosítja a szerelmi értekezéssel az *udvari szerelem* fogalmát, Chrétien de Troyes *Lancelot, a Kordé Lovagja* című regénye kapcsán:⁷⁹

„Einz est *amors* et *cortoisie*
 Quanqu’an puet feire por s’amie.”

„Relève de *l’amour* et de *la courtoisie*
 tout ce qu’on peut faire pour son amie.”⁸⁰

Jól látszik, hogy a két szó, az *amors* és a *cortoisie*, egymás mellett helyezkedik el, ami implikálja az *amour courtois*, azaz az *udvari szerelem* kifejezés megszületését. A két szó gyakran kerül egy mondatba más korabeli művekben is:⁸¹

„Nuns, s’il n’est *cortois* et *sages*,
 Ne peut d’*Amors* riens aprendre.”

„Personne, s’il n’est *courtois* ni *sage*,
 ne peut rien savoir d’*Amour*.”⁸²

La chanson d’aventures = Essor et fortune de la chanson de geste dans l’Europe et l’Orient latin, éd. Alberto LIMENTANI – Maria Luisa MENECHETTI – Rosanna BRUSEGAN – Luigi MILONE – Gianfelice PERON – Francesco ZAMBON, 1984, 509–515.

⁷⁸ EGEDI-KOVÁCS Emese, *La «morte vivante» dans le récit français et occitan du Moyen Âge*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012, 126–127.

⁷⁹ KIM, I. m., 589. Paris az elődökből csupán Raynouard antológiáját használja fel.

⁸⁰ TROYES, Chrétien de, *Le Chevalier de la Charrette*, ford. CROIZY-NAQUET Catherine, Honoré Champion, Paris, 2006, 4367–4368.

„A szerelemtől és udvariasságtól függ / minden, amit az ember a barátnőjéért tehet.” – saját fordítás

⁸¹ LACHET, Claude, *L’Amour courtois. Une anthologie*, Flammarion, Paris, 2017, 13.

⁸² TROYES, Chrétien de, *Chanson des trouvères*, éd. S. N. ROSENBERG – H. TISCHLER, Librairie générale française, Paris, 1995, 354.

„Senki, hacsak nem udvarias vagy bölcs, / Nem tudhat semmit a Szerelemről.” – saját fordítás

„Grant chose est d’amer par *amors*,
Que l’en en est plus fins *cortois*.”

„C’est un grand bien *d’aimer* de tout son cœur,
car on en devient beaucoup plus *courtois*.”⁸³

Az *amour courtois* kifejezés szokatlanul hangozhatott, de a középkori szerzők számára evidens lehetett: ők ugyanis a szerelmet vagy a társadalmi státusszal, vagy az udvari környezettel azonosították.⁸⁴ Paris szerint a XI–XII. században alakul ki a szerelemnek ez a sajátos felfogása. A szerelmes férfi plátói szerelemmel fordul megközelíthetetlen úrnőjéhez, akihez emelkedett stílusban, fennkölt nyelvhasználattal szól. Gaston Paris az *udvari szerelem* négy főbb jellegzetességét Ginevra és Lancelot szerelmén keresztül mutatja be: 1. törvénytelen és titkos; 2. a szerelmes férfi alsóbbrendű, míg a szeretett nő a társadalmi hierarchiában felette áll, rendkívül gögös és lenéző; 3. a férfinak keresnie kell a hölgy kegyeit, aláveti magát különböző próbáknak, hogy ezzel is bizonyítsa kikezdhetetlen érzéseit, hódolatát; 4. Paris hangsúlyozza, hogy a szerelem egyben művészet és tudomány is, tele szabályokkal és előírásokkal – mint ahogyan általában minden más is az udvari etikettben.⁸⁵

1.4.1 Az *udvari szerelem* értelmezései és a *De amore* helye a vitában

Andreas Capellanus *De amore* című művét tehát a XIX. században az *udvari szerelem* kodifikációjának tekintik. Mindenekelőtt fontos azonban leszögezni, hogy a műben nem szerepel az *udvari szerelem* kifejezés, azzal elsőként John Jay Parry 1941-es angol fordításának címében találkozhatunk: *The Art of Courtly Love*. Parry szerint a mű élő képet vetít elénk a troyes-i és poitiers-i udvari életéről, amelyben az *amour courtois* a társadalmi rendszer részét képezi.⁸⁶

A témában talán a legrelevánsabb értekezést C. S. Lewis írta: *Allegory of Love* címmel. Ő nem fogadja el a Paris által felállított *udvari szerelem* elméletét, annak négy aspektusát. Példaként Aucassin és Nicolette történetén keresztül azzal érvel, hogy Aucassin kijelenti, nem kíván a mennybe jutni, hanem inkább a poklot választaná, mert ott vannak az udvari világ hősei és a szép hölgyek. Lewis véleménye szerint az *udvari szerelem* a

⁸³ RENART, Jean, *Le Roman de la Rose ou De Guillaume de Dole*, éd. Félix LECOY, ford. Jean DUFOURNET, Honoré Champion, Paris, 2008, 1616–1617.

„Nagy jó teljes szívből szeretni, / mert sokkal udvariasabbak leszünk tőle.” – saját fordítás

⁸⁴ LACHET, I. m., 14.

⁸⁵ MOORE, John C., *Courtly Love. A Problem of Terminology*, Journal of the History of Ideas, 40/4 (1979), 621–632, 622.

⁸⁶ CAPELLANUS, Andreas, *The Art of Courtly Love*, ford. John Jay PARRY, Columbia University Press, New York, 1990, 3–218.

keresztény üdvösségtannal szemben álló, vallásszerű értékrendként, egyfajta „virtuális konkurens vallásként” mutatkozik meg.⁸⁷ Nicolette se nem idealizált, se nem elérhetetlen, Aucassin pedig egyáltalán nem rendelkezik kiváló emberi kvalitásokkal. Lewis szerint egyszerűen csak két szerelmes fiatalról szól a regény, akik össze akarnak házasodni.⁸⁸ Michel Zink *A Trubadúrok* című művében említi a szerelmes regény eme passzusát, ugyanakkor úgy gondolja, hogy itt sokkal inkább az irónia jelenik meg. Aucassin pokolba kívánczossága a hűség ellenpontjaként értelmezhető. Ezen a ponton inkább az udvari regényekkel analógiát mutató *chanteable*-el találkozhatunk, amely parodizáló jelleggel az *udvari szerelem* normáit kifordító szándékkal értelmezhető.⁸⁹

Abban sem egyeznek a vélemények, miszerint az *udvari szerelem*nek törvényszerű velejárója volt a házasságtörés, valamint az *udvari szerelem* természetét és megvalósulását illetően is eltérnek a vélemények: egyesek szerint a fogalom a plátói szerelemhez hasonló spirituális, szüzies kötődést jelölte, míg mások testi, erotikus kapcsolatot feltételeznek. Néhány kutató Ovidiustól eredezteti a műfaj megszületését, míg mások ortodox keresztényektől vagy araboktól származtatják, sőt vannak, akik a kathar eretnekség titkos kifejezésének tartják.⁹⁰

Capellanus művében jól látszik, hogy nem koherens, az *udvari szerelem* tanait összegző traktátust akart íni, csupán egyfajta szintetizáló szellemben összefoglalta az ebbe a témába tartozó, a korban ismeretes elméleteket. Több teóriát is integrál művében, éppen ezért véleményem szerint mégsem tekinthetjük az *udvari irodalom* kodifikációjának, hanem sokkal inkább egyfajta összefoglalásnak. E gondolatmenetet támasztja alá az utolsó könyv. Úgy gondolja, hogy a plátói szerelem megfér az ovidiusi szerelemmel és a trubadúr a *fin amor*-mal, amelyet szintetizál egy egyházi, nőgyűlölő, szigorú doktrínával rendelkező szemlélettel.⁹¹

⁸⁷ MOORE, I. m., 623.

⁸⁸ *Uo.*

⁸⁹ ZINK, Michel, *A trubadúrok*, L'Harmattan kiadó, 2017, 49.

⁹⁰ MOORE, I. m., 624.

⁹¹ EGEDI-KOVÁCS, *La «morte vivante»*, 97–98. A dolgozat az *udvari szerelem*, a *fin' amor* és a *lovagi szerelem* fogalmaival dolgozik. Szabics Imre meghatározásait követve e három szerelemfelfogás egymástól elkülöníthető. A *lovagi szerelem* keretében a költő katonai szerepben jelenik meg, aki hőstettek és cselekvő bátorság révén törekszik elnyerni választott hölgye kegyeit. Ez az udvarlási forma nem zárja ki a testi kapcsolatot, sőt akár házasság szerelmének megszerzését sem tekinti kizártnak, mivel a házasság a szerelem egyik intézményesült megnyilvánulásának számít. Az *udvari szerelem* és a *fin' amor*, azaz a kifinomult szerelem között alapvető különbség mutatkozik abban, hogy míg az *udvari szerelem* egy XIX. századi irodalomtörténeti fogalom, amelyet Gaston Paris alkotott meg, addig a *fin' amor* kifejezés eredetileg a XII. századi trubadúrköltészet megjelölésére szolgál. Mindkét esetben elmondható, hogy bár a férfi és nő közötti testi viszony lehetősége nem kizárt, a hangsúly elsősorban az érzelmi és szellemi kapcsolat elsődlegességére helyeződik. SZABICS Imre, *A trubadúrok költészete*, Balassi kiadó, 1995, 37.

Az *udvari szerelem* fogalmával kapcsolatban számos elmélet, elemzés született: Alfred Jeanroy *La poésie lyrique des troubadours* című munkájában az *udvari szerelem* egy másik aspektusát is kiemeli: olvasata szerint az *udvari szerelem* lényege nem más, mint az idealizáltan szeretett nő bálványozása.⁹² Sidney Painter az *udvari szerelem* kifejezéssel aposztrofálta a káplán művét, de megjegyezte, hogy számára úgy tűnik, Capellanus nem mindig gondolta komolyan azt, amit leírt.⁹³ Vele szemben Felix Schössler hosszabb tanulmányában kifejtette, hogy az első két könyv mindenféleképpen komolynak tekinthető, az utolsó azonban – *A szerelem visszautasítása* – egyáltalán nem.⁹⁴ John C. Moore szerint az a tény, hogy a traktátus latin nyelven íródott, komoly kétségeket ébreszt annak tekintetében, hogy valóban az udvarnak készülhetett-e.⁹⁵ D. W. Robertson Jr. véleménye szerint a mű első két könyve iróniával készült, de a harmadikban a káplán valódi véleményét, hitét olvashatjuk.⁹⁶ E. Talbot Donaldson továbbmegy és az 1965-ös tanulmányában amellett érvel, hogy egy sort sem szabad komolyan venni az egész műből.⁹⁷ Ugyanebben az évben Peter Dronke is hasonló véleményre jutott: „clerical jeu d’esprit”, nem pedig a szerelem kézikönyve. Amy Kelly a poitiers-i udvar és Aquitániai Eleonóra irodalmi tevékenységét is megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy sehol máshol nem találkozunk szerelmi bírósággal, csupán Andreas művében.⁹⁸

Egy 1967-ben, Binghamtonban rendezett konferencia témája az *udvari szerelem* volt. D. W. Robertson Jr. szembement Gaston Paris érvelésével, miszerint az *udvari szerelem* egyértelműen Chrétien de Troyes-hoz és Andreas Capellanus nevéhez köthető. John F. Benton, aki korábban úgy vélte, hogy Champagne grófnőjének udvara nem szolgált irodalmi központként, a konferencián elutasította azt a feltételezést, hogy a középkori európai társadalom támogatta volna a házasságtörést. Benton úgy véli, hogy Andreas művét egyáltalán nem kell komolyan venni, és azzal zárja, hogy az *udvari szerelem* jelentése nem bizonyul megfelelőnek, és nem érdemes foglalkozni ennek az újradefiniálásán. Benton kijelentésére Charles S. Singleton a következőképpen reagált: létezett az *udvari szerelem* tradíciója, aminek Dante is részese volt, hiszen ez a műfaj a költők játéka volt. Singleton

⁹² JEANROY, Alfred, *La poésie lyrique des troubadours*, Slatkine, Genève, 1998, 1–44.

⁹³ PAINTER, Sidney, *French Chivalry. Chivalric Ideas and Practices in Mediaeval France*, Cornell University Press, Ithaca, 1940, 130–155.

⁹⁴ SCHÖSSLER, Felix, *Andreas Capellanus. Seine Minnelehre und das christliche Weltbild um 1200*, H. Bouvier, Bonn, 1960, 117.

⁹⁵ MOORE, I. m., 627–628.

⁹⁶ ROBERTSON, D. W., *The Subject of the De amore of Andreas Capellanus*, *Modern Philology*, 50/3 (1953), 145–161.

⁹⁷ DONALDSON, Ethelbert Talbot, *The Myth of Courtly Love*, *Ventures*, 5 (1965), 16–23.

⁹⁸ KELLY, Amy, *Eleanor of Aquitaine and Her Courts of Love*, *Speculum*, 12/1 (1937), 3–19, 17.

nem fogalmaz meg definíciót, hanem a műfaj néhány kötelező komponensét emeli ki: Isten szeretete, magasrangú és könyörtelen hölgy, a könnyeket hullató költő és a könnyörgés. Ugyanakkor ő nem említi a titkos vagy házasságtörő szerelmet, sem pedig az embert próbáló feladatokat. Szintén ezen a konferencián hangzott el Theodore Silversteintől, hogy az *udvari szerelm* nem egy meghatározott jelentéssel bíró kifejezésként kellene érteni, hanem mint különböző felhasználási lehetőségekkel bíró fogalmat.⁹⁹

A konferencia két választ provokált. Az egyik 1972-ből, Francisc Lee Utley-től származik, aki támogatta az *udvari szerelem* koncepcióját, és a terminus megtartása mellett érvelt, ugyanakkor egy új megközelítést ajánlott: az *udvari szerelem* műfaja magának a szerelem kodifikációjának formalizálásával jellemezhető. Tehát nem egy *udvari szerelem* van, hanem húsz vagy harminc. Mint kodifikációk, nem egy ideálhoz tartoznak, valóságuk nem attól függ, hogy valaki ténylegesen megvalósítja-e az ideált.¹⁰⁰

A második válasz Jean Frappier-től jött, aki hosszasan kifejtette, hogy az *udvari szerelem* voltaképpen a *fin'amor* szinonimája, és amióta ez utóbbi létezik, azóta beszélhetünk az *udvari szerelem* műfajáról is. Véleménye szerint a kutatók megváltoztatták és kiterjesztették több mindenre az *amour courtois* definícióját, de ez nem Paris hibája volt, noha visszaélt Andreas művével. Frappier két további terminust határoz meg: *amour arturien* és *amour chevalresque*. Voltaképpen amellet érvel, amit a legtöbb kutató szintén elfogad: számos jellegzetes szerelmi téma létezik a XII. században.¹⁰¹

Ahogy fentebb bemutatam sokan sokféleképpen értelmezték az *udvari szerelem* definícióját. Összességében John C. Moore-ral értek egyet abban, hogy a kutatók gyakorta elfelejtik azt a tényt, hogy a szavak jelentése a használatuktól függ. Dolgozatomban nem foglalkozom bővebben az *udvari szerelem* fogalmának vizsgálatával, hiszen ahogy fentebb bemutatam a káplán szerelmi traktátusa nem rendelkezik e toposz attribútumaival.

1.5 A Bizáncban újjászületett regény: a bizánci regény hatása

Disszertációm második fejezetében részletesen foglalkozom az irodalmi hagyománnyal, előzményekkel: kiknek és mely művei szolgálhatták az alapot Andreasnak a traktátus megírásához? Ezen a ponton fontos megjegyezni, hogy a XII. századi francia udvarhoz köthető irodalomra nagy hatást gyakorolt a Bizáncban újjászülető regényirodalom. A

⁹⁹ *The Meaning of Courtly Love. Papers of the First Annual Conference of the Center of Medieval and Early Renaissance Studies*, ed. F. X. NEWMAN, State University of New York Press, New York, 1967.

¹⁰⁰ MOORE, I. m., 629.

¹⁰¹ Uo.

következő fejezetekben azt szeretném bemutatni, hogy nemcsak a nyugati irodalma hathatott a bizánci irodalomra, hanem a folyamat oda-vissza történt.

Bizáncban a XII. század folyamán újjászülető regényirodalom kapcsán régóta vita tárgya, vajon a bizánci szerzők átvettek-e nyugati, elsősorban francia irodalmi mintákat; az úgynevezett ófrancia *udvari irodalom/udvari szerelem* szellemisége mennyiben hatja át ezeket a műveket – amellet, hogy természetesen senki nem vitatja, hogy a bizánci regények a hellenisztikus kori szerelmi regény hagyományait elevenítik föl. Noha korábban a szakirodalom az ellentétes irányú hatást kizárta, ti. a görög/bizánci regény is hathatott a francia udvari regényre, a legújabb kutatások erre vonatkozóan is szolgálnak újdonságokkal.

Egy korábbi kutatásomban a bizánci–nyugati irodalmi kapcsolatok kérdését új megvilágításba helyeztem: bizánci és francia udvarokhoz köthető műveken keresztül azt vizsgáltam, vajon a hasonlóságok/párhuzamosságok magyarázhatóak-e konkrét történeti mozzanatokkal, ugyanakkor az eltérések mennyiben tükrözik a helyi társadalmi és politikai viszonyokat, a „megrendelői kör”, a patrónusok elvárásait. Ennek vizsgálatához három, nagyjából azonos időben keletkezett műben tanulmányoztam Ámor alakját: Andreas Capellanus *De amore* című szerelemi traktátusában, a bizánci regényíró, Makrembolitis *Hysminé és Hysminias* című regényében, valamint a Prodromosz nevű költő (aki valószínűleg nem azonos a regényszerzővel) Manuel császárnak címzett udvari költeményeiben.¹⁰² Mielőtt az eredmények bemutatására rátérnék, szükségesnek tartom részletesen alátámasztani azt az állítást, hogy a bizánci irodalom nemcsak általános értelemben hatott a nyugati kultúrára, hanem ennek nyomai Andreas Capellanus traktátusában is kimutathatók.

A XII. századi Bizáncból négy regény maradt fenn: Theodóros Prodromos: *Rhodanthé és Dosiklés*, Kónstantinos Manassés: *Aristandros és Kallithea* (töredékesen maradt ránc), Nikétas Eugenianos: *Drosilla és Chariklés*, valamint Eustathios Makrembolitis: *Hysminé és Hysminias* című regénye. Florence Meunier XII. századi bizánci regényekről írt monográfiájában hangsúlyozza, hogy ezek a regények – hasonlóan hellenisztikus kori előzményeikhez – a szó eredeti értelmében elsősorban „erótikus” történetek, vagyis Erós szellemisége hatja át azokat.¹⁰³ Központi témájuk a szerelem,

¹⁰² HAVAS-KOVÁCS Dominika, „Udvari irodalom”, az *udvar irodalma Bizáncban és Nyugaton = Conciliatio. A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae XIII. országos konferenciáján elhangzott előadások*, I, szerk. JUHÁSZ Daniella – KERTI Anna Emese, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2019, 62–87.

¹⁰³ MEUNIER, Florence, *Le roman byzantin du XIIe siècle. À la découverte d'un nouveau monde?*, Honoré Champion, Paris, 2007, 248.

valamint a szerelmespárt sújtó viszontagságok és kalandok sora. Mindezen túl Meunier a négy regényben a hagiográfiai, és az arab-bizánci epikus irodalom hatását is kimutatja. A bizánci regényirodalom XII. századi újjáéledése és a nyugati, francia *udvari irodalom* megszületése között azonban érdekes párhuzam figyelhető meg, ugyanis szinte évre pontosan épp ugyanakkor jelenik meg a műfaj mind Bizáncban, mind a francia területeken.¹⁰⁴ A négy bizánci regény Meunier által felállított és a szakirodalomban is többé-kevésbé elfogadott keletkezési dátuma a következő: *Rhodanthé és Dosiklés*: 1143–49, *Aristandros és Kallithea*: 1160, *Drosilla és Chariklés*: 1157/58, *Hysminé és Hysminias*: kérdéses. Az első ófrancia nyelvű regények megjelenése is épp erre a korra tehető: *Floire és Blanchefleur*: 1150, *Théba-regény*: 1150, *Aeneas-regény*: 1160, *Trója-regény*: 1165, *Cligès*: 1176.¹⁰⁵

Európa keleti és nyugati fele a VII. századtól kezdve elszigetelődött egymástól, a két terület idegenként tekintett a másikra. Ennek manifestálódása az egyházpolitikai konfliktusokban érhető leginkább tetten: a pápaság és a konstantinápolyi patriarchátus között, amelynek csúcspontja az 1054-es egyházszakadás volt.¹⁰⁶ Ugyanakkor a XI. században elindult keresztes hadjáratok sora ismét kapcsolatot teremtett a két fél között. Európa két része ismét összetalálkozott, ahogy az emberek tömegesen vonultak a bizánci birodalom területére a „hitetlenek” elleni harc érdekében. Ezzel párhuzamosan a kereskedői, gazdasági törekvések is felerősödtek, véget vetve a több évszázados elszigetelődésnek.¹⁰⁷ A XI–XII. században láthatóan fellendült Bizáncban az udvarhoz köthető irodalom, a szerzők az antik formákat felelevenítve új műfajokat honosítottak meg, többek között az antik mintára újjászülető *szerelmi regény* műfaját.¹⁰⁸ A bizánci regények forrásai kapcsán a szakirodalomban egyre gyakrabban megkérdőjeleződnek a korábbi kutatások eredményei, amelyek elsősorban azt vizsgálták, vajon a nyugati irodalom hathatott-e a bizánci regényirodalomra, kizárva az esetleges „oda-vissza hatás” lehetőségét. A legújabb kutatások azonban épp erre világítanak rá.¹⁰⁹

Meunier könyvének első részében a XII. századi bizánci birodalom politikai, gazdasági és szociokulturális helyzetét vizsgálja, bemutatva azokat a reáliákat, amelyekben

¹⁰⁴ EGEDI-KOVÁCS, *La «morte vivante»*, 53.

¹⁰⁵ *Uo.*

¹⁰⁶ KAPITÁNYFV István, *A bizánci irodalom = A bizánci és az újjörög irodalom története*, szerk. CARUHA Vangelio – SZABÓ Kálmán, Gondolat, Budapest, 1989, 111.

¹⁰⁷ *Uo.*

¹⁰⁸ *Uo.*, 114.

¹⁰⁹ Az Egedi-Kovács Emese által vizsgált „tetszhalott lány” motívumának vándorlásán keresztül például inkább a „fordított irány” tűnik valószínűbbnek, vagyis a görög/bizánci regények hathattak a francia földön született művekre. EGEDI-KOVÁCS, *La «morte vivante»*, 45.

ezek a művek láthatóan bővelkednek. Ezt követően a fikció sajátosságait vizsgálja (tér-időbeli keret, szerkezet, tárgy), hangsúlyozva az antik modelltől való eltéréseket (egyszerűsített szerkezet, a keresztény hatás miatt a szüzességre áthelyeződő hangsúly stb.). Az utolsó fejezetben a *mimesis* kérdését járja körül nagy figyelmet fordítva a nyelvi megformáltságra, retorikára. Mindent összevetve arra jut, hogy több a különbség, mint a hasonlóság, konklúzióként pedig megállapítja, hogy ezek az elbeszélések kétségkívül semmilyen hatást nem gyakoroltak a bizánci regényirodalomra. Meunier megállapításai ugyanakkor kétségeket ébresztenek: Chrétien de Troyes hősei kapcsán megjegyzi, hogy mindegyikük „magányos hős”, kalandjaikat egyedül hajtják végre, míg a bizánci szövegekben párban élik át a megpróbáltatásokat.¹¹⁰ Azonban az *Erec* és *Enide* esetében például, ahogyan erre Egedi-Kovács Emese felhívja a figyelmet, ez korántsem tűnik egyértelműnek: néhány rövid jelenettől eltekintve férj és feleség mindvégig közösen élik át a próbatételeket.¹¹¹

Egedi-Kovács Emese a bizánci regények XII. századi francia recepcióját vizsgáló kutatásai¹¹² során gyűjtötte össze és elemezte azokat a görög/bizánci témájú, vagy a hellénisztikus kori regények sajátosságait követő műveket, amelyek eltérő jellegük miatt ezidáig nem illeszkedtek a francia irodalomtörténeti osztályozáshoz („artúr regény”, „antik regény”, „udvari regény”, latin és kelta eredetű művek stb.). Véleménye szerint számolnunk kell Bizánc felől érkező közvetett, illetve közvetlen hatásokkal is. A francia udvari regények és a görög/bizánci szerelmi regények közötti párhuzamokra már korábban, a „tetszhalott lány” motívumának vizsgálata során is felhívta a figyelmet.¹¹³ Kutatása során kimutatta, hogy a bizánci hatás többféle formában érhető tetten a középkori francia elbeszélésekben, elsősorban a regény műfaján belül.¹¹⁴

A bizánci regényekben – szemben hellénisztikus kori elődeivel – az elsődleges cél már nem a tanítás, vagy az erkölcsi nevelés, hanem sokkal inkább a szórakoztatás.¹¹⁵ A cselekmény középpontjában egy szerelmespár áll, akiknek már a mű elején el kell válniuk egymástól, majd hosszas elszakítottság és próbák sorozatát követően a mű végére ismét egymásra találhatnak. Semmiképpen sem mondhatjuk, hogy ezek a regények világias szemléletükkel a kereszténység ellen szólnának, hiszen a szerelmesek makulátlanul tiszták, a keresztény erkölcs mintaképpen jelenik meg ezekben a művekben. Ahogy antik előzményeikben, itt sincs szó a

¹¹⁰ Uo., 47–69.

¹¹¹ Uo., 52.

¹¹² OTKA PD 108622

¹¹³ KOVÁCS Dominika, *Vie de Saint Alexis. Az antik regényelemek továbbélése egy szentéletben = AMΦΙΛΟΜΙΑ*, szerk. TUHÁRI Attila, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2018, 21–32, 21–22.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ KAPITÁNYFY, I. m., 119.

szereplők jellemének fejlődéséről, sőt minden esetben idealizáltak, a cselekmény pedig egy időtlen térben játszódik. Ezekben a regényekben a két főhős fiatal, nemesi származású, valamint különösen szépek, akik első látásra egymásba szeretnek. A szülők összeadják őket, de a végzet vagy isten akaratából kifolyólag el kell válniuk egymástól, majd számtalan kalandot átélve a mű végén ismét egymásra találhatnak és boldogan élnek.¹¹⁶

Mihail Bahtyin tanulmányában kifejti, hogy már az antikvitásban megjelent három *regény-kronotoposz*, ami a kalandregények fejlődését egészen a XVIII. századig meghatározta.¹¹⁷ A három regénytípus: *próbatételes kalandregény*, a *hétköznapi kalandregénye*, valamint az *élettrajzi regény*.¹¹⁸ A bizánci regények a *próbatételes kalandregény* csoportjába tartoznak, amelyek közé a görög vagy ún. *szofisztikus* regényeket soroljuk. Az ezen csoportba tartozó történetek nagyon hasonlítanak egymáshoz, lényegében motívumaik azonosak, ugyanakkor ezek mennyisége, minősége változhat a különböző történetekben. Bahtyin tanulmányában kifejti, hogy az ide tartozó regények sematikus vázzal rendelkeznek, amit a következőképpen írhatunk le: „Házasulandó korú ifjú és leányka. Nem minden esetben, de gyakran, származásuk ismeretlen, titokzatos. Rendkívül szépek és szerfölött bölcses is. Váratlanul találkoznak egymással, rendszerint ünnepi mulatságon. Nyomban heves szerelemre gyúlnak egymás iránt, szerelmük legyőzhetetlen, mint a sors vagy egy betegség. Némely történetben nem kötnek azonnal házasságot. Hátráltató, gátló körülmények lépnek fel. A szerelmeseket elválasztják egymástól, hosszan keresik majd megtalálják egymást, újra elszakadnak egymástól, majd végül ismét összetalálkoznak. A szerelmeseket akadályozó tényezők, viszontagságok rendszerint a következők: a menyasszony elrablása az esküvő előtt, a szülők (ha vannak) ellenállása, az, hogy a szerelmeseknek más vőlegényt, menyasszonyt szántak (a hamis párok), a szerelmesek szökése, utazásuk, tengeri vihar, hajótörés, csodálatos menekülés, kalózkodás, támadás, fogság, börtön, kísérlet a hős és/vagy a hősnő erényének kikezdésére, háborúk, csaták, rabszolgaság, tetszhalál, álöltözet, felismerés-félreértés, látszólagos hitszegés, hamis vádak, bírósági tárgyalások, a szerelmes bölcsességének és hűségének próbája a bírók előtt. A hősök megtalálják soha nem látott vagy korábban elveszített szüleiket. Nagy szerepet játszanak a váratlan találkozások barátokkal vagy ellenségekkel, a jóslatok, álmok, előérzetek, bájitalok. A regény pedig a szerelmesek szerencsés egymásra találásával és egybekelésével végződik.”¹¹⁹

¹¹⁶ EGEDI-KOVÁCS, *La «morte vivante»*, 47–48.

¹¹⁷ BAHTYIN, Mihail, *A tér és az idő a regényben*, Korunk, 6 (1974), 753–757, 753.

¹¹⁸ *Uo.*

¹¹⁹ *Uo.*, 754.

Az említett motívumok nagy része megtalálható a négy fennmaradt bizánci regényben is. Bahtyin rávilágít arra, hogy ezekben a görög típusú regényekben egyfajta *kalandos idő* rejlik.¹²⁰ Ez a kalandos idő abban a pillanatban kezdődik, amikor a szerelmesek a mű elején találkoznak, szerelembe esnek. A történet kezdetén a fiatal pár épp házasulandó korban van, és ez így is marad a történet végéig, mintha a két végpont között eltelt idő a regény cselekményén kívül esne.

Az eddigiek alapján arra következtethetnénk, hogy ezek a regények csak a *mimesis* eszközével élnek, és csupán az igénytelen szórakoztatás céljából születtek. Ellentmond azonban ennek maga a verses forma (kivéve Makrembolitis regényét, amely prózában íródott), valamint az a bonyolult retorikai szerkesztés, amely az antik örökségtől való távolodást, egyfajta „újrágondolást” eredményez.¹²¹

1.5.1 Nyugati motívumok a bizánci regényekben

Carolina Cupane szerint a bizánci regényirodalom a nyugati irodalomból merített ihletet, a hatás azonban szerinte egyirányú volt, a bizánci regények nem hatottak a nyugati regényekre.¹²² Cupane egyrészt rámutat a korábbi bizánci irodalom veleszületett konzervativizmusára, másrészt az allegória hagyományának teljes hiányára. Szerinte a bizánci *udvari irodalomban* kimutatható nyugati hatás a keresztes hadjáratok idejétől figyelhető meg. Példaként elemzi Eustathios Makrembolitis XII. század közepi *Hysminé és Hysminias*, valamint a XII. század végén született *Fablel dou Dieu D'Amors* című művekben található álomepizódok közötti hasonlóságokat.¹²³ Cupane szerint az álomjelenet sokkal inkább a francia szövegből eredeztethető, hiszen az a francia költeményben a kompozíció szerves részévé tudott válni. Tanulmányában hangsúlyos szerepet kap Erós XIV. századi görög regényekben való megjelenítése, ahol véleménye szerint az ókori mintától való eltávolodás, a nyugati Ámor alakjához történő közeledés figyelhető meg. Mivel azonban a kérdéses motívumok megjelenését a nyugati szövegek esetében nehéz lenne időben pontosan elhelyezni, valamint Makrembolitis regényének datálása igen kérdéses, a két mű közötti viszony feltárása – Paul Magdalino szerint – szinte lehetetlen. Magdalino azt is megjegyzi, hogy a bizánci regény szerzőjének kilétéről semmit sem tudunk.¹²⁴ Egyes források szerint

¹²⁰ Uo.

¹²¹ KAPITÁNYFY, I. m., 121.

¹²² CUPANE, Carolina, *Eros basileus. La figura di Eros nel romanzo bizantino d'amore*, Atti della Reale Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Palermo, 33 (1973–1974), 243–297, 245–281.

¹²³ Uo.

¹²⁴ MAGDALINO, Paul, *Eros the King and the King of „Amours”. Some Observations on Hysmine and Hysminias*, *Dumbarton Oaks Papers*, 46 (1992), 197–204, 197.

inkább Eumathiosnak, mint Eustathiosnak hívták.¹²⁵ A Komnénos-dinasztia udvarához tartozó nemes ember, udvaronc, esetleg levéltáros lehetett. Munkásságáról igen keveset tudunk, szerelmi regényének keletkezését néhány tudós 1180-ra teszi.¹²⁶ A regény egyébként közeli kapcsolatot mutat Theodóros Prodromos költeményeivel és Nikephoros Basilakes rétor néhány művével. E két szerző azonban a XII. század első felének végén élt és alkotott. S. V. Poljakova szerint ugyanakkor nem kizárt, hogy a *Hysminé és Hysminias* regény mintául szolgálhatott ezen írók műveihez.¹²⁷ Ha elfogadjuk ezt a gondolatmenetet, akkor nyugati hatásról biztosan nem beszélhetünk (hiszen a Cupane által is elemzett francia művek jóval későbbiek), hanem épp ellenkezőleg: Poljakova állítása szerint ez a regény nagy hatással lehetett a *Roman de la Rose*-ra.¹²⁸

Roderick Beaton nem ért egyet Poljakova érvelésével. Véleménye szerint Makrembolitis regénye a legfejlettebb és legszofisztikáltabb mind a négy közül. Ugyanakkor messze van a legügyesebb és legkielégítőbb technikáktól, fogalmazásmódtól, irodalmi művésziességtől, amely – Beaton szerint – kulcsot ad a művek megértéséhez. A regény datálása körüli vita három állásponton nyugszik. Az egyik csoport a korai dátum mellett érvel, miszerint 1138 tájékán keletkezhetett, a másik szerint sokkal valószínűbb az 1140/50-es időszak, míg a harmadik álláspont az 1180 körüli időpontra helyezi a regény keletkezését. Beaton inkább a kései datálás mellett érvel: véleménye szerint ugyanis ebben a regényben sokkal több és egyértelműbb, nyugati hatást sejtető részlet rejlik, mint a korabeli másik háromban.¹²⁹

Két érdekes mozzanatra hívja fel a figyelmet: egyrészt a hősnő, Hysminé neve kapcsán megjegyzi, hogy annak ejtése inkább Hysminé, mint Iszméné lehetett, amely név hangzása a francia *Théba* regényben szereplő Ysmaine nevét juttatja eszünkbe; másrészt a regényben szereplő kitalált városnév, *Artykomis*, szerinte egyértelmű utalás Artúr királyra. Beaton és Cupane egyébként a regényt későbbre, a XIII. század elejére datálja, épp egy további vélelmezett nyugati hatásra hivatkozva, miszerint a regényszerző Ámor alakjának ábrázolásában a francia szerzők mintáját követi. Ha Beaton és Cupane gondolatmenetét követjük, és elfogadjuk, hogy valóban a XIII. század elején keletkezett a mű, akkor természetesen nem zárható ki, hogy Makrembolitis a *Fablel*-t ismerhette. Ugyanakkor, még ha a legkésőbbi datálást is fogadjuk el Makrembolitis regényével kapcsolatban (XIII. sz.

¹²⁵ HADZISZ, Dimitriosz, szerk., *A bizánci irodalom kistükre*, Európa, Budapest, 1974, 393.

¹²⁶ BEATON, Roderick, *The Medieval Greek Romance*, 2., Routledge, London–New York, 1996, 98–99.

¹²⁷ MAGDALINO, I. m., 198.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Uo.

eleje), Cupane feltételezése akkor sem helytálló, hiszen a *Rózsaregény* így is jóval későbbi (XIII. század vége).¹³⁰

1.5.2 Francia irodalmi udvarok / irodalmi patrónusok

Az *udvari regény* műfajának kialakulásában minden bizonnyal nagy szerepet játszott Aquitániai Eleonóra, előbb VII. Lajos feleségeként Franciaország, majd válása után II. Henrik hitveseként Anglia királynéja. Eleonóra – az első trubadúr, IX. Vilmos unokája – igen művelt, az irodalmat szenvedélyesen szerető és pártoló asszony volt (nem véletlen, hogy a síremlékén is könyvvel a kezében ábrázolják).¹³¹ A kor egyik legismertebb regényszerzője, Chrétien de Troyes is valószínűleg az ő udvarában élt és tevékenykedett. Eleonóra és első férje, VII. Lajos házassága nem volt túl sikeres. A férfi aggódott, hogy örökös nélkül marad, hiszen 1145-ig „csupán” egy lányuk született (a későbbi Champagne-i Mária). 1147-ben Eleonóra elkísérte férjét a második keresztes hadjáratra, amelynek során a szóbeszéd szerint nagybátyjával, Antiochiai Rajmunddal szorosabb kapcsolatot ápolt, és férje aggodalmát fejezte ki házasságuk kapcsán.¹³² A hadjáratról visszatérve útjukat megszakították Rómában, ahol maga a pápa tett ígéretet nekik, hogy fiú örökösre számíthatnak. Azonban 1150-ben ismét lányuk született (Alíz), majd 1152-ben, két évvel a második gyermek születése után a király elvált feleségétől, és nem sokkal később feleségül vette Kasztíliai Konstanciát. Eleonóra 1152-ben férjhez ment Plantagenêt Henrikhez, aki nem sokkal később II. Henrik néven Anglia királya lett. A házasságkötésük után egy évvel megszületett első fiúgyermekük, Vilmos, aki 3 éves korában meghalt, majd őt követően a párnak még összesen négy fiú- és három leánygyermek született: Henrik, Richárd (Oroszlánszívű), Geoffrey, János (Földnélküli), Matilda, Leonóra és Johanna.¹³³ IX. Vilmos, a trubadúrlíra megteremtőjének unokájaként nem meglepő, hogy Eleonórának is szoros kapcsolata volt az irodalommal. Már VII. Lajos oldalán is felvirágoztatta Poitiers-t: az *udvari irodalom* mint új műfaj megjelenése az ő patrónusi tevékenységéhez köthető. Ez a törekvése a válását követően sem hagyott alább: Angliába Bernart de Ventadorn trubadúr is követte, aki a provanszál udvari líra sajátos motívumait dolgozta ki.¹³⁴

¹³⁰ Roderick Beaton könyvének második kiadásában revideálja korábbi gondolatmenetét, és saját maga cáfolja meg.

¹³¹ DUBY, *Women of the twelfth century*, 1.

¹³² SALMONSON, Jessica Amanda, *The Encyclopedia of Amazons. Women Warriors from Antiquity to the Modern Era*, Paragon House, New York, 1991, 84–86.

¹³³ Uo.

¹³⁴ CAPELLANUS, *The art of courtly love*, 12.

Eleonóra befolyása jelentős volt második férje mellett, aki mindenben támogatta feleségét. Valószínűleg Eleonóra hatására írta meg Britanniai Tamás *Trisztán és Izolda* történetét, amelyet az uralkodónőnek címzett. Hasonlóképp Wace is neki ajánlotta *Roman de Brut* című művét, a *Historia Regum Britanniae* történelmi mű normann francia átíratát, valamint Benoît de Sainte-Maure *Trója regényét*.¹³⁵ Eleonóra három fia, Henrik, Geoffrey és Richárd szintén aktív, patrónusi szerepet töltöttek be az irodalmi életben: Poitiers-ben a szülői hagyományt ápolták, sőt továbbvitték. Ugyanakkor Eleonóra Lajostól született két lányánál hangsúlyosabban jelent meg az irodalom szeretete. Mária és Alíz egy azon évben (1164-ben) mentek férjhez, előbbi I. Henrikhez, utóbbi nővére férjének testvéréhez, V. Theobald Blois-i grófhhoz. Mindketten figyelemmel kísérték édesanyjuk irodalmi érdeklődését, amelyet maguk is követendő példának tartottak. Noha a város már korábban is irodalmi központnak volt nevezhető, Mária hatására virágzott fel egyértelműen a troyes-i udvar irodalmi élete: Chrétien de Troyes-val az angliai udvarban ismerkedhetett meg mint a kor egyik leghíresebb irodalmi szerzőjével. Chrétien személyéről egyébként keveset tudunk, hiszen nevét is csak egyszer írja le az *Érec és Énide* egyik verssorában.¹³⁶ Az *Érec és Énide* című művét már azelőtt megírhatta, mielőtt Mária Champagne grófnője lett, akárcsak a *Márk király és Szőke Izolda* című, mára elveszett művét, amely egy általa újraértelmezett *Trisztán és Izolda* történet lehetett. A markánsan megjelenő szemléletbeli különbségek miatt a szakirodalom azt feltételezi, hogy a *Cligès* már Mária és I. Henrik házasságát követően, vagyis 1164 után keletkezhetett. Chrétien későbbi műveiben (*Lancelot*, *Yvain*, *Szent Grál története*) pedig már érezhető az észak-francia hatás, amely minden bizonnyal közvetetten Eleonórának, közvetlenül pedig Máriának volt köszönhető.¹³⁷ Chrétien irodalmi karrierjének virágkorában a grófnő édesanyjához utazott Poitiers-be, ahol további inspirációt meríthetett.¹³⁸

1167-ben II. Henrik tizenegy éves fiát, Richárdot nevezte ki Aquitánia hercegének, anyja pedig a tartomány egykori hercegnőjeként elkísérte Poitiers-be fiát. A hercegi palotát újjáépítették, hogy ugyanolyan pompa vegye körbe, mint amelyet Bizáncban tapasztalt Franciaország királynéjaként. Magasrangú alattvalói közül sokan ellátogattak udvarába, amely megfelelő közeget és közönséget biztosított az *udvari szerelem* költészetének

¹³⁵ MARKALE, Jean, *La vie, la légende et l'influence d'Aliénor, comtesse de Poitou, duchesse d'Aquitaine, reine de France, puis d'Angleterre*, Payot, Paris, 1983, 171–173.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ MCCASH, June Hall, *Marie de Champagne and Eleanor of Aquitaine. A Relationship Reexamined*, *Speculum*, 54/4 (1979), 698–711.

művelésére. Eleonóra ezzel is segítette lányát az *udvari irodalom* felvirágoztatásában, sőt Mária és az ő unokatestvére Flandriai Izabella – akinek épp ez idő tájt került válságába a házassága – valamint Mária sógornője, Champagne-i Adél, Franciaország királynője is támogatta a szerelmi tárgyalásokat, hiszen – amint Conan de Béthune verséből megtudjuk – Adél szerette az olyan összejöveteleket, ahol szerelmes verseket szavaltak.¹³⁹

II. Henrik 1174-ben Poitiers-be ment, hogy Eleonórát visszavigye Angliába, ahol ezután feleségét hosszabb ideig fogolyként tartotta. A bebörtönzés oka Eleonóra és Henrik elhidegülése és az ebből következő családi konfliktus volt. 1173-ban másodszülött fiú, Henrik felkelést szervezett apja ellen, majd Aquitániába utazott, hogy két testvérét is meggyőzze a lázadás fontosságáról. Eleonóra támogatta fiait, sőt VII. Lajoshoz, első férjéhez küldte őket további segítségért, ő maga pedig Dél-Franciaországba utazott, hogy nemeseket verbuváljon fiai mellé. Először 1173-ban Párizsba menet fogták el, majd a király bebörtönözte, de 1174-ben Henrik érte ment, Angliába vitte és Winchester kastélyába záratta, ahol 1189-ig, Henrik haláláig raboskodott.¹⁴⁰ Eleonóra távollétében Mária (aki időközben 1181-ben megözvegyült) igyekezett feléleszteni és továbbvinni az anyja által képviselt irodalmi kezdeményezéseket.¹⁴¹ Noha a Troyes-i udvarban korántsem tudott olyan markánsan kibontakozni az *udvari szerelem* tematikáját követő szerelmi líra, mégis elmondható, hogy Champagne-i Mária támogatásának köszönhetően Chrétien de Troyes és Andreas Capellanus tevékenysége révén a Troyes-i udvar irodalmi élete jelentősen fellendült, az *udvari irodalmi* hagyomány tovább öröklődött. Mária udvarában, ahogyan erre Capellanus is utal szerelmi traktátusában, úgynevezett „szerelmi bíróságot” működtetett: az udvari hölgyekkel együtt szerelmi eseteket tárgyaltak és ítélték meg.¹⁴²

1.5.3 A bizánci udvar irodalma

A XII. századi bizánci udvarban is találunk hasonló irodalom pártoló hölgyet: Manuel Komnénos császár sógornője, Sebastokratorissa Eiréne Aquitániai Eleonórához hasonlóan

¹³⁹ CAPELLANUS, *The art of courtly love*, 16.

¹⁴⁰ DUBY, *Women of the twelfth century*, 14–17.

¹⁴¹ CAPELLANUS, *I. m.*, 17.

¹⁴² DA 1.6.389. *Mulier ait: Si vobis placet, mihi videtur Campaniae comitissa super hoc honoranda negotio ac discordia sopienda. Homo ait: Huius iudicium per omnia profiteor in perpetuum stabilito tenore servare et illibatum penitus custodire, quia de eius sapientia ac iudicii libramine nullus recte unquam poterit dubitare. Utriusque igitur nostrum consensu ac voluntate scribatur epistola litis demonstrans tenorem et compromissionem in ea factam significans* - „A nő szól: Ha ön egyetért, szerintem Champagne grófnőjét tiszteljük meg vele, hogy döntsön, és elsimítsa nézeteltésünket. A férfi szól: Ígérem, hogy az ő ítéletét mindenben és mindenkor állhatatos kitartással fogom követni, és öröködöm annak sértetlenségén, mert józan ésszel soha senki sem kételkedhet az ő bölcsességében és ítéletének pártatlanságában. Írjunk tehát közös akarattal és egyetértésben levelet neki, és tárjuk elé vitánk lényegét és az ő szerepét illető megegyezésünket.”

szintén rajongott az irodalomért, a korabeli feljegyzésekből tudjuk, hogy az ő irodalmi köréhez tartozott két regényszerző is, Theodóros Prodromos és Konstantinos Manassés. Eiréné kilétéről korábban a szakirodalom meglehetősen szűkszavúan írt. Elizabeth Jeffreys kezdett elsőként elmélyültebb kutatásokba II. Ioannés Komnénos fia, Andronikos feleségének személyét illetően.

A Komnénos-dinasztiában összesen hét Eiréné nevű hölgyről van tudomásunk,¹⁴³ azonban csupán a dinasztia alapítójának, I. Alexiosnak felesége, Eiréné Dukas viselte születésétől ezt a nevet. A további hat esetben az említett hölgyek a dinasztikus házasságok és az ezzel járó átkeresztelkedés következtében kapják az Eiréné nevet. Példaként említhetjük II. Ióannés Komnénos feleségét, Szent László magyar király Piroska nevű lányát, vagy I. Manuel császár első feleségét, Sulzbachi Bertát, aki keresztségben szintén az Eiréné nevet vette fel. Jeffreys ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy a dinasztiában született lányok egyike sem ezt a nevet kapta, Varzos listájában csupán az ötödik helyre teszi ennek előfordulását az Anna, Mária, Eudókia, valamint a Theodóra nevek mögött.¹⁴⁴ Valószínűsíthető, hogy az Eiréné nevet azért nem kapták meg a Komnénos lányok, mert a bizánci gyökerek nélküli dinasztia gyakori névválasztása volt.¹⁴⁵ Mindezek tudatában kell megvizsgálni, ki is lehetett pontosan Eiréné Sebastokratorissa.

Iakovos Monachos fennmaradt mintegy 7000 sornyi levele nyomán feltételezhetjük, hogy Andronikosz felesége nemesi származású volt. Csupán név nélkül, melléknevekkel illette a dinasztiába újonnan bekerülő hölgyet: például „nemes” és „jószületésű”.¹⁴⁶ Theodóros Prodromos és két névtelen szerző versében Eiréné dicsőítésével találkozunk, amelyek közül a legrelevánsabb Prodromos XLIV. verse, melyben Sebastokratorissa ötödik gyermekének (Alexios) születésére írt köszöntő beszédet, amely az édesanya (Eiréné) dicsőítésével kezdődik:

ἀν δὲ καὶ γέννημα μητρὸς ἀρίστης χρηματίζει
εἰς γένος ἥθος παίδευσιν, εἰς εἶδος ἀσυγκρίτου,
περικαλλοῦς τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ τὸ πλεον,
ἀρρενωποῦ καὶ σταθηρᾶς ἐν γυναικεῖῳ σκίῃ,
οὐκ ἔχω τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἡδονῆς μετρήσαι.¹⁴⁷

¹⁴³ JEFFREYS, Elizabeth – JEFFREYS, Michael, *Who Was Eirene the Sebastokratorissa?*, Byzantion, 64 (1994), 40–68.

¹⁴⁴ VARZOS, K., *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, I–II, Thessaloniki, 1984, 35.

¹⁴⁵ JEFFREYS, Elizabeth – JEFFREYS, Michael, *Who Was Eirene*, 52.

¹⁴⁶ *Uo.*

¹⁴⁷ *Uo.*, 53. „Ha pedig anyától született kiválóságként számon tartatik nemzetség, / jellem és neveltetés tekintetében, továbbá a hasonlíthatatlan alak, / a test és még inkább a lélek kivételes szépsége, / valamint a női szerepben is férfias és szilárd természet, / nem vagyok képes felmérni a gyönyörűség túlzását.” – saját fordítás.

Az egyik ismeretlen szerző versében pedig azt olvashatjuk, hogy nem volt szüksége semmilyen magasztalásra, hiszen trójai eredete minden további dicsőítést szükségtelenné tesz. „Katonai virtus”, „kifinomultság”, „erős kezek” azok a jelzők, amelyekkel a bizánci hölgyet illeti.¹⁴⁸

Eiréné kilétéről és családi hátteréről keveset tudunk, a róla fennmaradt szövegek alapján a következőket feltételezhetjük:¹⁴⁹ Eiréné nagyjából 1110/1112 körül születhetett, Sebastokrátor Andronikossal való házassága 1125-re tehető.¹⁵⁰ A Sebastokratorissa név férje rangjával a házasságot követően illette meg őt. Őt gyermekük született, két fiú és három lány. Andronikosz váratlanul halt meg lázban 1142 őszen a kilikiai hadjárat ideje alatt. Innentől kezdve nincsenek pontos adataink Eirénét illetően, de feltételezhetően 1152 vagy 1153-ban halt meg. Mivel a császárnak (I. Manuel) első házasságából 1152-ben csupán egy lánygyermek született (Mária), így sógornője elsőszülött fia, János következett volna a trónöröklésben. Özvegységének időszakában (nagyjából 1142 és 1152 között) Eiréné kegyvesztett lett.¹⁵¹ Kinnamos feljegyzése szerint, II. Ióánnész Komnénos lányának férje, a normann származású Dallassenosi Roger összeesküvést szervezett a Konstantinápolyban élő normannok támogatásával, köztük Capuai Roberttel és annak 400 követőjével a császár ellen, ám a konspiráció meglepetéssel szolgált: ugyanis Roger felesége, Mária nagyobb lojalitást mutatott testvére, Manuel, mint férje iránt.¹⁵² Elképzelhető, hogy Mária vagy valaki más belekeverte Eiréné Sebastokratorissát az összeesküvésbe, ami magyarázatul szolgálhatna első bebörtönzésére.¹⁵³ Eirénét egyébként korántsem hosszú élete során kétszer fosztották meg szabadságától, sőt Manganeios Prodromos kéréséből tudjuk, hogy a császár Bulgáriában egy katonai táborba helyeztette:

145

„Εἰς τὴν σεβαστοκρατορίσσαν, ἐπὶ τῇ σκηνῇ
αὐτῆς ζῶα διάφορα ἔχουσι ἐντετυπωμένα
Δέσποινα μοῦσα τῶν μουσῶν, ἀκρόπολις τοῦ κάλλους,
τὰ πρόθυρά σου τῆς σκηνῆς πεπλήρωνται χαρίτων.”¹⁵⁴

¹⁴⁸ Uo., 54.

¹⁴⁹ VARZOS, I. m., 1–2.: Eiréné beházasodott a Koménos-dinasztiába, róla ugyan nincs külön feljegyzés, de férjével Andonikossal együtt említik.

¹⁵⁰ JEFFREYS, Elizabeth, *The Sebastokratorissa Irene as Patron = Female Founders in Byzantium and Beyond*, éd. THEIS Lioba – MULLETT Margaret – GRÜNBART Michael – FINGAROVA Garlina – SAVAGE Matthew, Böhlau, Wien, 2014, 177–194, 177–178.

¹⁵¹ Uo.

¹⁵² JEFFREYS, Elizabeth – JEFFREYS, Michael, *Who Was Eirene*, 59–68.

¹⁵³ Uo.

¹⁵⁴ PΑPAPDIMITRIOU Synodes D., *Ὁ Προδρόμος τοῦ Μαρκανοῦ κώδικος XI. 22* = Vizantiskij Vremennik, 10 (1903), 107–110.

„Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτό
 Ὅποταν ἴδω τὰς σκηνὰς τὰς πεπηγμένας ταύτας
 κεχαλασμένας ἐπὶ γῆς καὶ μεταπηγνυμένας,
 τὴν πρόσκαιρον λογίζομαι τοῦ βίου παροικίαν
 καὶ τὴν σκηνὴν τοῦ σώματος τὴν μετατιθεμένην.”¹⁵⁵

Eiréné nagy fájdalomként élte meg lányai Mária és Theodóra házasságait, hiszen mindkét gyermekének a diplomácia, a szövetség és a béke fenntartása érdekében kellett behódolni a császár akaratának. Mária első férje halálát követően Kantakouzenosi János felesége lett, Theodóra 1148-ban Manuel háborús szövetségeseinek megerősítése céljából a germán Heinrich Jasomirgottal esküdött meg.¹⁵⁶ Az Eiréné iránt megnyilvánuló ellenségeskedésekből, valamint a bizánci családban töltött ideje alatti források hiányából arra következtethetünk, hogy (haszonlóan más bizánci feleségekhez) Eiréné is diplomáciai házasság révén kerülhetett a Komnénos családba.¹⁵⁷ A kérdés az, vajon honnan érkezhetett? Jeffreys véleménye szerint Eiréné normann lehetett.¹⁵⁸ A bizánci tudatban 1120 környékén ez három területet jelölhetett: normann közösség élt egyrészt Szicíliában és Dél-Itália területén, ahol ebben az időszakban teljes káosz uralkodott, a terület csak fokozatosan került kontroll alá II. Roger megjelenésével. Másrészt, a bizánci diplomácia egyik fontos célja keleten az antiochiai principátus feletti kontroll megalapozása volt (hiszen hűbéreskút fogadtak Manuelnak, amely csupán a császár haláláig tartott), ami ezáltal a normannok által uralt államokkal lévő kapcsolatot eredményezte. Végezetül pedig volt egy kisebb, de nem elhanyagolható normann közösség Konstantinápolyban is, amely azokból a normannokból állt, akik különböző területekről menekültek a bizánci udvar szomszédságába. Mivel a normannok a birodalom legfőbb ellenfelei voltak, a bizánci uralkodók igyekeztek a dinasztikus házasságok révén szövetségesként megnyerni őket: elsőként Dalassenosi Roger Jánost házassították a családba, majd valószínűleg őt követhette Eiréné.¹⁵⁹

„Sebastokratorissának, akinek sátra / különböző állatokkal van díszítve / Úrnő, múzsák múzsája, a szépség akropolisza /sátrának bejárata tele szépséggel.” – saját fordítás

¹⁵⁵ Uo.

„Ugyanannak ugyanaz / Valahányszor meglátom ezt a díszített / földre helyezett és szúrt sátrat, / elgondolkodom az életnek ideiglenes tartózkodási helyéről / és a test sátorának megváltoztatásáról.” – saját fordítás

¹⁵⁶ JEFFREYS, *The Sebastokratorissa*, 178.

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁸ JEFFREYS, Elizabeth – JEFFREYS, Michael, *Who was Eirene*, 65.

¹⁵⁹ Uo., 58–60.

Eiréné neve leginkább patronáltjai ajánlásaiban, verseiben, történeteiben maradt fent. Ioannés Tzetzés *Theogónia* címmel írta meg az olymposi istenek genealógiáját, és két levelet címzett úrnőjének.¹⁶⁰ Az egyikben panaszkodik, hogy az egyik segédje vonakodik a szeretője lenni, míg a másikban megkéri úrnőjét, hogy küldjön neki vissza egy könyvet. Konstantinos Manassés *Szinopszis Króniké* címmel az asztrológiáról és az állatöv jeleiről írt verseket patrónusának. A regényíró Theodóros Prodromos (a fennmaradt négy bizánci regény egyik szerzője) grammatikai könyvet, valamint különböző verseket írt Eiréné családi életéről, ezek közül a leghíresebb az Eiréné férje, Andronikos halálára írt költeménye, valamint az a vers, amelyben anyagi támogatást kér patrónájától. Egy Jákob nevű szerzetes negyvenhárom Eirénéhez írott levele és a Szentlélekről szóló, szintén Eirénének címzett prédikációja maradt fent. Két ismeretlen rétor is számos esetben Sebastokratorissa Eirénét jelöli meg megrendelőjeként. Közvetlen környezetéből Manganeios Prodromos tűnik ki, akinek 18 000 sornyi verse maradt fenn, amelyek nagy részét a *Codex Marcianus Graecus* XI. 22. őrizte meg. Ezek majd egyharmada szól Eirénéről és családjáról, valamint Konstantinápoly 1140-es éveinek mindennapjairól. Az említett írók mind nagy tisztelettel viseltettek Eiréné iránt, sőt gyakorta a megtisztelő ἡ βασιλεία σου vagy δέσποινά μου megszólítással éltek.¹⁶¹

Jól látható tehát, hogy a nyugati francia udvarokhoz hasonlóan, a bizánci udvarban is komoly irodalmi élet folyt, amelynek egyik fő támogatója a fent említett Sebastokratorissa Eiréné lehetett, aki kiemelt figyelemmel követte az udvar irodalmi életét, sőt ha kellett, anyagi támogatásával segítette is azt, és akinek alakja – figyelemre méltó módon – sok hasonló vonást mutat nyugati kortársával, az irodalmi alkotások – főképp udvari regények – létrejöttét ugyancsak nagymértékben támogató Aquitániai Eleonórával.

1.5.4 A két udvar találkozása

A meglepő hasonlóság talán nem teljesen a véletlen műve: Aquitániai Eleonóra és Sebastokratorissa Eiréné nagy valószínűséggel találkozhatott egymással. A második kereszteshadjáratra Eleonóra ugyanis elkísérte első férjét, VII. Lajost, s Konstantinápolyban Manuel Komnénos császár fogadta a francia királyi párt. Manuel császárról egyébként tudvalevő, hogy a nyugati lovagkultúra felettébb érdekelte, udvarában lovagi tornákat is rendeztek.¹⁶²

¹⁶⁰ JEFFREYS, *The Sebastokratorissa*, 180.

¹⁶¹ *Uo.*, 180–181.

¹⁶² MARKALE, *I. m.*, 180.

Aquitániai Eleonóra 1146 húsvétján több mint ezer vazallusára kérte Clairvaux-i Bernard apát áldását Vézelay-nél, akik a keresztes hadjáratban harcolók magját képezték. A források szerint szándékában állt, hogy légióját maga vezesse, és feljegyzések szerint Vézelay-nél egy fehér lovon, páncélzatban, arany koturnusszal a lábán, tollal a hajában, más felvértezett asszonyokkal együtt, a lovat férfi módra megülve menetelt egészen a Szentföldre.¹⁶³ Manuel Komnénos császárral biztosan találkozott, aki megvendégelte őket, és minden bizonnyal Sebastokratorissa Eirénével is, akivel feltehetően a bizánci és saját udvarának irodalmáról is eszmecsere folytatható.¹⁶⁴ Ahogy korábban említettem, a bizánci udvar irodalmának virágkora és a négy regényíró tevékenysége a Komnénos-dinasztia uralkodásának idejére tehető, Nyugaton pedig szintén épp ekkor születnek az első udvari regények.

Odo de Deuil, francia részről az egyik legmeghatározóbb forrás, ír a keresztes csapatok konstantinápolyi látogatásáról, akárcsak bizánci részről Kinnamos és Nikétas Khóniatés.¹⁶⁵ Mindannyian ugyanazt a jelenetet írják le, miszerint Manuel Komnénos nem örült Eleonóra és VII. Lajos érkezésének, hiszen még közeli élményként élt benne Konrád német haderejével történő találkozása. Ugyanakkor hozzáállása igen hamar megváltozott, amikor Lajos kijelentette, hogy hajlandó javaslatait meghallgatni, majd a császár körbevezette őt a városon és megmutatta azokat a templomokat, ahol a legértékesebb relikviákat őrizték. Végül egy nagyszabású ünnepséget rendezett a királyi pár érkezésének tiszteletére.¹⁶⁶

A többnapos látogatás alkalmával Eleonóra bepillantást nyert a bizánci udvar életébe, erről több, Eiréné patronáltjai közé tartozó költő is beszámol. Négy vers keletkezett Konstantinápolyban Eirénének címezve az 1140-es években, ezek közül kettőt valószínűsíthetően Manganeios Prodromos írt. A két versből az egyiket Εἰς τὸν Ἑρωτα címmel írta Eiréné megbízására idősebbik fiának, János házasságkötésének alkalmából.¹⁶⁷ Kettő szintén 1140-es években vagy kevéssel előtte keletkezhetett. Jeffreys szerint Prodromos és Manassés is műveiket ezen időszak alatt írhatták, nagy valószínűséggel még Eleonóra és a keresztesek 1147-es érkezése előtt.¹⁶⁸ Így a bizánci regényekben előforduló,

¹⁶³ SALMONSON, *The Encyclopedia of Amazons*, 184–186.

¹⁶⁴ *Uo.*

¹⁶⁵ JEFFREYS, Elizabeth, *The Comnenian Background to the Roman d'Antiquité*, Byzantion, 50/2 (1980), 455–486, 467–468.

¹⁶⁶ *Uo.*

¹⁶⁷ *Uo.*, 478.

¹⁶⁸ *Uo.*

korábban feltételezetten nyugati mintát követő motívumok nem valószínű, hogy a két udvar találkozása következtében „vándorolhattak át” a bizánci szerzők műveibe.

Ahogy korábban említettem, Eleonóra bizánci látogatása után nem sokkal rendelkezett meg a három „görög regény” elkészítését. A királyné minden bizonnyal nagy érdeklődést mutatott a mitológiai történetek iránt, amelyekről a bizánci udvarban hallhatott is. A francia nyelvre átültetett három „antik regény” számos eleme – a szentek életéről szóló narratívák és a történelmi anekdoták – azonos bizánci kulturális háttérből származik.

A bizánci regényeket természetesen saját irodalmi hagyományaik alapján kell vizsgálni és elemezni. A Komnénos-dinasztia szolgálatában álló szerzők könnyen hozzáférhettek számos klasszikus író művéhez. Figyelemmel kísérve a bizánci szerzők imitatív tendenciáit, világossá válik, hogy az ókori regényeket évszázadokon keresztül figyelmen kívül hagyják, a stílus iránt ugyan érdeklődnek, de a témával kapcsolatban ellenszenvet éreznek. A XII. század közepén keletkezett bizánci regények, és Manganeios Prodromos verseinek frazeológiája közeli rokonságot mutat azokkal a nyugati regényekkel, amelyekben a hősök és hősnők érzelmei szövegszerűen megjelennek.¹⁶⁹ Ez az újdonság a fentiekben említett kronológiai sorrend miatt biztosan nem magyarázható nyugati hatással, ugyanakkor néhányan úgy vélik, hogy a bizánci pártfogók és írók kapcsolatba kerülhettek más nyugati formákkal, talán a trubadúrlírával.¹⁷⁰ Ez magyarázhatná, hogy miért ébredt Eirénénében vágy a hellenisztikus kori görög regényirodalom hagyományainak megismerésére, és mért támogatta Manganeios Prodromos udvari költőt, valamint Theodóros Prodromos és Manassés regényírókat.

1.5.5 Ámor a szerelem istene / Ámor a szerelem királya (Erós basileus)

Véleményem szerint a bizánci irodalom is hathatott a nyugatra, nem csak fordítva. Ezt pedig a fejezet elején bemutatott konkrét példán keresztül vizsgálom, vajon az *udvari szerelem* koncepciója mennyiben egyezik, illetve tér el egymástól a francia és a bizánci udvarokhoz köthető művekben. Három, nagyjából azonos időben keletkezett műben tanulmányozom tehát Ámor alakját: Andreas Capellanus *De amore* című szerelemi traktátusában, a bizánci regényíró, Makrembolítés *Hysminé és Hysminias* című regényében, valamint a Prodromos nevű költő (aki valószínűleg nem azonos a regényszerzővel) Manuel császárnak címzett udvari költeményeiben.

¹⁶⁹ JEFFREYS, *The Comnenian*, 482–483.

¹⁷⁰ *Uo.*, 483.

Ahogy fentebb említettem, Roderick Beaton és Carolina Cupane Erós mint baszileusz képében véli tetten érni a nyugati hatást, ami véleményük szerint Makrembolitis regényének kései datálását támasztja alá. Mindhárom műben sajátos módon jelenik meg Ámor/Erós alakja. A káplán traktátusában és a Manuel császárhoz írt versekben Ámor az ókori mintát elhagyva meirákiónként, vagyis fiatalemberként jelenik meg, s mintegy „lovagkirályként” már nemcsak a szerelem erejét, hanem egyfajta uralkodói erőt is képvisel. Makrembolitis regényében, bár gyermekként jelenik meg, Erós szintén uralkodói attribútumokkal bír: trónon ül, alattvalói (állatok, emberek egyaránt) lábainál hevernek négy istennő társaságában – akárcsak a bizánci uralkodókat ábrázoló festményeken. Ámor/Erós mind a vizsgált bizánci művekben, mind Capellanus traktátusában központi szereplőként jelenik meg, ám míg a *De amore*-ban a hagyományos, antik előképeket követő toposzok dominálnak, addig a bizánci műveket áthatja egy újfajta motívum: a XII. századi bizánci költészetben ugyanis megszokott gyakorlat volt, hogy Eróst, a szerelem istenét Manuel Komnénos császárral azonosították. Prodromos verseiben is ez a sajátos szemlélet figyelhető meg: Manuel Komnénos szerelmi kicsapongásaira Ámor alakján keresztül tesz játékos utalásokat a költő,¹⁷¹ ami minden bizonnyal a címzett és valószínűleg egy személyben „megrendelő” tetszésére szolgált. Andreas Capellanus művében sem lehet ugyanakkor véletlen, hogy Ámor a szerelmi ügyek bírójaként jelenik meg: szerelmet nemcsak ad, hanem el is vesz, sőt ítéletet is mond és büntet.

A szerelem mind az ókori, mind a bizánci regényekben a megváltást jelenti az egyén számára, a fenyegető környezettel szemben pedig egyfajta lelki harmóniát. Ez sohasem a hősnő és a hős egyéni, szabad akaratából történő választás eredményeképpen érhető el. A szerelem a regényekben egyfajta kozmikus erőt képvisel, és azon egyének számára, akik erőtlennek bizonyulnak, egy örökös konfliktusba ágyazódik, a változásnak hatalmas, válogatás nélküli kozmikus erejeként mutatkozik meg.¹⁷² Az ókori hagyományban a szerelem ereje mintegy türannoszként jelenik meg: Xenophón regényében a dühös Erós Habrokomést az Anthia iránti szerelemmel sújtja büntetésként, amely a *raison d'être*-je lesz minden elkövetkező kalandjának.¹⁷³ *Dáphnis és Khloé* történetében egy tradíció hagyományozódásával a szerelem mitikus istenének pontos leírását olvashatjuk: Aphrodité gyermeke ő, aki íjjal, nyilakkal, lángoló fáklyákkal járja a világot, és hatalmának sem istenek, sem királyok, de még a természet sem tud ellenállni. A szerelem effajta türannoszi

¹⁷¹ MAGDALINO, *Eros the King*, 201–202.

¹⁷² BEATON, *The Medieval Greek Romance*, 82–83.

¹⁷³ *Uo.*, 83.

ereje, tradicionális ikonográfiai ábrázolása gyakorta jelenik meg az ókori szerzők műveiben: Achilleus Tatios és Héliodóros történeteiben, majd ez az ábrázolás öröklődik tovább a bizánci regényekben.¹⁷⁴

Ezekből a regényekből kikövetkeztethetünk egy, a világról alkotott közös nézőpontot, amelyben az egyén által keresett, végül a szerelemben megtalált üdvösség soha nem egyenlő a szabadsággal. A szerelem csupán megvédi őket a különböző rosszakaróktól, de a végén sohasem eredményez egyfajta szabad közeget.¹⁷⁵ A történetben a hősök és hősnők által elszenvedett szó szerinti rabság különböző formái azon uralom metaforáivá válnak, amit maga Erós vetett ki a szerelmesekre. Ez a hatalom az ókori szövegekben explicit módon igen ritkán jelenik meg, ugyanakkor sok utalást tesznek a szerelem mint türannoszi hatalom erejére. Ennek egy logikus korrelációja, hogy a szeretőnek szüksége van a rabszolgájára. *Leukippé és Kleitophón történetében* Melité megszidja Kleitophónt és a következőt mondja neki: „Te hűtlen, te barbár, képes voltál egy szerelemtől égő nőt emésztődni hagyni? Ámbár magad is Erós szolgája vagy...? Nem féltél haragjától? Nem méltányoltad a tüzét?”¹⁷⁶ Ez a gondolatmenet öröklődik át a bizánci regényekbe, ahol Erós a mindenek királyává válik.

Makrembolitis regénye e tekintetben három részre osztható: az elsőben a szerelem királya egyezséget köt a legyőzött és immár alávetett hőssel. A második részben az isten mint erős fiatal király van ábrázolva, aki egy ragyogó szekéren alattvalóival körülvéve a bizánci birodalmi címet (Βασιλεύς) viselve királyként jelenik meg. A harmadik részben mindkét szerelmes az emberek rabszolgáivá válik, még mielőtt szerelmük beteljesedésével Ámor szolgálatába kerülnének. Ezen a ponton lehet különbséget tenni a hagyományos görög íjászfiú, majd a XII. századi nyugati irodalomban előtérbe kerülő *Dieu d'Amor*, az *udvari szerelem* istene között.¹⁷⁷ Hysminé és Hysminias a harmadik részben csak annyit mond, hogy a szerencsájuk megfordulásának oka az, hogy rabszolgák lettek: ez a rabszolgaság többféleképpen érthető. Egyrészt a regénybeli események kapcsán, másrészt Hysminias álmában a szerelem bírósága előtt találja magát, majd Erós rabszolgája lesz Hysminé iránt érzett szerelme miatt. Az érzés kölcsönös, tehát Hysminé is Erós szolgálatába kerül.¹⁷⁸

Hysminé és Hysminias regénye és a *Rózsaregény* között szintén érdekes párhuzamokat figyelhetünk meg. Előbbiben a főhős, Hysminias meséli el a történetet, akit

¹⁷⁴ Uo.

¹⁷⁵ Uo.

¹⁷⁶ TATIOS (Achilleus Tatiosz), *Leukippé és Kleitophón története*, ford. SZEPESSY Tibor, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014, 225.

¹⁷⁷ BEATON, *The Medieval Greek Romance*, 83.

¹⁷⁸ Uo.

egy Zeusz ünnep alkalmával Aulikomiszba küldenek.¹⁷⁹ Szószthenész látja vendégül, akinek lányába, a gyönyörű Hysminébe az ifjú első látásra beleszeret. Számunkra Szószthenész kertjének leírása az érdekes. A *locus amoenus* freskókkal körülvett fal díszíti, amelyen Erós mint király látható különböző allegorikus alakok mellett. Itt is nagy szerepet kap a Herbert Hunger által felállított görög szerelmi regények jellegzetességei közé sorolt álom-motívum.¹⁸⁰ Makrembolitis regényében Erós az, aki felvilágosítja a főhóst a szerelem rejtelméről, amelynek hatására az ifjú viszonzza a lány érzelmeit, ám – a görög szerelmi regények jellegzetességeihez hasonlóan – már a mű elején el kell szakadniuk egymástól, hogy sok-sok bolyongást, kalandok sorozatát követően a mű végén ismét egymásra találhassanak. A *Rózsaregénnyel* való párhuzamok nyilvánvalóak: a szerelem szimbólumaként értelmezhető rózsza jelképe, a kertben található falakon lévő allegorikus alakok, a főhős, aki egyben a történet narrátoraként lép színre, illetve az álom motívumának megjelenése.¹⁸¹

Andreas Capellanus talán jártas lehetett a bizánci irodalomban is, mindenesetre a fentiekből is jól látszik, hogy nem az *udvari szerelem* műfajának vezérművét alkotta meg, hanem sokkal inkább egy megoldásorientált kézikönyvet írt, amely a szerelem káros hatásait taglalja. Mindez nem akadályozza meg a szerzőt abban, hogy büszke legyen munkájára, hiszen már az első könyvben utal arra, hogy ez magának a szerelem királyának a könyve, mielőtt még befejezte volna: *ab amoris digna rege*. A könyv a könyvben motívum nemcsak Capellanusnál jelenik meg, Makrembolitis regénye szintén tartalmazza: Ἐπὶ σοὶ βίβλος κατεμύθη τὸν Ἔρωτα.¹⁸²

A korábbi, elsősorban breton mondakörből merítő elbeszélések, úgymint a *Trisztán és Izolda története*, amelyben a szerelem egy bájital hatására alakul ki, nehezen illeszkedtek az *udvari szerelem* felfogásához, akárcsak a szintén az Artúr-mondakörhöz köthető francia regényekben megjelenő szerelmi háromszögek: *Artúr-mondakör* (Artúr, Guinevra, Lancelot), *Trisztán és Izolda* (Trisztán, Márk, Izolda).

Úgy tűnik, hogy Capellanus megoldást kínál arra, hogy hogyan lehet elkerülni ezeket a szerelmi szenvedéseket. Ezt a feltevésemet a következő két példán szeretném bemutatni:

¹⁷⁹ EGEDI-KOVÁCS, Béla-Alexiosz emléke, 51.

¹⁸⁰ HUNGER, Herbert, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. Philologie, Profandichtung, Musik, Mathematik und Astronomie, Naturwissenschaften, Medizin, Kriegswissenschaft, Rechtsliteratur*, C. H. Beck, München, 1978, 123–125.

¹⁸¹ EGEDI-KOVÁCS Emese, «Le livre dans le livre» et «le livre d'amour». *Le De amore d'André le Chapelain et le roman byzantin de Makrembolitis = Byzance et l'Occident. Rencontre de l'Est et de l'Ouest*, szerk. EGEDI-KOVÁCS Emese, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013, 91–100, 92–93.

¹⁸² Uo.

Az első könyv hatodik fejezetében – *Egy nemesember beszél egy nemes hölgyhöz* – elmondja, kik nyerhetnek bebocsátást a Szerelem királyának udvarába: Erós palotájának négy homlokzata van, azokon pedig négy kapu. A keleti a szerelem királyáé, a déli kapunál lévő hölgyek mérlegelik, kiket engedjenek át, a nyugati oldalon a közönséges nők találhatók, míg az északi kapu asszonyai mindig csukva tartják a bejáratot az oda érkező férfiak előtt. Ők és a különböző szerelmi vétségeket elkövető nők számos büntetésben részesülnek, tüskés botokon kell ülniük, miközben a forró, már-már tüzes talaj égeti a lábukat.¹⁸³

Érdekes, hogy Makrembolitis regényében a kertet nem érik el a nap sugarai, de később a főszereplő álmában Erós megjelenésével hasonlót érez: „ἐδόκουν νῆ τοὺς θεοὺς ὅλας ὀρύττεσθαι τὰς πλευράς, καὶ νῆ τὸν Ἑρωτα τὴν στρωμνὴν ἀκάνθινον εἶχον, καὶ ὡς ἐπὶ πυρᾶς ὀπτούμενος πυκνὰ στρεφόμενος ἦν, ὥσπερ τι θῦμα καινὸν ἐξωπτημένον τῷ Ἑρωτι.”¹⁸⁴

Szintén figyelemre méltó, hogy míg a traktátusban Erós megkegyelmezése jeléül a bűnhődő nők számára lábuk alá hideg követ tesz, addig a Szószthenész kertjében lévő ágyak lábtartói – se nem fából, se nem elefántcsontból – szintén kőből vannak.¹⁸⁵

A víz büntető szerepének motívuma is összeköti e két regényt, sőt a *Rózsaregényben* is találkozhatunk vele, de ott túlságosan általános jelentésben. *Hysminé és Hysminias* történetében egy Artemis-forrással találkozhatunk, melyben Hysminé megfürdik, ezzel bizonyítva szüzességi fogadalmának megőrzését. A traktátus ugyanazon fejezetének második részében egy idilli, tavaszi kertbe érkezünk, amely terület körkörösén három részre osztható. A belső kör közepén egy hatalmas fa áll a legkülönbözőbb gyümölcsöktől roskadozva, a tövénél pedig egy forrás fakad. A forrás mellett egy aranyozott trónon a szerelem királynője ül, koronával a fején. Kezében aranypálcát tartv (*sua manu tenens virgam*), a jobbán lévő szék azonban üres. Egy XII. századi görög kézirat miniatúráján ugyanilyen pálcát tart kezében Manuel Komnénos és felesége, Antiochiai Mária is.¹⁸⁶ Értelmezésében sokkal inkább mágikus eszközként funkcionál, mint uralkodói jogarként. Ugyanakkor a bizánci területen nemcsak Manuel Komnénost hívták Erósnak, hiszen

¹⁸³ DA 1.6.263. *Ibi autem cuilibet illarum super spinarum fuit sedes parata fasciculo, et per viros ibi, ut supra dictum est, deputatos semper fasciculus movebatur, ut acrius spinarum dilacerarentur aculeis, et nudis plantis ignitum pertingebant solum.*

¹⁸⁴ EGEDI-KOVÁCS, « *Le livre dans le livre* », 92–93. „Úgy tűnt, az istenekre esküszöm, mintha egész oldalam át lett volna fúrva, és Erósra mondom, mintha a fekhelyem tövisekkel lett volna kirakva, és mintha máglyán sült áldozatként folyton forgolódtam volna, mint valami frissen megsütött, Erósnak felajánlott áldozat.” – saját fordítás

¹⁸⁵ Uo.

¹⁸⁶ Uo., 97.

Manganeios Prodromos verseiben Eiréné Sebastokratorissát szintén Eróshoz hasonlítja, vagy legalábbis leszármazottjai közé sorolja. Mindezt figyelembe véve a *De Amoré*-ban egyedül megjelenő szerelem királynője megfeleltethető lenne akár Champagne-i Máriával, hiszen férje halálát követően (1181) özvegyen uralkodott tovább, míg legidősebb fia nem érte el a nagykorúságot.

A következő hangsúlyos példa a második könyv nyolcadik fejezete: *A szerelem szabályairól* című rész, ahol egy Artúr-mondakörhöz kapcsolódó történettel találkozunk. A nyugati területen meghonosodott lovagi eszme bizánci kontextusban megfeleltethető a Serelem királyával, vagyis magával Erósszal.¹⁸⁷ A történet középpontjában egy fiatal lovag áll, aki Artúr királyhoz igyekszik, hogy elhozza onnan azt a karvalymadarat, aki a király udvarában egy aranyrúdon ül. A lovag azonban egy közeli erdőben eltéved, ahol egy titokzatos, idegen lány útmutatást és segítséget ad neki célja elérésében. A különböző próbák kiállását követően a lovag elnyeri Britannia nevű szerelmét, és a Serelem királyától megkapott harmincegy szabályt közösen kihirdetik a választottjával, majd a néppel be is tartatják. A boldog végkifejlet szempontjából nem lehet Capellanus műve az *udvari szerelem* kodifikációja, hiszen az *amour courtois*-ban – ahogy fentebb taglaltam – a vágyott nő a szerelmes férfi számára elérhetetlen. Úgy tűnik, hogy Capellanus sokkal inkább Erós, mintsem király szerepére próbálja meg felhívni a figyelmet. Erós központi szerepe, uralkodói státuszának megerősítése a traktátusban többször is megjelenik, az általa felállított regulák az első két könyvben egyaránt megtalálhatóak. Az első könyv általam taglalt részében (*Nemesember beszél nemes hölgyhöz*), valamint az Artúr király *locus amoenus*-át idéző második könyv nyolcadik fejezetében.

Erós uralkodói ábrázolását Manganeios Prodromos három versében is megtalálhatjuk, amelyekben Manuel Komnénos császárhoz hízeleg, felmagasztalja és verseiben összehasonlítja Erósszal. Az 1152 körül írott költeményben az uralkodó fizikai megjelenését dicséri, majd a folytatásban Komnénos kedvenc toposzaival magasztalja a császárt:¹⁸⁸ a hadjáratot követően térjen be a hidegről, feküdjön le, élvezze a forró és pihentető fürdőt. Az ő kegyeltjei már olyan régóta voltak megfosztva egy ilyen fürdőtől, hogy ők tudták csak igazságosan megróni Manuelt erotikus szemrehányásaikkal: engedje meg nekik, hogy piszkosak legyenek. Jöjjön Konstantinápolyba és vegyen velük egy fürdőt. Forró vizet az ὡρῶτες-ek majd hoznak, miközben őt erotikusan kiszolgálják.

¹⁸⁷ Uo.

¹⁸⁸ MAGDALINO, *Eros the King*, 200–201.

A kegyeltek akkor egy rövid *ethopoiában* a szerzőn keresztül közvetlenül a császárhoz fordulnak: szégyelljük, hogy tisztátalanul állunk előtted, de messze volt az Erósoknak Erósa (ὅτι περ ὑπερόριος ὁ τῶν Ἐρώτων Ἐρως).¹⁸⁹ Paul Magdalino szerint ez egyértelmű utalás arra, hogy Manuel közös fürdőt vett a személyes női kegyeltjeinek társaságában, ami az akkori egyházi előírások szerint még akkor is tilos volt, ha férj és feleség fürdőzött együtt.

Hasonló jelenettel találkozhatunk Makrembolítés regényében, amikor Hysminias már majdnem beleszeret Hysminébe, de elalszik, és azt álmodja, hogy a fiatal lánnyal együtt fürdik, aminek során minden erotikus vágyát megtapasztalhatja.¹⁹⁰ Egy későbbi versben – 1153 tavaszán vagy nyarán – Manganeios Prodromos dicsőíti a császárt, aki éppen egy lovagi tornán forгат egy hatalmas zászlót. A császár Bellerophónra vagy magára Erósra emlékeztet.¹⁹¹ A harmadik allegorikus versben (1155–1156), amelyben Manuel házasságon kívüli szexuális kapcsolatait taglalja, magával Erósszal azonosítja Manuelt.¹⁹² Az „Erós mint király” először a regényben jelent meg, majd később vált Manuel császár retorikai motívumává, mindenesetre ennek a toposznak az irodalmi megjelenése a bizánci uralkodó kultuszához köthető.¹⁹³

1.6 Az értelmezés előfeltétele: a XI–XII. századi közeg és olvasóközönség

Miután Ámor alakján keresztül igazoltam, hogy a bizánci irodalom legalább annyira hatással volt a nyugatra, mint fordítva, a továbbiakban a korabeli olvasóközönség kérdésére térek át: kik olvashatták Andreas Capellanus szerelmi traktátusát? Véleményem szerint a *De amore* megértéséhez elengedhetetlen annak a kulturális és intellektuális közegnek a feltárása, amelyben a mű megszületett. A szöveg ugyanis nem pusztán önálló irodalmi alkotásként értelmezhető, hanem olyan közegben szólalt meg, amelynek olvasási szokásai, műveltségi mintái és értelmezési horizontja alapvetően meghatározták a befogadást. Ezért a traktátus vizsgálatakor szükségeszerű a XI–XII. századi olvasóközönség rekonstruálása. Noha a két század irodalmi termését nem célszerű élesen elválasztani egymástól, hiszen szoros folytonosság figyelhető meg köztük, e korszak kijelölése lehetővé teszi annak feltárását, hogy milyen olvasói elvárások alakították a szerelmi traktátus értelmezési kereteit.

¹⁸⁹ Uo.

¹⁹⁰ MAKREMBOLITES, *Eumathios, Hysmine and Hysminias*, ford. Elizabeth JEFFREYS, Liverpool University Press, Liverpool, 2012, 210–218.

¹⁹¹ MAGDALINO, *Eros the King*, 201–202.

¹⁹² Uo.

¹⁹³ Uo.

A korszakhatárok meghúzása azonban mindig viszonylagos és perspektívafüggő. Az irodalomtörténeti kutatás kénytelen korszakokban gondolkodni, mert e nélkül a felhalmozott tudás értelmezhetetlen káoszként tárulna elénk. A korszakolás tehát nem pusztán technikai segédeszköz, hanem a megismerés egyik formája: a kijelölt távlat értelmet ad a vizsgált szövegeknek és szerzőknek. E folyamat során implicit állításokat teszünk a művek hasonlóságairól és különbségeiről: az egymáshoz közel álló alkotásoknál hajlamosak vagyunk a különbségeket háttérbe szorítani, míg az eltérők esetében a közös vonások kevésbé kapnak hangsúlyt. Amennyiben a korszakhatárokat elmozdítjuk, ezek a hasonlóságok és különbségek viszonya is alapvetően átalakul.

Ebből következően maga a korszakolás – a vizsgálati távlat kijelölése – önálló értelemteremtő aktus. A XI–XII. század irodalmi közönségének vizsgálata során tehát nem törekszem a két évszázad merev szétválasztására, ugyanakkor saját perspektívám kialakításához elengedhetetlen a történeti-társadalmi kontextus figyelembevételére. Ez a megközelítés indokolt, hiszen az irodalom mindig reakciót képez a környező világ eseményeire: részben tudatosítja, részben pedig értelmezési és válaszkeresési lehetőségeket kínál az adott kor problémáira.

1.6.1 Az olvasóközönség intézményi terei: kolostorok, udvarok

A XI–XII. század irodalma alapvetően egy szűk, privilegizált olvasóközönséghez szólt, mivel a kulturális élet elsődleges központjai a kolostorok és a püspöki rezidenciák voltak. Ezeken a helyszíneken – hasonlóan a XII. században kibontakozó nemesi és királyi udvarok pezsgő irodalmi életéhez – intenzív szellemi és irodalmi tevékenység zajlott, amely meghatározott társadalmi rétegek számára szolgált tanító vagy éppen szórakoztató céllal. Noha a kolostori közösségek tagjai – férfiak és nők egyaránt – nem hasonlíthatók össze teljes mértékben a világi udvarok lakóival, mégis figyelembe kell vennünk, hogy az ország és az egyház irányítása gyakran ugyanazon családok kezében összpontosult.¹⁹⁴ Ennek következtében az irodalmi befogadóközönség létszáma ugyan viszonylag korlátozott volt, ám ezzel párhuzamosan szigorú normáknak és szabályoknak kellett megfelelnie. A vizsgált korszakban a szerzetesi életforma nem feltétlenül jelentett szigorú vallási elköteleződést. A zárdák egyúttal a nemesi származású hölgyek nevelésének központjai is voltak, ahol a tanítást a püspöki iskolákban képzett, művelt klerikusok látták el. A kolostorok elsődleges funkciója tehát nem kizárólag a vallásos életforma megerősítése volt, hanem az oktatás és a kulturális

¹⁹⁴ MOORE, John C., *Love in Twelfth-Century France. A Failure in Synthesis*, *Journal of Medieval History*, 29 (2003), 429–443, 430.

művelődés előmozdítása is.¹⁹⁵ Georges Duby nyomán a kolostorok a nemesi *gyneceumok* intézményesített formáinak tekinthetők. Befogadták a család „felesleges” nőtagjait – özvegyeket, férjhez menésre váró fiatal lányokat vagy éppen azokat, akik nem találtak kérére. Bár e közösségek a vallásos fegyelem keretei között működtek, kulturális funkciójuk nem lebecsülendő: a nők írás-olvasásban való jártasságát, műveltségét jelentősen növelték, ami házasságkötés után gyakran nagyobb tudásbeli fölényt biztosított számukra férjeikkel szemben. Ez a tényező Duby szerint a középkori nő hatalmának egyik forrása volt.¹⁹⁶

Ladányi-Turóczy Csilla tanulmánya a Regensburgi Gyűjtemény szerelemfelfogását elemzi, és a közel harminc verset tartalmazó korpusz, amely kolostorban élő és nevelkedő novíciák és apácák műveiből áll, hozzávetőleges képet nyújt arról, miként vélekedtek a XI. századi nők a szerelemről.¹⁹⁷ E hölgyekre jelentős hatást gyakorolt Ovidius *Heroides* című műve, amelyet nemcsak olvastak és másoltak, hanem át is dolgoztak. Emellett már a XI. században is nagy népszerűségnek örvendett Ovidius *Amores* és *Ars Amatoria* című kötete – ezt a következő fejezetben részletesen is kifejtem.¹⁹⁸ Peter Dronke példákkal illusztrálja, hogy az udvari szerelemfelfogás kialakulásában döntő szerepet játszott az ovidiusi költészetre hatást gyakorló keresztény *amicitia*-hagyomány.¹⁹⁹ Nagy Károly már a VIII. században igyekezett betiltani a *winileod*, azaz az asszonyi szerelmes levél műfaját.²⁰⁰ Ez is jelzi, hogy az apácák és novíciák levelezése nem pusztán az *amicitia*-hagyomány keretei között mozgott.²⁰¹ Ugyanakkor más kolostorokból is ismertek a fiatal női apácák zárdán kívüli kapcsolatai: a francia nyelvterületen az angers-i Le Ronceray, a Német-római Birodalomban pedig a regensburgi St. Emmeram és a gandersheimi kolostor szolgált erre példaként. Ez utóbbihoz kötődik a X. században élt Hrotsvitha alakja, aki császári

¹⁹⁵ LADÁNYI-TURÓCZY Csilla, *Klerikus és lovag mint szerelmes a 11–12. század női verseiben. Szerelemfelfogás és udvari szerelem női szemszögből*, Kalligram, XI (2002), 42–55, 42.

¹⁹⁶ Georges Dubynál a következőket olvashatjuk: „A házi kolostor befogadja a család felesleges nőtagjait, az özvegyasszonyokat, a férjhez menésre váró fiatal lányokat, vagy azokat, akik nem találtak kérére. Ezek a nők imádkoznak. De a hatékony imádság férfiszájából ered. A zárda fő funkciója tehát a felügyelet, s mellékesen a nevelés: a leányokat itt „vezetik be a szabad művészetekbe. Amikor lehagyják a kolostort, hogy férjhez menjenek, általában kevésbé „írástudatlanok” a férjüknél: ez is egyik tényezője a nő bizonyos fokú hatalmának.” DUBY, Georges, *A lovag, a nő és a pap. A házasság a középkori Franciaországban*, Gondolat, Budapest, 1987, 318–319.

¹⁹⁷ LADÁNYI-TURÓCZY Csilla, *A regensburgi gyűjtemény szerelemfelfogása*, Palimpszeszt, 16 (2002). https://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/05.htm (Hozzáférés: 2026.01.25.)

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ DRONKE, Peter, *Medieval Latin and the Rise of European Love-Lyric. Problems and Interpretations*, Clarendon Press, Oxford, 1968, 196.

²⁰⁰ Nagy Károly 789-ban kiadott rendelete szerint „Egyetlen apátnő sem merészelheti engedélyünk nélkül elhagyni a kolostort, és ugyanazt alárendeltjeinek megengedni, és semmilyen körülmények között nem adhatja beleegyezését ahhoz, hogy winileodákat írjanak vagy azokat a kolostorból elküldjék.” DRONKE, Peter, *Die Lyrik des Mittelalters. Eine Einführung*, C. H. Beck, München, 1973, 91.

²⁰¹ MOORE, I. m., 435.

családtagnaként a középkor egyik legjelentősebb női szerzőjének tekinthető, és fennmaradt műveiben a szerelemről is kifejtette gondolatait.²⁰²

Felmerül a kérdés, hogy az adott szövegekben milyen arányban tükröződik az irodalmi hagyomány, illetve mennyiben fejeződik ki bennük személyes vonzalom. E tekintetben Ladányi-Turóczy Csilla és Peter Dronke egyaránt óvatosságra int: hangsúlyozzák, hogy a „szerelem” középkori fogalmát csak elővigyázattal szabad alkalmazni, hiszen maga a kategória is éppen ebben az időszakban kezdett formálódni.²⁰³ Az irodalmi forrásokban az ovidiusi minták és a catullusi nyelvezet ötvözése figyelhető meg, amely egy új eszményvilág megteremtésére törekszik. Ennek középpontjában a keresztény *amor sanctus* áll: olyan, szüzességet és Isten-központúságot hangsúlyozó, ugyanakkor erotikus nyelvi és érzelmi elemekkel átszőtt ideál, amely az *amicitia* új, vallásosan átértelmezett formáját hozza létre.²⁰⁴ Ez is mutatja, hogy a középkori szerelemfelfogás vizsgálata nem választható el az egyházi és szakrális szöveghagyománytól. E ponton szükséges hivatkozni az *Énekek éneke* által közvetített *amor sanctus*ra, amelyben a testi szerelem nyelvezete sajátos módon integrálódik a spirituális tartalmakba. Dronke elemzése a *Virgines caste* című műről ezt különösen jól példázza: itt Isten Báránya a szűzek „háremében” él, akik „legelni való virágként” ajánlják fel magukat neki. Hasonló gondolat jelenik meg Andreas szerelmi traktátusának harmadik könyvében is, amely szerint valójában csak egyetlen, valódi szerelem létezik, és az kizárólag Istent illeti meg.²⁰⁵

Ez a párhuzam – amelyre Ladányi-Turóczy Csilla tanulmánya is rámutat – világosan jelzi, hogy például a Regensburgi Gyűjtemény vizsgálata során is számolnunk kell azzal, hogy a kolostorokban élő nők foglalkoztak a földi szerelem problematikájával. Eme reflexiók révén nem csupán saját érzelmi tapasztalataikat artikulálták, hanem önazonosságukat is az „égi Vőlegény” menyasszonyaként határozták meg.

1.6.2 Klerikus és lovag: szerelemvita, társadalmi mobilitás és ideálváltás

A kolostorok kulturális világában a klerikusok szerepe különösen fontos volt. Ugyanazon nemzetségekből származtak, mint a világi urak, de sokszor háttérbe szorított, „másodszülött” fiúk voltak, akik papi pályára kényszerültek. Ez féltékenységet és rivalizálást szült, miközben a világi hatalomhoz kevésbé férhettek hozzá, műveltségük és vallási pozíciójuk

²⁰² LADÁNYI-TURÓCZY, *Klerikus és lovag mint szerelmes*, 42.

²⁰³ *Uo.*, 42–43; DRONKE, *Die Lyrik des Mittelalters*, 90–93.

²⁰⁴ LADÁNYI-TURÓCZY, *A Regensburgi Gyűjtemény szerelemfelfogása*, https://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/05.htm. (Hozzáférés: 2026.01.25.)

²⁰⁵ DRONKE, Peter, *Lateinische Dichtungen des X. und XI. Jahrhunderts. Festgabe für Walther Bulst zum 80. Geburtstag*, Verlag Lambert Schneider, Heidelberg, 1981, 102.

révén magasabb rendűnek tekintették magukat, és a nemes származású hölgyek szerelmét saját jognak tartották elnyerhetőnek.²⁰⁶ Ezzel szemben a lovagok, akik a XI. században még nem rendelkeztek kiforrott szerelem-ideállal, társadalmi érvényesülésük útját az örökösökkel kötött házasságban keresték. A házastársi szerelem a korszak mentalitása szerint nemcsak mellőzött, hanem kifejezetten gyanús jelenség volt. Duby példái alapján a férj és feleség közötti szenvedélyes vonzalom a kortársak szemében perverz elhajlásnak számított.²⁰⁷ A szerelem fogalomvilága tehát elsősorban a nőtlen férfiakhoz kötődött, a Krisztusért nőtleniséget vállaló klerikusokhoz és szerzetesekhez, valamint azokhoz a lovagokhoz, akik örökös hiányában még nem állapodtak meg.

Ebben a tekintetben a XI. század a változások évszázada volt, hiszen ekkor figyelhetjük meg a lovagság társadalmi és gazdasági felemelkedését, amely alapvetően alakította át az európai arisztokrácia szerkezetét és önértelmezését.²⁰⁸ Az irodalom mindezt nem pusztán kísérte, hanem aktívan reflektált is rá, ugyanis a szövegekben egy új, sajátos identitástudat körvonalazódik, amely a lovagi életforma kulturális megalapozásához vezetett. Ebben a folyamatban született meg a trubadúrköltészet – Provence területén –, illetve ennek német nyelvű megfelelője, a *minnesang*. A két hagyomány jól érzékelteti a kulturális átformálódás eltérő hangsúlyait: míg a provanszál trubadúrok verseiben a vágyott nő elérhetetlen marad, a *minnesang*-költészetben – különösen a XII–XIII. századtól – már a testi beteljesülés lehetősége is megjelenik. Ez utóbbira emblemikus példa Walter von der Vogelweide híres költeménye, *A hársfaágak csendes árnyán*, amely a szerelem testi és érzéki oldalát ünnepli.

Ugyanakkor felvetődik a kérdés: vajon a trubadúrok költészete a házasságon kívüli szerelmi kapcsolatokat részesíti előnyben és legitimálja, vagy inkább a társadalmi felemelkedés meddő vágyát fejezi ki? Nem zárható ki ugyanis, hogy a lovagok versei azt az igyekezetet tükrözik, hogy egy megfelelő házasság révén magasabb társadalmi státuszhoz juthassanak. Ezt a dilemmát erősíti, hogy a lovagi ideál az európai ember egyik legkorábbi olyan eszméje volt, amely az élet értelmét nem csupán a túlvilágon, hanem a földi lét keretei között kereste és találta meg.

A lovagi ethosz három alapvető kötelességet írt elő: a keresztény hit védelmét a pogányokkal szemben, a hűbérúr iránti feltétlen szolgálatot, valamint a nők oltalmazását.²⁰⁹

²⁰⁶ LECLERCQ, Jean, *Monks and Love in Twelfth-Century France. Psycho-Historical Essays*, Clarendon Press, Oxford, 1979, 114–115.

²⁰⁷ DUBY, *A lovag a nő és a pap*, 231–232.

²⁰⁸ LADÁNYI-TURÓCZY, *Klerikus és lovag mint szerelmes*, 43–45.

²⁰⁹ LECLERCQ, *I. m.*, 117–118.

Jól látszik, hogy a XI. században a lovagi szerepvállalás és a társadalmi érvényesülés még nem kapcsolódott szorosan a szerelemhez. A megfelelő házasság elsődlegesen gazdasági és dinasztikus érdekeket szolgált, nem pedig személyes vonzalmat.²¹⁰

Ezzel összhangban Andreas Capellanus is leszögezi a *De amoré*ban, hogy házasságban nem létezhet szerelem. A szerelem a nőtlen férfiak kiváltságának számított, ami két csoportra vonatkozott: egyfelől a klerikusokra és a szerzetesekre, akik Isten nevében mondtak le a testi és földi szerelemről, másfelől azokra a világi férfiakra, akik még nem találtak maguknak megfelelő házastársi partnert. Andreas értelmezésében tehát a szerelem olyan létállapot, amely kívül helyezkedik a házasság intézményén, és amely az udvari költészetben – akár beteljesült, akár elérhetetlen formában – eszményként jelenik meg.

A klerikusok és a szerzetesek közötti vita megkerülhetetlen eleme a középkori szerelemfelfogásnak, különösen a clunyi reform mozgalma idején.²¹¹ A konfliktus alapja abban rejlett, hogy míg a klerikusok a házasság jogainak megtartásáért küzdöttek, addig a szerzetesek a szüzesség erényére hivatkozva követelték maguknak a szellemi vezetés elsőbbségét. A vita teológiai gyökere Szent Pál és Szent Jeromos tanításaiban keresendő, akik a tökéletesség legmagasabb fokát a cölibátusi életformában látták.²¹² Ennek megfelelően a világi papság – a klerikusok – központi szerepet játszott a középkori szerelemről folytatott diskurzusban, hiszen ők a lovagokkal együtt próbálták legitimálni részvételüket a szerelmi versengésben, amelynek szimbolikus jelentősége túlmutatott a tényleges társadalmi gyakorlaton.

A XII. század végére azonban érzékelhető változás következett be: az ideális szerelmes férfi szerepét fokozatosan a klerikustól a lovag vette át. Erre mutat rá Andreas Capellanus traktátusa is, amely külön fejezetet szentel a klerikusok szerelmének. Andreas szerint a klerikus valóban „nemes ember”, ám nemessége nem a származásból fakad, hanem közvetlenül Istentől eredeztethető, amely nemesség megőrzésének feltétele a tisztaság, vagyis a földi szerelemtől való tartózkodás. Ez a gondolat egyértelművé teszi, hogy a klerikusok számára a szerelem tiltott, hiszen tisztaságukat éppen az Istentől nyert szellemi méltóság biztosítja. Ugyanakkor Andreas művében a klerikusokról egy másik, sokkal kritikusabb hangvételű leírást is találunk. Az első könyv hatodik fejezetében, amikor egy főrangú úr szólít meg egy nemes hölgyet, a nő szájába adva így ír a klerikusokról: *clericus*

²¹⁰ LADÁNYI-TURÓCZY, *Klerikus és lovag mint szerelmes*, 45.

²¹¹ LADÁNYI-TURÓCZY, *A Regensburgi Gyűjtemény szerelemfelfogása*, https://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/05.htm. (Hozzáférés: 2026.01.25.)

²¹² Uo.

*quidem muliebri apparet ornatu vestitus et capite deformiter incedit abraso, neminem potest largitatis praemiis adiuvere, nisi bona velit aliena surripere, et continuo reperitur otio deditus et ventris solummodo mancipatus obsequiis; et ideo, si adversus alicuius probitatis feminam aliquid de amore sit ausus exprimere, in ipso suae locutionis primordio prudenter debet ab ipsa muliere compesci et ignominiosam ac verecundam meretur pati repulsam, ut non solum ipse rubore perfusus ab huiusmodi cogatur illicitis abstinere, sed alii similem verentes ruborem timeant similia postulare.*²¹³ Ez a részlet nem csupán retorikai túlzás, hanem a korszak szemléletének kifejeződése: a klerikusok a társadalmi hierarchiában gyakran a lovagok riválisai voltak, ám az *udvari szerelem* diskurzusa fokozatosan a lovagi réteget emelte az ideális szerelmes férfi pozíciójába. Andreas Capellanus traktátusa így egyszerre tükrözi a klerikusok szerepének bizonytalanságát és a lovagi ideál felemelkedését a XII. század végének kulturális horizontján. Az idézetből jól érzékelhető, hogy a káplán által megszólított hölgy kifejezetten negatívan, sőt megalázó hangnemben beszél a világi papokról. A XI. századtól kezdve fokozatosan megtiltották a papság egészének a házasságkötést és a törvényes nemi életet, amely intézkedés nemcsak az egyházi fegyelem megerősítését szolgálta, hanem társadalmi következményekkel is járt. Ezzel ugyanis deklarálták, hogy a papok – legyenek akár klerikusok, akár szerzetesek – többé nem tekinthetők legitim potenciális szeretőknek.

A női vágyak és a szerelmi költészet ideálja így fokozatosan a lovagi rétegre összpontosult. Ezt a folyamatot egyfelől az magyarázza, hogy a lovagság ebben az időszakban társadalmi és gazdasági értelemben felemelkedett, másfelől pedig az, hogy a férfierények és a hűség új eszményei a lovagi életformában váltak láthatóvá.²¹⁴ A lovagi kultúra előretörése új irodalmi műfajokat teremtett: a *lovageposzt* és a *lovagregényt*, amelyek a XII. századtól meghatározó szerepet játszottak az európai irodalomban.

Ezzel párhuzamosan a *trubadúrlíra* is egyre szélesebb körben terjedt, és hatása évszázadokon át érezhető maradt. Maga a lovagi szerelemkultusz csak a kora újkorban veszítette el jelentőségét, amikor Cervantes XVII. századi regénye, a *Don Quijote* irodalmi szatíra formájában számolt le végleg a lovagi ideál illúzióival.

²¹³ DA 1.6.490. „Az egyházi ember ezzel szemben asszonyruhában jelenik meg, csúful leborotvált fejjel, és senkit sem gyámolíthat bőkezű ajándékaival, hacsak nem mások javaiból cseni el azokat. Tunyaságában éli életét, és egyedül hasának áldozik. Így aztán ha valamelyikük szerelemről merészkedne szólni egy kicsikét is tisztességes asszony előtt, annak bizony már a kezdet kezdetén észélyesen bele kell fojtania a szót, s vissza kell utasítania – amint megérdemli – gyalázatos és szeméremstörtő beszédét, hogy szégyenbe süllyedve ne csupán őt magát tartóztassa azután az effajta illetlenségektől, hanem hasonló megszégyenüléstől félve másokat is visszatartson az efféle kérésektől.”

²¹⁴ HUIZINGA, Johan, *Őszi középkor*, ford. BALOGH Tamás, Helikon, Budapest, 2023, 86–90.

Mindezeket figyelembe véve kijelenthetjük, hogy a kolostorok és püspöki udvarok irodalmi és kulturális szerepe kulcsfontosságú volt a XI–XII. században. Nem csupán a vallásos élet központjaiként funkcionáltak, hanem a női műveltség ápolásának, a szerelmi költészet első latin nyelvű kísérleteinek és a klerikus–lovag szerelemvita előkészítésének színtereiként is. Ezekben a közösségekben alakult ki az a kulturális háttér, amelyből az *udvari szerelem* és a *trubadúrlíra* kibontakozott.

1.6.3 A champagne-i udvar mint kulturális közvetítő tér

A XII. században a champagne-i udvar a francia nyelvterület északi és déli régiói között meghatározó közvetítő szerepet játszott, és jelentős irodalmi és kulturális befolyással rendelkezett.²¹⁵ A történészek az ún. „troyes-i iskolát” – amelyet főként költészeti és zenei alkotásai révén különítenek el – 1160 és 1175 közé datálják. Ebben a korszakban olyan szerzők alkottak itt, mint Chrétien de Troyes, Andreas Capellanus és mások, köztük női alkotók is, Champagne-i Mária pártfogása alatt. Az udvar szoros kapcsolatban állt a francia arisztokráciával és a szerzetesi rendekkel, különösen a ciszterciekkel, Szent Bernát több alkalommal is ellátogatott ide. A költészet és az irodalmi élet virágzását jelzi, hogy a szerzők gyakran „*par l’ordenement*”, tehát konkrét megbízásra írtak. A költők nem csupán vendégek voltak, hanem tudatosan ösztönözték őket új művek létrehozására, amelyek középpontjában a *fin’amors* („kifinomult szerelem”) eszménye állt.²¹⁶

John F. Benton részletesen kifejti tanulmányában, hogy egészen Henry d’Arbois de Jubainville *Histoire des ducs et des comtes de Champagne* című művének megjelenéséig senki sem írt átfogó történeti értekezést a champagne-i udvarról és annak irodalmi tevékenységéről.²¹⁷ Jubainville munkája nyomán azonban a téma a modern tudományos diskurzus egyik központi kérdésévé vált. Benton a kérdést elsősorban a patronált szerzők felől közelíti meg, és az udvarhoz kötődő írókat öt csoportba sorolja. Az első csoportba azok tartoznak, akik gyakran megfordultak a champagne-i udvarban: Maître Nicolas de Clairvaux, Pierre de Celle, Maître Etienne „de Alinerra” és Geoffroi de Villehardouin. A második csoportba sorolhatók azok az alkotók, akik kizárólag az udvar számára írtak: Chrétien de Troyes, Evrat, Gace Brulé, „Oroszlánszívű” Richárd, Gautier d’Arras, Maître Simon Chèvre d’Or és Jehan le Nevelon (Jehan le Venelais). A harmadik kategóriát azok a szerzők alkotják, akik leveleiket kizárólag I. Henrikhez, Champagne grófjához címezték:

²¹⁵ LECLERCQ, I. m., 114.

²¹⁶ Uo., 114–115.

²¹⁷ BENTON, John F., *The Court of Champagne as a Literary Center*, Speculum, 36/4 (1961), 551–591, 552–553.

Guido de Bazoches, Salisbury-i János, Boschami Herbert és Philippe de Harveng. A negyedik csoportba tartoznak azok, akik az udvarról írtak: Gualterius Map, Pierre Riga, Huon Ill d'Oisy és Conon de Béthune. Végül az ötödik csoportba kerültek azok az alkotók, akik Benton szerint kapcsolatban álltak ugyan az udvarral, ám esetükben kevés konkrét forrás áll rendelkezésünkre: Andreas Capellanus, Adam de Perseigne, Rigaut de Barbezieux és Aubouin de Sezanne.²¹⁸ Benton külön kitér Andreas Capellanus alakjára is, akiről – ahogy korábban kifejtettem – kevés megbízható információ áll rendelkezésünkre. Andreas *De amore* című művében tárgyalja a szerelmi bíróságokat, amelyekben nemes hölgyek ítéleztek szerelmi ügyekben, azonban Benton kétségbe vonja a történet hitelességét: szerinte lehetetlen, hogy Mária, Flandria grófnője és Narbonne-i Ermengarde egyszerre látogatták volna meg Aquitániai Eleonórárt Poitiers-ben, és hogy az eseményeket Andreas hitelesen örökítette volna meg.²¹⁹ Forrásaink arról sem tanúskodnak, hogy Champagne-i Mária hosszabb időt töltött volna édesanyjával, legfeljebb feltételezések vannak arról, hogy 1173 tavaszán vagy nyarán, esetleg 1193-ban találkoztak, amikor Eleonóra Angliából Speyerbe utazott, és útja során felkereste lányát, valamint sógorát, Reims érsekét.²²⁰ Az 1150 és 1250 közötti időszak forráshiánya miatt azonban csak találgatásokra hagyatkozhatunk a grófnő utazásaival kapcsolatban.

Benton arra is rámutat, hogy míg I. Henrik műveltségéről számos adat maradt fenn, addig a grófnő tudásáról vajmi kevés. Ismert, hogy tanítója Alix de Mareuil volt, aki szoros kapcsolatban állt a Saint-Pierre d'Avenay kolostorral. Evrat egyik verssorában megemlíti, hogy Mária tudott franciául olvasni, ugyanakkor Benton hangsúlyozza, hogy nincs semmilyen bizonyítékunk arra, hogy latinul is tudott volna, jóllehet egy magasan képzett arisztokrata hölgy esetében ez elvárható lett volna.²²¹ Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a grófnő nem értette a latin szövegeket fordítás nélkül, így a *De amore* nem az ő gyönyörködtetésére készült.

Ezzel a véleménnyel szemben hangsúlyozni kell, hogy a latintudás hiányát semmi sem bizonyítja. Sőt, ha Evrat szükségesnek tartotta kiemelni a francia nyelvű olvasás képességét, az éppen arra utal, hogy a latin nyelvismeret olyan magától értetődő volt, hogy külön említést sem érdemelt. A grófnő nevelőnője, aki apáca volt, minden bizonnyal maga is jól ismerte a latint, és tanította is Máriát. Ebből következően kevésbé valószínű, hogy a

²¹⁸ Uo., 553–555.

²¹⁹ Uo., 580.

²²⁰ MCCASH, *Marie de Champagne and Eleanor of Aquitaine*, 710.

²²¹ BENTON, *The Court of Champagne*, 586.

grófnő a kitűnő oktatás híján lett volna, sőt az a feltételezés, hogy latinul nem tudott, talán abból fakad, hogy a Champagne-i udvar irodalmának nagy része – például a *lai*-k és a *lovagi regények* – népnyelven íródtak, és ebből tévesen arra következtettek, hogy a grófnő maga sem rendelkezett klasszikus nyelvismerettel.

A források szerint Mária tizennégy éves volt, amikor 1159-ben megerősítették eljegyzését Henrikkel.²²² Ekkoriban nevelőnőjével vagy Mareuilban, vagy az avenay-i kolostorban élt, ahol gyermekkorát töltötte. Úgy tűnik, hogy a klasszikus latin nyelven alapuló magasabb szintű oktatásban csak később, körülbelül tizennyolc–tizenkilenc éves korában, már Champagne területén részesült. Theodore Evergates értelmezése szerint ekkor kellett elsajátítania a helyi vernakuláris nyelvet is, hogy mire 1164/65-ben feleségül ment Henrikhez, már kellő műveltséggel rendelkezzen a grófi udvar életében való részvételhez.²²³

Mária életéről és neveltetéséről közvetlen adataink meglehetősen szűkösek, azonban Henrik feljegyzései számos következtetésre adnak lehetőséget. Tudjuk, hogy a gróf először akkor látta jegyesét, amikor Mária mindössze két éves volt. Elképzelhető, hogy 1153-ban, amikor eljegyzési szándékát hivatalosan is bejelentette, ismét találkoztak. A források arról is beszámolnak, hogy 1159-ben, az eljegyzés kihirdetésekor újra láthatták egymást, bár a találkozás helyszíne bizonytalan. Egyes feltételezések szerint tanítója, Alix de Mareuil kísérhette Troyes-ba, hogy megmutassa neki a gróf újonnan épített rezidenciáját. Sokkal valószínűbb azonban, hogy Henrik Vertüben lévő lakhelyén találkoztak, amely földrajzilag is közel esett Mareuilhoz és Avenay-hoz, amelyről William, a gróf jegyzője is említést tesz.²²⁴

Egy fennmaradt dokumentum tanúsága szerint Mária nevelőnője ez idő tájt arra kérte Henriket, hogy hálából az avenay-i apácák vendégszeretetéért a közeli auberive-i malomból nyolc *setier* gabonát ajándékozzon a kolostornak. E forrásban Henrik már *comitisse sponsa mee*-ként (eljegyzett grófnémként) említi Máriát. Mindezek után a fiatal jegyes még öt évre visszavonult Mareuil vagy Avenay kolostorába, feltehetően azért, mert Henrik – akkor már harminckét évesen – úgy ítélte meg, hogy menyasszonya még nem áll készen az együttélésre.²²⁵

Az esküvőt követően Mária hátralévő életét a troyes-i udvarban töltötte. A fennmaradt írásokból tudjuk, hogy Henrik kiemelkedő érdeklődést tanúsított az antik kultúra

²²² EVERGATES, *Marie of France Countess of Champagne, 1145-1198*, 6.

²²³ *Uo.*, 6–10.

²²⁴ *Uo.*, 18–23.

²²⁵ *Uo.*, 20.

íránt, könyvtárában számos ókori klasszikus mű volt megtalálható. Eme körülmény, valamint Mária ismert neveltetése alapján nem valószínű, hogy fordítóra lett volna szüksége az elméleti értekezések megértéséhez. Úgy tűnik, nem azért kellett további éveket kolostorban töltenie, mert férje túl fiatalnak tartotta volna a házassághoz, hanem azért, mert Henrik megkövetelte, hogy leendő felesége megfelelő szellemi és kulturális tudással rendelkezzen.²²⁶

Mindezek alapján aligha kétséges, hogy Mária tudott latinul olvasni, jóllehet nincsenek közvetlen forrásaink arról, hogy a gróf történeti munkái kifejezetten vonzották volna. A latintudás hiányának legfőbb érve abban keresendő, hogy az udvar irodalmában elsősorban népnyelven írt művek maradtak fenn. Ez azonban nem a latin nyelv ismeretének hiányát, sokkal inkább a kulturális preferenciák és irodalmi szokások átalakulását tükrözi. Éppen ezért szükséges annak megvizsgálása, miként és miért szorult háttérbe a latin nyelv az *udvari irodalomban*, és hogyan vált a vernakuláris nyelv a közönség és a patrónusok elsődleges választásává.

1.6.4 A latin és a vernakuláris nyelv határán: médiumváltás és célközönség

A vernakuláris nyelv irodalmi megjelenése két egymással szoros összefüggésben álló jelenség eredményeként értelmezhető. Egyfelől a heroikus kultúrától való elmozdulás az udvari kultúra irányába, másfelől pedig az a folyamat, amelynek során a vernakuláris nyelv fokozatosan az *udvari irodalom* elsődleges médiumává vált. Mindkét átalakulás létrejöttében meghatározó szerepet játszottak a nők mint olvasók, patrónusok és kulturális szereplők.

Az átmenetet kiválóan példázza Wace 1155-ben írt *Roman de Brut*-je amely az első népnyelven írt Artúr-regényként a *lovagi irodalom* egyik alapköve.²²⁷ A szöveg nem pusztán egy új irodalmi műfaj megteremtését jelzi, hanem jól érzékelteti a heroikus és az udvari kultúra közötti váltást. A mű egy adott pontján Rómából követek érkeznek Artúr udvarába, követelve, hogy a király utazzon Rómába, és számoljon el a birtokokkal, amelyeket a rómaiak sajátjuknak tekintenek. A jelenetben a lovagok azonnal haragra gerjednek, és a háború mellett kardoskodnak. Artúr azonban bölcsen lecsillapítja őket, majd kikéri két tanácsosa véleményét. Az első, Cador, a régi heroikus ethosz képviselőjeként azt javasolja, hogy a király vonuljon hadba Róma ellen. Érvelésében hangsúlyozza, hogy ha a lovagok

²²⁶ Uo., 18–20.

²²⁷ MCCASH, June Hall, *The Role of Women in the Rise of the Vernacular*, *Comparative Literature*, 60/1 (2008), 45–57, 45–50.

harc nélkül élnek, elveszítik vitézségüket, és elpuhulnak. Cador alakja méltón reprezentálja azt a hősi kultúrát, amelyben a háború önmagában is értéknek számított, a hűbéri lojalitás mindennél fontosabb volt, a csatában bizonyított bátorság és vitézség pedig a férfiasság legmagasabb fokát jelentette – ahogyan ez a *chanson de geste* hagyományban is megfigyelhető. A másik tanácsos, Gauvain azonban eltérő álláspontot képvisel. Ő lebeszéli Artúrt a háború ötletéről, és inkább a békével járó udvari örömeket ajánlja figyelmébe: *bones sunt les drueries. / Pur amistié e pur amies / Funt chevaliers chevalerie.*²²⁸

Ez a rövid epizód világosan megmutatja a szemléletváltást. Míg Cador az archaikus, hősi értékrend szószólója, amely a háborút és a fegyveres hűséget tekinti elsődlegesnek, addig Gauvain már az új udvari ideált képviseli, amely a lovagi erények megnyilvánulását nem a csatatéren, hanem az udvari játékokban, a szerelemben és a nőkkel való kapcsolatban találja meg. A női közönség és a női ideál ekkor lép be központi szervező erőként az irodalomba: a lovag tetteinek célja immár nem kizárólag ura szolgálata, hanem a hölgy kegyeinek elnyerése is. Ez a szemléletváltás a latin nyelvű, heroikus irodalomtól való elmozdulást és a vernakuláris, női közönséget megszólító *udvari irodalom* térnyerését is magyarázza. Míg Cador a hagyományos harci ethosz mellett érvel, addig Gauvain a szimbolikus küzdelmek révén kívánja megszerezni a lovagi elismerést: a tornák, a sakkjáték és mindenekelőtt a nők iránti szerelem jelentik számára a valódi próbatételeket. Fontos hangsúlyozni, hogy a szöveg egyaránt kiemeli a nőket és a szerelmet mint a lovagi identitás meghatározó tényezőit. June Hall McCash értelmezése szerint éppen ez az epizód vált döntő jelentőségűvé, ennek hatására söpört végig egész Európán a regények, a *lai*-k és a lírikus költemények hulláma, amely nemcsak a befogadói közönséget szélesítette ki, hanem új alapokra helyezte a patrónusi gyakorlatokat is. A nők központi szerepe mindezen folyamatban nélkülözhetetlenné vált, jelenlétük és mecénatúrájuk az újonnan kialakuló *udvari irodalom sine qua nonja* lett.²²⁹

A középkor elején az irodalom túlnyomórészt latin nyelven született: a krónikák, legendák és históriák a klerikus értelmiség nyelvén íródtak. A XII. század elején azonban már érzékelhetővé váltak olyan törekvések, amelyekben a népnyelv szerepe előtérbe került. I. Henrik angol király első feleségének, Skóciai Matildnak ajánlotta például a *Voyage of Saint Brendan* című költeményt, amelyet a királyné kérésére franciára is lefordítottak, hogy

²²⁸ FOULON, Charles, *Le rôle de Gauvain dans Erec et Enide*, Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest, 65/2 (1958), 147–158, 156. „Jók a szerelmi szolgálatok / barátságért és szerelmesért / visznek véghez a lovagok lovagi tetteket.” – saját fordítás

²²⁹ MCCASH, *The Role of Women in the Rise of the Vernacular*, 56.

az udvarban szélesebb körben is olvasható legyen.²³⁰ I. Henrik második felesége, Löveni Adeliza szintén a vernakuláris irodalmat támogatta: 1121 és 1135 között két művet is rendelt Philippe de Thaontól – egy francia nyelvű bestiáriumot, majd egy verses krónikát férje életéről és hőstetteiről.²³¹

Ezek a példák jól mutatják, hogy a XII. század elején Angliában már megerősödött a vernakuláris irodalom iránti igény, amely a század közepére Nyugat-Európában is általánossá vált. Ugyanakkor a latin továbbra is az értelmiség, különösen a papság nyelve maradt. Ez felveti a kérdést: ha ekkora volt a kereslet a népnyelven írott művek iránt, miként lehetséges, hogy Andreas Capellanus *De amore* című művét mégis latinul írta, miközben a champagne-i udvar szerzői – Chrétien de Troyes-tól Gace Bruléig – népnyelven alkottak?

A válasz Andreas státuszában rejlik: káplánként, vagyis egyházi személy lévén elsődleges nyelve a latin volt. Művét skolasztikus értekezésként kell olvasnunk, amely – jóllehet sokan ironikus élel értelmezik – tanító célzattal készült. A címzett, Gualterius olyan fiatal férfi lehetett, aki még nem házasodott meg, de érettsége révén már a házasság küszöbén állt. Andreas konklúziója szerint a szerelem elkerülése az erényesebb út és jobb, ha az ember a földi szerelem helyett az égi szeretetet választja. Hiszen a földi szerelem csak házasságon kívül létezhet, ami Isten előtt bűnnek számít, míg az isteni szeretet örök, csalódásmentes és üdvöztető. George Duby találóan úgy fogalmaz, hogy a káplán tanítása lépésről lépésre vezeti el olvasóját a hús-vér szerelemtől, tehát a testi vágytól és a női partnertől egészen a spirituális, Istennek szentelt szeretetig.²³²

Természetesen nem állíthatjuk, hogy a szórakoztatás ne lett volna a mű célja. Az első két könyv dialógusai az *udvari szerelem* gyakorlásának elegáns és sikeres módozatait mutatják be, és ezzel olyan „irodalmi játékot” nyújtottak, amely a királyi és főúri udvarokban rendkívül népszerű volt. A XII. század végén az uralkodók tudatosan igyekeztek elnyerni a lovagság kegyeit, és ezt sokszor éppen szórakoztató kulturális programokkal érték el. A lovagi rend tele volt fiatal ifjakkal, akik bár megtanulták idősebb társaiktól a harci készségeket, erkölcsi nevelésre és viselkedési mintákra is rászorultak. Nem véletlen tehát, hogy egy olyan kézikönyv, mint a *De amore*, alkalmas volt a nőkkel való helyes bánásmód és a szerelmi retorika elsajátítására – még ha latin nyelvűsége miatt közvetítőt is igényelt.

A mű értelmezése évszázadról évszázadra változott. A középkorban a vernakuláris fordítások leginkább szerelmi kézikönyvként értelmezték. A XIX. században, Stendhal *De*

²³⁰ MCCASH, *The Cultural Patronage of Medieval Women*, 26.

²³¹ *Uo.*, 27.

²³² DUBY, *A lovag a nő és a pap*, 246.

l'amour-jának hatására az *udvari szerelem* alapműveként tekintettek rá, végül 1932-ben Martin Grabmann azonosította a művet az 1277-es párizsi elítélő határozat listáján szereplő *De amore* (vagy *De deo amoris*) című szöveggént.²³³

1.7 Részösszegzés

Disszertációm eme fejezetében elsőként Andreas Capellanus személyének és a *De amore* keletkezésének vitatott kérdését tekintettem át. Úgy vélem, a bemutatott érvek alapján Andreas nem pusztán irodalmi fikció vagy szerepnév, hanem valós történelmi személy volt: művelt, latinul kiválóan képzett káplán, aki udvari közegben tevékenykedett. Bár nem bizonyítható egyértelműen, hogy a *De amore* teljes egészében Marie de Champagne udvarában keletkezett, ugyanakkor az okleveles adatok és a címzett személye arra utalnak, hogy a szerző pályája során mind a grófnő, mind II. Fülöp király udvarához kötődött.

Álláspontom szerint a mű keletkezésének ideje nem az első könyvben szereplő 1174-es dátumhoz köthető, amely inkább irodalmi-szimbolikus eszközként értelmezhető. Ugyanakkor a késői, 1190 utáni datálás sem tartható. A történeti, filológiai és okleveles adatok együttesen azt támasztják alá, hogy a *De amore* legvalószínűbben az 1182–1186 közötti időszakban íródott, amikor Andreas Capellanus ténylegesen jelen volt az udvari eseményekben és aktív szereplőként feltűnik a forrásokban.

Úgy látom, hogy az udvari szerelem nem egységes, jól körülhatárolható fogalom, hanem különböző irodalmi, társadalmi és elméleti hagyományok metszéspontjában kialakuló, sokjelentésű konstrukció. Aquitániai Eleonóra és köre vitathatatlanul fontos katalizátora volt azoknak a folyamatoknak, amelyekben az antik örökség, a bizánci hatások, a trubadúr líra és az udvari kultúra újfajta szerelmi diskurzust hoztak létre, de ez a diskurzus sohasem vált egységes rendszerré.

Meggyőződésem, hogy a szerelmi traktátus nem az *udvari szerelem* kodifikációja, hanem inkább egy reflektált, sokszor ironikus összegzése a XII. században jelen lévő, egymással is vitában álló szerelmi elképzeléseknek. A traktátus különböző hagyományokat – ovidiusi, trubadúr, udvari és egyházi nézőpontokat – egymás mellé helyez, sőt egymással szembe is állít, anélkül hogy koherens, normatív rendszert alkotna. Éppen ezért a mű műfaji besorolása problematikus, és nem alkalmas arra, hogy egyetlen, normatív „udvari szerelem”-fogalom alapjául szolgáljon. Egyetértek azzal a megközelítéssel, amely szerint az udvari szerelem nem rögzített jelentésű terminus, hanem különböző irodalmi felhasználások és

²³³ NÉMETH, *Koholni szerelmet*, 312.

értelmezések összefoglaló neve. A *De amore* ebben a vitában nem lezárja, hanem inkább megnyitja az értelmezések sorát: nem egy ideált rögzít, hanem bemutatja a kor szerelmi gondolkodásának sokféleségét és belső feszültségeit.

A fejezet további részében a francia és a bizánci regények közötti párhuzamosságot vizsgáltam. Míg előbbiben a szerelem valódi művészete egy romantikus történetbe ágyazódik, addig a bizánci regények esetében a kalandok válnak dominánssá. A káplán pedig rálicitál kortársaira, a saját – az írás pillanatában már befejezettként említett – munkájára való többszöri hivatkozással²³⁴ kevésbé tűnik szerénynek. A megrendelői kör valószínűleg nagy mértékben befolyásolta a művek tartalmát. Bizáncban és nyugaton is nagyjából egy időben jelenik meg illetve születik újjá a regényműfaj, köszönhetően Aquitániai Eleonóra és lánya, Champagne-i Mária, bizánci részről pedig a Komnénosz-dinasztia (Manuel Komnénosz és Eiréné Sebastokratorissa) áldásos patrónusi tevékenységének. Eleonórának a második keresztes hadjáratban való részvétele ugyanakkor lehetőséget teremthetett arra, hogy a két irodalmi udvar találkozhasson.

Erős ábrázolásában markáns különbségek figyelhetők meg az egyes kulturális közegek között, és eltérés mutatkozik az antik irodalom Ámor-képéhez képest is, különösen a bizánci udvari szerzőknél. Itt Ámor nem csupán fiatal, szárnyas istenként jelenik meg, hanem tekintéllyel bíró uralkodóként, aki nemcsak szerelmet ad, hanem elvesz, sőt büntető hatalommal is rendelkezik. A Manuel Komnénoszhoz írott versekben gyakran Erős alakja magával a császárral azonosul, ami túlmutat az egyéni uralkodói dicsőítésen: Prodromosz Sebastokratorissa Eirénéhez címzett verseiben a patrónát is Erős leszármazottjaként jeleníti meg. Ámor hangsúlyos szerepe Andreas Capellanus traktátusában is tetten érhető, és mivel a mű későbbi keletkezésű, álláspontom szerint az Erős basileusz motívum inkább bizánci közvetítéssel magyarázható. Ez a felfogás Manuel császár kultuszával összefüggésben formálódott ki, és csak ezt követően jelent meg a francia irodalmi közegben. A forrásnál egyedül ülő szerelem királynéjának alakja pedig szintén értelmezhető bizánci minta alapján: ahogyan Eirénét Erősszel azonosítják, úgy feleltethető meg Champagne grófnője is e szerepnek, aki férje halála után önállóan kormányozta tartományát. Andreas Capellanus traktátusában az általam feltételezett patrónusváltás ugyanakkor egy új megközelítési módot tesz lehetővé. A középkori szerzők megrendelésre írtak, és az igények minden esetben mások voltak. II. Fülöp sikertelen házasságai beleillenek a *De Amore* harmadik könyvének

²³⁴ EGEDI-KOVÁCS, «Le livre dans le livre», 97–98.

szemléletébe, épp ahogyan az első kettő Marie de Champagne grófnő irodalmi tevékenységébe.

Ami a XII. századi olvasóközönséget illeti megállapíthatjuk, hogy az *udvari irodalom* létrejöttében döntő szerepe volt annak, hogy a lovagság a XII. században rendi egységgé szerveződött. Az egyházi személyek cölibátusi kötelezettsége kizárta a klerikusokat a szerelmi kapcsolatokból, így a hölgyek figyelme fokozatosan a feltörekvő lovagi réteg ifjai felé fordult. Ez a társadalmi átalakulás jelentette az *udvari irodalom* virágzásának egyik legfontosabb alapját.

Disszertációm következő fejezetében részletesen megvizsgálom Andreas Capellanus elméleti értekezésének hivatkozásrendszerét, majd megvilágítom a harmadik könyv értelmezésének lehetőségeit.

2. Az *aetas Ovidiana* öröksége és meghaladása: a *De amore* forrásai

2.1 Az *auctoritas* fogalma

Disszertációm második fejezetében a szerelmi traktátus forrásait vizsgálom, azon belül is kiemelkedő hangsúlyt fektetek az Augustus-kori szerző, Ovidius káplánra gyakorolt hatására. A forrásokat tekintve a teljesség igénye nélkül igyekszem a fő vonulatot felvázolni: kik és hogyan formálták Andreas gondolkodásmódját, amely a traktátus megírásához vezetett. Elfogadható-e az az álláspont, miszerint ez egy gyenge Ovidius-utánpótlás? Választ igyekszem adni arra, hogy miért éppen Ovidius volt a korszakban az a szerző, akit elsődleges forrásnak tekintettek a középkori szerzők, és megvizsgálom, hogyan kapcsolódik mindez az egyházi irodalomhoz. A fejezet végén kitérek a harmadik könyv misztériumára is: vajon a nőellenesség mennyiben szól annak, hogy Andreas egyházi személy volt, vagy inkább arról van szó, hogy egy középkori irodalmi hagyományt folytat?

A fejezet gerincét alkotó gondolatmenet Don A. Monson *Andreas Capellanus, Scholasticism & the courtly tradition* című könyvének első fejezetének harmadik alfejezetéből származik.²³⁵ A 2005-ben megjelent monográfia nem a korábbi kutatások újraértékelését vagy további források vizsgálatát tűzi ki célul, hanem elsősorban a meglévő ismeretek összegzésére törekszik. Dolgozatomban Monson okfejtésén keresztül vizsgálom a traktátus forrásait, kiegészítve az általam fontosnak tartott egyéb szempontokkal is, például a középkori irodalomfelfogással.

A kutatók körében a *De amore* forrásainak feltérképezése nagy érdeklődést váltott ki az elmúlt évtizedekben.²³⁶ Számos kutató élt az ironia fogalmával, amikor a káplán művének meghatározását igyekezett megadni.²³⁷ Ennek oka – a traktátus első elolvasását követően – nem vitatható, hiszen első ránézésre egy Ovidius imitációt olvashatunk, amelynek első két könyve szoros hasonlóságot mutat az *Ars amatoria* első két könyvével, ugyanakkor a harmadik – erősen nőellenes – könyvben már a *Remedia amoris* című ovidiusi művet véljük

²³⁵ MONSON, Don A., *The Intertextuality of Love* = Uő., *Andreas Capellanus, Scholasticism, and the Courtly Tradition*, Catholic University of America Press, Washington (DC), 2005, 86–121, 90.

²³⁶ CAPELLANI REGII FRANCORUM, *De amore*; MANITIUS, Max, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, C. H. Beck, München, 1931.; CAPELLANUS, *The art of courtly love*; WALSH, P. G., *Andreas Capellanus on Love*, Bloomsbury Academic, London, 1982.

²³⁷ ROBERTSON, D. W., *The Subject of the De amore of Andreas Capellanus*, *Modern Philology*, 50/3 (1953), 145–161.; KERTESZ, Christopher, *The De arte (honeste) amandi of Andreas Capellanus*, *Texas Studies in Language and Literature*, 13, 1971–1972, 5–15.; BENTON, *The Court of Champagne*; GAFFNEY Barbara Marie, *Andreas Capellanus and the Myth of Courtly Love*, Arizona State University, 1977.; CHERCHI Paolo, *Andreas and the Ambiguity of Courtly Love*, University of Toronto Press, 1994.

felfedezni. A következőkben ezt a nézetet szeretném megcáfolni és rávilágítani arra, hogy a káplán ugyan mintaként használta az ókori szerző műveit, de munkájában sokkal inkább egy unikális, sokrétű és összetett művet alkotott, vegyítve az írott és szóbeli, keresztény és pogány, népi és *udvari irodalom* hagyományát. Monson nyomán jómagam is a tekintélyre való hivatkozás, az *auctoritas* fogalmán keresztül mutatom be, kik lehettek Andreas hivatkozási alapjai.

Monson a skolasztika felől közelíti meg ezt a kérdéskört, amelynek alapját a dialektika adja, vagyis a múlt szövegeinek felhasználása. Az *auctoritas* a középkori szabad művészetek iskolai tantervében fontos szerepet játszott. Andreas viszonya a forrásaihoz – Monson szerint – kettős: egyrészt az ókori szövegek mintaként való felhasználása, másrészt a tekintélyt parancsoló elődök érveinek átvétele volt a hangsúlyos. Ugyanakkor nem mehetünk el amellett sem, hogy Andreas egy káplán volt, tehát neveltetése nagyban meghatározta azt az irodalmi mentális készletet, amelyből műve megírása alatt dolgozhatott. A középkori iskolai neveltetés hagyományosan két megbecsült forrást jelöl meg: a teológusok és kánonjogászok vallási, valamint a világi jogászok hagyományát. Mivel a kereszténység elsődleges forrása a Biblia és ezzel együtt természetesen az egyházatyák által jóváhagyott értelmezések, amelyek minden teológiai elgondolás alapját szolgáltatták, innentől kezdve referenciapontként számítottak. A XII. század közepétől kezdődően, ahogy a dialektika teret nyert magának egyfajta változás következett be. Az elismert ókori szerzőket (Cicero, Horatius, Vergilius, Ovidius stb.) már nem tanulmányozták, sokkal inkább csak idézték őket. Így egy szemantikai átalakulás ment végbe az *auctoritas* fogalmán. Míg korábban magát a szerzőt jelentette, és annak minden presztízsét, innentől kezdve már csupán metonimikusan utalt magára a szerzőre, később pedig már csak az ő műveiből idézett szöveghelyet kezdte jelenteni.²³⁸ Ezzel párhuzamosan jelent meg a *sic et non* módszer, amely egy adott témában az eddig megjelent szaktekintélyek véleményét gyűjtötte össze és állította szembe egymással. E mellett és ezzel párhuzamosan jöttek létre a *florilegiumok* vagy *flores auctorumok*, amelyek tematizálták a különböző idézeteket tárgy, szerző vagy téma szerint. Ennek virágkora Franciaországban a XII. század vége és a XIII. század. Ezek gyors hozzáférést nyújtottak nemcsak a tanulmányokhoz, hanem a saját művek megírásához is, hiszen ezáltal könnyen idézhetővé váltak a klasszikus szerzők szövegrészei.²³⁹

A tekintély – *auctoritas* fogalma a középkorban különböző szerzőkre értendő, ugyanis az idő előrehaladtával már kortárs auktorok is bekerültek az idézhető alkotók közé,

²³⁸ MONSON, *The intertextuality of Love*, 87–89.

²³⁹ *Uo.*, 88.

akik korábban csak a klasszikus szerzők, valamint az egyházatyák voltak.²⁴⁰ Ebből is jól látszik, hogy nem a minőségi különbség rangsorolta őket, mint inkább az, hogy a klasszikus értelemben vett *auctort* (szerző) a *poeta* (költő) szinonimájaként használták, és helyezték szembe a *philosophusszal*, aki a prózaírókat jelentette. Másfelől pedig az ókori elődöket nevezték *auctoroknak*, míg a modernkoriakat *magistrinek*, bár az utóbbiak véleményét tisztelet övezte, mégsem számított teljes mértékben hitelesnek.²⁴¹ Ehhez képest számos középkori szerző ítélte egyenrangúnak az ókori, középkori, keresztény, pogány alkotókat.²⁴² E szerzők idézeteinek egyetlen gyűjteményben való összegyűjtése újabb figyelemre méltó jelenséget eredményezett, ugyanis az ilyen módon létrejött középkori művekben (köztük Andreas művében is) számos ókori és egyházi, vagy épp világi szerzőtől való idézet került, így vizsgálható lett az *intertextualitás* fogalma. Az értelmiséget nem az újonnan megfogalmazott gondolatok, vagy felfedezések vonzották, mint sokkal inkább az örökölt tudás újrendezése. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy saját műveik létrehozásához forrásként szolgáltak az *auctorok* művei, idézetei.²⁴³ Az így tetten érhető *intertextualitás* segít a későbbiekben megérteni Andreas munkáját is, hiszen a műveket nemcsak önmagukban kell értelmezni, hanem az adott kulturális és szellemi közegben is, amely hat rá. Következésképpen a szöveg és a forrásai egy dinamikus kapcsolatot feltételeznek.

Andreas az *auctoritas* fogalmát többször is használja művében egyfajta referenciapontként: nyolcszor utal Jákob apostol leveleire (Iacobi apostoli auctoritas), vagy a *physicalis auctoritasra* (orvosi tekintély).²⁴⁴ Az *auctor* szó maga is kilencszer olvasható,²⁴⁵ míg a *sententia*, amely gyakran szinonimájaként értelmezhető harmincháromszor szerepel, de ezek közül csak néhány esetben hivatkozik valamilyen tekintélyes szerzőre, például *Pauli sententia* (Pál véleménye).²⁴⁶ Monson kiemeli, hogy a *sententia* leggyakrabban „vélemény” vagy „álláspont” kifejezéseként van jelen, főként a dialógusokban párbeszédet folytató szereplők nézeteire utalva. A második könyv „szerelmi eseteiben” már jogi értelemként aposztrofálható: „ítélet” vagy „döntés”, ugyanakkor a nyolcadik dialógus egyik szereplője egy ilyen *sententiát* már nem tekintélyként idéz,²⁴⁷ sőt az egyik esetben a vélemény

²⁴⁰ *Uo.*

²⁴¹ *Uo.*, 89.

²⁴² CURTIUS, Ernst Robert, *European Literature and the Latin Middle Ages*, Princeton University Press, Princeton, 1990, 251–264; 464–467.

²⁴³ KRISTEVA, Julia, *Le texte du roman. Approche sémiologique d'une structure discursive transformationnelle*, Walter de Gruyter, Berlin, 1970.

²⁴⁴ DA 1.6.345, 465, 486, 563, 2.6.23, 3.13, 56–57.

²⁴⁵ DA 1.6.384, 425, 494, 508, 515, 3.38 (3-szor), 39.

²⁴⁶ DA 1.4.415.

²⁴⁷ DA 1.6.444.

régiségével emeli ki annak fontosságát: *antiqua sententia*.²⁴⁸ Máshol egyszerű „értelem” vagy „jelentés” a helyes fordítása például egy közmondás esetében: *proverbii sententia*.²⁴⁹

2.2 Az *auctoritas* rétegzettsége a *De amore*ban

A *De amore*ban fellelhető *auctoritas* megvizsgálása során először is azt kell feltérképezni, hogy mi számít Andreasnak hivatkozási alapnak. Monson Laurent Jenny²⁵⁰ intertextualitásról szóló tanulmányát felhasználva hat különböző hivatkozástípust azonosít a szerelmi traktátusban.

Az első típus a személynevek konkrét használatát foglalja magába klasszikus ókori és keresztény szerzőkre való hivatkozásként – például Ovidius vagy Szent Pál. Ezek bevezethetnek akár közvetlen idézeteket is, vagy általános utalásokat. Cicero *De amicitia* című művére történő hivatkozás kétszer fordul elő.²⁵¹ Bizonyos esetekben azonban tévesen azonosítja a forrást, de ez nem csökkenti az idézet retorikai erejét: Iohannitius vagy Marcianus [Capella].²⁵² Mindemellett megfigyelhető még történelmi és irodalmi alakokra való utalás is, mint Dávid király vagy a trójai Paris herceg, de Salamont olykor szerzőként, máskor pedig példaként vonultatja fel a szövegben.²⁵³

²⁴⁸ DA 2.6.15.

²⁴⁹ DA 1.6.30, 59, 3.12, 117., MONSON, *The intertextuality of Love*, 90–91.

²⁵⁰ JENNY, Laurent, *The Strategy of Form = French Literary Theory Today*, ed. TODOROV Tzvetan, ford. CARTER R., Cambridge University Press, Cambridge, 1982, 36–43. Jenny szerint az intertextualitás szoros értelemben akkor valósul meg, amikor egy szöveg mélyebb, előzetesen megszerkesztett elemeket épít be, nem pusztán szavakat vagy felszíni utalásokat. Ezzel szemben a pusztá célzások vagy felidézések csak a „gyenge” intertextualitás körébe tartoznak.

²⁵¹ DA 1.6.370. – Monson csak egyet ír, ugyanakkor két esetben láthatjuk Cicero nevét a főszövegben hivatkozva a *De amicitia*-ra: *quia Ciceronis hoc traditione testante sanguinis sola propago inter eos dilectionis conservat affectum*. – „amint azt Cicero tanúsítja, amikor azt mondja, hogy ez az érzelem [ti. apa és fia között], amely kizárólag a vérrokonságból táplálkozik, a szeretet.” – A *De amicitia* 27. caputjának parafrázis. A harmadik könyv 10-es caputjában olvashatjuk a másik utalást: *Nam Cicerone testante non ignis neque aquae usus videtur in tantum hominibus necessarius quantum amicorum solatia*. – „Hiszen Cicero is tanúsítja, hogy sem a tűz, sem a víz nem tűnik fel olyan szükségesnek számunkra, mint a jó barát vigasztalása.”

²⁵² Martiansura mint szerzőre történő hivatkozás: DA 3.84. *Nec horae spatio in eodem statu cuiusque mulieris animus perseverat, unde non immerito Marcianus ait: Age enim, rumpe moram, quia varium et mutabile semper femina*. – „Nagyon is helyesen mondja ezért Martianus, hogy: rajta tehát, ne habozz. Amilyen hóbortos az asszony, éppenoly ingatag is.”

Iohannicusra történő hivatkozás: DA 3.57. *Est enim somnus, ut ait Iohannicius, quies animalium virtutum cum intensione naturalium; ergo privatio somni nil aliud est nisi animalium virtutum fatigatio cum diminutione naturalium*. – „Az álom ugyanis Iohannitius szerint az életerő nyugalmi állapota, amely megnöveli természeti erőinket.”

²⁵³ Dávidra történő hivatkozás: DA 1.6.492. *Unde rex David sanctissimus Domino templum aedificare non potuit, quia humanum effuderat sanguinem; sed ab ipso Domino audivit: Non aedificabis mihi templum, quia vir sanguinis es*. – „Dávid, a legszentebb király éppen azért nem építhette fel az Úr templomát, mert embervért ontott. Sőt magától az Úrtól hallhatta: „Nem fogsz nekem templomot emelni, mert véreskező ember vagy.” Dávidra példaként hivatkozás: DA 3.62. *Sed et quis maior aut sapientia clarior est David propheta repertus, qui tamen innumerabiles habuit concubinas, uxorem male concupivit Uriae et eam adulterando stupravit virumque ipsius tanquam perfidus homicida necavit?* – „S ugyan kit találhatunk nagyobb és fényesebb tudásúnak, mind Dávid prófétát? Ő mégis számtalan ágyast tartott, és gonosz módon megkívánta Uriás feleségét, meggyalázta annak házastársi ágyát, férjét pedig – akár valami alávaló gyilkos – megölte.”

A második kategóriában elhagyja a személynevek használatát és egy azt helyettesítő általános főnevet ékel a szövegbe – Ovidiust a *sapiens* melléknévvel azonosítja, *apostolussal* a Szent Pál apostoltól származó idézeteket támasztja alá, míg a Bibliára történő utalások esetében: *sacra scriptura*, *divina auctoritas*, *evangelica veritas* kifejezések utalnak. Ezt a retorikai alakzatot *antonomáziának* nevezzük.

A harmadik csoport esetében szó szerint idéz az irodalmi művekből, amelyeket a legtöbb esetben a *quia* kötőszóval vezet be, utalva a demonstratív funkciójára, vagyis az idézetet bizonyító erejű példaként vezeti fel – írja Monson. Ide tartoznak a bibliai részletek vagy Ovidius elégiáiból származó idézetek.²⁵⁴

A következő, egyben negyedik kategória már az olvasó alapvető műveltségére és tudására apellál. Ide már nem a szó szerinti idézetek, utalások sorolhatók, sokkal inkább a szerző emlékképein alapszik. A klerikusok klasszikus műveltsége lehetővé teszi a *florilegium*okban való jártasságot, és a pontosság igénye nélküli hivatkozások szövegben való megjelenítését. A kortárs olvasó számára saját műveltsége nyújtott segítséget az értelmezéshez, míg a modernkori olvasó esetében Parry és Walsh fordítói és jegyzetapparátusi munkája szolgáltat elengedhetetlen információkat.²⁵⁵

Az ötödik kategória általánosabb érvényű intertextualitásként aposztrofálható. Már nem szerzőre, vagy műre történő hivatkozás figyelhető meg, hanem bizonyos irodalmi hagyomány kerül a középpontba, ami lehet műfaj vagy akár motívum is. Ezek már nem

Salamonra példa: DA 3.62. *Quis enim Salomone maiori fuit sapientia plenus, qui tamen sine modo luxuriando peccavit et amore mulierum alienos deos non timuit adorare?* – „Salamonnál ugyan ki volt bölcsőbb? S ő mégis beleesett a mértéktelen bujaság bűnébe, és nem riadt vissza az idegen asszonyok isteneinek imádásától.”

Salamonra egy másik példa: DA 3.29. *Idolorum etiam servitus manifestissime provenit ex amore, et hoc sapientissimi Salomonis demonstrat exemplum, qui mulierum amore ad deos non est veritus accedere alienos ac tanquam bestialis sacrificia mutis idolis ministrare.* – „Az is teljesen nyilvánvaló, hogy a bálványozás is a szerelemtől ered, amint azt a felettébb bölcs Salomon példája is mutatja, aki nem átalott asszonyok szerelme miatt idegen istenekhez folyamodni és áldozatot bemutatni néma bálványoknak, mint valami barbár.”

Salamon mint szerző: DA 3.109. *Unde sapientissimus Salomon malitias cunctas et scelera mulieris agnoscens de ipsius vitiis et improbitate generali fuit sermone locutus. Ait enim femina nulla bona.* – „Ezért mondott Salamon, a bölcsök bölcs, aki ismerte a nők minden csalárdságát és gaztettét, az ő bűneikről és becsstelenségeikről általános ítéletet, amikor úgy szolt, hogy nincs jóézésű nő.” – ezen kívül Salamonra még további három utalás az első könyvben: DA 1.153, 423, 460.

Paris hercegre: DA 1.6.442. *Quamvis enim trium aemulantiun dearum quaelibet pomi satis sit digna susceptione, iudex tamen aequissimus Priami Alexander, duarum licet digne petentium non exaudita petitione, digniorem [scilicet Venerem] et ultimo loco petentem pomi voluit susceptione gaudere.* – „Mert bár a három vetélkedő istennő közül mindegyik méltó volt rá, hogy megkapja az almát, Alexander, Priamosz fia, a felettébb igazságos bíró nem hallgatta meg két versengő jogos kérését, hanem a legméltóbbat, azaz Venust kívánta az almával jutalmazni, holott az utolsóként folyamodott hozzá kérésével.”

²⁵⁴ DA 1.1.13. *Mulier similiter non formam vel cultum vel generis quaerat originem, quia Nulli forma placet, si bonitate vacet* – „Ezekben az esetekben a szerelem – nem nyerhetvén vigasztalást – mértéktelenül elhatalmasodik, és a szerelmeseket keserves siránkozásra fakasztja, mivel vonz mindig, ami tiltva van, és ami nem szabad, az kell.” – OVIDIUS, *Amores* III, IV,17. – Gaál László fordítása.

²⁵⁵ CAPELLANUS, *The art of courtly love*; WALSH, *Andreas Capellanus on Love*.

feltétlenül azonosíthatók egyetlen szerzővel.²⁵⁶ Példaként említhetjük a szerelem meghatározását: *Amor est passio quaedam innata procedens ex visione et immoderata cogitatione formae alterius sexus, ob quam aliquis super omnia cupit alterius potiri amplexibus et omnia de utriusque voluntate in ipsius amplexu amoris praecepta compleri*²⁵⁷ – amely meghatározás egyértelműen rokonítható Ovidius szerelmi elégiáival és az *Ars amatoria* tanításaival, ugyanakkor nem vezethető vissza egyetlen konkrét szöveghelyre sem. Inkább egy általános, a klasszikus és középkori szerelmi diskurzusban széles körben elterjedt közhelyről van szó.

A hatodik és egyben az utolsó kategória olyan hivatkozásoké, amelyek nem irodalmi, nem szóbeli, hanem társadalmi „valóságra” épülnek – írja Monson. Andreas gyakran hivatkozik a *vulgus* (tömeg), *vulgares* (köznép), *sapientes* (bölcsek emberek) vagy a *consuetudo* (szokás) véleményére, a „mit fognak gondolni?” társadalmi közhelyre. Ugyanakkor számos más véleményt vezet be passzív igealakokkal: *videtur* (úgy tűnik), *reputatur* vagy *praesumitur* (úgy tartják), *dicitur* vagy *fertur* (mondják).

A fentiekből jól látszik, hogy Andreas hatféle hivatkozási alapot használ, ugyanakkor ezek semmiféleképpen sem egyenértékűek. Az első három kategória (szerzők neveinek kiírása, gyűjtőnév használata, szó szerinti idézetek) a klasszikus értelemben vett intertextualitás fogalmát merítik ki, ezzel szemben az utolsó három csoport (homályos utalások, irodalmi hagyományra való reflektálás, társadalmi valóságra épülő kijelentések) gyenge intertextusoknak nevezhetők, amelyeket kétségtől óvatossággal kell értelmezni, ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni.²⁵⁸ Mindezekből világosan látszik, hogy a káplán által idézett személyek, művek két nagy csoportra oszthatók: egyházi és világi forrásokra. A középkori irodalom alapvető referenciaforrásai az egyházi, latin nyelvű szövegek voltak, mindenekelőtt a Biblia és az egyházatyák írásai. Mivel a *De amore* szerzője maga is káplánként tevékenykedett, magától értetődő, hogy a leggyakrabban a Szentírást idézte. Peter L. Allen egy táblázatot készített Walsh szövegkiadásának lábjegyzetei és indexe alapján a traktátusban idézett egyházi és világi szövegek feltérképezéséről. Ezek az adatok természetesen megközelítő jellegűek, hiszen számos utalás – ahogy ezt korábban is említettem – felfejtlen.²⁵⁹

²⁵⁶ MONSON, *The intertextuality of Love*, 92.

²⁵⁷ „A szerelem olyan velünk született szenvedély, amely egy másnemű személy szépségének látványa, valamint e szépséget felidéző, sohasem szűnő gondolat útján jön létre.”

²⁵⁸ MONSON, *The intertextuality of Love*, 93.

²⁵⁹ ALLEN, Peter L., *The Art of Love. Amatory Fiction from Ovid to the Romance of the Rose*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2015, 73; WAGNER, *I. m.*, 107.

	I. Könyv	II. Könyv	III. Könyv	Összesen
Egyházi irodalom				
Biblia				
Ószövetség	19	2	11	32
Újszövetség	30	0	19	49
Egyházatyák	10	0	2	12
	59	2	32	93
Világi irodalom				
Klasszikus szerzők				
(Ovidiust kivéve)	31	3	11	45
Ovidius	24	10	8	42
Középkori világi szerzők	19	6	3	28
	74	19	22	115

A táblázat adataiból egy érdekes következtetést vonhatunk le. Wagner Gyöngyi doktori értekezésében felhívja a figyelmet arra, hogy az első könyv, amely a világi szerelmet hivatott előtérbe helyezni majdnem kétszer annyi egyházi irodalomhoz kapcsolódó idézetet tár elénk (59), mint a deklaráltan témájában ehhez kapcsolódó harmadik könyv (32). Másfelől a *Szerelem elutasításáról* című harmadik könyv jóval több világi utalással bővelkedik (22), azon belül is Ovidiust idézve (8), mint arra témájából kiindulva számítanánk.²⁶⁰ Az is világosan látszik, hogy az első könyvben taglalt szerelem kialakulása, a különböző társadalmi rétegekbe tartozó férfi és női dialógusok bővelkednek a szent szövegekre történő utalással (59), míg annak fenntartásáról, enyhüléséről szóló második könyv elvértve tartalmazza csak (2). Az összképet megvizsgálva pedig arra a következtetésre jutunk, hogy több hivatkozás található a világi irodalomra (115), mint az egyházi szövegekre (93).

A világi források körébe elsődlegesen a klasszikus, ókori pogány szerzők tartoznak – akikre leginkább módszertani kérdések kapcsán hivatkozik (például az emlékezetéről szóló részlet a *Rhetorica ad Herennium*ből, amelyet Andreas tévesen Cicerónak tulajdonít).²⁶¹ A legtöbbször idézett klasszikus szerző Ovidius, akinek nevét mindössze csak egyszer említi (DA 1.6.8), de tizenöt szó szerinti vagy közel egyenes idézetet használ tőle – ebből négy

²⁶⁰ WAGNER, I. m., 107–108.

²⁶¹ DA 1.6.409. *Quia igitur Tullii nobis insinuante peritia quae recentiori sunt dicta colloquio facilius possunt memoriae gremio commendari, vestris novissime dictis primitus respondere insistam.* – „S mivel Tullius [ti. Marcus Tullius Cicero] azt tanítja nekünk, hogy valamely beszéd utolsó szavai azok, amelyek legkönnyebben bevésődnek emlékezetünk mélyére, először a legutóbb mondottakra próbálnék válaszolni.”

esetben ugyanaz a rész kétszer is szerepel.²⁶² Ovidius költészetére Parry öt, Walsh pedig további harminc lehetséges utalást azonosított, és Francis Cairns is hozzájárult néhány új javaslattal.²⁶³ Andreas forrásai között különösen fontos szerepet játszanak az *Ars amatoria* és a *Remedia amoris*, amelyek a szerző érvrendszerének és példáinak kulcsmodelljei.

Cicerót Andreas négy helyen nevezi meg tekintélyes szerzőként, többek közt a *Rhetorica ad Herennium* és a *De amicitia* kapcsán. Parry és Walsh ezen felül tizenegy további, valószínűleg Cicero-művekre utaló példát emelnek ki – ezek egy része klasszikus közhely lehet. Szó szerinti idézet azonban nem található Cicerótól, talán azért, mert prózai művei kevésbé illeszkedtek Andreas idézési gyakorlatához. Ezalatt azt értem, hogy Cicero főként filozófiai és erkölcsi témájú prózai műveket írt, amelyek stílusuk miatt elképzelhető, hogy kevésbé voltak alkalmasak a káplán számára. Andreas inkább olyan szerzőket (például Ovidiust) idézett, akik stilizáltabb formában írtak a szerelemről, és amelyek így jobban illeszkedtek a traktátus hangvételéhez. Az olyan általános megnevezések, mint *sapiens* (a bölcs), szintén klasszikus szerzőkre – többnyire Ovidiusra vagy Ciceróra – utalnak. Példaként Andreas még Paris mellett megemlíti Catót (mint a tapasztalat megszemélyesítőjét) és Epikurosz (a mértéktelenség jelképeként).²⁶⁴

Ovidius után Horatius a legtöbbször idézett költő: négy szó szerinti idézet és két további utalás származik tőle, míg Claudianus, Lucanus és Vergilius egy-egy versidézzel szerepelnek.²⁶⁵ Bizonyos idézetek megtalálhatók Hans Walther középkori latin szentenciagyűjteményében (*Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters*), ami arra utal, hogy Andreas valószínűleg *florilegium*okból merített ihletet.²⁶⁶ Ehhez kapcsolódik a XII. századi *Facetus*, amelyet hagyományosan Aurgenának tulajdonítanak, az egyetlen középkori latin mű, amelyből Andreas szó szerint idéz. Ez a részlet egyébként egy pseudo-ovidiusi *Remedia amoris*ként is ismert változatban is fennmaradt, de mivel maga a verssor

²⁶² DA 1.2.7, 3.19 [*Remedia Amoris* (RA) 749], 1.6.7, 3.89 [*Amores* 3.4.17], 1.6.8 [*Heroides* 4.75–76], 1.6.34, 3.25 [*Metamorphoses* 2.846], 1.6.100 [RA 422], 1.6.247 [*Heroides* 4.11], 1.8.4 [*Heroides* 4.154], 2.3.1, 3.12. [*Tristia* 1.9.5–6], 3.14 [*Heroides* 1.12], 3.74 [*Ars Amatoria* (RA) 1.349–50]; 3.94 [*Fasti* 1.419]. MONSON, „The intertextuality of Love”, 94.

²⁶³ CAIRNS, Francis, *Andreas Capellanus, Ovid, and the Consistency of De amore*, Res Publica Litterarum, 16 (1993), 101–117.

²⁶⁴ DA 1.6.459. *vix enim ista perfecte posset sapientia Salomonis praevidere vel Catonis praenotare peritia.* – „Hiszen mindezt Salamon bölcsessége is csak alig tudná tisztán átlátni, és Cato élettapasztalata is aligha hívhatná rá fel a figyelmet!”; DA 3.71. *Sicut enim Epicurus summum bonum in ventris esse credit obsequio, ita mulier huius mundi laudes in divitiis credit et rerum tenacitate finiri.* – „Mert amint Epikurosz a legfőbb jót hasunk szolgálatában vélte megtalálni, a nő hasonlóképpen hiszi az e világi dicsőséget a gazdagságban és a kuporgatásban meghatározni.”

²⁶⁵ WAGNER, I. m., 112–114.

²⁶⁶ WALTHER, Hans, *Proverbia Sententiaeque Latinitatis Medii Aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1963, 196.

szerepel a közmondásgyűjteményében, elképzelhető, hogy Andreas nem közvetlenül az eredeti műből, hanem egy *florilegium*ból vette át.²⁶⁷ Parry és Walsh ezen kívül még negyvenöt lehetséges utalást azonosítottak mintegy egy tucat klasszikus szerzőre, köztük leggyakrabban Arisztotelészre, Iuvenalisra és Senecára. Számos idézet egyszerű közhelyként több forráshoz is kapcsolható.

2.2.1 Az *auctoritas* megjelenési módjai a traktátusban: források, diskurzusok, önhitelesítés

Mindemellett fontos megvizsgálni – tekintve, hogy káplán volt – a bibliai és a keresztény egyházi szövegekre történő hivatkozásokat is. Parry és Walsh több mint hetven idézetet, vagy utalást azonosítottak: ebben Andreas öt esetben hivatkozik Jakabra, Pálra és Salamonra, hétszer pedig az Úrra. Dávidot, Salamont, Sámson, a jó szamaritánust, és Évát (három alkalommal) is bibliai példaképként nevez meg. További tizenhét bibliai idézet általános utalásokat vezet be, mint például a „Szentírás” megfogalmazás.²⁶⁸

A patrisztikus és középkori irodalmi időszakból Andreas csak egyetlen egyházi forrást nevez meg konkrétan: Johannitiust, vagyis Honein-ben-Ishaqot, a IX. századi arab orvost, akinek tévesen tulajdonít egy orvosi véleményt.²⁶⁹ Emellett három általános kifejezést használ a korabeli egyházi forrásokra való hivatkozásként: az *apostolica lex* (apostoli törvény), és a *sanctorum patrum regulae* (a szent atyák szabályai) keresztény közhelyeket vezetnek be, míg a *physicalis auctoritas* (fizikai tekintély) egy azonosítatlan orvosi álláspontot jelöl.

Parry és Walsh körülbelül ötven lehetséges utalást azonosítottak, amelyek nagyjából két tucatnyi egyházatyára és középkori gondolkodóra – filozófusokra, teológusokra, költőkre – vezethetők vissza. Különösen gyakran jelennek meg Lille-i Alán (Alanus ab Insulis), Szent Ágoston, Szent Jeromos és John of Salisbury gondolatai. Walsh több liturgikus utalást is felismer, valamint számos esetleges kapcsolódást a kánonjoghoz – ezek

²⁶⁷ MONSON, *The intertextuality of Love*, 94.

²⁶⁸ Uo., 95. A táblázatból az is kiolvasható, hogy a hetvennégy azonosított bibliai idézet vagy utalás közül negyvenegy, vagyis 55%, az Újszövetségből származik. Több szakasz is ismételt előfordul, ahogyan Ovidius idézeteinél is láthattuk. Az idézetek eloszlása szerint negyvenöt – nagyjából a teljes mennyiség háromötöde – az első könyvben található, a fennmaradó rész pedig a harmadik könyvben. Az olyan hivatkozások, amelyek tulajdonnevekkel vagy általános megnevezésekkel kezdődnek, szinte egyenlően oszlanak meg: húsz az első, tizenkilenc a harmadik könyvben. Monson szerint a második könyvben nem található bibliai utalás, de ezt a fent bemutatott táblázatból meg tudjuk cáfolni, hiszen – ahogy P. L. Allen is felvázolja – a második könyvben két idézet is olvasható az Ótestamentumból.

²⁶⁹ Uo.

sorát Rüdiger Schnell jelentős gyűjteménye egészíti ki.²⁷⁰ Számottevő idézet vagy részlet valószínűleg középkori közhely, amelyek akkoriban széles körben ismertek voltak. A *De amore* formája is árulkodik Andreas egyházi műveltségéről: maga a mű ugyanis klasszikus skolasztikus értekezésként épül fel, ami a középkori klerikus értelmiségi hagyományt tükrözi.

A megszokott, egyházi tekintélyforrásokon túl Andreas olyan forrásokra is támaszkodik, amelyek *udvari irodalomnak* tekinthetők. Ez két fő irányban bontakozik ki: egyrészt a népnyelvű szerelmi költészetben, másrészt a korabeli feudális társadalmi normákban és szokásrendben. Andreas felhasználja az udvari, népnyelvű forrásokat, ugyanakkor mégis megmarad a latin nyelvű írásnál. Ez azért is érdekes, hiszen maga a mű, mint az *udvari irodalom* kodifikációja nem a népnyelvet helyezi előtérbe, hanem a népnyelvű anyagot emeli be a latin nyelvű kultúrába. Ezzel igazából felemeli a népnyelvű irodalom státuszát az udvari irodalmi tradícióba. Parry és Walsh feljegyzéseiből jól látszik, hogy udvari költők nevei nem szerepelnek a szövegben. Ennek több okát is feltételezhetjük: egyrészt a népnyelvű művek gyakorta szerzői névtelenség mögé bújnak, mindössze a bennük szereplő főhős neve alapján hivatkoznak rá. Erre kitűnő példa auvergne-i Hugó, egy elveszett románc főszereplője, akit az első könyv hatodik dialógusában idéz: hogyan lehet egy férfi a női szerelem tárgya anélkül, hogy ő kezdeményezett volna?²⁷¹ Az első könyv hatodik dialógusának 468. caputjában Iseult és Blanchefleur, valamint egy harmadik nőalak Amhelice példaként jelennek meg, hogy a szűzi tisztaság nem zárja ki a szerelmet.

Ahogy a korábbi fejezetekben részletesen bemutattam, bizonyos példázatok, *exemplumok* is megfigyelhetők a traktátusban. Ilyen például az első könyv ötödik dialógusában szereplő allegorikus jelenet, amely betekintést nyújt abba, hogy mi történik azokkal, akik elutasítják a szerelmet. Ez tartalmilag igen közel áll a *Lai du Troit* című ófrancia szöveghez.²⁷² Hasonlóképpen az Artúr-mondakört felidéző jelenet, amely Chrétien de Troyes műveivel is párhuzamba állítható. A nők engedetlenségének témaköre nem

²⁷⁰ SCHNELL, Rüdiger, *Andreas Capellanus. Zur Rezeption des römischen und kanonischen Rechts in De amore*, W. Fink, München, 1982.; SCHNELL, Rüdiger, *Causa amoris. Liebeskonzeption und Liebesdarstellung in der mittelalterlichen Literatur*, Francke, Tübingen, 1985.

²⁷¹ DA 1.6.517. *Huic autem opinioni argumentum praestat validum Caroli Magni regis filia, quae ab Ugone Alverniae expressissime postulavit amari; ipse tamen, quia alterius eiusdem regis filiae ligabatur amore, ipsam quidem recusavit amare nolens incestus scienter incurrere crimen.* – „Ezt a véleményt pedig egyértelműen alátámasztja Nagy Károly király lánya, aki nyílt szóval követelte az auvergne-i Hugó úr szerelmét, ám az elhárította őt, mivel – ugyanezen király másik lányának lévén elkötelezve – nem akart tudatosan vérfertőzés bűnébe esni.” REGALDO, Nancy Freeman, „Des contraires choses.” *La fonction poétique de la citation et des exempla dans le Roman de la Rose*, Littérature, 41 (1981), 62–81.

²⁷² *Les lais anonymes des XIIe et XIIIe siècles*, ed. Prudence Mary O'HARA-TOBIN, Droz, Genève, 1979, 335–347.

egyedülálló. Per Nykrog monográfiájában áttekintést ad a hasonló témakört feldolgozó *fabliaux* hagyományába. Állítása szerint sok parallel történetet vonultat fel ebben a témakörében ez a műfaj, mint ahogy azt Andreas Capellanus is tematizálja a harmadik könyvében.²⁷³ Fontos megemlíteni, hogy ez a téma nem csupán a *fabliaux* hagyományából táplálkozhat. Evidencia, hogy a korabeli keresztény-egyházi irodalomban jelenlévő gondolkodásmódot feltételezzük elsődleges forrásként, ugyanakkor nem mehetünk el az erotikus tartalmú francia elbeszélés műfaja mellett sem. Az egész szerelmi traktátust áthatják azok a témák és toposzok, amelyek az udvari költészetből ismertek: a távoli, úgynevezett plátói szerelem motívuma, az udvari közhelyek sorába illeszthető négy szerelmi fokozat, a vágyott személy álombeli megjelenése, a szerelem, amely a halál és a szenvedés forrása stb.²⁷⁴

Monson értelmezésében Andreas művének másik hivatkozási forráscsoportját a kortárs feudális társadalom, maga az udvar szokásrendje képezi. Ez a forrásréteg már Julia Kristeva tág intertextualitás-felfogásához kapcsolódik, amely nemcsak irodalmi, hanem társadalmi, szimbolikus vagy tudattalan jelek rendszerében is értelmezi az idézetet, illetve az átvételt.²⁷⁵ Andreas valóban él ezekkel az utalásokkal, még ha az ezekhez kapcsolódó forrásokat – természetükből adódóan – nem is lehet pontosan azonosítani. Egy szereplő, mint referenciapont a szövegben több helyen is megjelenik: az első könyv néhány dialógusában, a második könyv szerelmi eseteiben. Ezen a ponton érhetjük tetten a *sententia* szó fentebb kifejtett kettős jelentését: mint ítélet és mint tekintélyes vélemény. Ezek a megnyilatkozások jogi és irodalmi auktoritásnak is tekinthetők – kezdve azzal, hogy a mű önmagát verifikálja: szerelmi szabállyal magyarázni egy vitás kérdést. Példaként említhetjük az első könyv ötödik dialógusát, amelyben a nemesi származású férfi Aquitániai Eleonórát hívja segítségül az erkölcsi érték viszonyáról szóló vitában. A hercegné a második könyv hetedik fejezetének három szerelmi esetében is döntéshozóként szerepel (II, VI, VII), míg másik három esetben (XVII, XIX, XX) a királyné jelenik meg ugyanabban a szerepben. Ez már önmagában is kérdéseket vet fel, hiszen vannak kutatók, akik szerint a királyné helyébe is Eleonórát kell értenünk, míg mások Adèle királynét feltételezik.²⁷⁶ A hetedik dialógus zárásában Champagne grófnője – valószínűleg Eleonóra lánya, Mária – dönt a szerelem és házasság viszonyáról, amely ítéletre a nyolcadik dialógus férfialakja (DA 1.6.444.) és a királynő is

²⁷³ DA 3.90–91.

²⁷⁴ MONSON, I. m., 96.

²⁷⁵ JENNY, I. m., 38–40.

²⁷⁶ KÖSZEGHY, I. m., 275.

hivatkozik a XVII. eset kapcsán. Egy másik véleményt, amely a kéjnők hűségével foglalkozik, maga Andreas idézi (DA 2.6.36.); ezen kívül hét szerelmi esetben szintén a grófnő hozza meg a végső döntést.²⁷⁷ Az előkelő hölgyek társaságába tartozik még Ermengarde, a narbonne-i vicomtesse és Izabella, a flandriai grófnő, akik további hét ítéletet hoznak a szerelmi esetek vitatása során. A XVI. szerelmi ítéletnél Champagne grófnője hatvan meghívott hölgy társaságában mondott ítéletet, míg a XVIII. esetet Gascogne-ban az ott egybegyűlt úrnők bírálták el. Az „úrnők ítélőszéke” kifejezést a XXI. esetben is olvashatjuk, amelyben a grófné kijelenti, hogyan kell a szerelmesek ügyeit felfedni az ítélőszék előtt. Ez nem egyedüli a traktátusban, hiszen máshol is olvashatjuk a hölgyek döntésére történő utalást: a második könyv második fejezetében, amely nem tartozik a konkrét szerelmi esetek közé: „Azt pedig, hogy mi a szerelemföltés és mi a rosszindulatú gyanakvás, a főrangú úr és nemes hölgy disputájából világosan meg fogod ismerni.”²⁷⁸ A szerelmi ítéletek hagyománya a trubadúrok kedvelt költészeti formája volt, a *partimen* vagy *joc partit*, amelyben általában két költő a lovagi irodalom témáit vitatja meg. Ez akár mintaként szolgálhatott a káplán számára is. Mindenesetre azzal, hogy egyfajta tekintéllyel ruházta fel ezeket a női szereplőket, akik társadalmi rangjuk révén válnak hiteles megszólalókká nem pedig irodalmi tevékenységük révén, legitmálja ezt az irodalmi modellt. Hasonlóképpen a harmadik dialógusban, amelyben III. Bélát láthatjuk. Az ő ábrázolása – miként azt fentebb részletesen kifejtettem – csúnya külseje, de erényes jelleme szembeállításánál révén szintén *exemplum*ként értelmezhető, csak éppen a kortársak közül.

Monson kitér a *proverbiumok* értelmezésére is, amely szó szerint tizennégy alkalommal szerepel a traktátusban leginkább akkor, ha egy fontos szerző (legyen az egyházi, vagy világi) által mondott idézet bevezetése következik.²⁷⁹ Ezen belül is meg kell különböztetni a *vulgare proverbium* (népi közmondás), valamint az *antiquum proverbium* (régí közmondás) előfordulását. Előbbi két esetben érhető tetten,²⁸⁰ ami leginkább azt igyekszik kifejezni, hogy ennek az eredete a népi bölcsességben keresendő. Utóbbi már három esetben fordul elő, és vagy Ovidiuszhoz vagy Lucanushoz kapcsolódó idézetet vezet be. Érdekes, hogy a *Példabeszédek* könyvéből három olyan példát is látunk, amelyek közül az egyiket *vulgare* névvel illetnek, a másik kettőt *proverbiummal*.²⁸¹

²⁷⁷ MONSON, I. m., 98.

²⁷⁸ DA 2.2.2. *Quae autem vera sit zelotypia et quae suspicio turpis in tractatu nobilioris et nobilis evidenter cognoscere poteris.*

²⁷⁹ DA 1.6.29–30, 425–26. 431, 432 (2-szer), 500, 507, 515, 536, 3.12, 74, 85.

²⁸⁰ DA 1.6.29, 507.

²⁸¹ DA 1.6.29, 425–26.

A *De amore* huszonkilenc olyan részlete szerepel Hans Walther közmondásgyűjteményében (Sprichwörter), amelyek közül huszonkettő klasszikus költőktől – például Ovidiustól, Horatiustól, Lucanustól és Claudianustól – vagy a *Facetus* című műből származik. Három további idézet bibliai eredetű, a *Példabeszédek* vagy a *Prédikátor* könyvéből. A négy megmaradt mondás eredete ismeretlen, de vélhetően valódi *vulgare proverbiumok* lehetnek. Ezen kívül a mű több olyan idézetet is tartalmaz, amelyek pontos forrása nem ismert, de közmondásként jelennek meg.²⁸²

Megalapozott gondolatnak tűnik az, miszerint a káplán érvelése bizonyos társadalmi valóság auktoritásából építkezik. Az osztálytudat Észak-Franciaország területén erősebb volt, mint a déli részeken, és a XII. század folyamán egyre nagyobb teret nyert.²⁸³ A traktátus első könyve harmadik dialógusának bevezetésében a feudális udvarok osztálytudatát idézi fel Andreas: ha ugyanis egy közrendű férfi udvarolna egy főrangú nőnek, akkor *verecundum namque nimis nobili videtur mulieri existere et in eius plurimum contumeliam redundare, si inferioris ordinis sibi deposcat amorem, superiori et medio praetermissis ordinibus, nisi morum probitas supereffluente valeat penso nobilitatis compensationem inducere*.²⁸⁴ Jól látható, hogy a káplán a közbeszédre, valamint a társadalmi közhelyekre hivatkozik szembeállítva mindezt a nemesi jellemmel.

Világosan látszik, hogy Andreas tekintélyre történő hivatkozása széleskörű. A konkrét, névvel ellátott idézetek mellett olvashatunk, közmondásokat, vagy akár a feudális társadalmi auktoritás megjelenését is tetten érhetjük. Mindezek után azonban nem mehetünk el egy nagyon fontos hivatkozási alap mellett sem. Ez pedig nem más, mint maga a káplán tekintélyének referenciapontja: a műben többször is előfordul, hogy magára Andreasra és művére hivatkoznak. Az első könyv hetedik dialógusában, amikor egy főrangú férfi beszél egy nemes hölgyhöz a következőt olvashatjuk: *quos ab amoris curia penitus esse remotos amatoris Andreae aulae regiae capellani evidenter nobis doctrina demonstrat*.²⁸⁵ Az egyes szám harmadik személy mintegy külső fokalizációs pontként hivatkozna magára a szerelmi traktátusra. Ez a fajta belső hivatkozás a különböző szereplők segítségével többször is előfordul a műben. A második könyvben tárgyalt szerelmi esetek közül a XII.-ben Flandria

²⁸² Például: DA 1.6.515.

²⁸³ LECLERCQ, *Monks and Love in Twelfth-Century France*, 109–110.

²⁸⁴ DA 1.6.116. „a főrangú hölgy számára [...] igen szégyenletes volna, és erősen meg is szólnák miatta, ha megvetve a felső és a középső rendet, abból az alacsonyabb rendből választana magának kedvest, hacsak ennek nagy bőségben lévő nemes erényei nem billentik helyre az egyensúlyt.”

²⁸⁵ DA 1.6.385. „amint azt a szerelemben jártas Andreasnak, a királyi udvar káplánjának tanítása is világosan elénk tárja.”

grófnője szintén Andreasra hivatkozik: *ut in capellani doctrina manifestius edocetur*.²⁸⁶ Hasonló belső hivatkozással találkozunk az első könyv hatodik dialógusában, amikor a szerelem legfőbb tizenkét parancsolatát olvashatjuk: *Sunt et alia amoris praecepta minora, quorum tibi non expediret auditus, quae etiam in libro ad Gualterium scripto reperies*.²⁸⁷ Ez nyilvánvaló utalás magára a *De amoré*-ra.

Andreas neve a traktátusban kétszer is előfordul – noha Monson csak egyet említ. A második könyv hatodik fejezetében, ahol a hűtlenség témakörét járja körül, Gualterius tanácsot kér a káplántól: *huic ergo, magister, liberationis praesta remedium. Sed non gaudeat Andreas de eo quod magis cupit in orbe, sine quo etiam diu non potest corporali vita beari, si suum unquam ediderit homini tam infortunato remedium. Magis enim videtur hominum utilitatibus expedire, si proprio illum relinquamus arbitrio et eius tanquam mortui vulnera negligamus intacta, quam amoris eum remedia doceamus*.²⁸⁸ Láthatjuk ebből az idézetből is, hogy Andreas Capellanus önmagára, mint a szerelem gyógyítójára hivatkozik, aki gyógyírt tud szolgálni minden szerelemtől megbetegített férfinak és nőnek, ugyanakkor tisztában van azzal is, hogy mikor érdemes és kell a gyógyítást eszközölni. Ez a fajta önreflexivitás, önhivatkozás teszi magát Andreast is az *auctoritas* szintjére.

Láthattuk, hogy maga a káplán és a különböző szereplők is hivatkoznak a szerzőre és a műre is. Továbbá érdekes az is, hogy az eltérő szereplők (fiktív és nem fiktív) is egymást hivatkozási alapnak tekintik, ezzel pedig egyfajta körköröséget teremtenek meg. Példaként említhetjük az első könyv nyolcadik párbeszédének férfialakját, aki hivatkozik az első dialógus azon részére, ahol a szerelem négy fokozatát tárgyalja a közrendű férfi. Szintén az előbbi párbeszédnek későbbi szakaszában találkozhatunk a szerelem és házasság kapcsolatát illetően Champagne grófnőjére történő hivatkozással, aki arra az ítéletre utal, amely a hetedik dialógus végén hangzik el, és amelyre a XVII. szerelmi esetben maga a királyné is céloz. A mű egyik legfontosabb hivatkozási pontja egyrészt a tizenkettő, majd a harmincegy szerelmi szabály. A szerelem „szabályaira”, „előírásaira”, „parancsaira”, vagy „tanítására” több mint negyven hivatkozás utal, amelyek a Szerelem Királyának tulajdonított két kódex valamelyikét sugallja. Ez a fajta körköröség Monson kutatása szerint *mise an abyme*-t alkot,

²⁸⁶ DA 2.7.26. „amint azt a Káplán tanítása világosan kimondja”

²⁸⁷ DA 1.6.268. „Vannak a szerelemnek más, kisebb parancsolatai is, amelyeket nem kell meghallgatnod, hiszen megtalálod őket a Gualteriusnak írott könyvben is.”

²⁸⁸ DA 2.6.18. „Mester, adj hát neki (ti. a szerelmes férfinak) valami gyógyírt, ami megszabadítja őt! Ám Andreas ne örvendjen sokáig annak, ami kíváncsú számára ezen a világon, és ami nélkül nem lenne szép számára ez a testi élet, ha valaha is gyógyírt adott volna az ilyen szerencsétlen embernek. [...] nagyobb hasznára válik ennek az embernek, ha magára hagyjuk [...] mint hogyha megtanítanánk őt a szerelem meggyógyítására.”

tehát történet a történetben olvasható. Példaként említhetjük az ötödik dialógust, ahol a káplán egy nemesembert állít a középpontba, aki idézi a Szerelem királyának a beszédét, amely visszautal Andreas munkájára.²⁸⁹ Ebben az esetben már nem inter-, hanem intratextualitásról beszélünk, amely átszövi az egész szerelmi traktátust.

A fejezetet az *auctoritas* fogalmával nyitottam, vagyis hogy kiket tartott a káplán hivatkozási alapnak műve megírásához. Véleményem szerint a sokszínű és gazdag klasszikus és ókori szerzők mellett gondot fordított az egyházatyák írásaira történő bőséges hivatkozásra is, ugyanakkor – talán a kánonba való beépülés érdekében – saját tekintélyét igyekezett hangsúlyozni a fentebb bemutatott idézetekkel. Úgy gondolom, hogy a káplán egyfajta összegzést kívánt adni a szerelemfelfogásáról, ami az adott korban mind irodalmilag, mind társadalmilag ismert volt, így semmiféleképpen nem beszélhetünk egy homogén műről, hiszen – meglátásom szerint – Andreas célja nem is ez volt. Ahogy a korábbi fejezetben bővebben is szót ejtettem róla, nem tekintem még mindig az *udvari irodalom* kodifikációjának, mivel éppen azt a variabilitást célozta meg, ami miatt a kutatók sokszor tréfának, vagy legalábbis ironikusnak vélték. A *De amore* évtizedes vizsgálata során gyakran kapta meg az ovidiusi utánzás címet, holott ez az álláspont a traktátus mélyebb vizsgálata alapján nem tartható.

2.3 Ovidius mint minta és kihívás: az *aetas Ovidiana* és a *De amore* viszonya

A következőkben bemutatom, hogy miért éppen Ovidiust használta mintaként Andreas, valamint arra is kitérek, hogy miért nem nevezhetjük egy egyszerű ovidiusi utánzatnak a *De amore* szövegét, a fejezet végén pedig magyarázatot adok a harmadik könyv sajátos problematikájára is.

Az biztosan kijelenthető, hogy Andreas a Biblia után Ovidiustól idéz a legtöbbit. Peter Allen és Francis Cairns megerősítették a korábbi kutatások eredményét, és a traktátus első két könyvét megfeleltették Ovidius *Ars amatoria* első két könyvével, a harmadikat pedig a *Remedia amoris*szal. Érdekesség, hogy a szerző maga hivatkozik munkájára *ars amatoriaként*.²⁹⁰ Sőt saját munkáját az apácákról szóló fejezetben *amoris remediaként* aposztrofálja, miként a második könyv hatodik fejezetében is – ahogy azt korábban bemutattam. Ezeken kívül közvetve utal Ovidius többi művére is; megjelenik az *Amores*, a *Metamorphoses*, *Fasti*, *Heroides*, *Tristia*, és a *Medicamina faciei* is.²⁹¹ Nem véletlen, hogy

²⁸⁹ Id. fentebb 276. lábjegyzet

²⁹⁰ DA 3.117. *in hac parte parcere nolentes inertiae artem amatoriam.*

²⁹¹ WAGNER, I. m., 107–128.

a káplán az ókori szerző szövegeihez nyúl vissza, hiszen a XI. század második felétől kezdve egészen a XIII. századig az alapvető műveltség részét képezte Ovidius műveinek ismerete, ezért is nevezik ezt az időszakot *aetas Ovidiananak*.

Ludwig Traube, az *Einleitung in die lateinische Philologie des Mittelalters* című munkájában megalkotta az *aetas Ovidiana* fogalmát azért, hogy jellemezze vele azt a korszakot, amikor Ovidius tűnt fel követendő példaként a művelt emberek körében túlszárnyalva Vergiliust is. A „sötét középkor” végeztével ugyanis még *aetas Vergilianáról* beszélhetünk, hiszen akkoriban még a hősi *eposzok*, *pasztorálok* – amelyek az antik formákban megtestesítették a népi témákat – számítottak mérvadóknak. Ekkoriban Ovidius műveit nem fedezték fel még újra, mivel a Karoling-kor uralkodói megpróbálták feléleszteni a dicső római birodalmat, amelyhez a népszerű *pax Romana* szerzője és művei kedveltebbek voltak, mint az ovidiusi amatorikus költemények. Mindemellett azonban a IX. századtól az Ovidius műveit tartalmazó kéziratokon már glosszák figyelhetők meg, és a XII. századra egy igen alapos értelmezési rendszer alakult ki a költemények megértésében. Eredményeképp Ovidius lázadó, keresztényi értelemben tabudöntőgető témái a XII. századra a „liberális” műveltség nélkülözhetetlen elemévé váltak.²⁹² Ennek oka egyrészt gazdaságilag is magyarázható: nőtt a kereskedelem, a városok fejlődtek. Ezzel együtt pedig szükségszerűvé vált egy korszerűbb oktatási rendszer kialakítása is. A korábbi bencés kolostori iskolák helyét fokozatosan vették át az újonnan létrejövő katedrális iskolák főként Párizsban és Orléans-ban.²⁹³ Ezekben az iskolákban az oktatás alapját a klasszikus, ókori auktorok adták, hiszen bárki, aki oktatásban részesült, annak elsődlegesen latin nyelven kellett tudnia. Amikor pedig a kereszténység a birodalom hivatalos államvallásává lett, szükségszerűen számolni kellett a római és görög irodalmi örökséggel, vagyis a pogány költők és írók – köztük Ovidius – műveivel. A tanárok, annak érdekében, hogy oktathatóvá tegyék ezeket a megkerülhetetlen költőket és alkotásaikat, allegorikus értelmezéseket adtak a szerelmi tárgyú műveknek azért, hogy erkölcsileg elfogadhatóvá tegyék a pogány műveket.²⁹⁴ Ezáltal a szövegek kettős értelmezést kaptak: egyrészt megmaradt az elsődleges, nyilvánvaló jelentésük, másrészt egy mélyebb, szimbolikusabb (teológiai vagy erkölcsi) értelmezést is kaptak. Ebből a nézőpontból világos, hogyan vált Ovidius idézett szerzővé. Műveit stílusgyakorlásra, szatíráírásra, gúnyos hangvétellű versek megírására, vallási és

²⁹² RAND, Edward Kennard, *Ovid and His Influence*, Cooper Square Publishers, New York, 1963, 112.

²⁹³ BURKARD, Richard, *The Archpriest of Hita and the Imitators of Ovid. A Study in the Ovidian Background of the Libro de buen amor*, Juan de la Cuesta, Newark (Delaware), 1999, 13–15.

²⁹⁴ Uo.

világi témák keveredésére használták, így számos idézet *florilegiumok* gyűjteményébe került. Ovidius iskolai jelenléte nem csupán a középkorra korlátozódik. Bizonyos utalások vannak arra, hogy már az ókorban bekerült az iskolai tananyagba, leginkább a *Metamorphoses* című munkájával. A késő antik korban keletkezett kommentárszerű forrásokra visszavezethető Lactantius Placidusnak tulajdonított *Narrationes* című mű az *Átváltozások* prózai változatát tartalmazza. Következésképpen, ha kommentárok készültek hozzá, akkor művelt emberek/tanárok foglalkoztak a szöveggel, vagyis részét képezhette a tananyagnak. Ovidius szerelmi költészetét feltehetőleg az ókorban nem oktatási céllal használták, de később grammatikusok, és késő antik szerzők (Rutilius Namatianus, Dracontius) utalnak például a *Tristia* jelentőségére. Vajon ezek a művelt emberek honnan szereztek ilyen alapos ismereteket Ovidius munkásságáról, ha nem az iskolából?²⁹⁵

Egy másik értelmezés szerint nemcsak a kényszer, hanem a szerkezet/forma is előlendítette Ovidius sikerét a XI. század második felétől. Traube világosan bemutatja az új irodalomtörténeti sémát, amely – véleménye szerint – a középkori latin költészetet három részre osztja: Vergilius, Horatius és Ovidius korára. Traube a mintakövetés mellett a metrikai szempontokat is figyelembe vette.²⁹⁶ Ezek szerint a VIII–IX. század *aetas Vergiliana* korszakában a költők hősi hexameterekben énekelték meg a szenteket. Az ezt követő X–XI. században az egyház átalakulása során inkább Horatius (valamint Iuvenalis és Persius) szatírái szolgálták az inspirációt: *aetas Horatiana*, míg az *aetas Ovidiana* a disztichon másodvirágzását idézte elő.²⁹⁷ Traube értelmezésében az ovidiusi elégia műfaja, és vele együtt a disztichon vált annak a folyamatnak a kulcsává, amely a leoninus verselés háttérbe szorulásához vezetett.²⁹⁸ Tanulmányában elsősorban arra a kérdésre kereste a választ, hogy mikor és milyen körülmények között veszítette el népszerűségét ez a költői forma, és ennek magyarázatát az általa bevezetett fogalommal, az *aetas Ovidianával* világította meg. Jól érzékelhető tehát, hogy Traube a leoninus versforma eltűnését és a disztichon újbóli felvirágzását ennek a koncepciójának keretében értelmezte. A későbbi kutatás azonban jelentősen kitágította az *aetas Ovidiana* értelmezési horizontját, és nem

²⁹⁵ WHEELER, Stephen, *Before the aetas Ovidiana. Mapping the Early Reception of Ovidian Elegy*, Trinity College Dublin, 177/178 (2004–2005), 9–26, 23.

²⁹⁶ *Uo.*, 9–10.

²⁹⁷ *Uo.*

²⁹⁸ Traube szerint a középkori latin verseket három típusba lehet sorolni:

1. versek, amelyekben a klasszikus metrum szabályai érvényesülnek;
2. leoninus, hexameterek és disztichonok, ahol a penthemimerális cezúra (vagy a pentameter diaerézise) szavának vége rímelt a sor végével, és a cezúra szótagja metrikailag meghosszabbítható;
3. hexameterek és disztichonok, amelyekben elkerültek a belső rímet és az elíziót, de a metrikai hosszabbítás a cezúránál továbbra is megengedett. TRAUBE, Ludwig, *Vorlesungen und Abhandlungen*, Hrsg. Paul LEHMANN, II, Beck, München, 1911, 113.

csupán metrikai jelenségek magyarázatára alkalmazta, hanem kiterjesztette az ovidiusi kéziratok középkori terjedésére, az azokhoz készült kommentárokra, az iskolai katalógusokban való előfordulásukra, valamint a *florilegiumok* és *compendiumok* anyagában való jelenlétükre is. Fontos hangsúlyozni, hogy a középkorban Ovidius elégiaköltészetének utánzása nem merült ki a metrum átvételében, Traube azonban elsősorban arra törekedett, hogy azt a benyomást keltse, mintha éppen az ovidiusi elégia jelentette volna a leoninus verselés uralmának végét.

2.3.1 Ovidius olvasása az aszketikus közegben: monasztikus recepció és pedagógiai funkció a XII. században

Egyben biztosak lehetünk: Ovidius népszerűsége a középkorra változatlanul fennmaradt, ugyanakkor a korszakra jellemző aszketikus vallásosság – a kereszténység miatt – olyan kulturális közeget hozott létre, amelyben Ovidius szerelmi költészete már nem fért bele – legalábbis ezt gondolnánk. Ehhez képest Jean Leclercq tanulmányában kifejti, hogy a XII. században megnövekedett az egyházi személyek és a világi emberek közötti kölcsönhatás. Míg korábban a rendek tagjai *oblaták* voltak – vagyis olyan emberek, akiket szüleik már kisgyermekkorban a kolostorba adtak neveltetés céljából – az újabb rend ragjai már a felnőtt lakosság köréből kerültek toborzásra. Az így megtért felnőttek (*conversusok*) már egy bizonyos múlttal érkeztek az egyházi világba: házasok voltak, vagy akár trubadúr/truverként működtek.²⁹⁹ E szerzetesek világi tapasztalata, Ovidius népszerűsége, és az egyház véleménye, hogy a világi szerelem egyet jelent a testiséggel, mind hozzájárult egy olyan szerzetesi irodalom kialakulásához, amely cseppet sem volt kizárólag vallási természetű. Leo Pollmann véleménye szerint az obszcén szövegek azért is válhattak elfogadottá, mert megerősítették a világi szerelem természetéről alkotott, széles körben elterjedt nézeteket.³⁰⁰ Egyes ábrázolásokban Ovidius az egyházi méltóságok körébe tartozott, sőt valahol pápaként is feltűnik – természetesen tréfa gyanánt.³⁰¹ Értelemszerűen ez nem jelenti azt, hogy a világi irodalom elárasztotta volna az egyházi irodalmat és kultúrát, mindenesetre értékesnek tartották Ovidius műveit, ha jó célra használták fel őket: többek között a fiatalok nevelésére,

²⁹⁹ HASKINS, Charles Homer, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Harvard University Press, Cambridge (MA), 1927, 158–159; ALLEN, *The Art of Love*, 99; LECLERCQ, *Monks and Love in Twelfth-Century France*, 9–14.

³⁰⁰ POLLMANN, Leo, *Die Liebe in der hochmittelalterlichen Literatur Frankreichs. Versuch einer historischen Phänomenologie*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1966, 252

³⁰¹ LEHMANN, Paul, *Mitteilungen aus Handschriften*, 9, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Abt., München, 1933, 159. – idézi az egyik híres verset a remoremonti zsinatról: *Intromissis omnibus – virginum agminibus / lecta sunt in medium quasi evangelium / precepta Ovidii doctoris egregii*.

példaként említhetjük Alexander Neckamet (1157-1217), aki ugyan figyelmeztette az ifjakat a többi *carmina amatoria* veszélyeire, de a *Remedia amoris* üdvöztetőnek találta.³⁰² A monasztikus szerelmi irodalom mindazonáltal korlátozott volt, könnyebb volt az erkölcsös, pogány Cicerót keresztény értelmezésben olvasni, felhasználni, idézni, mint az erkölcstelen Ovidiust.³⁰³ A XII. századi hirsauai Konrád igencsak erőteljesen bírálta Ovidiust, míg Baudri, Bourgueil apátja, aki később Dole püspöke lett nemcsak, hogy utánozta Ovidiust, hanem még száműzetésbe is részesült az Augustus-kori szerző erőteljes védelme miatt.³⁰⁴ Számos feljegyzés mutatja, hogy a szerzetesek sokszor és sokat idéztek Ovidius különböző művéből, sok esetben etikai szabályokat, vagy a „józanészre” tett utalásokat. Az *Ars amatoriából* vagy a *Remedia amorisból* származó idézetek inkább ösztönzők voltak, és semmi újat nem mondtak, amit az *Énekek éneke* nem fejtett volna ki.³⁰⁵ Így történhetett meg az, hogy a monasztikus irodalomban az *Énekek éneke* szolgáltatta a kommentárt Ovidius szerelmi témájú műveihez, és fordítva. Ennek oka abban rejlik, hogy a téma, amelyet tárgyaltak voltaképpen megegyezett. Az így létrehozott kommentárok pedig bővelkedtek aforizmákban, amelyeket természetesen az antik költőktől vették át – tekintve, hogy műveik számtalan bölcséleti mondást tartalmaztak.

Azért, hogy Ovidius Andreasra tett hatását közelebbről is megvizsgáljam, definiálni kell, hogy a XII. századi francia területeken miképpen olvasták műveit az egyházi körökben. Jean Leclercq arra a következtetésre jutott, hogy egyrészt létezett egy olyan ovidiusi olvasás, amely tanító célzattal az iskolai erkölcsi neveltetés részét képezte, másrészt a század második felében a diákok sok esetben szórakozásból olvasták azokat a műveket, amelyek tiltólistán szerepeltek.³⁰⁶ Chrétien de Troyes 1160-tól kezdve maga is fordított népnyelvre Ovidius latin nyelvű műveiből *Ovidiana* címmel, de sajnálatos módon ezek nem maradtak fenn. Ez alapján biztosan kijelenthetjük, hogy Chrétien ismerte az antik költő műveit, olvasta, sőt felhasználta saját alkotásainak megírásához, ugyanakkor a korabeli művelt társadalom szemében mégsem vált erkölcstelenné. Amit a középkori szerzők Ovidiusnál kerestek, az nem az erotika volt. Egy alapvetően falusi társadalomnak – írja Leclercq – még

³⁰² PELLEGRIN, Elisabeth, *Les Remedia amoris d'Ovide, texte scolaire médiéval*, Bibliothèque de l'École des chartes, 115 (1957), 172–179, 172–173; HEXTER, Ralph J., *Ovid and Medieval Schooling. Studies in Medieval School Commentaries on Ovid's Ars amatoria, Epistulae ex Ponto, and Epistulae Heroidum*, Argeo-Gesellschaft, München, 1986, 18–19. – állításuk szerint Ovidius *Remedia amoris* című műve a középkori iskolai oktatás részét képezte. Pellegrin tanulmánya különösen azt hangsúlyozza, hogy ezt a művet pedagógiai célzattal használták a középkori iskolai gyakorlatban, míg Hexter ezt azzal egészíti ki, hogy az Ovidius-szövegek tanulmányozása miként kapcsolódott a grammatikai és retorikai képzéshez a trivium keretében.

³⁰³ LECLERCQ, *Monks and Love in Twelfth-Century France*, 62.

³⁰⁴ *Uo.*, 66–69.

³⁰⁵ *Uo.*

³⁰⁶ *Uo.*, 69–70.

a városban született és szocializálódott embereknek is állandóan a szeme előtt volt az állatok viselkedése, sőt a gyerekek sok esetben szem- és fültanúi lehettek a felnőttek ösztönös szexuális viselkedésének. Éppen ezért nem ebben kell az okot látnunk, amiért a szerelmi költészetben Ovidiust keresték – különösképpen, ha belegondolunk az *Ars amatoria* tartalmára, ahol a szerelemről szóló elméleti értekezés inkább untathatta az olvasót, semmint vágyat ébreszthetett benne. Amiben viszont elengedhetetlen mintaként tekintenek rá, az a monológok, dialógusok, szabálykönyvek és drámai jelenetek, amelyek a férfi és női vágy nyelvezetével foglalkoznak.³⁰⁷ Ez az ok, amiért a teológiai tanulmányok tantervébe beilleszthető volt Ovidius, hiszen ezek a diskurzusok, a műveiben szereplő aforizmák nemcsak a latin nyelv elsajátításában segítették a tanulókat, hanem retorikai képzést is nyújtottak számukra.

2.3.2 Az ovidiusi női hang

Michael Calabrese a nyugati irodalom női hangjának megalkotójaként hivatkozik Ovidiusra.³⁰⁸ Tágabb értelemben ő a nyugati irodalom egyik első alkotója, aki irodalmi formát adott a női hangnak. Példaként vehetjük az *Amores* című művében szereplő idős Dipsast, egy tapasztalt tanácsadót, aki arra tanítja a nőt, hogyan ismerjék fel a férfiak csalárd szándékait, hogyan kerüljék el a megtévesztést, és miként használják ki az udvarlók gyengeségeit – akár ajándékok kisajtolására is. Egy másik művében, az *Ars amatoria* harmadik könyvében egyfajta eszköztárat ad a nők kezébe: a szépség, az ügyesség és a cselvetés művészetével készíti fel őket arra, hogy a férfiak ellen „harcoljanak”. A legszembetűnőbb azonban a *Heroides* című levélgyűjteményében jelenik meg, ahol mitológiai nőalakok – olyan hősnők, akiket korábban csupán férfiak történeteiben ismertünk – végre megszólalhatnak. Ovidius ezekben a levelekben hangot ad azoknak a nőknek, akiket saját történetük elhallgatott, vagy akik a férfiak hősiességének és a mítoszok történelmi kánonjának árnyékába szorultak. A *Heroides* lehetőséget ad számukra, hogy saját szemszögükből beszéljenek, hogy megfogalmazzák érzelmeiket és vágyaikat – szembehelyezkedve azzal a hagyománnyal, amely eddig kizárta őket az elbeszélésből.³⁰⁹ Parry is hasonlóan érvel, miszerint ha Ovidius a homérosi eposzokból vette át Paris és Heléna történetét, és formálta őket a szerelmi történetének szereplőivé, akkor Ovidius is

³⁰⁷ CARABELLESE, Francesco, *La peste del 1348 e le condizioni della sanità pubblica in Toscana*, L. Cappelli, Rocca San Casciano, 1897, 1.

³⁰⁸ CALABRESE, Michael, *Ovid and the Female Voice in the De amore and the Letters of Abelard and Heloise*, *Modern Philology*, 95/1 (1997), 1.

³⁰⁹ *Uo.*, 2.

segített Chrétiennek abban, hogy Lancelot és Guinevre történetét elvonatkoztassa a kelta tündérvilágtól és karaktereit hasonlóan adaptálja a saját történetéhez.³¹⁰ Pontosan ebben rejlik Andreas Capellanus egyedisége. Nem egy gyenge ovidiusi utánzatot ír a középkori olvasók számára, hiszen az ő női karakterei ismerik Ovidiust és okulva belőlük, már átlátnak a férfiak csalfa szavain. A *De amore* első könyvében Andreas már eltávolodik az ovidiusi hagyománytól, különösen az *Ars amatoriá*ban megfogalmazott csábítástól. A különböző társadalmi rétegeket képviselő férfiak és nők párbeszédeiben a nők éleslátóan felismerik a férfiak retorikai stratégiáit, és következetesen elutasítják a csábítás logikáját. Ezek a női hangok morálisan stabilak, érvelésük világos – szöges ellentétben a középkori irodalomban megszokott nőképpel. Nem áldozatok, hanem a férfibeszéd kritikájának hordozói. A női megszólalás ebben a szövegvilágban nem pszichológiailag árnyalt karakterként, hanem retorikai funkcióként jelenik meg.³¹¹ A nő itt nem autonóm alany, hanem a férfi vágy retorikájának „ellenszere” – Andreas célja nem a női tapasztalat reprezentációja, hanem a férfi vágy mechanizmusainak leleplezése. Ovidius *Ars amatoria* és *Remedia amoris* című műveiben ugyan feltűnnek a női megtévesztés motívumai, de hiányoznak azok a komplex, tudatos női hangok, amelyek Andreas művében megszólalnak. E retorikai szereposztás gyökerei Ovidius *Heroides*ében kereshetők, ahol a női szereplők már kritikusan reflektálnak saját mitikus sorsukra – ahogy arra fentebb is utaltam. Ebben a műben a női tudás és gyanakvás hangját halljuk: Penelopéét, aki nem hiszi el, hogy Odysseus csak a vihar miatt nem tér haza, Phyllisét, aki megkérdőjelezi Démophón esküjének igazságát, Didóét, aki átlát Aeneas szép szavain, és rámutat a hálátlanságára, Médeiáét, aki vádolja Iaszónt a hűtlenségeért, és Helénáét, aki élvezzi a vágy csábítását, de nem hagyja magát teljesen megtéveszteni. Ezek a hangok alkotják azt a női örökséget, amelyet Andreas nőalakjai továbbvisznek, immár nem áldozatként, hanem tudatos, kritikusan gondolkodó szereplőként. Ők már nem csupán felismernek, hanem elutasítanak.³¹² Ebben a kontextusban a harmadik könyv nőellenes hangja nem törést, hanem következetességet mutat. A nő végig csupán szerep marad: vagy a férfi beszéd partnere és ellenfele, vagy a bűn morális forrása. Andreas így nemcsak az ovidiusi hagyományt használja, hanem át is alakítja azt – nem az érzéki vágyat dicséri, hanem a férfi vágy diskurzusának szétbontására tesz kísérletet.³¹³

³¹⁰ CAPELLANUS, *The art of courtly love*, 126.

³¹¹ CALABRESE, *I. m.*, 2.

³¹² *Uo.*, 10.

³¹³ *Uo.*, 4.

Jóllehet tehát, hogy a három könyvből álló traktátus szerkezete szoros párhuzamot mutat Ovidius szerelmi költészetével, pontosan ebben mutatkozik meg a legélesebben a klasszikus és a középkori szerzők (Ovidius és Andreas) közötti alapvető különbség. Noha Ovidius művének szerkezetét átveszi, több ponton tudatosan és szándékosan átdolgozza a középkori gondolkodásmód és befogadói közönség alapján. Éppen ebben rejlik a szerelmi traktátus kivételessége: ha közelebbről megvizsgáljuk Ovidius *Ars amatoria* című munkáját, akkor elsődleges feladatként a szerelem megtalálását tűzi ki célul, és hosszan taglalja, mely területeken lehet „vadászni”: templomok, fórum, színház, cirkusz, nyilvános ünnepségek, lakomák stb. Ugyanez a gondolatmenet megtalálható a XII. századi *Facetus* című műnek harminc sorában (131–160). Érdekesség, hogy ez a rész önállóan egy pseudo-ovidiusi *Ars amatoriá*vá avanzsálódott. A *Pamphilus, de amore* című mű főhőse, aki már a történet elején szerelembe esett, azt a tanácsot kapja Venustól, hogy azokat a helyeket keresse fel, amelyeket a vágyott nő gyakorta látogat (v.99.). Andreas ugyanakkor egyáltalán nem foglalkozik azzal, hogyan lehet rálelni a szerelemre. Munkájában a szerelem megtalálásának pszichológiai és pszichikai következményét írja le: hogyan alakul ki a szerelem az emberi testben, de a „vadászás” aktusa csupán egy félmondat erejéig olvasható az első fejezet végén: *incipit etiam quaerere locum et tempus cum opportunitate loquendi*.³¹⁴ Egyetértek Monson feltételezésével, miszerint ennek oka a korszak társadalmi, irodalmi hatásában rejlik.³¹⁵ A trubadúrok és a *truvèr*-ek költészetében soha nem merült fel az a kérdés, hogyan találják meg a szerelmet, hiszen ezeknek a műveknek a kiindulópontja az, hogy a szerelmi viszony már fennáll. Az udvari költészet idealizmusával teljesen ellentétes gondolat lenne, hogy előbb meg kell találni, le kell vadászni a nőt azért, hogy felszítsa a szerelem lángját. Ebben a kontextusban más a kiindulópont, a szerelem érzése adva van, ennek az enyhülését vagy felerősödését, általa történő szenvedést olvashatjuk a káplán traktátusában is.

2.4 A *Reprobatio amoris* értelmezési problémái: palinódia, *mizogin* hagyomány és kettős olvasat

A *Reprobatio amoris* címet viselő harmadik könyv igen sok fejtörést okozott évszázadokon keresztül a mű értelmezése során. Andreas szinte megvetve az első két könyvben leírt tanokat, mintegy palinódiaként visszavonja őket és egy új tanításba kezd az ifjú Gualterius számára. Ebben a rövid részben már nem a világi, hanem az egyházi szerelemről ír, és azt hangsúlyozza, hogy a Földön nem létezik más szerelem, csakis Isten felé, míg a női nem

³¹⁴ DA 1.1.12. „keresi a megfelelő helyet és pillanatot a vele való társalgásra.”

³¹⁵ MONSON, *The intertextuality of Love*, 116–117.

minden rossz forrása. Noha egy erőteljes vallási szöveget olvashatunk, ahogy a fenti táblázatból láthatjuk, a harminckét egyházi utalás mellett huszonkét világi szövegekre történő hivatkozással is találkozhatunk. Ennek megfelelően a harmadik könyv lényegét a következőképp határozom meg: Andreas, aki keresztény klerikusként alkot, újraértelmezi Ovidius ironikus, játékos *remediáját*, és az élvezet kultúrája helyett a test megvetésén alapuló keresztényi önmegtartóztatást hirdeti. Míg Ovidius azt tanácsolja a szerelmi bánatra, hogy keressenek az ifjak maguknak új szerelmet, induljanak hosszú útra, addig Andreas célja a testi vágy uralma alól történő megszabadítás.³¹⁶ Calabrese a traktátusban olvasható nőellenességet nem csupán a harmadik könyvben éri tetten, hanem rávilágít az első könyv dialógusainak ugyanezen hangvételére, miszerint a különböző társadalmi rendbe tartozó nők és férfiak párbeszédében az ovidiusi mintákat, mint a hízélgés, hamis ígéretek stb., sorra leleplezik a női szereplők. Így a nők már nem a középkori nőellenes toposzokat testesítik meg, hanem éppen azok ellenpontját: éles eszűek, logikusan gondolkoznak, erkölcsi szempontokat vesznek figyelembe, képviselik is azokat, és a legfontosabb, hogy átlátnak a férfiak csábító szándékain.³¹⁷ A visszautasítások ugyanakkor nem egyházi tekintélyekre hivatkozva történnek meg, hanem saját érveik és felismeréseik alapján. Példaként említhetjük a harmadik dialógusban a főrangú hölgy megszólalását, aki tudja, hogy Ovidius azt tanácsolja a férfiaknak, hogy ígérjessenek a nőknek: *Reddere tardus erit hilaris enim promissor, et audax ad promissa parum credulitatis habet. [...] Neminem debet falsa promissione frustrare, quia pollicitis dices quilibet esse potest.*³¹⁸ Ez az utolsó sor közvetlenül Ovidiusra utal, de míg nála egyfajta bátorító tanács, addig a *De amore* női szereplője igyekszik móresre tanítani a férfit és következőképpen oktatja ki: *Si, ut verbis assertive proponis, facto curaveris adimplere, facile non posset accidere quin a me vel alia retributionem susciperes abundanter.*³¹⁹ Sőt azzal is tisztában van, hogy a férfiak néha ártatlan és tiszta barátsággal kezdik a csábítást – hiszen maga az Augustus-kori költő is ezt tanácsolja. Így amikor a szerelmes férfi szabadkozik, hogy ő csak tiszta, testiség nélküli szerelmet kíván, a nő hitetlenkedve így válaszol: *Inaudita et incognita verba profertis, et quae vix ab aliquo credibilia iudicantur. Minor enim si in quoquam tanta sit abstinentia carnis inventa, ut unquam voluptatis promeruerit impetum refrenare et corporis motibus*

³¹⁶ CALABRESE, I. m., 8.

³¹⁷ Uo.

³¹⁸ DA 1.6.157. „valamint ne tegyen egyre-másra gyors, elhamarkodott ígéreteket, mert bizony lassan váltja be szavát a könnyű szívvel fogadkozó, és így a merész ígéretés kevéske hitelre talál.”

³¹⁹ DA 1.6.195. „Ha amit szavaid ígérnek, tetteiddel valóra is váltod, aligha történhet meg, hogy ne kapjál érte bőséges elégtételt akár tőle, akár valamely más hölgytől.”

*obviare. Monstrous namque iudicatur a cunctis, si quis in igne positus non uratur.*³²⁰ Bár a nő elismerően beszél a férfi által felkínált tiszta, „szűzies” szerelemről, és tiszteli annak önmegtartóztató szándékát, egyértelművé teszi, hogy túlságosan jól ismeri a férfiak természetét ahhoz, hogy könnyen higgyen efféle ígéreteknek. Míg Ovidius tanítása szerint minden nő elcsábítható, hiszen természete vonzó és vágykeltő, addig a *De amore* nőalakjai világosan látják, hogy épp a férfi az, aki hajlamos a kéjvágyra, irracionálisra és a csalárd szólamokra. A női hang ezekben a dialógusokban tiszta, logikus és erkölcsi érzékkel rendelkező, felismeri a férfi retorikai taktikáit, hiszen jól ismeri Ovidiust.

Egy másik kiemelkedő különbség a harmadik könyv rejtélyében mutatkozik meg, amely ötvözi az *Ars amatoria* harmadik könyvének finoman nőellenes iróniáját a *Remedia amoris*szal. Ugyanakkor itt nem egyfajta gyógyírt ajánl Gualteriusnak, hanem nyíltan nőellenes mondatokat használ, hangsúlyozva, hogy egyetlen szerelem van, és az csakis Isten felé irányulhat. Ennek értelmében a harmadik könyv nem *remedia*, hanem sokkal inkább *retractatió*ként értelmezhető. Wagner Gyöngyi disszertációjában a középkori *mizogin* tradícióval magyarázza az *amor purus* és *amor mixtus* összeegyeztethetetlenségét az isteni szeretettel.³²¹ Ebben a hagyományban a nő minden rossz és erkölcstelenség forrása, az iránta érzett szerelem véték Isten ellen, ami így a legkegyetlenebb büntetéseket vonja maga után. A *mizogin* tradíció eredete – Wagner Gyöngyi szerint – két forrásra támaszkodik: az első Ovidius és Iuvenalis művei, a másik pedig a zsidó-keresztény hagyományból táplálkozik. Utóbbihoz kapcsoljuk még a patrisztikus traktátusokat, mint például Tertullianus *De cultu feminarum*, és Szent Jeromos *Adversus Iovianum* című művét.³²²

A nőellenesség a nyugati irodalomban már a kezdetektől jelen volt, ám különösen hangsúlyossá a XI–XIII. században vált. Ennek hátterében elsősorban a középkori szerzetesi reformmozgalmak álltak, mindenekelőtt a X. századi cluny-i reform és a hozzá kapcsolódó gregorián reform, amely a szerzetesi élet megújítására, fegyelmeinek megerősítésére irányult.³²³ Ezek a reformok nemcsak a vallási életben hoztak változást, hanem új ideológiai és irodalmi mintákat is létrehoztak, amelyek középpontjában a világtól való elvonulás és a testiség elutasítása állt. Az ennek nyomán kialakult szemlélet a világot bűnös, sötét, veszedelmes helynek mutatta be, amelyből a lélek csak teljes elfordulással, aszketikus

³²⁰ DA 1.6.476. „Ön hallatlan és ismeretlen dolgokról beszél, amit alig vélhet bárki is hihetőnek. Mert csak álmélkodom azon, hogy lenne valaki, aki annyira meg tudná tartóztatni magát, hogy úrrá tudna lenni kéjvágyán, és ellen tudna állni teste kívánságának. Mindenki különösnek vélné ugyanis, ha a tűzre vetett ember nem égne meg.”

³²¹ WAGNER, I. m., 86–106.

³²² Uo., 87.

³²³ Uo.

önmegtagadással menekülhet meg. E nézet az irodalomban is megjelent, és a szerzetesek, valamint más egyházi szerzők szövegeiben hangsúlyosan kapott helyet a *contemptus mundi*, vagyis a világ megvetésének gondolata. A középkori gondolkodás kettéválasztotta az embert testre és lélekre, és ezt a dichotómiát erőteljesen etikai értéktartalommal ruházta fel: a lélek a nemesebb, magasabb rendű rész, míg a test alantas, bűnre hajló. A szerzetesi irodalom ezt a felosztást tovább erősítette, és az üdvösség feltételévé tette a testi vágyak leküzdését, az érzékiség megfékezését. Ebben a keretrendszerben a nő különösen problematikus szereplővé vált, mivel a női testet a bujaság, a vágy és a kísértés megtestesítőjeként értelmezték. A nő – ebben a szemléletben – nemcsak a férfi bukásának az eszköze, hanem a lélek elveszejtője is. Gyakran jelenik meg, mint a „rossz forrása”, a halál oka, a világ bűneinek kiváltója – gondoljunk itt Évára. Ezek a nézetek különösen erősen jelentkeznek a XI–XIII. század aszketikus, moralizáló irodalmában.³²⁴ Bár e nőellenes szemléletet gyakran a szerzetesekhez kötjük, valójában nem kizárólag az ő körükben jelent meg. A reformmozgalmak mögött püspökök, kanonokok és más egyházi személyek is álltak, akik a világi papság körében is igyekeztek megerősíteni a cölibátus intézményét. A nőtlenséget hirdető papok – akik gyakran a legműveltebb társadalmi rétegből kerültek ki – a nőkhöz és a házassághoz is egyre elutasítóbb módon kezdtek viszonyulni, sőt gyakran ellenszenvet is tápláltak irántuk. A nő így nem csupán a testi gyönyörök forrása, hanem az erkölcsi romlás szimbólumává is vált.³²⁵ A nőellenesség azonban nem minden esetben vallási gyökerű: fontos felismerni, hogy sokszor mélyen személyes, pszichológiai eredetű érzelmekből is táplálkozott. A visszautasított szerelem, a csalódott férfi vágy könnyen nőellenes attitűdbe fordulhatott, és ez a fajta „szerelmi mizogínia” külön műfajt termelt ki. Az ilyen irodalomban a nő nemcsak bűnös, hanem ingatag, hűtlen, csalfa, megbízhatatlan, hazug és szeszélyes lényként jelenik meg. A nőket gyakran vádolják trágársággal, árulással, házasságtöréssel, sőt azzal is, hogy érzéki élvezetekért és pénzért eladhatók. E két – vallási és érzelmi – nőellenes hagyomány sokszor szorosan összefonódik egymással. A morál-aszketikus és a szentimentális nőellenesség nem zárja ki egymást, sőt gyakran ugyanabban a műben együtt is megjelentek. Ezért a nőkről alkotott negatív középkori képet nem lehet egyetlen forrásra visszavezetni: a kulturális, vallási és személyes tényezők összetett és egymást erősítő módon alakították ki azt a szemléletet, amely hosszú időre meghatározta a nő helyét az irodalomban és az egyházi gondolkodásban.³²⁶

³²⁴ Uo., 87–89.

³²⁵ Uo., 89.

³²⁶ Uo.

Mielőtt Andreas Capellanus a traktátusban alkotott női nemre vonatkoztatott nézeteinek elemzésébe kezdenék, érdemes áttekinteni a középkori *mizogin* irodalom leggyakrabban alkalmazott toposzait, érvrendszerét és stilisztikai eszközeit.³²⁷ Ezek közül az egyik legalapvetőbb elem az a meggyőződés, hogy a nő felelős a világban előforduló bajok túlnyomó részéért. A nő megjelenése, jelenléte vagy befolyása mindenütt rendetlenséget, romlást, pusztulást és erkölcsi züllést idéz elő. A középkori szerzők szerint a nő a gonosz szolgálatában áll, és természeténél fogva a rosszra ösztönöz: nem csupán ő bűnös, hanem másokat is bűnbe taszít.³²⁸ A női gonoszság gyakran olyan mértékűként jelenik meg ezekben a szövegekben, hogy a szerzők szerint szinte lehetetlen teljesen felsorolni – ezért gyakori a „kimondhatatlan bűnök” toposza, amely retorikai túlzással érzékelteti a nő romlottságát. A nő az ördög eszközeként szerepel, párhuzamba állítva a kígyóval, amely Ádámot és Évát elcsábította – és mint ilyen, célja az ember bukása, lelki pusztulása. Fontos irodalmi motívum továbbá a nők által tönkretett férfiak (bibliai vagy mitológiai alakok) felsorolása is: ezek az „elbukott bölcsek” példatárként szolgálnak az olvasó számára, bizonyítandó a nőkkel való kapcsolat veszélyességét.³²⁹ Felsoroltak között gyakran szerepel: Ádám, Sámson, Dávid, Salamon – akik mind Istennek kedves, bátor, bölcs férfiak voltak, de női befolyás hatására elbuktak. A toposz a patrisztikus irodalomra vezethető vissza, és a XI–XIII. században vált teljessé és sablonszerűvé.

A *De amore* harmadik könyvében Andreas Capellanus maga is ilyen módon kezdi érvrendszerét Walterhez intézett bevezető soraiban, amelyek a mű retorikai keretét adják. Andreas azt állítja, hogy barátja kérésére, szeretetből írta meg a szerelmi tanítást tartalmazó könyvet, hogy az olvasó képes legyen ellenállni a szerelem és csábítás veszélyének, és így Isten szolgálatába álljon. A szöveg szerkezete több helyen visszautal az első könyv bevezetőjére, és különösen Ovidius *Ars amatoria* című művére. Ha alaposabban átgondoljuk

³²⁷ Jacques Le Goff és Nicolas Truong azt a hosszú távú kulturális és vallási folyamatot mutatja be, amelynek során a középkori nyugati világban a testhez való viszony radikálisan átalakult. A késő antikvitástól kezdve a test egyre inkább a lélek ellenségeként, a bűn és a kísértés hordozójaként jelent meg, miközben az aszkézis és az önmegtartóztatás spirituális értékévé vált. A szerzők bemutatják, miként szorultak háttérbe az antik testkultúra formái, és hogyan került a testi örömök – különösen a szexualitás – gyakorlása szigorú egyházi kontroll alá. A fájdalom és a szenvedés Krisztus szenvedésének utánpótlásaként pozitív vallási jelentést nyert, nemcsak a szerzetesi, hanem a laikus vallásosságban is. Külön hangsúlyt kap a testnedvekhez kapcsolódó taburendszer, amely a társadalmi és nemi hierarchiákat is megerősítette. A szexualitás a testi leértékelés csúcspontjává vált, a szüzesség és az önmegtartóztatás pedig normatív ideállá emelkedett. Le Goff és Truong ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy ez a „nagy lemondás” nem teljes testgyűlölet, hanem a test és a lélek viszonyának ellentmondásos, ambivalens újrendezése. LE GOFF, Jacques – TRUONG, Nicolas, *Une Histoire Du Corps Au Moyen-Age. Le grand renoncement*, Liana Levi, 2012, 37–62.

³²⁸ Iuvenalis 6, 641.: *tunc duos una, saeuissima uipera, cena? A. Persi Flacci et D. Iuni Iuvenalis Saturae*, ed. W. V. CLAUSEN, Clarendon Press, Oxford, 1992, 95. továbbá: Biblia – paradicsomból való kiűzetés, Tertulianus *De cultu feminarum*.

³²⁹ DRONKE, Peter, *La individualidad poética en la Edad Media*, Alhambra, Madrid, 1981, 138–142.

a *De amore* mondanivalóját, akkor a harmadik könyv értelmezésével együtt azt állíthatjuk, hogy a káplán célja a szerelem elutasítása, miközben a szerelem tudományáról beszél. Ebben a felfogásban jogosan nevezhetjük Ovidius *Ars amatoria* paródiájánaként, hiszen a végcél pontosan az ókori szerzőével ellentétes.

A *mizogin* érvrendszer részeként Andreas több mint harminc érvben részletezi, miért kell elutasítani a szerelmet.³³⁰ Az elsődleges érv vallási alapú: Isten mind az Ó-, mind az Újszövetségben elítéli a házasságtörést, a bujaságot és minden olyan testi kapcsolatot, amely nem házasságon belül történik. Andreas úgy véli, hogy a testi vágyaknak engedni egyenlő az Isten elleni lázadással, mivel az embert a test gyönyöre eltéríti az isteni rendeltetéstől. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a házasság maga nem elvetendő, hiszen az Isten által kijelölt utat szolgálja, de csak akkor, ha célja az utódnemzés, és nem az élvezet hajszolása.³³¹

A szerelem elítélésének következő szintje a pszichológiai és szociális károk felsorolása: a szerelem miatt az ember elveszti az eszét, gyűlölet, irigység, veszekedés és gyilkosság támad az emberek között. Andreas szerint a szerelem megrontja a barátságot is – ezt az állítást Cicero *De amicitia* című művére alapozza, bár nem idéz pontosan, inkább általános hatásként használja fel. Szerinte a szerelem akadály a férfiak közti szoros és hasznos baráti kapcsolatnak, amelyet Cicero oly nagyra értékelt.³³²

Külön figyelmet fordít Andreas a test és lélek kapcsolatára. A szerelmet a lélek beszennyezőjének és a test megrontójának tartja, amely az embert földi és örök kárhozatra egyaránt juttathatja. A szerelem elviselhetetlen szenvedést okoz, még a túlvilágon is – az elkárhozottak sírása és fogcsikorgatása (*ubi scilicet fletus et stridor dentium erit*) ennek végső képe. A bujaság, a *luxuria*, a bűn forrása, és ezzel szemben állnak az erények: a *honestas* (erkölcsösség), illetve a *continentia carnis* (önmegtartóztatás), amelyek nélkül az ember szükségszerűen elbukik.³³³

Andreas állítja továbbá, hogy minden rossz a szerelemből származik: bűnt szül, mint a gyilkosság, házasságtörés, hazugság, lopás, bujaság, paráznaság, harag, incestus, és bálványimádás.³³⁴ A szerelem elragadja az embert földi és örök javaktól, elszakítja őt az égi örökségtől, és testi-lelki tisztátalanságba taszítja. A szerelmes lusta minden más dologban, kivéve a szerelem ügyében, amelyben gyors és szenvedélyes. Andreas különösen veszélyesnek tartja a szerelem hatását a fiatal férfiakra, mivel szerinte gyengíti a testet,

³³⁰ WAGNER, I. m., 93.

³³¹ DA 3.44.

³³² ld. 242. lábjegyzet

³³³ DA 3.24.

³³⁴ WAGNER, I. m., 97.

csökkenti az energiaszintet, megzavarja az emésztést, az alvást és végül az elmebajhoz vezet – a szerelmes ember gyorsabban örül meg és öregszik meg.³³⁵

Központi nőellenes toposz a nő kapzsisága is, amelyet Andreas külön kiemel: a nő nemcsak szerelemre képtelen, de a gazdagság és anyagi javak után sóvárog. Ez a vád később bővül a „hibák bemutatásával”, amelyben a nő képe tovább torzul: kapzsi, hazug, ravasz, buja, gőgös, irigy, iszákos, kegyetlen, gyalázatos, a bűnre kész – egyszerűen minden negatív jellemvonással felruházottként jelenik meg.³³⁶

Ez az érvrendszer következetesen épül fel a középkori *mizogin* hagyományban, amelynek vezérgondolatává Szent Jeromos *Adversus Jovinianum* című művének alapállítása vált: *omnia mala ex mulieribus* – minden rossz a nőktől ered. Andreas a nők ellen irányuló vádbeszédét azzal zárja, hogy Gualterius barátjának ezt tanácsolja: ne pazarolja idejét szerelemre, mert az emberi élet javait, a hírnevet, az erényt, a barátságot, sőt még az isteni üdvösséget is elveszítheti miatta. Ehelyett törekedjen magasabb, mennyei javak elérésére, amelyeket a szerelemtől való tartózkodás révén nyerhet el.³³⁷

Andreas következtetése egyértelmű: mivel a szerelem elfordít Istentől, megrontja a barátságokat, megfoszt a tisztaságtól és a lelki épségtől, a legbölcsebb döntés távol maradni tőle – tehát nem szeretni, vagy legalábbis nem női személyt szeretni. Ugyanakkor a *De amore* szerkezete nem ilyen egységes. Az első két könyv – különösen a második – még viszonylag pozitívan viszonyul a szerelemhez, és részletesen tárgyalja annak működését, formáit, a szerelmi párbeszédet, a harmadik könyv viszont szinte teljes tagadását nyújtja annak, amit addig olvastunk. Ez az ellentmondás a recepció során is problémát jelentett, hiszen több középkori fordító – például Drouart la Vache – egyszerűen elhagyta a harmadik könyvet, míg mások az első két könyvet és újraserkesztve egy hosszabb harmadik könyvet alkottak meg.³³⁸

A modern kutatás különböző megközelítésekkel próbálta értelmezni ezt az ellentmondást. A *duplex sententia* elmélete szerint Andreas tudatosan építette be művébe a kettősséget: két különböző nézőpontot állít szembe, hogy az olvasót önálló gondolkodásra készítse. Bruno Roy e nézőpontokat filozófiai, teológiai, morális, pszichoanalitikus,

³³⁵ DA 3.57–61.

³³⁶ DA 3.75–112.

³³⁷ DA 3.120–121.

³³⁸ A XIV–XV. századi kéziratok hagyományozódásában is megfigyelhetjük ezt a jelenséget. Van, hogy csak a harmadik könyvet másolják le másolásra, olykor pedig csupán a szerelmi szabályokat olvashatjuk a fennmaradt kéziratokban. Ennek oka nyilvánvalóan az a befogadói réteg, amelynek az adott kézirat készült, illetve a kódexben már meglévő szövegekhez mérten másolták a káplán szövegét (ha vallási tartalmú szöveget után következett, akkor rendszerint csak a harmadik könyv került bele).

retorikai, politikai és irodalomtörténeti szempontok szerint kategorizálta.³³⁹ D. V. Robertson véleménye szerint nincs ellentmondás az első két és a harmadik könyv között, mert a szerelem elítélése már önmagában a definícióban benne van.³⁴⁰ S. Painter értelmezése szerint Andreas nem saját kedvteléséből írta a könyveket, hanem Marie de Champagne megrendelésére dolgozott, és udvari kötelezettségei miatt olyan szöveget hozott létre, amelyben szerepet kapott a világi szerelem idealizálása is – annak ellenére, hogy személyes meggyőződése ezzel ellentétes volt.³⁴¹ Schössler könnyen megcáfolta ezt az állítást azzal, hogy ugyan megjelenik az egyházi dogmatika és felfogás, de – véleménye szerint – csak a dialógusok női karaktereiben, amit a szerelmes férfi folyamatosan megcáfol.³⁴² Más értelmezők – például P. Zumthor – úgy látják, Andreas papként egyfajta eretnokség elleni harc részeként írta meg a traktátust, amely bemutatta társadalma romlottságát, de a harmadik könyvben feloldozást nyújt az olvasók számára. Ebben az értelmezésben a szerelmi traktátus már egy edukatív funkcióval is felruházható.³⁴³

2.5 Részösszegzés

A korábbi fejezetben tárgyaltak fényében arra a következésre juthatunk, hogy Andreas megrendelésre dolgozott, kezdetben Champagne grófnőjének, majd a későbbiekben II. Fülöp udvarában már magasabb körökben szolgált – ennek is szólhatott a harmadik könyv megírása.

A fejezet elején fontosnak tartottam Monson monográfiáján keresztül bemutatni az *auctoritas* fogalmát, ismertetve, hogy milyen típusú hivatkozásokról (konkrét idézetek, utalások, olvasói háttértudás) beszélhetünk a *De amore* szövegében, eljutva odáig, hogy a szerző saját magát is beleszövi ebbe a komplex tekintélyalapú hivatkozási hálóba. Hovatovább egy belső utalási rendszerrel is találkozhatunk – Monson kifejezésével élve –, *mise en abyme* technikával. Jól látható a korábbi kutatások feltérképezése során, hogy egy sokkal összetettebb és árnyaltabb művel van dolgunk, mint azt első olvasásra feltételeznénk. Andreas nem egy gyenge ovidiusi utánzatot hozott létre, nem mímelte az Augustus-kori szerzőt, hanem épp ellenkezőleg, felhasználta az írott, a szóbeli, a klasszikus és a kortárs, keresztény és pogány, költői és prózai diskurzusokat egyaránt. Éppen ezért részletesen

³³⁹ BRUNO, Roy, *À la recherche des lecteurs médiévaux de De amore d'André le Chapelain*, Revue de l'Université d'Ottawa, 55/1 (1985), 45–73, 50.

³⁴⁰ WAGNER, I. m., 102.

³⁴¹ PAINTER, Sidney, *French Chivalry*, 116.

³⁴² SCHÖSSLER, *Andreas Capellanus*, 228.

³⁴³ ZUMTHOR, Paul, *Notes en marge du traité de l'amour de André le Chapelain*, Zeitschrift für romanische Philologie, 63 (1943), 178–191.

foglalkoztam a Traube által megfogalmazott *aetas Ovidiana* korszakkal azért, hogy megvilágítsam miért Ovidius szolgálhatott mintaként ebben a patrisztikus társadalomban, hogyan kerültek kapcsolatba a középkori egyházi személyek az antik költővel, és miben hozott újítást a káplán szövege Ovidiushoz képest. Az összefoglaló táblázatból az is világosan kiolvasható, hogy a palinódiaként aposztrofálható harmadik, igen erős nőellenes hangot megütő könyv megírásához nem csupán egyházi szövegeket használt fel, hanem ugyanúgy világi, különösképpen Ovidiustól származó idézeteket is. A harmadik könyv misztériuma abban is magyarázatot nyer, hogy az udvari szerelmet ötvözte az egyház korabeli felfogásával és a középkori *mizogin* irodalomi tradícióval. Hasonlóképpen a testi szerelmet előnybe részesítő első két könyv számos vallási, szent szövegekre való utalást is tartalmaz. A fejezet áttekintését adta annak, hogy milyen széleskörű forrásokat használt a káplán: a klasszikus költők és középkori egyházatyák mellett *sententiák* és *proverbiumok* sokaságát olvashatjuk, nem beszélve Ovidiustól és a Bibliából származó idézetekről sem, ugyanakkor ezek feltárása egy következő kutatás feladata.

3. Kéziratok

3.1 A korpusz

Disszertációm harmadik fejezetében az általam relevánsnak tartott és megvizsgált, Közép-Európában található kéziratokat mutatom be. A huszonhat tételből álló korpusz együttes vizsgálatára eddig még senki nem vállalkozott, így dolgozatom e része a capellanus szöveghagyomány vizsgálatában nívumnak nevezhető. Alfred Karnein *De amore in volkssprachlicher Literatur* című monográfiájában a szerelmi traktátus népnyelvre tett hatását vizsgálta,³⁴⁴ és a Trojel által bemutatott tizenkét kézirat³⁴⁵ mellett felsorolta a jelenleg ismert latin, ófrancia, itáliai, és német nyelvű *De amore* kéziratokat, nyomtatott kiadásokat és azok lelőhelyét. Mindazonáltal az általam vizsgált, alább felsorolt kódexek között van olyan is, amely Karnein jegyzékében nem szerepel (Varsó, Rps 08076 II, fol.; Gyulafehérvár. Cod. Ms III 44; Breslau, Cod. IV. 2°42; Prága, Cod. VIII. G.4). A felsorolás végén az 1473/74-ben készült inkunábulum, valamint a két dortmundi nyomtatvány található. Részletes elemzésükre a dolgozat terjedelmi korlátai miatt nem térek ki, ám a későbbi kutatás során mindenképpen célom e kiadások bevonása is a vizsgálatba. Az általam behatóan vizsgált, megtekintett kéziratok listája a következő:

1. Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Vind. 5363
2. Berlin, Ms. lat. fol 319
3. Berlin, Staatsbibliothek, Preuß. Kulturbesitz, ms. 840
4. Berlin, Staatsbibliothek, Preuß. Kulturbesitz, ms. lat. 4°239
5. Breslau (Wroclaw), Biblioteka uniwersytecka, Cod. IV. 2°42
6. Donaueschingen, Fürstlich-Fürstenbergische Hofbibliothek, Cod. 790, 4°
7. Erfurt, Wissenschaftliche Allgemeinbibliothek, Cod. Amplon. fol. 50
8. Göttingen, Universitätsbibliothek, Cod. Lüneb. 83
9. Gyulafehérvár, National Library of Romania-Batthyaneum, Cod. Ms III 44
10. Klagenfurt, Bischöfliche Bibliothek, Cod. XXX c18

³⁴⁴ KARNEIN, I. m.

³⁴⁵ Milánó, Biblioteca Ambrosiana, Cod. A 136 sup, XV. század; Róma, Biblioteca Vaticana, Cod. Ottob. lat. 1463A, XIII. század; Párizs, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 3758, XIV. század; Montpellier, Bibliothèque de l'Ecole de Médecine, Cod. 217, XIV. század; Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Cod. Gadd. 178, XV. század; München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 416, 1451; Párizs, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 10363, XV. század; Lipcse, Universitätsbibliothek, Cod. 1593, XV. század; Brugge, Bibliothèque Publique, Cod. 479, XV. század; Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Vind. 5363, XV. század; Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. 83.18 Aug. fol, 1442; Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. 71.20 Aug. fol, XV. század

11. Klosterneuburg, Stiftsbibliothek, Cod. 831
12. Krakkó, Biblioteka Jagiellonska, Cod. 5230
13. Kremsmünster, Stiftsbibliothek, Cod. 120
14. Kremsmünster, Stiftsbibliothek, Cod. 329
15. Lipcse, Universitätsbibliothek, Cod. 1593
16. Lüneburg, Ratsbücherei, Cod. Theol. fol 2°49
17. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 416
18. München, Universitätsbibliothek, 2°Cod, ms. 55
19. München, Universitätsbibliothek, 2°Cod, ms. 667
20. Prága, Nemzeti Könyvtár, Cod. VIII. G.4
21. Prága, Universitätsbibliothek, Cod. XIV. E 29
22. Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. poet. et phil. 4°, 31
23. Varsó, Biblioteka Narodowa, Rps 08076 II, fol
24. Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. 130, Quodl. fol
25. Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. 83.18 Auf. fol
26. Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod.71.20 Aug. fol

Az egyetlen ismert inkunábulum: *Tractatus amoris et de amoris remedio Andree Capellani pape Innocencij quarti ad Gualterum. Incipit feliciter et habet quatuor partes.* Straßburg 1473/1474

A két nyomtatott kiadás:

1. *Erotica seu Amatoria Andree Capellani regis vetustissimi scriptoris ad veneradnum suum amicum Gualterum scripta, nunquam ante hac edita sed saepius a multis desiderata* (Nunc emissa a Dethmaro Mulhero, Dorpmundae, typis Westhovianis, anno Vna Caste et Vere aManDa 1610). Detmar Müller, Dortmund 1610
2. *Erotica sive amatoria diu multumque desiderata iucundissimis historiis referta, cum trucifera amoris reprobatione.* (Denua a Detmaro Mulhero in publicum emissa. Tremoniae, 1614). Detmar Müller, Dortmund 1614

Andreas Capellanus művének XIV–XV. századi utóélete rendkívül gazdag írásos hagyományban tükröződik, hiszen Európa-szerte mintegy negyvenöt kézirat őrzi. Ennek okán elengedhetetlen volt valamely szűkítést alkalmazni jelen dolgozat terjedelmi korlátait figyelembe véve. Éppen ezért a vizsgálatot területileg szűkítettem, és kizárólag a közép-európai kéziratokat elemeztem részletesebben. Figyelembe véve, hogy a francia

nyelvterületen lévő, az egyik legkorábbi fennmaradt kéziratot a területi korlátozás tekintetében kizártam, hasonlóképpen az olasz nyelvterületen találhatóakat is, így szakmailag megalapozatlan lenne ebből a huszonhat kéziratból egy stemmát felvázolni. A jövőben célom, hogy a többi dokumentumot is megvizsgálva a capellanus szöveghagyomány egészét feltárjam, a kéziratok stemmáját felvázoljam, hogy egy teljes körű képet nyújtsak a *De amore* XIV–XV. századi recepciójáról. Jelen dolgozat azonban túlmutatva az eddigi kutatásokon a XIV–XV. századi közép-európai korpuszt vizsgálva igyekszik egy átfogó elemzését adni a szerelemi traktátusnak.

3.2 A vizsgált kódexek

A kéziratok személyes vizsgálata során egy sajátos megfigyelési, elemzési szempontsort vettem figyelembe, amely segítette a kódexek csoportosítását. A vizsgált szempontok a következők voltak: a kódex címe, jelzete, jelenlegi lelőhelye, és ha ismert, akkor a készítésének helye. Igyekeztem a keletkezési idejüket is meghatározni a kéziratok fizikai tulajdonságainak vizsgálata során, mely kitért a kéziratok anyagára, borítójára, méretére, nyelvére, állapotára, a foliók számának meghatározására, a scriptor(ok)ra, a szöveg elrendezésére és írástípusára, az iniciálékra, a lehetséges illuminációkra³⁴⁶ és a margináliákra. Ezt követően a kéziratokban szereplő műveket vizsgáltam, hiszen – ahogy azt a dolgozat bevezetőjében is kifejtettem – hipotézisem szerint ez a mű több kodikológiai kontextusba is beleilleszthető: az egyikben több költői-drámai művel együtt (*Pamphilus de amore*, Francesco Petrarca, Enea Silvio Piccolomini, valamint Ovidius írásai), a másikban inkább filozófiai témájú szövegekkel együtt másolták a *De amorét*. A fennmaradt kéziratok között még egy csoportot elkülöníthetünk, amelyben a traktátus vallási és humanista szövegekkel együtt jelenik meg, de a krakkói kéziratban a nőgyűlölet jegyében értelmezett harmadik könyv mellett találkozhatunk a pseudo-ovidiusi *De Vetula* című XIII. századi latin nyelven írott művel is.

A kéziratok hagyomány ugyanakkor fragmentált: a *De amore* egyes példányai csupán a harmadik könyvet (*Reprobatio amoris*), mások az első kettőt, illetve olykor csupán töredékeket őriztek meg.

A vizsgálat szűkítése érdekében további három specifikus szempontot vettem figyelembe: az első a szöveg címének megléte, valamint annak variabilitása. Másodszor a káplán szövegben olvasható nevének megléte. Mivel két helyen is elrejtette nevét a

³⁴⁶ A huszonhat kézirat egyike sem tartalmaz illuminációt.

traktátusban – először az első könyv hatodik fejezetének 385., másodszor pedig a második könyv hatodik fejezetének 18. caputjában – így azokban a kódexekben, ahol ezek a részek szerepelnek, megnéztem azt is, hogy milyen név hagyományozódott a másolás során. Előfordul ugyanis, hogy tévesen Ovidiusszal azonosítják a traktátus szerzőjét, vagy a capellanus szó helyett egy oda nem illő szót (az esetek többségében a *mandare* szót) illesztenek, vagy egyszerűen kihagyják a szövegből.

A XII. századi szöveg datálásának meghatározásában fontosnak tartottam Marie de Champagne levelének keltezését is: 1174. május 1., amely a harmadik szempontot adta vizsgálódásom során. Minden olyan kézirat, amelyben ezt a levelet olvashatjuk, tartalmazza a második könyvet, ugyanakkor előfordul, hogy Marie de Champagne grófnő levelét önmagában is másolták. A másolás során a levél végén lévő keltezés vagy egyáltalán nem szerepel a szövegben, vagy tévesen, más dátummal.

A fentebb felvázolt szempontok mellett feljegyeztem a kódexekben található egyéb possessori vagy scriptori bejegyzéseket is. A disszertáció fő kérdését pedig, hogy milyen hatástörténetet mutatnak ezek a kéziratok, a fejezet második részében fogom taglalni: önállóan értelmezték a művet, esetleg szerelemfilozófiai munkákkal együtt másolták? Ezzel kapcsolatban megvizsgálom a XV. századi olvasóközönséget is, azt a kérdést a középpontba állítva, hogy hogyan alakult át Andreas Capellanus szerelmi traktátusának értelmezése, befogadása a XII. századi olvasóközönséghez képest. Hogyan recipiálta a XIV–XV. századi olvasóközönség, miért lett ennyire népszerű az a mű, amelyet 1277-ben betiltottak?

A továbbiakban közlöm az általam vizsgált huszonhat kézirat leírását. Ahol katalógusra támaszkodtam, azt lábjegyzetben külön jelölöm, a kéziratok többségét azonban autopsziás vizsgálat alapján írtam le. A felosztás érdekében a jelenlegi tartózkodási helyük szerint csoportosítottam a kéziratokat. A későbbiekben a kódexekre az itt adott sorszámaik alapján fogok hivatkozni.

Ausztria

1. Bécs, Cod. Vind. 5363 – Österreichische Nationalbibliothek

Keletkezési idejét a szakirodalom a XIV. századra teszi.³⁴⁷ A kódex anyaga papír, 115 folio, 295:212 mm. A kódex egy gyűjteményes kézirat, amelyben a szerelmi traktátus mellett egy

³⁴⁷ CAPELLANI REGII FRANCORUM, *De amore*, 21; KARNEIN, *I. m.*, 279; MADAS Edit, *Die in der Österreichischen Nationalbibliothek erhaltenen Handschriften des ehemaligen Augustiner-Chorherrenstiftes St. Dorothea in Wien*, Codices manuscripti, 8 (1982), 81–114, 81.

jeruzsálemi utazás olvasható.³⁴⁸ Provenienciáját tekintve a legutolsó ismert tulajdonosa a bécsi Augustiner-Chorherrenstift St. Dorothea, amely a Schottenstift mellett a leggazdagabb kolostor volt a XVI. században, s a reformmozgalom idején, a XV. század elején Andreas Plank alapította.³⁴⁹ Plank itáliai tartózkodása miatt feltételezhetjük, hogy a kódex eredetileg onnan került az osztrák városba.

Ugyanakkor a személyes megtekintés során a papíron található vízjelek segítségével azonosítottam a papírt előállító malmot, amely jóval később, a XV. században működött. A gyűjteményes kézirat újradatálása során az írástípust is figyelembe vettem, amely alapján látható, hogy a *De amore* XV. század közepi hybridával íródott, míg Joannes de Mandevilla *Iter Hierosolymitanum* című munkája textualis humanisticával. E két írás semmiképpen sem mutatkozhatott volna együtt a XIV. században – így mindezekre tekintettel a keletkezési idejét a XV. századra helyeztem.

A könyv borítóján a következő cím olvasható: *Item libello de amore; Item alius de reprobatione amoris; Itinerarius a terra anglie in partes ierosolimitanas et in ulteriores transmarinas*. Az előzéklapon már a káplán szerelmi traktátusának egy másfajta címét olvashatjuk: *Libri duo de amore et cortesie; De reprobatione amoris* – vagyis a kézirat mind a három könyvet tartalmazza, de felosztását tekintve csupán kettőt, ugyanis az első két könyvet a scriptor egynek veszi, és a harmadikat nevezi meg külön egységként.

Andreas neve a mű címében nem olvasható (*Tractatus amoris et de amoris remedio Andree capellani pape Innocencij quarti*), ugyanakkor a 25v-n *amatori andre aule regie capellani*, majd a 44v-n *sed non gaudeat Andreas* helyesen megtalálható.

Az 1174. május 1-jei dátum helyesen olvasható a 26v-n: *ab anno MCLXXIII kal. Madii Indictionem VII*.

2. Klosteneuburg, Cod. 831 – Stiftsbibliothek

A XV. századi kézirat anyaga papír, de az első és utolsó oldalán XIII. századi pergamenvarratok figyelhetők meg, 191 folio, méretét tekintve pedig: 215:142 mm. A pontos datáláshoz a 95r-n olvasható egy bejegyzés: *Explicit summa confessionum seu interrogatorium pro simplicibus confessoribus editum ab archiepiscopo Florentino videlicet*

³⁴⁸ 1r–60v: Andreas Capellanus *Liber amoris*; 61r–115v: Joannes de Mandevilla: *Iter Hierosolymitanum*.

³⁴⁹ Andreas Plank kancellár 1407-ben száműzetésbe vonult Páduába, majd tanult tudósként tért vissza 1411-be Bécsbe, ahol V. Albert támogatásával megalapította az ágostonrendi Dorotheenstiftet, ami egy újítást hozott a régiekhez képest (itáliai tudás), de II. József császár uralkodása alatt, 1786-ban feloszlatták. A könyvek egy részét a császári Hofbibliothek vette át, volt, amit felvásároltak, de a levéltári iratok egy része az Augustinerchorherrenstift Klosteneuburgba kerültek. A rekonstrukció során mindössze a XV. századi kéziratok kaptak tulajdonosi bejegyzést, így nem a provenienciájuk alapján kerültek át, hanem új jelzéseket kaptak. MADAS, I. m.

*fratre Anthonino ordinis predicatorum etc. ac scriptum per Symonem dictum Hawndel cognomine pro tunc seniore canonico monasterii Newburgensis anno etc. 79no.*³⁵⁰

Egy scriptor munkája a kódex, amely tartalmát tekintve gyűjteményes kézirat, teológiai és pasztorálteológiai szövegekkel.³⁵¹ A kézirat az egész traktátust tartalmazza, ugyanakkor négy könyvre osztja a másoló, amelyet a 98v-n így olvashatunk: *Incipiunt tituli capitulorum tractatus amoris et de amoris remedio Andree capellani pape Innocentii quarti Et habet quator partes.*³⁵²

Andreas káplán neve már a címben is megtalálható, továbbá találkozhatunk a 137v-n: *aule regi andree Cappelani*, és a 165v-n: *sed non gaudeat Andreas* is.

Champagne grófnőjének levele a 139r-n olvasható: *ab anno MCLXXIII Kalendas marcii indictionem septima* – amely keltezés helytelen, hiszen nem március, hanem május 1-je a helyes dátum.

3. Kremsmünster Cod. 329 – Kremsmünster

Az XV. században készült kódex papírlapjai 205:285 mm-esek, 269 folio. A 126r-n a következő bejegyzést olvashatjuk: *Explicit liber de Remedio de amoris ad laudem dei et hominibus. Anno 1480.* A gótikus textuális kézírás feltehetően egy scriptortól származik, az 1r–126v-ig terjedő műveket pedig Kremsmünsterben is másolták, amelyről a 74v-n lévő kolofón tanúskodik: *Finita est hec scriptura Cronice Carthusiensis que fasciculus temporis dicitur, iuxta primum suum exemplar, per me Symonem prokch, vivente domino vdalrico Abbate Monasterii sancti, Agapiti In kremsmunster Anno domini m.cccc.lxxix^o. Decima septima kalendas January.*³⁵³

Tartalmát tekintve ez a kódex miscellanea, vagyis egy gyűjteményes kézirat:³⁵⁴ megtalálható benne a *Fasciculus temporum* – pápák és császárok krónikája, valamint

³⁵⁰ „Itt ér véget a gyónásoknak, avagy a kérdéseknek gyűjteménye az egyszerű gyóntatók számára, amelyet a firenzei érsek, a domonkos rendhez tartozó testvér, Antoninus adott ki, s amelyet Symon, akit Hawndelnek neveznek, a neuburgi monostor akkori senior kanonokja írt le az Úr 1479. esztendejében.” – saját fordítás

³⁵¹ 1r–95r: Antonius von Florenz: *Confessionale*; 95r–98r: Pseudo Johannes Chrysostomus: *Provida mente*; 98v–191v: *Tractatus amoris et de amoris remedio Andree capellani pape Innocentij quarti.*

³⁵² A *De amoré* a következőképpen osztja négy részre: az első rész az első könyv hatodik fejezetének bevezetőjéig tart, amelyben a káplán azt részletezi, hogy hogyan nyerhetjük el a szerelmet. A második egység az első könyv végéig, vagyis a kéjnök szerelmének részletezéséig tart. A harmadik rész a teljes második könyvet tartalmazza, míg a negyedik rész számba veszi a *Reprobatio amoris*t, és minden egyes szerelem elleni érvet külön címmel lát el.

³⁵³ „A karthauzi krónika, amelyet *Fasciculus temporis*-nek neveznek itt végződik, az első példány szerint (eredeti példány szerint), általam, Symon Prokch által, Ulrik, a szent Agapitus kolostorának apátja életében, Kremsmünsterben, az Úr 1479. esztendejében, január kalendájától számított tizenhetedik napon.” – saját fordítás

³⁵⁴ 2r–74v: *Fasciculus temporum omnes antiquorum cronicas complectens*; 75r–80v – Sixti IV. papae constitutiones; 80v – bejegyzés; 81r–126r: *Liber de remedio Amoris/Ars amandi*; 132r–164v: *Incipit Cronica summorum pontifi, cum Imperatorumque ac de septem etatibus mundi ex s. Ieronomi, Eusebio aliisque eruditis*

egyházi-jogi szövegek, pápai bullák, konstitúciók, klasszikus, az ókori irodalomból (Ovidius: *Heroides*), középkori szerelmi traktátus (*De amore*), valamint a humanista irodalmat képviselő Enea Silvio Piccolomini írásai, Leonardi Bruni fordításai, Vitéz László művei, sőt diplomáciai iratok is (megbízólevelek).

A *De amore* cím nélkül szerepel a kéziratban, ugyanakkor ékes iniciálék díszítik a lapokat. Mindhárom könyv szövegét tartalmazza, de a könyveket nem különíti el, csupán piros tintával jelzi a scriptor a fejezetcímeket. Illumináció ebben a kódexben sem található – ahogy a többi huszonötben sem.

Andreas nevének előfordulása mindkét esetben helyesen olvasható: 100r: *amatoris andre aule regie capellani*, illetve a 114r-n: *sed non gaudeat andreas*.

A levél keltezését a 100v-n olvashatjuk helytelenül: *Ab anno domini MCLXXXIII Kal May Indictionis VII* – vagyis 1184. május 1.

A kódex kapcsán még egy érdekes aspektusra hívnám fel a figyelmet, miszerint a 80v-n olvasható talán egy XVII/XVIII. századi bejegyzés, amely arra figyelmeztet, hogy ez a tiltott könyvek listájához tartozik: *Libellus sequens videtur pertinere ad Regulam septimam earum, quod iudici Librorum prohibitorum adjuncta sunt. Unde est legere eundem libellum graveris, de obscuro enim amore tractare, ejusdem Epilogus te docebit. Licet circiter sex folia simul adjungat prope epilogus, quod remederi huic obscenitati poterunt. Sed melius est venena non gustare, quam degustata priculoso et dubio antidoto velle evomere.*³⁵⁵

excerpta, Et primo de septem etatibus mundi.; 166r–179va: Augustini dati aliqua documenta diligentissime composita ad Anthonium amicum suum carissimum; 179vb–204v: P. Ovidii Nasonis epistolae (Heroides XX et epistola Sapphus ad Phaonem); 205r–209r: Ladislai Vetesij Pannonij Cubucularij apostolici oracio ad summum sanctissi muraque pontificem Sixtum quartum prestanda obediencia nomine Invictissimi principis divi Mathie serenissimi Hungarorum et Bohemorum Regis Quarto Nonas Februarii 11°CCCC °LXXV°; 209v–211v: Epistola Enee silvij poete laureati sive pij pape secundi de amoris remedio incipit; 211v–224va: Ladislai Vetesij ad Ubertinum Carrariensem de ingenuis moribus opus; 224vb–230ra: De magno Basilio Leonardi Aretini Traduccio ad Colucium; 230rb–236v: De Xenophonte Leonardi Aretini Traduccis de Tyrannide; 237r–253r: Incipit tractatulus de duobud se invicem diligentibus compositus per dominum Eneam Silvium poetam Imperialemque secretarium qui tandem ad summum apostolatus apicem assumptus Pius papa Secundus vocatus est; 253v–256v: Sixti IV. papae de Urbe cum Indulgentiorum aliarumque gratiarum elargi, time renovatio confraternitas priorum virorum in Archihospitale S. Spiritus in Saxia; 256v–259r: Credencia ad sanctissimum patrem nostrum summum pontificem per Anthonium de morthone legum doctorem dominum de castromanno dioecesis Ruthenensis consiliarium et presidentem oratoremque christianissimi regis francorum; 259v–264va: Aeta spectantia ad pacem Olomuci factam 1479 inter Mathiam regem Hungarie et Vladislaum regem Bohemie; 264rb–265va: Sixti IV Papae Bulla contra abusus advocaturum circa beneficia vacantia in diocesi Passau; 265vb–266r: Copia Bulle Indulgentiarum super psalteris gloriose virginis Marie; 266v–269v: üres.

³⁵⁵ „Úgy tűnik, hogy a következő kis könyvecske a hetedik szabály alá tartozik azok közül, amelyek a Tiltott Könyvek ítélőszékéhez tartoznak. Ezért ennek a könyvecskének az olvasása nehéz, hiszen obszcn szerelmet tárgyal – ahogy annak epilógusa is ki fogja fejteni neked. Körülbelül hat fólió kapcsolódhat az epilógushoz, amelyek ennek az obszcnítésnek ellenszert nyújthatnának. De jobb a mérget meg sem ízlelni, mint ha miután megízleltük, azt veszedelmes és kétes ellenszerrel akarjuk kihányani.” – saját fordítás

4. Kremsmünster Cod. 120 – Kremsmünster

A XV. századi kézirat kvart formátumban megírt könyv anyaga papír, 274 folio, mérete: 145:227 mm. Datálását tekintve találkozunk egy 1444-es dátummal a 270v-n, amely nem a káplán szövegének végén található, ugyanakkor feltehetően ugyanaz a kéz írta gótikus cursiva írással, mint a *De amorét*.

Tartalmát tekintve a kézirat vegyes szövegeket tartalmaz, patrisztikus, jogfiológiai, de morálteológiai és humanista szerelmi irodalmat is felölel.³⁵⁶

A középkori traktátus címe nem szerepel sehol sem a kódexben, Andreas neve viszont először helytelenül a 210r-n: *amatoris alcidee aule regie capellani*, majd a 230v-n már helyesen olvasható: *non gaudeat Andreas*. Az explicitben ugyanakkor megint rosszul szerepel a *De amore* szerzőjének a neve: *Explicit tractatus de amoris arte et eius remedio editus ut fertur ab Enea Silvio poeta Laureato*. – vagyis hibásan Piccolomininek tulajdonítja mind a három könyvet. Ezután pedig maga a humanista szerző szerelmi novellája következik, amelynek kolofonjában a kódex keletkezési idejének meghatározását segítő 1444-es dátum található.

A szöveg elrendezését tekintve egy hasábos, nincs se könyvekre, se fejezetekre osztva, az iniciálék helyét a scriptor kihagyta, de nem készültek el.

A levél keltezése kapcsán a 211v-n a következőt láthatjuk: *Ab anno domino MCLXXXIII Kal. Maij Indictione VII*. – vagyis 1184. május 1-jét olvashatunk az 1174-es év helyett, mint a korábban taglalt Kremsmünster 329-es jelzetű kódexben. Mindezek ellenére nem mondhatjuk biztosan, hogy ez a kódex mintául szolgált a korábban tárgyalt Kremsmünster Cod. 329 számára. Ugyanakkor a két kézirat felépítése több ponton hasonló: mindkettő vegyes tartalmú szövegeket tartalmaz, és a *De amore* egyikben sincs könyvekre osztva, emellett mindkét kéziratban ugyanaz a hibás dátum szerepel Marie de Champagne levelének keltezésénél. Andreas neve is azonos módon jelenik meg, kivéve a 120-as kódex első előfordulását. Mindezek alapján elképzelhető, hogy a Cod. 120 mintaként szolgált a Cod. 329 számára. A Cod. 329 másolója azonban már felismerte, hogy a káplán műve betiltott könyv volt, és a másolás során helyesen tüntette fel Andreas nevét. A Cod. 329 is tartalmaz Piccolominitől egy szöveget, a *Dialogus de remedio amoris*, de mégsem keveri össze Andreas személyével.

³⁵⁶ 1r–110v: Augustinus: *In libros XXI de Civitate dei (notae)*; 111r–114v üres; 115r–132v: *Incipit Aurea Bulla, Caroli IV.*; 133r–141v: *Tractatus anepigraphicus*: „an iure aliquo ipsum excelsum dominium subsit imperatori maiestati”; 142r–179v: *Excerpta ex libello Restitucionum fratris Francisci de platea bononiensis ordinis minorum*; 180r–181v: üres; 182r–246v: *Tractatus de amoris arte et eius remedio, editus est opus Andreae Capellani, cui titulus: Ars amandi*; 247r–250v: üres; 251r–270v: *Eneo Silvii Historia de duobus amantibus*; 271r–274v: üres.

5. Klagenfurt Cod. XXX c18 – Bischöfliche Bibliothek

A jelenleg Klagenfurtban található kéziratot Menhardt szerint eredetileg Franciaországban másolták a XV. században,³⁵⁷ erről jómagam nem szereztem közvetlen bizonyítékot a kódex korlátozott elérhetősége miatt. A kézirat anyaga papír, 131 folio, mérete: 215:150 mm, az írástípus kurzív minuszkula.

Ez a kódex is tartalmazza mind a három könyvet: 1r–127r-ig a *De amore* cím nélkül, 128v–131r-ig pedig Zsigmond király magyar követek általi üdvözlését tartalmazza – szintén cím nélkül.

A szerelmi traktátus mindhárom könyve megtalálható benne, ugyanakkor két részre osztva. A könyveket strukturáló fejezetcímek iniciálékkal vannak kiemelve, néhol hiányosan. Az első könyv vége és a második könyv eleje nincs külön jelölve, de a 113r-n a harmadik könyv címét találjuk: *Incipit liber de reprobatione amoris*.

Tekintettel arra, hogy a mű címe hiányzik, Andreas neve csak magában a szövegben jelenik meg, ott viszont nem megfelelő formában szerepel. Az 51r oldalon a másoló Ovidius nevét tünteti fel: *amatoris ovidii aula regie capellani*. A 96v oldalon pedig ez olvasható: *sed non gaudet navidet/naudet Cappellanus*, ahol egy értelmetlen vagy helytelen szó szerepel. Vagyis az egyik esetben a másoló tévesen Ovidiust nevezi meg szerzőként, a másikban pedig hibás megnevezést használ. Marie de Champagne levelének keltezése a levél végéről lemarad.

Németország

6. Wolfenbüttel Cod. 83.18 – Herzog-August Bibliothek

A XV. századvégi kódex pontos másolásának idejéhez a *De amore* szövege végén található kolofón szolgáltat pontosabb információt: *Et sic finitur tractatus De reprobatione amoris et de eius remedio 1442, 5. Julii. Deo gratias* – a másoló Theoderich Amelonck de Allemagna, aki feltehetően Itáliában másolta a szövegeket.³⁵⁸ A kódex anyaga papír, 149 folio, méretét tekintve: 290:200 mm. A koragótikus textuális kézírással írt egyhasábos szerelemi traktátus mellett egy historiografikus szöveget tartalmaz.³⁵⁹

A *De amore* címe csak egy utólagos kézírással olvasható, az eredeti másoló nem írt: *De arte Amandi. De reprobatione amoris et eius remedio*. A későbbi címből jól látható, hogy mind a három könyvet tartalmazza a kézirat, ugyanakkor két részre van bontva a teljes

³⁵⁷ MENHARDT Hermann, *Handschriftenverzeichnis der Kärntner Bibliotheken*, 1, Bécs, 1927, 41.

³⁵⁸ CAPELLANI REGII FRANCORUM, *I. m.*, 23.

³⁵⁹ 1r–92v: Guido de Columna vel de Messana: *Historia Trojana*; 93r–149v: *Liber vel Tractatus de reprobatione amoris et de eius remedio*.

szöveg. Az első két könyv különösebb jelölés nélkül egynek vehető, míg az 50r-n már a harmadik könyv kezdete van jelölve: *Liber de reprobatione amoris*.

Andreas neve egyszer sem fordul elő a szövegben: az első helyen: *credimus aule debeant*; a második helyen pedig: *gaudeat talis de eo* – vagyis mindenféle megakadás nélkül folytatja a scriptor a másolást.

Champagne grófnőjének levele keltezéssel együtt maradéktalanul fellelhető a szövegben, ugyanakkor helytelenül: *Ab anno domino MCCC mensis septembris indictione VII.* – Az Úr 1210. évének szeptember hónapjában.

7. Wolfenbüttel Cod. 130 Quodl. Fol – Herzog-August Bibliothek

A XV. századi kézirat anyaga papír, 70 folio, mérete: 297:215 mm. Több különböző scriptor kézírása figyelhető meg, némely szövegek egyhasábosak, de a káplán traktátusa már kéthasábos elrendezésben olvasható. Tartalmát tekintve ez egy gyűjteményes kézirat,³⁶⁰ didaktikus, szórakoztató és morális szövegeket tartalmaz, amelyek akár oktatási céllal is kerülhettek egy könyvbe.

A gótikus kurzív írással készült másolat voltaképpen egy fércmű, a traktátus nem teljes egészben, hanem részletekben, kivonatokban hagyományozódott, és ebben az esetben csak a különböző passzusok fedezhetők fel. A 45r–58r-ig terjedő szakasz egy magyarázó diskurzus szentenciaszerű rövidített változata, a praefatióból kiragadott mondat után következik a tényleges implicit: *Amor est passio innata...*, az explicit pedig a harmadik könyvből: *... quia nemini multum servat amorem*. A scriptor kiragadja és pontokba szedi a traktátus néhány mondatait, így a szerelem definícióját, hogy kik között, hogyan jöhet létre, milyen szabályok vannak a szerelemben, majd a harmadik könyvben hosszasan tárgyalt nők bűnlajstromát listázza, amit nem véletlenül követ egy nőellenes szöveg a 68r–70r-ig: *Ritmi Alani contra amorem Veneris*. Mindezeket figyelmebe véve egyértelmű, hogy sem a grófnő levele, sem pedig Andreasra tett névleges utalás nem található a kézirat szentenciáiban.

8. Wolfenbüttel Cod. 71.20 – Herzog-August Bibliothek

A XV. századi kézirat méretét tekintve 295:210 mm, anyaga papír, 304 folio, provenienciája pedig ismeretlen. A három művet tartalmazó gótikus kurzívval írt dokumentumban

³⁶⁰ 1r–14v: Anthonii Barsizii: *Cauteriarum comedia* – a kolofón: *Et sic est finis 1473*; 14v–29v: *Adolphi fabulae versu heroico conscriptae a. 1315*; 30r–40r: *Carmen anonymum et anepigraphum glossatum de vulpe*; 45r–58r (innentől kéthasábos) *Liber anonymus et anepigraphus de amore*; 58v–60r: *De muliere*; 68r–70r: *Ritmi Alani contra amorem Veneris*

megtalálható egyrészt a humanista Petrarca egyik filozófiai műve, a szerelmi traktátus, valamint egy *Florilegium*, amelynek idézetei szintén a *De amore*-ból származnak.³⁶¹

A szerelmi traktátus mindhárom könyve megtalálható, ugyanakkor másfajta felosztással. Az első könyv a dialógusokkal végződik: *Explicit tractatus trium generum scilicet plebeiorum, nobilium et nobiliorum*, utána pedig a klerikusok szerelmét emeli ki: *Incipit ergo tractatus de amore gradus nobilissimorum qui est clericorum*, ezt követően a harmadik könyv veszi kezdetét: *Incipit liber de amore reprobatione*.

A kódex érdekesség, hogy az első folion egy másik kézírással olvasható a traktátus címe helytelenül: *Pogius de amore et arte amandi et de remediis amoris*, és a szövegben is a 266v-n Ovidius nevével találkozunk: *amatoris ovidii aule regie capella*. A második könyv hatodik fejezetében már Andreas nevét láthatjuk leírva: *sed non gaudeat Andrei capellanus*. A 303v lap alján szintén egy bejegyzést találunk ugyanazon második kéz írásával, mint az első folion: *Pogius de arte amandi et ipsius artis reprobatione*.

Az első könyv hatodik fejezetének végén lévő grófnő levelét tartalmazza ugyan, de a keltezés lemaradt a végéről.

9. Lipcse Cod. 1593 – Universitätsbibliothek

A XV. század második felében készült kézirat anyaga papír, 119 folio, méretét tekintve: 210:140 mm. A kódex első fele feltehetően Itáliában, második fele pedig Németországban készült – utóbbiból következik, hogy találkozhatunk német nyelvű szöveggel is. Tartalmát tekintve ez is egy vegyes gyűjtemény,³⁶² amelyben a káplán szerelmi traktátusa mellett Pamphilus és Galathea történet olvashatjuk, és mindez a végén kiegészül XV/XVI. századi középnémet nyelvű betoldásokkal, receptekkel.

A cím nélküli *De amore* szerzőjét először az incipit jelöli: 1r: *Incipit qualterius amoris Compositus ab andrea cappellano regis*, de fellelhető az explicitben is: 98v: *Explicit liber amoris qui qualterius dicitur ab andrea regio cappellano compositus. amen*. Úgy tűnik, hogy a scriptor egy olyan kéziratból másolt, ahol fontos volt Andreas neve, nemcsak a fentebb említett kezdő-, és zárszóban, hanem a szövegen belül is: 42v-n *Andree aule regie capellani*, a 72v-n pedig: *non gaudeat andreas de eo*.

³⁶¹ 1r–230v: *Francisci Petrarchae liber de remediis utriusque fortunae*; 240r–304v: *Andrea Capellani tractatus de arte amandi et de remediis*; 304r–304v: *Florilegium*

³⁶² 1r–98v: *Incipit Gualterius amoris compositus ab Andrea Cappellano regio*, 99–112v: *Incipit liber pamphili et galathee*, 113r–115v: egy XVI–XVII. századi kiegészítés olvasható: *Exorcismus salis / aque / super crema, quando est butiro primato (sic)*, *Modus exorcismi maleficiarum*; 115v–119v: *Rezepte*.

A gótikus textualis írással másolt traktátust két részre osztja a scriptor, de így is tartalmazza mind a három könyvet, ahol a fejezeteket rubrummal választja el egymástól. A második könyv elejét külön nem jelzi, a 66r-n folytatja megszakítás nélkül az első könyvet. A harmadik könyv kezdetét azonban már világosan jelöli a 85r-n: *Tractatus de amoris reprobatione cum prima ratione contra amorem*.

A kézirat egyik érdekessége, hogy a borító belső oldalán található egy bejegyzés Friedrich Adolf Eberttől: *Textus Andreae, qualis est in hoc codice, ubique fere consentit cum editione Tremoniensis anni 1610. caret partitione in libros et temporis notatione in sententia lata per comitissam Campaniae. Nullam itaque usum praestat hic codex in restituenda gemina forma suavissimi operis. Est seculi 15. medii. (Nota F. A. Eberti, Bibliothecarii Dresdensis.)*³⁶³ A drezdai könyvtáros is felhívja a figyelmet arra, hogy Champagne grófnőjének levelét ugyan tartalmazza, de a keltezés a végéről hiányzik. A másik érdekessége ennek a bejegyzésnek, hogy az állítás szerint ez a másolat majdnem megegyezik az 1610-es drezdai nyomtatott kiadással, vagyis ez a kódex szolgálhatott mintaként a nyomtatott könyvhöz.

10. Stuttgart Cod. poet. et phil. 4°, 31 – Württembergische Landesbibliothek

Az 1472-re datált teológiai gyűjteményeket tartalmazó,³⁶⁴ feltehetően Regensburgban készült kódex anyaga papír, 274 folio, méretét tekintve: 215:145 mm. A kódexben található egy possessori bejegyzés Oswald von Ecktól, aki regensburgi humanista volt, ott tanult 1539–1573 között, de tanult még Bolognában és Ingolstadtban, ahol később egyetemi rektor is lett.³⁶⁵

A traktátus szövege egyhasábos kurzív (2r–154v; 260r–271v) máshol bastarda (157r–211v, 218r–257v) írástípus követ, ezek feltehetően egy scriptortól származnak. A

³⁶³ „Az Andreas szövege, amelyik ebben a kódexben található, majdnem mindenben megegyezik az 1610-es tremoniai (ti. dortmundi) kiadással. Hiányzik belőle a könyvekre való felosztás, valamint az időmegjelölés a champagnéi grófnő által kimondott ítéletnél. Ezért a kódex semmilyen hasznát nem nyújt a gyönyörű mű kettős formájának helyreállításában. A 15. század közepéről való. (F. A. Ebert, a drezdai könyvtáros jegyzete.)”

³⁶⁴ 1r: pergamentőredék: 1v: *Dominus quidem Jesus postquam cenavit misit aquam in pellicium Sciencia est in administracione rerum temporalium et ad bonum inter malos conversacione*; 2r: *komburgeri* (ingatlan) bejegyzés; 2r–111r: *Andreas Capellanus De amore libri tres*; 111v–127r: *Pamphilus de amore*, 127v–154v: *Ugolinus de Pisanis Parmensis: Philogenia Comoedia*; (127v-n dátum: *MCCCCXXXX 5 Kal(endis) Octobris Deo gracias*); 157r–170r: *Bonaventura: Itinerarium mentis in deum*; 171r–211v: *Isaac de Syra: Opera*; 212r–217v: üres; 218r–256v: *Johannes de Sancto Thoma: Sermones latini diversi*; 236v–243v és 258v–259v: üres; 258r: tollpróba; 260r–268v: *Propositio super accelerationem generalis consilii pro Reformatione Ecclesiae* dátum: *MCCCCXXV die XXVII mensis Novembris*; 268v–271r: *Propositio ad Cardinales*; 271v–273r: üres; 273v: pergamentőredék.

³⁶⁵ IRTENKAUF W. – KREKLER I., *Codices poetici et philologici. Die Handschriften der Württembergischen Landesbibliothek Stuttgart, 1. Reihe, 2*, Wiesbaden, 1981.

szövegek néhol helyen iniciáléval díszítettek, de legtöbb esetben csak ki van hagyva a helyük. A 2r-n a mű címét olvashatjuk: *De arte amandi*, alatt pedig: *ex Bibliotheca Chombergica*,³⁶⁶ amely a kór egyik nagy humanistájának, Dietrich von Plieningennek a könyvtára volt.

A kódex a *De amore* két könyvét tartalmazza csupán: a 80r-n véget ér az első könyv, és jelzés nélkül folytatódik a másodikkal, amelynek a vége a 110r-n van. A 111v-n már Boncompagno da Signa: *Rhetorica novissima* című művéből olvashatunk egy részletet, amelynek a végén a következőt láthatjuk: *Et sic finis libri de amore prossaice ad Gualterium scripti de quo deus laudetur Anno domini 1472*, vagyis Boncompagno művét is Andreas káplán könyvéhez csatolja a scriptor megkülönböztetés nélkül.

Ehhez képest Andreas neve egyszer sem jelenik meg a szövegben: az 51v-n teljesen kihagyja azt a mondatot, amelyben szerepelnie kellene, és a 91v-n sem láthatjuk: *sed non gaudeat amadio*.³⁶⁷ Marie de Champagne levelének keltezése az 54r-n helytelenül szerepel: *ab anno domini MCC mensis septembris indicare duodecima* – azaz 1200. évet jelöl a 1174. helyett.

11. Donaueschingen Cod. 790, 4° – (ma: Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek)

Az 1446-ra datált Bécsben készült kódex anyagát tekintve papír, 155 folio, mérete: 155:92 mm. Az egy kéztől származó kézirat pontos datálását a katalógusleírás³⁶⁸ szerint a *De amore* szövegének kolofonjában olvashatjuk, ugyanakkor ez téves, mivel a kódexben a szerelmi traktátust Eneas Silvio Piccolomini *Contra turbem ad mulieris virorum amorem* című munkája követi, és ennek a kolofonjában találjuk a datálást: *Ex vienna calen. ianuarii 1446*. Sőt a katalógus számba sem veszi Andreas munkáját, csupán Piccolomini szövegének címével jelzi a 33r–155v-ig terjedő szöveget. A kódex tartalmát tekintve egy humanista gyűjteményes kézirat.³⁶⁹

A 33r-n kezdődő capellanus szöveg címe igen elmosódott, alatta viszont a *veni, sancte, spiritus* szókapcsolatok találhatók. A szöveg elkezdése előtt az első sort iniciáléval és nagybetűkkel emeli ki a másoló. A kódex mindössze az első két könyvet tartalmazza, a harmadikat elhagyja. A könyvekben a scriptor jelöli a fejezetcímeket, valamint a különböző

³⁶⁶ WATERBOLK E. H., WATERBOLK, E. H., *Deux poèmes inconnus de Rodolphe Agricola?*, Humanistica Lovaniensia, 21 (1972), 37–49.

³⁶⁷ az *amadio* egy hapax legomenon

³⁶⁸ BARACK, Karl August, *Die Handschriften der Fürstlich-Fürstenbergischen Hofbibliothek zu Donaueschingen*, Tübingen, 1865, 540.

³⁶⁹ 1r–31v: *Aristotelis Probleumata de corporibus animalium, praesertim tamen de corpore humano*; 33r–153r: *Item Liber de Amore contra Amantes*; 153r–155v: *Enea Silvio Piccolomini Contra turpem ad mulieris virorum amorem*

dialógusokat is. A 111r-n befejeződik az első könyv: *Explicit liber primus ad Gualterium de amoris acquisitionem*, és kezdődik a második: *Incipit secundus qualiter retineatur amor*, amely egészen a 134r-ig tart: *explicit liber secundus de amoris reprobatione*, majd a 134v-n az utolsó könyvet olvashatjuk: *Incipit liber de reprobatione amoris*.

A káplán neve a címben nem jelenik meg, ugyanakkor a szövegben igen: a 79r-n: *andree aule regie capellani*, de a 118v-n kihagyja a másoló Andreas nevét: *sed non gaudeat de eo*.

Champagne grófnő levelének keltezése a 87r-n található: *ab anno domino MCLXX° kalendas maij indictione VII.* – 1170. május 1., vagyis szintén helytelen.

12. München 2° Cod. ms. 667 – Egyetemi Könyvtár

Az 1462/1463 közé datálható kódex anyaga papír, 280 folio, mérete: 300:215 mm. A humanista gyűjtemény³⁷⁰ feltehetően Ulmban készült Heinrich Hüter scriptor által,³⁷¹ noha a *De curialum miseriis* kolofonjában ezt olvashatjuk: *wienna 1463 februarii die 19.* A kódex

³⁷⁰ 1r utóirat: *Notabilia Iudica*; 2r–11r: Antonius Barzizius: *Cauteriararia*; 11v–13r: Lucianus de Samosatis: *Comparatio Alexandri Hannibalis Sciptonis* latin verziója *Iohannes Aurispától*; 13r–17v: Iohannes Bocacius: *De duobus amantibus Sigismuna et Guiscardo*, *Leonardus Brunus Aretinus*-tól dedikációs levéllel, ennek a keltezése 1436.; 17v–23v: Laurentius Valla: *De libero Arbitrio*; 23v–28r: Basilius Magnus: *Ad iuvenes religiosos, quibus studiis opera danda sit*; 28v: *De virtute*; 28r–37v: Franciscus Poggius: *Historia convivialis 1–3 Opera*; 38r–98v: *Dicta Catonis* (kommentárral, sorközi glosszák és német fordítás); 99r–112r: Martinus Episcopus Bracarensis: *Formula Honestae vitae* (kommentárral és sorközi glosszák); 112va–124rb: Aeneas Silvius Piccolomini: két beszélgetés és hat levél; 112va–116va: *Beszéd a török ellen: Mantua 1459.09.26.*; 116va–vb: *Levél Zsigmondnak, Róma 1462.02.23.*; 124va: *Ludwig Rad an Victor Schwarzhaus, Zürich, 1462.09.13.*; 124vb–125rb: Theobald Seidener: 3 levél; *Georg Podiebrad király Böhmentől Ulm, 1462.04.21.*; 124vb–125ra *Iohann Bair Heidenheimtől, Ulm, 1462.02.27.*; 125rb: Latinus Ursinus: *An Conradus de Alemanis*; 125rb: *Tituli sanctorum Iohannis et Pauli cardinalis de Ursinis*; 125va–126rb: Ps. Bernardus Claraevallensis: *Epistola 456*; 126rb–va: *Visszaélési levél egy katona Gegner Balthasar*; 126va–128va: Ludwig Rad: négy levél *Victor Schwarzhaushoz*; 128ra–129ra: három sváb, humanista levél; 129ra–1332vb: tizenegy levél *Ludwig Rad*; 132vb–134vb: hét sváb, humanista levél *Peter Luder Michael Christianhoz, Heidelberg 1460.*; 135r–144v: Aeneas Silvius Piccolomini levéle *Johann von Eich Bruckhoz, 1444 11.30.*; *De curialum miseriis*; 145rv: *Beszéd Leonore von Portugalról, mint Braut kg. Friedrich IV.*; 146r: levél az egységről a görög templommal; 146r: *Leonardus Brunus Aretinus*: *Levél Omnibonus Leonicenushoz*; 146r: Franciscus Philelphus: *Levél Florenzhez*; 146v: *Jakob Motz, 146v–164r*: Franciscus Poggius: *De miseria Conditionis humanae*; 164r: *Heinrich (Huter)*: *Levél Paduából apjához pénzért*; 164v–167r: Franciscus Poggius: három invektíva *Laurentius Valla* ellen; 167v–168v: hét sváb humanista levél *Niclas von Wyle Pfarber von Weilhoz*; 169rv: Ps. Hieronymus: *Epistola 11* (De honorandis parentibus); 169v–173v: Hieronymus: *Vitae*, 173v: Niclas von Wyle: *Levél Heinrich Ketter Eßblingenhez, 174ra–198r*: Synonyma, 198v–204v: Korrespondenz *Sigismund Meisterlins* (húsz levél); 205r–216v: *Problemata, Aristotelis de partibus corporum animalium*; 217r–248r: Andreas Capellanus: *De amore*; 248v: üres; 249r–273r: Ps. Albertus Magnus: *De secretis mulierum* (kommentárral); 273v–274r: Aeneas Silvius Piccolomini: *Levél Hyppolyt von Mailand-hoz* (Contra turpem mulieris virorem amorem); 274v–275r: hét szerelmeslevél sablon; 275r–276v: *Levél és sváb humanisa szövegek, Andreas Bertelin Theobald Seidenerhez*; 277r: Kezdősorok listája: *Vergiliustól, Horatiustól és Ovidiustól*; 277v: üres.

³⁷¹ DANIEL, Natalia – KORNRUMPF, Gisela – SCHOTT, Gerhard, *Die lateinischen mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek München. Die Handschriften der Folioreihe*, 1, Wiesbaden, 1974, 75.

egyik érdekessége, hogy elvileg 1890-ig nem volt borítója, először a XIX. század végén kapott egy disznóbőrborítást.³⁷²

Jóllehet egy scriptor van megnevezve, de négy különböző írástípus figyelhető meg a kéziratban: bastarda, kurzív, textuális, korahumanista kapitális. A szövegek egyhasábian olvashatóak, de a 174r–185r-ig terjedő szakaszban két hasábos.

A káplán szövege cím nélkül kezdődik a 217r-n: *Incipit liber amoris*, a fejezeteket rubrummal és iniciálékkal választja el a másoló. Mind a három könyvet tartalmazza, amelyeket külön jelöl is: az első könyv vége a 237r-n: *explicit liber primus ad gualterus de amore acquisitione*, rögtön alatta a második könyv kezdetét jelöli: *incipit qualiter retineatur amor*, amely egészen a 243v-ig tart: *explicit liber secundus de amore retineatur*, majd folytatódik a harmadik könyvvel: *Incipit liber de reprobatione amoris*. A kézirat egy másik érdekessége, hogy a 243r-n a szerelmi szabályok mellett margináliaként Ovidius *Ars amatóriájából* olvashatunk egy részletet.³⁷³

Andreas neve mindössze egyszer fordul elő a szövegben: a 229v-n: *andree aule regie cappellano*, ugyanakkor a 239v-n: *sed non gaudeat de eo*. Champagne grófnőjének levelét a 230r-n találjuk: *ab anno domini 1274 kalendas maii indictione 7.* – vagyis egy évszázaddal későbbi a dátum.

13. München Clm 416 – Egyetemi Könyvtár

A XV. századi kódex anyagát tekintve papír, 245 folio, mérete: 4°. A barna bőrkötéses borítón található cím: *Tractatus de amore: Liber de moribus nobilium et veterum philosophorum*, a belső oldalon: *Liber doctoris H. Schedels*, az előzéklapon pedig a tartalomjegyzék olvasható.³⁷⁴ A gótikus kurzív írással írt gyűjteményes kódexen több scriptor is dolgozott. A káplán szövege az 1r-n kezdődik: *Incipit prima pars tractatus de amore*, és a harmadik könyvvel végződik a 81v-n: *Explicit liber amoris finitus in Berlin. In die sancti Kyliani martyris Anno domini 1451*. A kéziratban azonban olvasható még egy dátum méghozzá a 184r–204v *Pamphilus de Amore* kolofonjában: *et sic est finis Pamphili 1439*.

³⁷² Uo.

³⁷³ 1, 443–444.

³⁷⁴ 1r–81v: *Andreae Capellani ad Gualtherum de amore liber*. Finitus in Berlin a. 1451; 82r–123v: *Jacobi de Cessolis ord. Praed. Liber de moribus hominum et officiis nobilium (per ludum scaccorum)*; 124r–124v: *Tabula inventorum rerum*; 125r–204v: *De vita et moribus philisophorum veterum (est liber Walteri Burley)*; f.184: *Pamphili Mauriliani de arte amandi dialogus metricus* 1439; 205r–219v: *Alani Ritmus*; 222v–227r: *Inc: sit deo gloria laus Benedicto*; 227v–230v: *Carmen Incipiens*; 231r–232v: *In tanto feruida lampida cinthii*; 233r–238v: *Apocalipsis Alani*; 239r–245v: *Otia si veniunt iam mens torpescit ab intus. Est carmen de Pyramo et Thisbe, ut in cod.*

A kézirat tehát a káplán mindhárom könyvét tartalmazza, ugyanakkor négy részre osztja a három helyett, az 51r-n *Finita secundum parte incipit tertia pars. Et primo qualiter amor sit conservandus*. – holott itt még eredetileg csak az első könyvnek kellett volna befejeződnie. A 68r-n: *Finits capitulis tertie partis, Incipit quarta pars et ultima que est de fuga amoris*. Andreas neve mind a két esetben megtalálható, a 33r-n: *aule regii andree capella*, míg az 56v-n: *non gaudeat andreas de eo*. Champagne grófnőjének levele a 34v-n olvasható: *Ab anno MCLXXIII kalendas may Indictione septima* – azaz helyesen 1174. május 1-je.

14. München 2° Cod. ms. 55 – Egyetemi Könyvtár

A XV. századi kézirat anyagát tekintve papír, 288 folio, mérete: 290:210 mm. Ez a kódex egy teológiai gyűjteményeskönyv, amely tartalmaz morálteológiai traktátusokat, gyónási segédleteket, prédikációkat és jogi szövegeket egyaránt.³⁷⁵ Az érdekessége azonban az, hogy mindössze a harmadik könyvből tartalmaz részleteket, vagyis egy töredék. A szerelmi traktátus gótikus kurzívval írt kéthasábos szövegrendezése a 95rb-n kezdődik: *Ista ratio videtur arguere amantis*, és tart a 96vb-ig. Majd ismételten megjelenik a szöveg a 179va-n, és a 180rb-n, ahol a következő explicitet olvashatjuk: *...qui etiam cuiusvis mulieris posset quamlibet libidinem mitigare*. A két töredék – mivel csak a harmadik könyvből tartalmaz részleteket – nem közli sem Andreas nevét, sem pedig a grófnő levelét. A szöveg csupán a nők által nyújtott szenvedéseket taglalja, így valószínűsíthető, hogy ez gyűjtemény – a többi szöveget is figyelembe véve – egy XV. századi lelkipásztori kézikönyvnek felelt meg.

15. Berlin ms. lat. 4°239 – Staatsbibliothek, Preuß. Kulturbesitz

Az 1437-ben készült humanista gyűjtemény³⁷⁶ anyaga papír, 284 folio, mérete: 200:145 mm. A több kéz írta kódexben váltakoznak a bastarda és notula írástípusok. A káplán traktátusa

³⁷⁵ 1ra–84vb: Nicolaus de Dinkelsbühl: *De vitis et virtutibus*; 85ra–94ra: Nicolaus de Dinckelsbühl: *Confessionale*; 94rb–95va: Utóirat: Henricus de Langenstein: *Regulae ad cognoscendum differentiam inter peccatum mortale et veniale*; 95vb–96vb. és 179va–180rb Andreas Capellanus: *De amore* (részletek); 97ra–144va: Nicolaus de Dinkelsbühl: *De tribus partibus poenitentiae*; 145ra–179va: Nicolaus de Graetz: *Expositio super symbolum apostolicum*; 181ra–214vb: Johannes Auerbach: *Directorium* (Pro instructione simplicium presbyterorum in cura animarum); 215ra–216ra: *De sacramentis*; 217ra–250ra: Thomas Ebendorfer: *Tractatus de quinque sensibus*; 251rab: *Modus legendi in iure*; 251v–265r: *De consanguinitate et affinitate*; 265va–266ra: *Quaestiones*, 267ra–276ra: Nicolaus de Dinkelsbühl: *Sigillum poenitentiae*; 276va–278ra: *Varia de confessione*; 278ra–279vb: *Sermo de digna sumptione corporis Christi*; 280ra–281ra: *Sermo de passione Domini*; 281ra–285vb: *Interrogatorium*.

³⁷⁶ 1r–165v: Aeneas Silvius Piccolomini: *Epistolae*; 165v–168v: Ambrosius de Moravia Oesa: *Epistola de Captatione regis Poloniae*; 169r–180v: Augustinus Datus: *Elegantiae*; 181rv: Ps-Franciscus Petrarca (Iacobus Alpoleus): *Ars punctandi*; 182r–184v: *De nequicia Mulieris*; 185r–225r: Andreas Capellanus: *De amore* – benne dátum: *ab anno domini Millesimo CCCC tricesimo Septimo feria secunda episcopi Dancti Ieronimi doctoris gloriosi. Quare Ihesu sit gloria per secula benedicto. Amen*; 225v, 227r–228v: *Epistolae*

egyhasábos szövegelrendezésben olvasható a 185r–225v-ig terjedő folioikon. A szöveget cím nélkül kezdi a scriptor az első könyv elejétől, a 225r-n pedig a következő explicitet találjuk: *Explicit summa gualteri de amore domini Millesimo ccc° tricesimo Septimo feria secunda epo Sancti Jeronimi doctoris gloriosi Quare ihu sit glori per seculam benedictam amen*, ugyanakkor a szöveget csak a 225v-n fejezi be a másoló.

A kódex a traktátus mind a három könyvét tartalmazza, de nincs felosztva sem könyvekre, sem fejezetekre. Az első könyv hatodik fejezetének dialógusai még jelölve vannak, de utána már nem, sőt a második könyv végén lévő szerelmi szabályokat hiányoznak.

Andreas neve a címben nem szerepel, a 204v-n pedig Ovidius nevét találjuk: *Ovidii aule regie capellani*; a 216v-n pedig egy főnévi igenév olvasható Andreas neve helyett: *sed non gaudet mandare capellanus*. Champagne grófnőjének a levele a 204r-n olvasható, azonban a dátum hiányzik a levél végéről.

A kódex érdekessége, hogy akárcsak a Donaueschingen Con. 790, 4°, München 2° Cod. ms. 667, Kremsmünster, Stiftsbibliothek, Cod. 329, Kremsmünster, Stiftsbibliothek, Cod. 120. kéziratok, ez is tartalmaz egy Eneas Silvio Piccolomini szöveget.

16. Berlin Preuß. Kulturbesitz, ms. 840 – Staatsbibliothek, Preuß. Kulturbesitz

Az 1424-es évre datált kódex, anyaga papír, 251 folio, mérete: 260:200 mm. A jogi- és teológiai gyűjteményt tartalmazó kézirat a *De amor*ból csak egy florilegiumot tartalmaz.³⁷⁷

A kódex faborítója körülbelül a IX. században készült. Az utolsó ismert tulajdonosa Matheus Prenne volt 839-ből, amely a 2r-n olvasható.

Amatoriae; 226r–227r: M. Aurelius Cassidorus: *Varium Liber VII, cap. 3.5.*; 229r–230r: (Ps) Seneca: *De moribus*; 230r–231v: *Epistolae Apochryphae: Seneca ad Paulum*; 231v–234r: L. Annaeus Seneca: *De remediis Fortuitorum*; 234r–237v: L. Annaeus Seneca: *Divi Claudii Apocolocyntosis*; 237va–238ra: *Satira Comica*; 238v: *De sigillo et cera*; 239r–247v: *Chronica Poloniae*; 247v–249v: Hieronymus: *Vita Malchi Monachi Captivi*; 249v: *Oratio ad venerabilem virum (Jacobum de) Sadech*; 250rv: *Morbisanus etb.: Epistola ad Nicolaum V Papam*; 251r–261v: Petrus Paulus Vergerius: *De ingenuis moribus et liberalibus studiis apolescentiae liber*; 262r–280r: *Ars dictandi et Epistoladni*; 280v–281v: Pius II Papa: *Bulla ad civitatem Wratislaviensem missa*; 281v–282r: Pius II Papa: *Epistola ad Hieronymum Lando Archiep, Cretensem et Johannem Sprowki Archiep, Gnesnensem*; 282r: *Epistola de gravitate reginae Jadwigae*; 282v–283v: Petrus de Ceffina: *Epistola Lucifer*; 283v: másik kéztől egy levélkezdet; 284rv: töredék, valószínűleg a restaurálás során a kötés megoldása során jött elő.

³⁷⁷ 1r: egy alfabetikus sorrendben lévő gyűjtemény kezdődik (Nicolaus Sculteri). Gyakran számos feljegyzéssel, üres oldalakkal és oldalmaradványokkal, amelyeket különböző időpontokban írtak össze, a decretális törvény jogi repertoárjába (a hivatkozásokkal), amelyet a régi index megnevez: *Repertorium per palhabet: Absolutus a principali ab consequentiis et accessoriis est absolutus de voto et vo(ti) redemp(tione) c. venientis in g(losa) socii fideles*. 182r: *Tractatus Gracianus de iure canonico primo incipit a simplicioribus*, 192v: *Incipit breviarium Bernhardi*, 200v: *Glose contrarie iuris canonici*, 220v: *Auctoritates Andree Ad gualterium de arte amandi*, 222r: *Quatuor virtutes cardinales*; 238v: *Vocabularius sive dictionarius deserviens tam iuri civili quam canonici*; 248v: Bírószági eljárási bizonyítvány.

Az előlő borító fedőlapjának pergamenlapján ugyanazon kéz feljegyzései találhatók, amelyek kitöltik a szalag papírját (ennek a kéznek az aláírásai a másik ragasztott oldalon is megtalálhatók egy régebbi, kéthasábos szöveg köré írva). A dokumentum befejezetlen példányát a hátsó borítóra ragasztották, amelyet Wattenbach közölt. A kötet szerzője a frankfurti Nicolaus Sculteri, aki 1424-ben a lipcsei egyetem rektora volt, de tanulmányéveit Padovában töltötte.³⁷⁸

A 220v-n a kezdődik a szerelmi traktátus: *Auctoritates Andree ad Gualterium de arte amandi*, vagyis ez a gyűjtemény megnevezi a szerzőt, azaz a káplánt, sőt a 221v-n a szövegben is találkozhatunk a névvel: *andreas capellanus non est*. Ugyanakkor a grófnő levele és így a levél végén található dátum hiányzik a gyűjteményből. A florilegium végén mindenesetre találkozhatunk a kézirat datálást segítő explicittel: *Finitus in Berlin 1451*.

17. Berlin Ms. lat. fol. 319 – Staatsbibliothek, Preuß. Kulturbesitz

A XV. század végén, körülbelül 1470-ben készült kódex anyaga papír, 288 folio, mérete: 300:215 mm. Tartalmát tekintve ez is egy humanista gyűjtemény, amely Andreas szerelmi traktátusából csupán egy töredéket tartalmaz.³⁷⁹ A kódex csupán a mű egy töredékét őrzi, nevezetesen a grófnőhöz intézett levél és annak válasza maradt fenn, melynek végéről a másoló elhagyta a keltezést. A részlet nem tartalmazza azokat a szakaszokat, ahol Andreas

³⁷⁸ VALENTIN, Rose, *Verzeichniss der lateinischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, 2., II, Berlin, 1901, 944.

³⁷⁹ 1r tartalomjegyzék; 1v–149v Publius Terentius Afer: *Comoediae*; 150r–154v üres; 155r–172r (Pseudo) Leonardo Bruni: *Poliscena, Corripio Matres gnatas ne numina ducant*; 172v üres; 173r–177r: (Dialogus) *Salamonis et Marcolfi*; 177v–180v: üres; 181r–185r: Leonardo (Bruni): *Invectiva contra Hypocritas*; 185r: Andreas Capellanus: *De Amore*, (II,8: *Regulae amoris*). *Coniugii Ab Amore Non Est Excusatio - Unam feminam nichil prohibet a duobus amari et a duabus mulieribus unum. Expliciunt Regule amoris*; 185v–186v: Coluccio [Salutati]: *Declamatio De Lucretiam* (Cum Responsione Eius). *Declamatio Collucii Cancellarii Florentini*; 185v–186v: Coluccio [Salutati]: *Declamatio De Lucretiam* [Cum Responsione Eius]. *Declamatio Collucii (!) Cancellarii Florentini. Lucretia Spurii Lucretii Filii (!) Et Collatini Tarquini Uxor ... Noli Te Afflictare, Lucretia, Satis Maximum Argumentum*; 187rv: Andreas Capellanus: *De Amore*, (I,6,F: *Epistula ad comitissam Campaniae cum Responsione eius*), cím: *Epistola interrogatoria de Gualthero an amor locum suum inter coniugatos habere possit*. 187v–188r: (Dialogus) *Bilae Et Aristanti*; 188r: *Versus de victoria Friderici Palatini Rhen*; 188v–203v: Hugolinus Pisanus: *Philogenia*; 205r–209r: (Gian Francesco) Poggio (Bracciolini): *Epistula To Seni Sit Uxor Ducenda*; Prológusban: *Poggius Plurimam Salutem Dicit Cosmo De Medicis Viro Prestantissimo. Disputatum Clam (!) Dudum Inter Doctissimos Viros*; 210r: *Carmen* ('Hora vespertina'); 210r: *Rusticus Amabilem Obsecrabat Virginem*; 211r–242v: (Gian Francesco) Poggio (Bracciolini): *Facetiae*; 243r–269v: (Pseudo-) Aeneas Silvius Piccolomini (Pius Papa II.): *Rhetorica ad Johannem Marchionem de Baden*; 269v–272r: Gasparinus: *Epilogus de tribus elocutionis partibus ac Summa praeceptorum*; 273v: Pius <Papa, II.> : *Epistula ad genitorem suum*, 277r: Petrus Antonius [De Clapis] Finariensis: *Epistulae*; 277v: (Quintus) Terentius Scaurus: *De Ordinatione Partium Oratoris*; 277v: *Oratio*; 277v: Iuvenalis, Decimus Iunius: *Sepius Inde Ruit Sublimes*; 278r–279r: (Pseudo?-) Marcus Tullius Cicero: *De Optimo Genere Oratorum*; 279v–282v: Walter Map: *De Nugis Curialium*; 282v–284r: *De Commendatione Legum*; 284r: Poggio Bracciolini, Gian Francesco: *Epistula ad Nicolaum Niccoli de descriptione balneorum prope Turegam*; 284v: Johannes Forster: *De Poenitentia* töredék; 285r-elveszett: *Epistula Regis Abgari Ad Jesum Cum Responsione Eius*. Uo., 2:105.

neve megjelenne, és a 137r-n olvasható szöveg fölé sem került olyan címzés, amely a káplán szerzőségére utalna: *Epistola interrogatoria de Gualthero an amor locum suum inter coniugatos habere possit*.

18. Lüneburg Cod. Theol. fol 2°49 – Ratsbücherei

A XV. századi kódex anyagát tekintve papír, 224 folio, mérete: 290:210 mm, készítésének helye feltehetően a lüneburgi Franziskanerkloster. Tartalmát tekintve egy teológiai kéziratgyűjtemény,³⁸⁰ amely Andreas Capellanus művéből csupán a harmadik könyvet tartalmazza. Az iniciálékkal díszített kéthasábos szövegrendezés bastarda és bastarda currens írástípussal több különböző scriptortól származik.

A traktátus szövegének címe a 149ra-n olvasható: *Gwalterus, De remedio amoris*, az incipit pedig: *Magis deo placet qui oportunitate non utitur concessa peccandi quam qui delinquendi non est attributa potestas*. Tekintve, hogy a szöveg csupán a harmadik könyv egy részletét őrzi, Andreas neve és a levél keltezése nem szerepel benne. A cím Gualteriust szólítja meg, és már a tartalomjegyzékben is *Gwalterus de remedio amoris* címmel találkozunk. Ugyanez a megnevezés olvasható a traktátust megelőző szöveg (*Expositio super psalmo L.*) explicitjében is a 148vb-n: *Sequitur Gwalterius de remedio amoris*.

19. Erfurt Cod. Amplon. fol. 50 – Wissenschaftliche Allgemeinbibliothek

Az 1405 vagy 1406-ban készült gyűjteményes kézirat anyaga szintén papír, 165 folio.³⁸¹ A gótikus kurzív írással írt kódex több scriptor kézírását jegyzi, a szöveg elrendezése kéthasábos, a főszöveg mellett margináliákat találunk.

³⁸⁰ 1ra–7va: Johannes Gerson: *Sermo de morbis ecclesiae*; 7va–36vb: Franciscus de Rocha: *Super defectuoso ecclesiasticorum regimine*; 37ra–65va: *Scutum defensionis super priuilegiis fratrum de audientia confessionum et sepultura*; 38rb: *Liberum agens non dicitur quod ad principalem et essencialem effectum eius alterius indiget fundamento seu fulcimento*; 65vb–72vb: (Innocentius IV papa): *Summa de exceptionibus. Excipitur*; 72vb–94vb: Johannes Kannemann: *Scutum defensionis*; 94vb–96va: *Tractatus de confessione*; 97ra–148vb: *Expositio super psalmo L.*; 149ra–156vb: *Gwalterus: De remedio amoris*; 157ra–191va: *Sermones diversi*; 193ra–198vb: Johannes Andreae: *Summa super IV libro decretalium*; 198vb–204ra; 205ra–212rb: (Athanasius Magnus) *Vita s. Antonii Abbatis*; 216ra–222ra: Theodoricus: *Vita s. Bernhardini Senensis. Condecet enim Christi sancto nomine congregatos fideles christianos primum institutione electorum dei sacra festa percolare, maxime eorum quorum nomina digna memoria ascripta sunt cathalogo sanctorum*; 222ra–223va: *Sermo in purificatione*. LEHMANN Paul., *Mitteilungen aus Handschriften*, 9, Sitzunberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil. Hist. Abtl., 1933, 46.

³⁸¹ 1r–69v: *Item commentum Tibini super poetriam novam Gaufredi bona*; 65r–74r: *Loquagium Kallarani de rethorica*; 76r–98v: *Auctoritates omnium librorum Aristotelis et aliorum quorundam philosophorum per Burley collecte*; 74v–75r: *Gregorii XII papae bulla d. d. Romae 1406 Decbr. 11. universitatei Coloniensi missa*; 99v: *Carminum quorundam fragmenta* – attól a kéztől, aki a 3. szöveget is írta; 100r–112v: *Roberti de Ouremedio monachi Clarevallensis commentarius rhetoricus in Dionysii Catonis moralis Petro de Saliciis adolescentulo dedicatus*; 113r–119r: *Alius in eandem rem commentarius* – attól a kéztől, aki a 6. szöveget is írta; 119r–122v: *Notitiae variae quarum ex numero excerpta cuiusdam descriptionis Westphaliae maxime commemoranda sunt*; 123ra–160rb: *Tractatus de arte amandi trium generum scilicet plebeiorum nobilium,*

A *De amore* cím nélkül kezdődik a 123r-n, a fejezetek külön nincsenek jelölve, sem rubrummal, sem iniciáléval. A 161rb-n a következőt olvashatjuk: *et sic finis tractatus de arte amandi trium generum scilicet plebeiorum, nobilium, nobiliorum* majd így folytatódik: *Incipit tractatus de amore quarti gradus nobilissimorum scilicet clericorum et sic completa a. DMCCCCV in vigilia vegilie assumptionis Marie, de quo gloriosis Deus sit benedictus in sec. sec. amen.*³⁸² Ezt követően a klerikusok szerelméről beszél, amely eredetileg még az első könyv része lenne. A második könyv kezdetét nem jelzi, ugyanakkor nem is az elejétől másolja a scriptor, hanem a hatodik fejezetével, viszont ezt sem fejezi be. A harmadik könyv pedig egyáltalán nem kerül másolásra.

Andreas neve a kéziratban egyáltalán nem található, a 152ra-n: *ovidie aule regie capella*, míg a második könyvben nem jut el idáig a másolásban a scriptor. Champagne grófnőjéhez írt levél a 153ra-n, az arra adott válasz a 153rb-n olvasható, de a levél végén található dátum szintén nem került átírásra.

20. Göttingen Cod. Lüneb. 83 – Egyetemi Könyvtár

A XV. században készült kódex anyaga papír, 207 folio, mérete: 210:140 mm. Tartalmát tekintve teológiai-filozófiai gyűjtemény, amely a *De amorénak* – a lüneburgi kódexhez hasonlóan – csak a harmadik könyvét tartalmazza.³⁸³ Provenienciáját tekintve feltehetően Itáliából ered, ugyanakkor a bőr borítású fa heveder belső részén pergamendokumentumokat találunk a XV. századból.³⁸⁴ A több, különböző scriptor által másolt szöveg írástípusú gótikus kurzív.

A piros iniciáléval díszített traktátus címe a 193r-n: *Liber de remedio amoris sive contemptu ab Andrea Cappellano compositus ad Gualterium*, amelyben megjelenik a káplán neve. Tekintve, hogy teljes egészében csak a harmadik könyvet tartalmazza, így Andreas

nobiliorum; 160ra–162rb: *Tractatus de amore quarti gradus nobilissimorum, scilicet clericorum* – attól a kéztől, aki a 6. és 4. szöveget írta; 163v–164r: *Gregorii XII. papae asseclae, Leonardi Aretini fortasse, epistola de ecclesiae concordia conventu ab illo cum Benedicto XIII. habito restituenda, Viscerosae Benoniensis 1407 Novembr, 1. scripta*; 164v–165: *Excerpta ex scriptis Aristotelis, Hugonis de s. Victore, ex descriptione Westphaliae*.

³⁸² „befejtetett az Úr 1405. esztendejében, Szűz Mária Mennybemenetelének ünnepét megelőző nap vigíliáján, amelyért a dicsőséges Isten legyen áldott mindörökkön örökké. Ámen.” – saját fordítás

³⁸³ 2r–44v: *Puncta ex regula b. Benedicti secundum ordinem alphabeti compilata*, 44r–90v: *Incipit prologus in regulam sancti Benedicti eum reportatis*, 91r–102v: *Sacrosancta generalis synodus Basiliensis*, 103r–122v: *Matthei de Krakovia dialogus de ratione et consciencia*; 123–130v: *Tractatus magistri Richardi de caritate*; 131r–168r: *Bernardi abbatis Claraevallensis liber de praecepto et dispensacione*, 168v–181v: *Summula tovius Boecii de phylosophico consolatu*; 182r–192v: *Sequentes quaestiones seu dubia declarat magister Nicolaus de Lyra in sua expositione super pentateucum*; 193r–207r: *Liber de remedio amoris sive contemotu ab Andrea Cappellano compositus ad Gualterium*.

³⁸⁴ MEYER, Wilhelm, *Verzeichnis der Handschriften im preußischen Staate*, 2, Berlin, 1893, 531.

nevének további előfordulását, illetve a grófnő levelét nem találhatjuk. A 207v-n az explicitben megismétli a címet némi változtatással: *Finitus est liber ad Gualterum de reprobatione amoris*.

Lengyelország

21. Varsó Rps 08076 II – Biblioteka Narodowa

A varsói kézirat 1447–1448 közé datálható, anyaga papír, 120 folio, mérete: 215:155 mm. A kódex rossz állapotú, számos kivágott és elszakított lap található benne. Tartalmát tekintve elég vegyes, mondhatni egy humanista jellegű miscellanea, amelyben van egy didaktikus szerelmi traktátus, egy filozófiai-retorikai mű, politikai-morálfilozófiai tanítás, és egy hadtudományi kézikönyv.³⁸⁵

Nem tartalmazza maradéktalanul a *De amorét*, sőt bizonyos foliokon közbeékelődik más szöveg is, ugyanakkor a scriptor igyekszik mind a három könyvet felvonultatni. Tekintettel arra, hogy a kéziratban nincs címmel jelölve a traktátus, így Andreas neve csak a szövegben olvasható: a 23r-n: *Andre aule rege qpellanus*; 40r-n: *sed non gaudet mandare Capellanus in orbe*. A második könyvben szintén a *mandare* főnévi igénév található.

Champagne grófnőjének levele megtalálható a kéziratban, ugyanakkor a dátum hiányzik a levél végéről.

22. Breslau Cod. IV. 2°42 – (ma: Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka)

A breslaui kézirat a XIV. század végére datálható, anyagát tekintve papír, 195 folio, mérete: 293:205 mm. A két hasámban elrendezett *De amore* szövegének címe az előzéklapon olvasható egy későbbi, 1693-as bejegyzés által: *Gualterii in arte mundi, Doctrina amoris ad Gualterum, és Regula morum*. Az eredeti scriptor nem adott külön címet a szövegeknek. A gótikus textuális írástípussal készült kódex tartalmát tekintve egy XIV–XV. századi miscellanea, amelyben morálteológiai traktátusok, irodalmi és iskolai szövegek találhatóak prédikáció és oktatás céljára.³⁸⁶

³⁸⁵ 2r–55v: Andreas Capellanus: *De amore et de amoris remedio*, 55v–60r: Marcus Tullius Cicero: *Paradoxa stoicorum*, 61r–76r: Pseudo-Aristoteles: *Secreta secretorum*, 76v–120r: Publius Falvius Vegetius Renatus: *Epithoma institutorum rei militaris ad Theodosium imperatorem*, 120r–120v: Lucianus Samosatensis: *Contentio de praesidentia P. Scipionis Alexandri et Hannibalis* (interprete Ioanne Aurispa) (sine fide).

³⁸⁶ 1r–35r: Thomas Wallensis: *Tractatus de fabulis moraliter interpretandis*; 35v–77v: *Moralitates super Metamorphoses Ovidii*; 78r–79r: Cyrillus: *Quadripertitus*; 116r–118r: Martinus Dumiensis: *Formula honestae vitae*; 118v–121r: Ympinus Prudenciis Aurelii; 121v–122r: *Ymnus Rabani per versus eleyacos in sic canitur*; 123r–125v: *Dyalogus anime et mundi*; 126r–135v: Rupertus de Ragis: *Cato interpolatus*; 136r–137v: *Versus memoriales*; 138r–182r: Andreas Capellanus: *De amore libri tres* (177v-n: *Explicit liber Gualterii de arte amandi*); 184r–189v: *Pamphilus de amore*; 190r–192v: *Vita Alexandri Magni*.

A *De amore* fejezeteit a scriptor külön rubrummal jelzi, mindezek ellenére a szöveg másolása nem egységes. A 156r-n fejeződik be az első könyv, amely nem tartalmazza Champagne grófnőjének levelét, így a levél keltezését sem. A 160r-n egy hosszabb bejegyzést olvashatunk arról, hogy vége a második könyv első részének, ezt követően pedig a harmincegy szerelmi szabályt láthatjuk, amely eredetileg a második könyv vége lenne. A továbbiakban ismét az első könyvből olvashatunk részletet, méghozzá a *Loquitor nobilior nobiliori* dialógusból, de csak az abban leírt tizenkét szerelmi szabályt. A 175r-n a Szerelem királyának palotaleírása következik, majd a breton lovag története, és a 177v-n elkezdődik a harmadik könyv különösebb jelölés nélkül: *Explicit liber Gualterii de arte amandi*.

Andreas neve egyik helyen sem olvasható: a 159r-n: *non gaudet mandare capellanus*, míg a 173v-n: *ut amoris ovidii aule regie capellani* található.

23. Krakko, Biblioteka Jagiellonska, Cod. 5230

A XV. századi kódex anyaga papír, 293 folio, feltehetően Itáliában készült és onnan került át Lengyelországba.³⁸⁷ A kézirat tartalmát tekintve egy miscellanea, amelyben épp úgy megtalálhatók didaktikus szövegek, mint szerelmi traktátus és retorikai-filozófiai művek is.³⁸⁸

A kézirat datálását, az 1447-es dátumot két bejegyzés is segíti, az egyik Conrad von Halberstadt *Tripartium moralium* című művében, míg a másik a 216r-n lévő *De vetula* explicitjében.

A kézirat másolója, Nicolaus von Lublin nemcsak ezt a művet jegyezte le, hanem egy eddig ismeretlen, feltehetően a XIV. században, talán Prágában keletkezett florilegiumot is. Utóbbi alfabetikus rendben közli a címszavakat, amelynek alapjául Jeremias de Montagnone *Compendium moralium notabilium* című műve szolgált. Conrad azonban ezt kibővítette, de Nicolaus von Lublin a másolás során ismét rövidítette, és más szövegekkel bővítette: például Petrarca, Guidrinus, Palestra, sőt cseh és lengyel példákkal, szólásokkal is. Nicolaus a 119v–122r-ig Theodericus Pyramus és Thisbe történetét jegyzi le, ezt követően pedig saját olvasmányait kivonatolja: Terentius, Cicero, Seneca, Petrarca. A Pseudo-Ovidius *De Vetula* című munkáját – amelyet volt, hogy tévesen Andreas névével

³⁸⁷ AKADEMJA UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE, *Bulletin international de l'Académie des sciences de Cracovie*, Impr. de l'Université, Cracovie, 1901, 1–854, 239–241.

³⁸⁸ 1r–4v: *Index cententorum in libro*; 4v–5r: *De nobilitate quedam*; 1r–119r: Conrad von Halberstadt: *Tripartium moralium* – 1447-re datálva; 119v–122r: *Tidericus de amore Trisbe et Pirami*; 123r–166r: *Auctoritates diversorum Terentii, Ciceronis, Petrarcae Brunonis, Bindani et aliorum*; 166v–216r: *Richardi do Furnivalle Ovidius de vetula* – *explicit de vetula anno, quibus supra 1447*; 217r–274r: *Incipit Gwalterus dr. amoris absque fine*.

fémjelezték – követi Andreas Capellanus szerelmi traktátusa, ugyanakkor más címmel: *Gualterus doctor amoris*. A szöveg érdekessége, hogy a teljesen közömbös személymegnevezéseket lengyel nevekkal és szavakkal helyettesíti a scriptor.³⁸⁹ Ugyanezt a szöveget tartalmazza a korábban vizsgált Berlin ms. lat. 4°239, amelyet egykor Thornban (ma Toruń), ma pedig Berlinben őriznek. A 274v-n a *Summa Gwalteri de amore*, melynek keletkezése 1437-re tehető, a kézirat következő egységét alkotja.

Az egyhasábos gótikus kurzívval írt kézirat a szerelmi traktátus mindhárom könyvét tartalmazza, azonban a harmadik könyvet nem teljesen.³⁹⁰ A *De amore* két részre tagolódik: az első kettő könyv összefüggő kompozíciós egységet alkot, a harmadik könyv pedig önálló, különálló szerkezeti egységet képvisel. Az első egység vége a 287v-n olvasható: *finitus libelli primus ad gualterium de arte amandis*, míg a harmadik könyv cím nélkül a 288r-n kezdődik. Utóbbi befejezetlen, a DA 3.70. caputjának közepéig olvasható a szöveg: *sed etiam invida et aliarum maledicta*. Ennek okára a fóliók alapos vizsgálata utal, mivel – bár nehezen kivehetően –, de egyértelmű jelei vannak annak, hogy több lapot is kitéptek a kódexből.

Andreas neve sem a címben sem a szövegben nem található: 249v-n: *ut amatoris Ovidii aule regie capella*, 274r-n: *sed non gaudet mandare capellanus*. Champagne grófnőjének válasza a 249v-n keltezés nélkül olvasható.

Csehország

24. Prága Cod. XIV. E 29 – Nemzeti Könyvtár

A prágai E 29-es jelzetű kódex keletkezési ideje XV. század. A *De amore* scriptora pontos dátumot ad a másolás időpontjáról: *Tractatulum fini dedi istum hora ferme decima sexta sabbato post Margarethe anno 1481*.³⁹¹ A kódex érdekessége, hogy különösen az első könyv hatodik fejezetének nemesi dialógusait rövidítve tartalmazza, és hasonlóan a breslaui kézirathoz, itt is más sorrendben találhatók a párbeszédek. A *De amore* után következő szöveget 1471-ben Csehországban másolták, a többi (misogyn szövegek és levélminták) olasz korahumanista eredetre utalnak.³⁹²

³⁸⁹ 251r: Sophia regina polonia, 251v: Vladislaus, 254r: rex Polonie respondat, dux Burgundie, 255v: Suzanna hungarie Dalmacie regina, 261r: Magdalena

³⁹⁰ a 222-es folio felső és alsó harmada hiányzik

³⁹¹ „Ezt a traktátust befejeztem a tizenhatodik óra táján, Szent Margit ünnepe utáni szombaton, 1481. évben.” – saját fordítás

³⁹² KARNEIN, I. m., 279.; 1r–18r: *Adolphi cuiusdam Doligamus seu liber de fraudibus mulierum notis marginalibus illustratus*; 18v–21v: *Plactus Alde virginis Ferrariensis* – dátum:1481; 22r–23v: *Fabula de caso Petro Azanello subtracto*; 23v–25r: *Carmina tria metrica*; 26r–35v: M. T. Ciceronis: *Epistolae aliquot*; 36r–66r: Guilelmi Savonensis: *Tractatus de arte epistolandi*; 66v–70v: Dom. Guarini Veronensis *inter rhetores haus abs re facundissimi De arte dictandi precepta*; 71r–101v: *Liber Gualteri de amore* - explicitben:

A kódex anyagát tekintve papír, 169 folio, mérete: 215:161 mm. A gótikus textualissal írt egyhasábos szöveg rubrummal díszített, a fejezetek kezdetét a másoló kiemeli. A címben Andreas neve helyett Gualterius nevével találkozhatunk: *Incipit Liber Gualteri de amore*. A szerelmi traktátus két részre van osztva, de ahogy fentebb említettem az első könyv és a második könyv is csonka, így azok a részek, ahol Andreas nevének kéne lennie nincsenek a szövegben. A grófnő levele azonban megtalálható a 89v-n: *Ab anno MCC° Kalendas maii III indictione* – vagyis ismét az 1200. évvel találkozhatunk, ahogy a stuttgarti kéziratban is.

25. Prága Cod. VIII. G.4 – Nemzeti Könyvtár

Az 1400-1420 között feltehetően Csehországban készült kódex anyaga papír, folio 96, mérete 150:200 mm. Érdekes, hogy az elülső táblán háromszor is olvasható egy XIV–XV. századi kéztől származó régebbi szignatúra: K24, valamint egy elmosódott cím: *Gwalterus de amore* és a könyv tulajdonosának a neve: Symon Rokyczana. A K24 szignatúra az előzéklapon is megtalálható kétszer.

Az egyhasábos szöveg a szerelmi traktátus mindhárom könyve mellett egy nőellenes szatirikus vitát is tartalmaz.³⁹³ Andreas művének mindhárom könyvét tartalmazza, külön jelzi is az egyes könyvek kezdetét és befejeztét. A *De amore* első könyve az 58r-n ér véget, és ugyanott kezdődik a második: *Explicit tractatus de arte amandi trium generorum plebeiorum, nobiliorum, et nobiliorrimum. Incipit secundus tractatus de amore quarti gradiorum nobilissimorum scilicet clericorum* – ezek a részek eredetileg még az első könyvhöz tartoznak. A 81v-n befejeződik a második könyv, és kezdődik a harmadik: *Explicit liber iudicorum scriptus de arte amandi. Incipit liber indemiden de reprobatione amoris qui sit incipit*. A traktátus vége pedig nem a káplán nevét jelöli, hanem Gualteriust nevezi meg a 95r-n: *Explicit Gwalterus de arte amandi stilo rethorico et multum ornato compilatus*. A könyvekben található fejezetek rubrummal vannak kiemelve.

A káplán neve sem a mű címében, sem a szövegben nem jelenik meg: 38v-n: *Ovidii aule regie capellani*, 69r-n: *sed non gaudet mandare capellanus*, Champagne grófnőjének levele végéről pedig hiányzik a dátum.

Tractatulum fini dedi istum sabbato post Margarethe a. 1481; 102r–169v: Synonyma sententiarum – explicit: *A. D. 1471 feliciter in Budweys per me Andream de Tryss.*

³⁹³ 1r–95r: *Gwalterius de amore*; 95va–95vb: *Golias de coniuge non ducenda* (Pseudo-Gualterus Mapes: *Disputatio nubendi*)

26. Gyulafehérvár Cod. Ms III 44 – Román Nemzeti Könyvtár (eredetileg erdélyi lelőhely)

A XV. század végi kódex anyaga papír, 65 folio, mérete: 225:160 mm. Az egyhasábos szöveg érdekessége, hogy csak a káplán szövegét tartalmazza, és az általam vizsgált kéziratok közül ez az egyetlen kódex, amelyben önállóan szerepel a traktátus.

A *De amore* mindhárom könyve fellelhető benne, a koragót textualisszal írt fejezetek rubrummal vannak kiemelve, az iniciálék helye elő vannak készítve, ugyanakkor nem készültek el. A három könyv két részre van osztva, a második a 83r-n kezdődik, de erre külön megjegyzés nem utal. Az utolsó könyv a 109r-n a következő címmel veszi kezdetét: *Consilium Andree ad Gualterius de amoris reprobatione*.

A káplán neve a traktátus címén kívül – *Incipit liber Andree Capellani de Amore* – mind a kétszer megtalálható helyesen a szövegben, az 54v-n: *amatoris andree aule regie capellani*, valamint a 92v-n: *sed non gaudeat andreas de eo*. A grófnő levelének keltezését az 55v-n a következőképpen olvashatjuk: *ab anno MCLXXVIII Kal. Madii Indictione VII* – azaz 1179. május 1-je, ami helytelen az eredeti évet (1174) figyelembe véve.

3.3 Konklúzió

A kéziratok beható vizsgálata során világossá vált, hogy az eredetileg a XII. században keletkezett szerelmi traktátust leginkább a XIV–XV. században kezdték olvasni és népszerűsége főként a származásán (francia terület) kívüli régiókban érhető tetten. Az általam vizsgált kódexek közül mindössze a breslaui (22) kézirat készült a XIV. században, a többi huszonöt kézirat a XV. századra datálható. A területi elosztás tekintetében Németország kiemelkedik – nem véletlenül ott jelenik meg először a *De amore* nyomtatásban –, ugyanakkor ez korántsem jelenti azt, hogy a kéziratok ott is készültek. Példaként említhetjük a berlini 4-es számú kódexet, amely Lengyelországból került német nyelvterületre. Sok esetben nem sikerült a kéziratok provenienciáját felkutatnom.

A vizsgálatot megelőző hipotézis az volt, hogy a *De amore*, amely eredetileg a nemesi réteg számára készült, a késő középkorban is elsősorban nemesi vagy világi olvasóközönség körében, különféle gyűjteményes, humanista, morálteológiai, illetve vegyes kódexekben (miscellaneákban) maradt fenn. A kéziratok tanúsága szerint a szöveget nem udvari környezetben, hanem jellemzően egyházi közegben olvasták. Az eredmény összhangban áll azzal a középkori gyakorlattal, amelyben elsősorban az iskolai használatra alkalmas könyvek másolását és terjesztését részesítették előnyben. Paradox módon azonban

a *De amore* kéziratok hagyománya jórészt olyan kódexekhez kapcsolódik, amelyek egyetemi hallgatók és klerikusok igényeit szolgálták – vagyis éppen ahhoz a közeghez, amelynek értékrendjével a traktátus tartalma több ponton is feszültségben áll.³⁹⁴ Az általam vizsgált kéziratok közül az 1., a 2., a 10., a 14., a 18. és a 22. számú kódex a *De amore*-t kifejezetten egyházi szövegekkel együtt őrizte meg. A gyűjteményes kódexek másik nagy csoportját azok alkotják – 3., 4., 5., 6., 8., 9., 11., 12., 13., 15., 16., 17., 19., 20., 21. és 23. szám alatt –, amelyekben az egyházi anyag mellett világi, filozófiai művek is helyet kaptak. Kisebb alcsoportot képviselnek a 7., 24. és 25. számú kódexek, ahol a traktátust didaktikus vagy szórakoztató irodalommal másolták együtt. Végül külön figyelmet érdemel a 26. (gyulafehérvári) kézirat, amely a vizsgált anyagban egyedülként önálló szöveggént őrizte meg a szerelmi traktátust.

Az elemzés során kiemelt szempontnak tekintettem a traktátus címének meglétét, illetve változékonyságát. E vonatkozásban a következő címek figyelhetők meg:

Andreas capellanus pape Innocentij quarti: 2.

Pogius de amore et arte amandi et de remediis amoris: 8.

De arte amandi: 10.

Tractatus de amore, Liber de moribus nobilium et veterum philisophorum: 13.

Epistola interrogatoria de Gualthero an amor locum suum inter coniugatos habere possit: 17.

Liber de remedio amoris sive contemptu ab Andrea Cappellano compositus ad Gualterium: 20.

Gualterii in arte mundi, Doctrina amoris ad Gualterum: 22.

Gualterus doctor amoris: 23.

Liber Gualteri de amore: 24. / *Gwalterus de amore*: 25.

Consilium Andree ad Gualterius de amoris reprobatione: 26.

Cím nélkül: 1; 3; 4; 5; 6; 9; 11; 12; 15; 19; 21.

A szerelmi traktátus címe tanúsítja, hogy a mű hagyományozódása rendkívül változatos. Andreas neve helyett négy kéziratban (22., 23., 24. és 25.) Gualterius, egy esetben (8.) pedig Pogius neve szerepel szerzőként. Emellett tizenegy kéziratban a traktátusnak egyáltalán nincs címe. Az utóbbi csoporton belül is találunk olyan példákat, ahol a scriptor az explicitben hibás szerzőnévvel látta el a szöveget: így a 4. és a 11. kódexben Enea Silvio Piccolomini neve került Andreas helyére.

³⁹⁴ BERTINI, Ferruccio, *Equivoci e doppi sensi nel De amore di Andrea Cappellano = Studi sul De amore di Andrea Cappellano e sulla posterità*, szerk. Margherita LECCO, *L'immagine riflessa*, 15/2 (2006), 37–56, 41.

A címvariánsokhoz szorosan kapcsolódik Andreas nevének szövegbeli megjelenése, amely – mint korábban említettem – a traktátus két pontján, az első és a második könyvben fordul elő. Az 1., a 2., a 3., a 9., a 13. és a 26. kódexben mindkét helyen Andreas neve olvasható. A 11., a 12. és a 21. kéziratban csak az egyik helyen szerepel, a másik helyen vagy hiányzik, vagy a *mandare* főnévi igenév áll. Egyes kéziratokban Ovidius neve váltja fel a káplánét: a 19. kódexben az egyik helyen Ovidius, a másikon semmi sincsen, egyszerűen kihagyja a scriptor. Újabb csoportot alkotnak azok a kéziratok (15., 22., 23. és 25.), ahol az első könyvben Ovidius neve, a másodikban pedig a *mandare* szó olvasható. A 8. kézirat vegyes képet mutat: az egyik helyen Ovidius, a másikon Andreas szerepel. Az 5. és a 19. kéziratban Ovidius neve fordul elő, míg a másik helyen hiányzik a szerzőmegjelölés. A 6., a 10. és a 24. kéziratokban egyáltalán nincs név, akárcsak a töredékesen fennmaradt kéziratokban (7., 14., 17.), valamint azokban, amelyek csupán a harmadik könyvet tartalmazzák (18., 20.). Végül a 16. kódex florilegiuma mindössze egy helyen őrizte meg Andreas nevét.

A Champagne grófnőjének tulajdonított levél értelemszerűen csak azokban a kéziratokban maradt fenn, amelyek a második könyvet is tartalmazzák. Külön figyelemre méltó, hogy alig találunk két azonos keltezést. Az eredeti szövegben szereplő 1174. május 1. dátum csupán az 1. és a 13. kéziratban fordul elő. A 26. kézirat 1179. május 1-jére, a 3. és 4. kézirat 1184. május 1-jére, a 12. kézirat 1274. május 1-jére, míg a 6. kézirat 1210-re datálja a levelet. A 10. és 24. kézirat 1200. szeptemberét tünteti fel, a 11. kéziratban 1170. március 1., a 2. kéziratban pedig 1174. március 1. szerepel. A másolók a keltezést teljesen elhagyták több kódexben is: 5., 8., 9., 15., 17. (amely töredék, és csak a levelet őrizte meg), 19., 21., 23. és 25. A 18. és 20. kézirat kizárólag a harmadik könyvet tartalmazza, a 22. kódexből a levél kimaradt, a 16. pedig csupán egy florilegiumot őriz.

A könyvek száma és azok felosztása szintén kiemelkedő szempont. Találunk olyan kéziratokat, amelyek kizárólag a harmadik könyvet őrizték meg, azon belül is főként a *mizogin* részeket (18., 20.), továbbá olyanokat is, amelyek csupán töredékben maradtak fenn (17.) vagy florilegium formájában (16.). A három könyv önálló elkülönítése viszonylag ritka: mindössze négy kódexben fordul elő (8., 12., 22., 25.). Gyakoribb jelenség, hogy az első két könyvet egy egységben, a harmadikat pedig külön kezelik (1., 5., 6., 9., 23., 24., 26.). Két esetben a scriptor négy részre tagolta a művet (2., 13.), míg további négy kéziratban a traktátus minden felosztás nélkül, egyetlen egységként olvasható (3., 4., 15., 21.). A 10. és a 11. kézirat csak az első két könyvet tartalmazza. Végül a 14., a 16., a 19. és a 20. kézirat

esetében töredékekről, illetve florilegiumokról beszélhetünk, ezért itt nem alkalmazható a hagyományos felosztás.

A kéziratok tartalmi összetétele alapján a *De amore* összesen 119 különböző mű társaságában maradt fenn. Ezek műfaji megoszlása a következőképpen írható le: 17 szerelmi–didaktikus szöveg, 19 klasszikus, ókori szerzőtől származó mű, 21 humanista írás, 23 teológiai–morálteológiai traktátus, 11 egyházjogi irat, 6 historiográfiai vagy krónikajellegű szöveg, 13 filozófiai–retorikai értekezés, valamint 9 egyéb – például receptgyűjtemény, diplomáciai dokumentum vagy hadtudományi kézikönyv.

A fennmaradt kéziratok tanúsága szerint Andreas Capellanus *De amore* című műve a késő középkorban nem abban az udvari kontextusban élt tovább, amelyben eredetileg keletkezett, hanem egyetemi, klerikusi és humanista közegben. Ez az áthelyeződés lényegesen befolyásolta a mű recepcióját: a traktátus tekintélyét és használati értékét nem a szerző személye vagy a kompozíció belső egysége biztosította, hanem az a tény, hogy tartalma rugalmasan volt illeszthető a szerelemről és az erkölcsről folytatott középkori diskurzus különféle kontextusaiba. A szöveg tehát sokkal inkább tematikus forrásgyűjteményként, semmint egységes irodalmi alkotásként működött a hagyományozódás során. A fennmaradt másolatok többsége gyűjteményes kódexekben található, amelyek morálteológiai, jogi, filozófiai vagy humanista szövegeket tartalmaztak. Ez arra utal, hogy a *De amore* a középkori értelmezési horizontban a didaktikus, teológiai és etikai diskurzus részévé vált, és mint ilyen, elsősorban oktatási és intellektuális kontextusban nyert jelentőséget.³⁹⁵ A kéziratok vizsgálata azt is mutatja, hogy a traktátus egy kivételtől eltekintve sohasem önállóan terjedt, hanem mindig más szövegek társaságában. Összesen 119 különböző művet másoltak mellé, amelyek műfaji sokszínűsége – szerelmi–didaktikus traktátusok, klasszikus auktorok, humanista írások, teológiai és jogi szövegek, krónikák, filozófiai értekezések és gyakorlati kézikönyvek – arra enged következtetni, hogy a *De amorét* a középkori olvasók a legkülönbözőbb értelmezési keretekben használták. Ez a heterogén szövegkörnyezet világosan jelzi a mű intertextuális jellegét és nyitottságát.

A válasz arra a kérdésre, hogy miért éppen az egyházi közegben virágzott a mű mindezekből világosan következik: a *De amore* volt az egyetlen olyan, széles körben hozzáférhető szöveg, amely nem a keresztény *caritas* vagy az *amicitia* témáját dolgozta fel, hanem kifejezetten az emberi szerelem problematikájával foglalkozott. Az emberi lét ezen

³⁹⁵ BUSDRAGHI, Paola, *I praecepta amoris di Andrea Cappellano. Problemi di tradizione manoscritta = Studi sul De amore di Andrea Cappellano e sulla posterità*, éd. Margherita LECCO, L'immagine riflessa, 15/2 (2006), 57–65, 63.

aspektusának hiányát a középkori gondolkodásban egyedül a *Canticum canticorum* idézetei pótolták, ám ezek értelmezése sohasem maradt meg a szó szerinti síkon, hanem mindig allegorikus, misztikus és egyházi keretek között zajlott.³⁹⁶ A *De amore* ezzel szemben egyfajta szintézist, a profán szerelem átfogó bemutatását kínálta, amelyet a klerikusok is könnyedén adaptálhattak, mivel tematikáját a *quaestiones* jól ismert skolasztikus formájában fejtette ki. A lelkipásztori gyakorlatban a szexualitással kapcsolatos kérdések különös nehézséget jelentettek a papság számára. A cölibátus miatt a papok személyes tapasztalat híján többnyire csak elméleti, teológiai konstrukciókra támaszkodhattak, amelyek gyakran túlzottan absztraktaknak, sőt a gyakorlatban alkalmazhatatlannak bizonyultak. Egy laikus által írt szöveg azonban olyan tudásközvetítő médiumként működött, amely képes volt a szerelmet és az erotikát kevésbé elvont, a mindennapi élet valóságához közelebb álló nyelven tematizálni. A kéziratos hagyomány pedig ezt a közvetítő funkciót jól tükrözi, hiszen a *De amore* legtöbbször morálteológiai vagy egyetemi gyűjteményes kódexekben maradt fenn, amelyekben klasszikus auktorok, teológiai traktátusok, valamint gyakorlati kézikönyvek társaságában szerepel. Nem véletlen, hogy a harmadik könyvet, a *Reprobatio amoris*t, többször másolták önállóan: ez a *mizogin* szakasz könnyen illeszkedett a klerikus oktatás és a prédikáció morálteológiai diskurzusába. Ahogy fentebb is említettem, egyes kódexekben téves attribúcióval is találkozunk: a szöveget Ovidiusnak, Piccolomininek vagy Poggiusnak tulajdonítják, ami azt jelzi, hogy az olvasók számára a szerző személye másodlagos volt a tartalomhoz képest. Hasonlóképpen Champagne grófnő levelének keltezései is szélsőséges variációt mutatnak (1170, 1174, 1184, 1200, 1210, sőt 1274), ami a szöveg történetiségének laza kezelését, ugyanakkor retorikai hasznosítását jelzi.

Mindez arra enged következtetni, hogy a *De amore* közvetítő pozíciót foglalt el a laikus és a klerikus kultúra között: miközben a világi *udvari szerelem* fogalomkészletét és irodalmi toposzait használta, a skolasztikus disputáció szerkezetéhez igazította azokat, lehetővé téve, hogy a klerikus közeg is legitim módon olvashassa és felhasználhassa. Így a traktátus nem pusztán a középkori szerelemről való gondolkodás alapvető forrásává vált, hanem hidat is képezett két kulturális szféra között: a világi élmény és a teológiai reflexió között.

³⁹⁶ Uo., 64.

4. A traktátus hatása az itáliai humanistákra

4.1 A szerelmi traktátus hatása Boccaccio *Dekameron* című művére

Jelen fejezetben a vizsgálat középpontjába Giovanni Boccaccio egyik legismertebb művét, a *Dekameront* állítom, különös tekintettel arra, miként érzékelhető benne a káplán szerelmi traktátusának hatása. A két szöveg allúzióinak feltárásával arra kívánok rámutatni, hogy Andreas műve nemcsak a középkori, hanem a reneszánsz ember gondolkodását is formálta: olyannyira, hogy a *De amore* Boncompagno da Signa *Rota Veneris* című iskolai tankönyvének részét képezte, és e kötet több humanista könyvtárban is megtalálható volt.³⁹⁷

4.1.1 Boccaccio élete és munkássága

Giovanni Boccaccio 1313-ban született, a XIV. századi itáliai humanista költők „*tre coronéja*” közül a harmadik legnagyobb alak Dante és Petrarca mellett.³⁹⁸

Giuseppe Billanovich és Vittore Branca filológiai alaposággal elemezték Boccaccio életrajzát. Az elemzésük alapján egy olyan szerző körvonala alakult ki, aki mintegy „sikertelen Petrarca-ként” jelenik meg, ezzel együtt pedig megkérdőjelezi Boccaccio humanista voltát, valamint a klasszikus szövegekhez való viszonyát.³⁹⁹ Őt magát tehetséges, de szeszélyes tudósként ábrázolják. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk Boccaccio akár latin, akár népnyelven írott műveit, láthatjuk, hogy az antik költők történetei, az antikvitás mitológiája mélyen áthatotta gondolkodását. Vitathatatlan, hogy Petrarca hatással volt a firenzei költőre, ugyanakkor Boccaccio humanista törekvései már jóval a koszorús költővel történő találkozása előtt megnyilvánultak.⁴⁰⁰ Attilio Hortis, Boccaccio latin nyelvű műveinek kutatója Petrarca után kora legműveltebb embereként tartja számon.⁴⁰¹ Vizsgálódása során

³⁹⁷ CORE, Luca, *La Rota Veneris di Boncompagno da Signa. Edizione critica*, Università di Padova, Padova, 2015, 44.

³⁹⁸ SANTAGATA, Marco, *Boccaccio. A Biography*, ford. Emlyn EISENACH, University of Chicago Press, Chicago, 2025, 424. Ő írta meg Dante életrajzát, és barátságot ápolt Petrarcával is, aki végrendeletében ötven arany forintot hagyott költőtársára, hogy az vegyen magának egy kabátot. Édesapja mint az egyik firenzei bankház ügynökeként Párizsba utazott, ahol megismerkedett egy nincstelen özvegygel, és eme liezonból feltehetően már Firenzében született meg törvénytelen gyermekként Giovanni Boccaccio. Tanulmányait Nápolyban kezdte meg, ahol megismerkedett egy vagyonos kereskedő feleségével, akit a fiatal szerető műveiben Fiamettának nevezett. Apja 1349-ben meghalt, így visszatért Firenzébe, ahol megírta élete egyik fő művét a *Dekameront*. 1375-ben bekövetkező haláláig több tudományos munkát is írt, mind például a *De casibus virorum illustrium* vagy a *De claris mulieribus*, sőt felfedezte a történetíró Tacitus kéziratát. Szegényen halt meg Certaldóban, nem sokkal Petrarca után.

³⁹⁹ GITTES, Tobias Foster, *Boccaccio and Humanism = The Cambridge Companion to Boccaccio*, ed. ARMSTRONG Guyda – DANIELS Rhiannon – MILNER Stephen J., Cambridge University Press, Cambridge, 2015, 155–170, 155–156.

⁴⁰⁰ *Uo.*, 157.

⁴⁰¹ HORTIS, Attilio, *Studi sulle opere latine del Boccaccio. Con particolare riguardo alla storia dell'erudizione nel Medio Evo e alle letterature straniere*, Dase, Trieste, 1879, 363.

kimutatta, hogy több mint negyven klasszikus szerzőt idéz közvetlenül csak a latin nyelvű műveiben, melyekben nemcsak a különböző ókori szerzők jelennek meg, hanem műfajok, témák is. Ez Boccaccio korában is példátlanak számított. E széleskörű tudásához bibliofil volta is hozzájárult, személyes könyvtárát a firenzei Santo Spirito kolostorra hagyta. A fennmaradt töredékek alapján Antonio Mazza rekonstruálta a szerző könyvtárát, amelyben olyan ókori klasszikusok kaptak helyet, mint például: Homéros, Plátón, Euripidész stb.⁴⁰² Nem hagyható figyelmen kívül Boccaccio másolói tevékenysége, amely nem csupán filológiai érdeklődését mutatja, hanem jelentősen hozzájárult az antik szövegek, különösen Ovidius műveinek reneszánsz kori továbbéléséhez is. Giannozzo Manetti XV. századi Boccaccio életrajzában a következőket írja: „Valóban lenyűgöző, ha figyelembe vesszük a könyvek mennyiségét, amelyeket átmásolt, hogy egy ilyen kövér és testes ember, mint ő, hogyan tudott egyedül ennyi kötetet másolni.”⁴⁰³ Boccaccio másolatokat készített Martialis *Epigrammáiról*, Boethius *A filozófia vigasztalása* című művéről, Terentius *Komédiáiról*, Apuleius *Az aranyszamár*, *Florida*, *Apologia* és *A lélek istenéről* című műveiről, Ovidius *Ibiséről* és *Amoreséről*, Persius *Szatíráiról*, a Pseudo-Vergilius műveiről (*Culex*, *Priapeia* és *Dirae*), valamint Calpurnius Siculus és Nemesianus eklogáiról. Ezenkívül lemásolta Caesar, Sallustius, Ovidius és Statius műveinek kivonatait, Cicero, Plinius, Martialis és Ausonius részleteit, Livius életrajzát, egy Seneca-antológiát, egy görög ábécét, továbbá közvetlenül egy emlékműről az első, nyugaton ismert görög epigrammát is.⁴⁰⁴ Az antik műveket nemcsak fordította, imitálta, hanem szinte az egész munkásságában egyfajta ihletbázisként használta, így ő maga alapvető szerepet játszott a reneszánsz humanizmus kialakulásában, fejlődésében.⁴⁰⁵ Az, hogy Boccaccio azután kezdett volna humanista szellemiségű műveket írni, hogy 1350 körül megismerkedett Petrarccal, a tudósokat arra ösztönözte, hogy eme barátsággal, de legfőképp Petrarca hatásával magyarázzák mindezt. Kétségtelen Petrarca jelenléte, ugyanakkor azt kijelenteni, hogy csupán ő inspirálta volna a firenzei költőt, téves lenne, hiszen a korai népnyelvi munkáiban már megmutatkoznak a klasszikus, humanista jegyek.⁴⁰⁶ Boccaccio életművével kapcsolatban azonban fontos megemlíteni, hogy sokáig tévesen nőgyűlölőként tartották számon részben *Corbaccio* című műve miatt,⁴⁰⁷ holott a

⁴⁰² Uo., 364.

⁴⁰³ MANETTI, Giannozzo, *Life of Boccaccio = Biographical Writings*, ed. BAGEMIHL Rolf, ford. BALDASSARI Stefano U., Harvard University Press, Cambridge (MA), 2003, 86–105, 91. – saját fordítás

⁴⁰⁴ GITTES, I. m., 158.

⁴⁰⁵ BILLANOVICH, Giuseppe, *Il Boccaccio, il Petrarca e le più antiche traduzioni in italiano delle decadi di Tito Livio*, *Giornale storico della letteratura italiana*, 130 (1953), 311–337.

⁴⁰⁶ MANETTI, I. m., , 94.

⁴⁰⁷ MOLNÁR Annamária, *Mítosz és egzegézis. Istennőábrázolás Giovanni Boccaccio De mulieribus claris és Genealogia deorum gentilium című műveiben*, Szeged, 2021, 24.

kortársaihoz képest sokkal több nőt vonultat fel szövegeiben. Már az első elbeszélésében, a *Caccia di Dianában* nápolyi nemesasszonyokról, míg a *Szerelmi látomásban* híres nők életrajzáról olvashatunk. 1361-ben írta meg a latin nyelvű prózai *De mulieribus* első változatát, amelyben kizárólag hölgyek tetteiről olvashatunk. Az írói tevékenységének egyik kiemelkedő csúcspontja a *Fiametta*, amelyben meghatározó szerep jut a nőknek. A nyolcadik fejezetben Fiametta az ókori hősök és hősnők lelki küzdelmeire hivatkozva igyekszik igazolni saját szenvedésének súlyosságát.⁴⁰⁸ Molnár Annamária részletesen is foglalkozik azzal, hogy Boccacciót nőgyűlölőként tartották számon: mint megállapítja, sokkal inkább jellemzi a nők iránti pozitív attitűd, mint ennek ellentéte,⁴⁰⁹ és ennek bizonyításául példaként említi talán a legismertebb művét, a *Dekameront*.

4.1.2 Boccaccio szerelemfelfogása

A száz novellát tartalmazó mű klasszikus forrásokat, képeket, történeteket idéz fel. Ennek alapját feltehetően Aulus Gellius *Attikai éjszakák* című antik anekdotagyűjteménye adta.⁴¹⁰ A történetekben találkozhatunk a szerelem, a sors, az erény vagy az értelem diadalával. Nagy hatást gyakorolhatott rá Ovidius *Metamorphoses* című munkája is, ahonnan Pyramus és Thisbe szerelmi tragédiáját felhasználva írja meg Ghismonda és Guiscardo történetét (IV. I). Ugyanakkor tartalmát tekintve az Augustus-kori szerző más műveire is alludál, így az *Ars amatoriára* vagy a *Remedia amorisre*. A klasszikus vonások mellett a humanista jegyek is megfigyelhetők ezekben a történetekben, hiszen a szereplők sokoldalú és mély ábrázolását, az egyéni sorsok és társadalmi szabályok szövevényes kapcsolatát vonultatja fel.⁴¹¹ A nők szerepe ebben sem kisebb, mint a fent említett műveiben. Az *Elöljáró beszédben* is hangsúlyozza, hogy ezt a művet a hölgyeknek ajánlja: „az a szándékom, hogy szerelmes hölgyeknek segítségül és menedékül elmondok száz novellát.”⁴¹² Sőt a tíz fiatalból mindössze három férfi, a többi hét mind nő, ami azt jelenti, hogy a száz novellából hetvenet nők mesélnek el.⁴¹³

⁴⁰⁸ Uo.

⁴⁰⁹ MOLNÁR Annamária, *Mizogin Boccaccio? A Corbaccio nőképétől a De mulieribus claris-ig = Tév/hit. Tévedések és tévesztések a régi irodalomban. Fiatalok Konferenciája 2017*, szerk. ETLINGER Mihály – MARKÓ Anita – PÁLFY Eszter – SZATMÁRI Áron – VIRÁG Csilla – VRABÉLY Márk, Reciti, Budapest, 2018, 29–39.

⁴¹⁰ GITTES, I. m., 164–165.

⁴¹¹ Uo., 166.

⁴¹² BOCCACCIO, Giovanni, *Dekameron*, ford. RÉVAY József, I–II, Európa, Budapest, 1963, 9.

⁴¹³ GITTES, I. m., 167. A történet az 1348-as pestisjárvány idején játszódik, amikor e tíz fiatal elmenekül egy vidéki villába, ahol egymás szórakoztatásának céljából történeteket mesélnek egymásnak. Tíz nap alatt mindenki naponta egy-egy történetet mesél el, és mindegyik nap egy adott téma köré csoportosul, amely az arra a napra megválasztott „királynak” vagy „királynőnek” az utasításai szerint történik. Maga a kerettörténet az epikureus filozófia gondolatmenetét idézi fel az olvasóban, hiszen arra ösztönzi az egyént, hogy az életben a lehető legnagyobb boldogságot találja meg.

Ez a mű számos szerelmi kombinációt mutat be férfi és nő között, mindezek mellett azonban kijelöli a szerelem határait is. Louise George Clubb legalább négyféle szerelmet fedez fel a novellákban.⁴¹⁴ Az első és egyben a legalacsonyabb szintű, amiről bőségesen olvashatunk, az a tiszta emberi vágy. Az ilyen típusú történetekben kizárólag az azonnali, fizikai kielégülést előtérbe helyező és gyengédséget nélkülöző pajzán történeteket olvashatunk. Erre példa a harmadik nap első novellája, a magát siketnek és némának tettető Massetto, akinek történetét a későbbiekben részletesen is elemezni fogom. A második kategóriába tartoznak azok a történetek, amelyekben már megjelenik a másik iránti ragaszkodás, törődés – példaként említhetjük a harmadik nap hetedik novelláját, amelyben Tedaldo zarándok képében megbékíti szerelmét. A harmadik típusba sorolja azokat a novellákat, ahol a kerettörténet szereplői elegáns, könnyed, udvarias és felettebb játékos költészettel mesélik el a történetet. A negyedik kategóriába tartozó legmagasabb szintű szerelemhez azonban szükséges az erény, a gyengédség, a költészet. A novellák szereplői hősiességről és akár önfeláldozásról adnak tanúbizonyságot. Ehhez a típushoz példaként említhetjük az ötödik nap kilencedik novelláját, Federigo degli Alberighi történetét, aki mindenét eladja, csak hogy viszonszeresse őt szíve választottja. A negyedik nap kilencedik novellájában Guglielmo Rossiglione felesége miután megtudja, hogy szeretője szívét szolgálták fel neki étel gyanánt, kiugrik az ablakon, hogy a halálban ismét együtt lehessen szerelmével. Jól látható tehát, hogy Boccaccio kiaknázza a szerelemben rejlő lehetőségek sokféleségét, és a novellák olvasása során egyértelműen körvonalazódik, hogy elutasítja azt a fajta szerelmet, amely megtagadja a testi vágyat, különösen azt, amelyet a *dolce stil nuovo* költői hirdetnek.⁴¹⁵ Felruházzhatja erénnyel a hőseit, lehetnek áldozatkészek, a szerelem mindig meg fogja őrizni eredeti testi természetét.⁴¹⁶ Éppen ezért nem meglepő, hogy Boccaccio forrásai közé sorolható Andreas Capellanus *De amore* című szerelmi traktátusa. A káplán művében deklarálja, hogy a férfinak kötelessége magasztalni szíve választottját annak reményében, hogy a végén a nő megjutalmazza őt erőfeszítéséért. Az első trubadúrversekben azt olvashatjuk, hogy a vágyott szerelmes nő olyan messze állt a próbatételeket kiálló lovagtól, mint Aquitániai Eleonóra Bernart de Ventadorntól. Ugyanakkor a kívánt jutalom itt sem szellemi értelemben vett elismerés, hanem a szerelmi vágyak fizikai beteljesülése. Auerbach megjegyzi, hogy Boccaccio „szerelmi erkölce a lovagi szerelmet formálja át, stílusa néhány fokkal alacsonyabb hangszerelésű, és merőben

⁴¹⁴ CLUBB, Louise George, *Boccaccio and the Boundaries of Love*, Italica, 37/3 (1960), 188–196, 188.

⁴¹⁵ *Uo.*

⁴¹⁶ *Uo.*, 189.

az érzéki-valóságra irányul; immár kétségtelenül a földi szerelemről van szó”,⁴¹⁷ de ez csak a *Dekameron* alacsonyabb szintű szerelmeire vonatkozik. Boccaccio legmagasabb rendű szerelme pontosan az, amit Capellanus is megír: a nemes érzelmek jutalma valóságos és egyben érzéki. Ebből adódóan nem meglepő, hogy egy XVI. századi latin fordítást, *Il Dialogo d'amorét* tulajdonítanak Boccacciónak, mintegy utánpótlást a káplán munkájáról.⁴¹⁸

Mindezek ellenére Capellanus és a provanszál trubadúrok szerint a szerelem egy nemes érzelm, amely magasabb erkölcsi és lelki értékekhez vezethet, azonban Boccaccio nem fogadja el, hogy ez a szerelem az isteni szeretet felé mutató lépcsőfok lenne. A *dolce stil nuovo* költészetben, különösen Guinizelli és Dante műveiben, a nő földöntúlivá válik, egy angyali, mennyei lényként jelenik meg, aki a költőt egyfajta spirituális megtisztulásra vezeti.⁴¹⁹ Boccaccio ezzel szemben a szerelmet földi élményként kezeli, amely nem az égi tökéletességhez vezet, hanem a fizikai és érzelmi élvezetek birodalmában marad. Noha elfogadja a „nemes szív” eszméjét, és elismeri a szerelem hatását, számára ez nem spirituális felemelkedést, hanem bátorságot, szenvedélyt, de leginkább földi beteljesülést jelent.⁴²⁰ A *Dekameron* egyik története, Frate Alberto és Lisetta esete, kifejezetten a *dolce stil nuovo* szerelemelméletének, különösen ennek az *angelicata donna* koncepciójának paródiája.⁴²¹ A történetben a női szépség nem magasztosul, hanem nevetség tárgyává válik, és a szerelem nem egy mennyei, tiszta érzelm, hanem tisztán földi vágy és a megtevesztés komikuma. Clubb felveti, hogy Frate Alberto lehet az első *uomo angelicato* – vagyis az angyali férfi, aki úgy csábítja el a kereskedő feleségét, hogy azt mondja a nőnek, hogy megkívánta szépségét Gábrriel angyal, aki így az ő fizikai testén keresztül megkaphatja a nőt. Ez a paródia – amely Beatricét kineveti – egyértelműen jelzi Boccaccio nézetét: a szerelem nem egy isteni útmutató, hanem egy földi élmény, amelyet az emberi természet szabályai határoznak meg. Boccaccio elutasítja a *dolce stil nuovo* idealizált, transzcendens szerelmét, és hangsúlyozza annak emberi, fizikai és érzelmi aspektusait. Míg Dante a szerelemben egy isteni vezérfonalat látott, Boccaccio számára az *angelicata donna* eszménye már túlmutat az emberi határokon, és éppen ezért gúny és ironia tárgyává teszi.

⁴¹⁷ AUERBACH, Erich, *Mimesis. A valóságábrázolás a nyugati irodalomban*, Osiris, Budapest, 1997, 222.

⁴¹⁸ CLUBB, I. m., 189.

⁴¹⁹ Uo.

⁴²⁰ AUERBACH, I. m., 222–223.

⁴²¹ Uo., 200–205; CLUBB, I. m., 192.

4.1.3 A Dekameron és a De amore

Az Andreas Capellanus szerelmi traktátusával történő összehasonlítás alapját éppen a két szerző nagyrészt eltérő, de mégis egymásra alludáló szerelemfelfogása adta. Olivia Holmes monográfiájában részletesen beszél azokról a mintákról, amelyeket Boccaccio felhasználhatott a *Dekameron* megírásához, ugyanakkor én a fejezet további részében csak a *De amore*-ra térek ki. Ahogy fentebb is írtam, az ókori minták Ovidiustól (*Ars amatoria*, *Remedia amoris*, *Metamorphoses*) részletesebb vizsgálat nélkül is megfigyelhetők a novellagyűjteményben. Ebből egyenesen következik – a dolgozatom második fejezetének tartalma alapján – hogy Andreas is elődként állhatott Boccaccio előtt, és az általa írt középkori mű méltán került az antik művek mellé hivatkozási alapnak.⁴²² Ami Ovidius és Andreas művében közösnek mutatkozik az nem csupán a szerelem mellett vagy ellen történő érvelés, hanem az arra adott gyógyír. Ebben az értelmezésben Boccaccio számára az elődök munkái a szerelmi betegségekre adott ókori és középkori „orvosságok”. Ezen a ponton említhetjük meg újból a *Dekameron* előszavát, amelyben Boccaccio azt írja, hogy történeteinek terápiás célja van, tehát novellái hasonlóan Ovidius és a káplán műveihez gyógyírt szolgáltatnak az olvasónak.⁴²³ Véleményem szerint már ez okot ad arra, hogy a továbbiakban is megvizsgáljam a két mű (*De amore*, *Dekameron*) közötti hasonlóságokat, eltéréseket. Azzal, hogy Boccaccio belehelyezi magát és novelláskötetét ebbe az irodalmi hagyományba, rögtön el is távolítja tőle – vagy inkább egy újfajta megközelítési módot mutat be azzal, hogy az olvasói közönség meghatározásában a nőket szólítja meg. Egy másik érdekességre is szeretném felhívni a figyelmet, ugyanis Boccaccio magát mint „megszabadított” szerelmezt nevezi meg, akin Ámor már megkönyörült, így segítségére tud lenni a szerelemben szenvedőknek – azon belül is kifejezetten a nőknek. A bevezető is utal Andreas művére, aki szintén gyógyírt szolgáltatva – munkáját *remedia amoris*ként megnevezve – ajánlja művét Gualteriusnak. A káplán művében többször orvosi terminológiákat alkalmaz a szerelem okozta gyötrelmek megnevezésében. A harmadik könyvben a testi szerelmet úgy írja le, mint ami gyengeséget, fáradtságot, rossz emésztést okoz, sőt agykárosodást is.⁴²⁴ Ebben a passzusban hivatkozik egy meg nem nevezett – *in*

⁴²² MARCOZZI, Luca, „*Passio*” e „*ratio*” tra Andrea Cappellano e Boccaccio. *La novella dello scolare e della vedova* (*Decameron VIII, 7*) e i *castighi del De amore*, *Italianistica. Rivista di letteratura italiana*, 30/1 (2001), 9–32.

⁴²³ „mivelhogy megismerhetik, mit kell kerülniök s egyúttal, hogy mit kell követniük: ilyesmi pedig, hiszem, nem eshetik anélkül, hogy el ne illanjon a búbánat. Ha pedig ez így leszem (adja Isten, hogy így legyen), akkor adjanak hálát Ámornak, ki engem megszabadított bilincseimtől, és módot adott rá, hogy gondoskodjam az ő mulattatásokról.” BOCCACCIO, *I.m.*, 1:9.

⁴²⁴ DA 3.60. *Ex amore autem non solum haec praedicta sequuntur, sed ex eo quoque corporis aegritudo procedit. Nam ex mala digestionem interius turbantur humores, et inde febres et aegritudines infinitae nascuntur.*

dictis quibusdam physicalibus – orvosi értekezésre, és azt állítja, hogy a túl sok nemi érintkezés idő előtt megöregítheti a férfiakat. Boccaccio az *Előljáró beszédében* többször is hangsúlyozza, hogy könyvét terápiás céllal írta a szenvedő nőknek azért, hogy szomorúságukat elterelje. A szomorúság, vagy melankólia fogalma nem volt új a középkori olvasó számára, ugyanis ezt egy önálló patológiai esetnek tekintették.⁴²⁵ Constantinus Africanus *Viaticum* című művében olvashatunk egy rövid passzust erről a betegségről, ami az agyat érinti, zaklatott gondolatokat eredményez, és testi tüneteket, mint például a beesett szemek, álmatlanság és szabálytalan pulzus.⁴²⁶ A legsúlyosabb végkimenetele a szerelemtől szenvedőknek a mély depresszió. Az erre adott gyógymódokat Constantinus az arab orvoslásból kölcsönözte: bor, zene, költészet, gyönyörű kertek, nők és férfiak társasága. Boccaccio hasonló szókincset használ a saját, korábbi szenvedésének leírása során: „nemes és magasztos szerelem perzselő tüze lobogott bennem, talán nagyobb lánggal, mintsem hogy illendő volna [...] hanem a keblemben fogantatott pusztító tűznek okán, melyet zabolátlan vágyakozásom vajmi gyengécskén fékezett.”⁴²⁷ Boccaccio tehát ugyanabban a melankóliában osztozik, amelyről Africanus is említést tesz a szerelmesek szenvedése kapcsán, e megközelítés párhuzamba állítható Andreas értelmezésével, aki szintén testi betegségekhez hasonló tünetekkel írja le a szerelem gyötrelmeit. A két szerző között azonban lényeges különbség mutatkozik a felkínált megoldás tekintetében. Míg a káplán az egyedüli lehetőséget az üdvösség elnyerésében, Isten kegyeiben, tartózkodva mindennemű szexualitástól azonosítja, addig Boccaccio az africanusi utat javasolja: novellákat ír, amelyben férfiak és nők összezárván történeteket mesélnek el zene és bor társaságában.

Somni quoque amissio cerebri et mentis saepissime alterationes inducit, unde homo efficitur amens et furiosus. Sed nimia diei et noctis cogitatio, quam universi habent amantes, inducit cerebri quoque defectum, et aegritudines corporis inde procedunt. Sed meminisse me quodam tempore in dictis quibusdam physicalibus invenisse quod propter Veneris opera homines tempore breviori senescunt, et ideo te ad non amandum precibus admonere contendo. – „A szerelemből pedig nem csupán az itt elmondottak következnek, hanem testünk betegségei is. Hiszen a rossz emésztés következtében összezavarodnak a belső nedveink, ami lázakra és végtelen betegeskedésekre vezet. Az álmatlanság pedig igen gyakran megzavarja agyunkat és kedélyünket, ami miatt az ember eszeveszett örültté válhat. S az a sok nappali és éjszakai tépelődés, amely minden szerelmezt megkínozt, szintén az agy károsodására vezet, és ebből testi bajok származnak. Arra is emlékszem, hogy bizonyos fiziológiai értekezésben valamikor arról szereztem tudományt, hogy Venus műveletei miatt az emberek idő előtt megöregsznek. Ezért hát arra intlek és arra kérlek, hogy tartózkodjál a szerelemtől.”

⁴²⁵ „A középkorban a melankóliát az ördög vánkosának nevezték, a melankolikusokat pedig semmittevőknek tartották, súlyosabb esetben istentagadással vádolták őket. De közben melankolikusnak nevezték a túlbuzgó istenhívőket is, akik cellájukban egyebet sem tesznek, mint imádkoznak. Mindeközben pedig az elmebetegeket és a közönséges örülteket is melankolikusként bélyegezték meg. A reneszánszban a kimagasló művészek többsége melankolikusnak számított; de a melankólia volt felelős a boldogtalanságukért, s ez volt a kétségbeesés és a szaporodó öngyilkosságok oka is.” FÖLDÉNYI F. László, *A melankólia dicsérete*, Jelenkor, Budapest, 2017, 23.

⁴²⁶ WACK, Mary Frances, *Lovesickness in the Middle Ages. The Viaticum and Its Commentaries*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1990.

⁴²⁷ BOCCACCIO, I. m., 1:7.

Giuseppe Mazzotta megjegyzi, hogy a *Dekameron* előszavában leírt szerelemi kín metonimikus kapcsolatban áll az első nap bevezetőjében megfogalmazott pestissel, mivel mindkettőre ugyanazon gyógymódot alkalmazták.⁴²⁸ Az orvosok azt tanácsolták, hogy ne csak a testi tüneteket, de az általa okozott lelki, melankólikus gondolatokat is kezeljék. Giovanni di Dondoli da Oriolo azt ajánlotta, hogy kerüljék azt, ami elszomorítja az elmét, és keressék azt, ami felvidítja a lelket, mint például az éneklés, hangszerjátékok, tréfák és a történetek meghallgatása, társasjátékok és mindaz, ami nevetéshez és jó hangulathoz vezet.⁴²⁹ Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor jól látható, hogy a kerettörténet mesélőinek helyzetére maguk a novellák nyújtanak megoldást, vagyis ami Gualteriusnak a *De amore*, az a tíz ifjúnak a *Dekameron*.⁴³⁰

4.1.3.1 A harmadik nap bevezetője

A fentebb felvázolt összehasonlításból úgy gondolom, jól látszik, hogy Boccaccio párbeszédet folytat Andreas Capellanus művével. A dialógusformát nem veszi át, de a bennük tárgyalt témákat mintaként használja fel a novellák történeteiben olykor naturalista részletekkel és erős társadalomkritikával tarkítva. Míg a káplán didaktikusan, elvi szinten beszél a szerelemről, addig a *Dekameron* történetei konkrét példákkal illusztrálják a szerelem összetett, bonyolult, olykor ellentmondásos és – Boccaccionál leginkább – társadalmi határokat átlépő természetét.

Ahogy disszertációm korábbi fejezeteiben már bemutattam, a káplán különböző szerelmi kapcsolatokat ismertet az első két könyvében: kik között, hogyan és hányféleképpen jöhet létre a szerelem. Kézikönyv az ifjú Gualterius számára, aki ebből megtudja azt is, hogy mitől kell óvakodnia, és a végén az erkölcsi tanulság is napvilágot lát, miszerint szerelemet csak Isten iránt érezhet az ember, minden más hamis és csak a csábításra, bűnre sarkallja a gyarló halandót.⁴³¹

⁴²⁸ MAZZOTTA, Giuseppe, *The World at Play in Boccaccio's Decameron*, Princeton University Press, Princeton, 1986, 30–33.

⁴²⁹ CARABELLESE, Francesco, *La peste del 1348 e le condizioni della sanità pubblica in Toscana*, L. Cappelli, Rocca San Casciano, 1897, 74.

⁴³⁰ „És némelyek akképpen vélekedtek, hogy a mértékletes élet, a mindennemű kicsapongásoktól való óvakodás igen megnöveli az ellentálló erőt eme bajjal szemben; és társaságokba verődtek és mindenki mástól visszavonultan éltek napjaikat, s élveztek a legfinomabb ételeket és a legpompásabb borokat, de igen mértékletesen és mindennemű kicsapongás nélkül [...]” BOCCACCIO, *I. m.*, 1:16.

⁴³¹ DA 3.2. *Taliter igitur praesentem lege libellum, non quasi per ipsum quaerens amantium tibi assumere vitam, sed ut eius doctrina reffectus et mulierum edoctus ad amandum animos provocare a tali provocatione abstinendo praemio consequaris aeternum et maiori ex hoc apud Deum merearis munere gloriari.* – „Tehát ne úgy olvasd ezt a kis könyvecskét, mint ha a szerelmesek életének követését tűzted volna ki célul a magad számára, hanem úgy, hogy felvértvezve ezzel a tanítással és kiokosítva afelől, miként kell a nők lelkét szerelemre csábítani, meg tudd tartóztatni magadat az efféle csábításoktól, és ezáltal kiérdemeld, hogy örökkévaló jutalomban és Isten előtt kedvesebb szolgálat dicsőségében legyen részed.”

Boccaccio a *Dekameron* harmadik napjának témáját az alábbiakban határozza meg: „oly emberekről folyik a / szó, kik valamely fölöttébb kívánatos dolgot / ügyességökkel megnyertek, avagy / visszaszereztek, mit elvesztettek.”⁴³² Ezzel tulajdonképpen előrevetíti a tíz novella pozitív kimenetelét. Mielőtt azonban Filostrato elkezdene mesélni Massetto történetét, egy érdekes bevezetőt olvashatunk, amelyben a narrátor leírja, milyen körülmények között mesélik el a harmadik nap novelláit, hogy Neifile királynő miképpen készül neki az első novellának. Az adott napok első novelláit megelőző bevezetésből sok mindent megtud az olvasó. A harmadik nap kiemelkedően fontos ahhoz, hogy megértsük milyen elemeket vett át, használt fel Boccaccio a káplán szerelmi traktátusából.

Ezen a napon a választott királynő Neifile, aki elsőként Filostratónak adja a mesélés jogát. Már a történet helyszínének bemutatása egy érdekes párhuzamot mutat a *De Amore*-val, ugyanis egy gyönyörű kertleírást olvashatunk. Ez a kert nemcsak hasonlatos a fentebb már taglalt capellanus első könyv hatodik fejezetében – *Egy nemesember beszél egy nemes hölgyhöz* – részletesen leírt ligethez, hanem szinte meg is egyezik vele. Andreas ebben a fejezetben arról szól, hogy miképpen lehet eljutni Erós, vagyis a szerelem királyának palotájához. A nemesember, aki főszereplője ennek a fejezetnek mindaddig nem távozhathat erről a helyről, ameddig nem ismeri meg, hogy milyen büntetéseket kapnak azok a nők, akik teljesen megtagadják maguktól a szerelmet, vagy épp ellenkezőleg, akik mindenkinek megadják azt.⁴³³ Főszereplőnk elé egy csodálatos, szinte festményi kert tárul – *in locum delectabilem valde pervenimus, ubi erant prata pulcherrima meliusque disposita quam unquam mortalium viderit ullus* –, amit halandó ember még nem látott. Ahogy fentebb már említettem, ez a kert három részre volt osztva: *Amoenitas* (Gyönyörűség), *Siccitas* (Szárazság), *Humiditas* (Nedvesség). A kertet minden oldalról különféle gyümölcs- és egyéb édes illatot árasztó fák vették körül. A *Siccitas* és *Humiditas* – ahogy már nevükből is látszik – az a hely, ahol a büntetéseket elszenvedik a hölgyek, az *Amoenitas* ezzel szemben a központi helyet foglalja el a Szerelem királyának kertjében. Andreasnál azt olvashatjuk, hogy erre a helyre érkezik be seregével maga Erós, akit a Szerelem királynéja fogad, majd mindketten elfoglalják helyüket a kert közepén álló trónon. Ennek a belső körnek a közepén egy forrás fakad, amelyben gazdag állatvilág található. Ez a forrás körülölelte az *Amoenitas* minden részét. Ez a hely volt minden „kellemetesség és gyönyör helye”, itt minden a királyi

⁴³² BOCCACCIO, *I. m.*, 1:195.

⁴³³ DA 1.6.249. *Recedendi licentiam habere non potes, nisi de nobis maiores et duriores poenas cognoveris, et maius aliarum gaudium atque beatitudinem aspexeris.* – „Addig nem kaphatsz engedélyt a távozásra, míg nem ismered a minket sújtó igen szigorú és igen kemény büntetéseket, és meg nem látod a többiek igen nagy örömet.”

pár kénye-kedve szerint történt: *Ex praedicto autem fonte undique quam plurimi derivabantur rivuli atque ramusculi, qui ex omni parte rigabant amoenitatem, et singuli tori singulis decorabantur rivulis.*⁴³⁴ Nem véletlenül használja fel Boccaccio is ezt a harmonikus tájat, amelybe belehelyezi szereplőit, akik szerelmes történeteket mesélnek egymásnak. Boccaccio a bevezetésben a Királynőt emeli középpontba, és ő az, aki az egész társaságot felébreszti. A Királynő, a három férfi és a hölgyek körében együtt indul útnak nyugat felé, „valamely járatlan ösvényen, melyet zöldellő fű és virágok borítottak.”⁴³⁵ Már az ösvény is erős áthallást mutat a traktátussal, hiszen az *Amoenitashoz* vezető út is egy hosszú ösvényen keresztül haladt végig. A *Dekameron* szereplői ezután egy palotához érnek. A palotában találkoznak a ház urával, akiről csak annyit jegyeznek meg, hogy „fölöttébb nagyszerű embernek ítélték” – akárcsak a traktátusban szereplő Szerelem királyát.⁴³⁶ Neifile és kísérete bejárja a palotát, majd egy erkélyen megpihennek, ahonnét az egész udvart belátják. Később megnyílik az a kapu, amely eddig eltakarta a palota belső kertjét.⁴³⁷ Ez a kertleírás sokban megegyezik a káplán első könyvében találhatóval.⁴³⁸ Ám, ami még inkább szembeötlő Boccaccio és a káplán leírásában, az a kerteket körülölelő csobogó patak. A traktátusban ezt a belső részt Gyönyörűségnek nevezi a szerző – ahogy ezt fentebb részletesen kifejtettem – a *Dekameron*ban pedig egy olyan résznek, amely gyönyörűséget okoz mindkét nem számára.⁴³⁹ A két részlet összehasonlítása során jól látható, hogy Boccaccio-kertje ugyanazt

⁴³⁴ DA 1.6.254. „mindenféle komédiások játszottak és énekeltek nekik, és mindenféle zeneszerszámok zengedeztek ott.”

⁴³⁵ BOCCACCIO, *I. m.*, 1:197.

⁴³⁶ *Uo.*

⁴³⁷ „és alighogy beléptek, feltáruult előttük az egésznek csodálatos szépsége, s kezdték azt apróra szemügyre venni. Körös-körül és benne is minden irányban széles utak húzódtak, mind nyílegyenesen, s valamennyi fölé szőlőlugas borult, melyek ez esztendőre szemlátomást bő termést ígértek; akkor éppen mind virágzottak, s oly erős illatot árasztottak az egész kertben, hogy a kertben nyíló egyéb virágok illatával egybekeveredvén, úgy érezték, mintha Kelet minden illatos fűszerét szagolnák; az utakat pedig oldalt véges-végig fehér és piros rózsák és jázminok lugasa szegte; miért is nem csupán reggel, hanem akkor is, midőn a nap már magasabban járt, mindenütt illatos és üdítő árnyékban sétálhattak, hogy a napsugár nem is érte őket. Hosszadalmas volna elmesélni, mennyi és milyen virág volt ama helyen, és hogyan voltak elrendezve: de nincs egyetlen nemesebb fajta sem, mely a mi égövünk alatt tenyészik, hogy ne lett volna ott nagy bőségben. A kertnek közepében pedig zsenge fűvű rét terült (s ez még sokkalta gyönyörűbb volt, mint benne akármi más), melynek zöldje szinte feketének látszott, s melyet ezernyi-ezerfajta virág tarkított, körös-körül pedig zöldellő és dús narancs- és citromfák szegték, rajtuk még az érett gyümölcs és az éretlen, sőt a virágok is; s ezek nem csupán kellemes árnyékot nyújtottak a szemnek, hanem a szaglásnak is gyönyörűséget szerettek.” *Uo.*, 1:108.

⁴³⁸ DA 1.6.250. *in locum delectabilem valde pervenimus, ubi erant prata pulcherrima meliusque disposita quam unquam mortalium viderit ullus. Erat enim undique locus omnium generum pomiferis et odoriferis circumclusus arboribus, quarum quaelibet iuxta sui generis qualitatem fructibus decorabatur egregiis.* – „egy olyan elbűvölő helyre érkeztünk, olyan csodálatosan szép fekvésű, gyönyörűséges rétekhez, amilyeneket halandó ember még sohasem látott. Ezt a helyet ugyanis minden oldalról különféle gyümölcstermő és illatot árasztó fák vették körül, s e fák mindegyikét a maga fajtájának megfelelő kiváló gyümölcsök díszítették”

⁴³⁹ „Az a víz pedig (mely kicsordult a medencéből) rejtékúton, mesteri módon vágott szép kis csatornákon kifolyt a rét végébe, hol felbukkant és körülövezte azt; onnan hasonlatos csatornákon szétágazott szinte a kertnek minden részébe, végezetül pedig meggyülemlett valamely helyen, és kifolyt a szépséges kertből, s kristályosan leereszkedett a síkságra, de minekelőtte még patakká vált volna, roppant erővel és a tulajdonos

a földi Paradicsomot mutatja be, mint amit a kápláné is. A biztonságot nyújtó, idilli, fenséges táj lehetőséget ad arra, hogy az ide érkezők megtapasztalják azt a gyönyört, amely a szerelemben is várhat rájuk. Éppen ezért választja Boccaccio ezt a helyszínt a harmadik nap novelláinak elmesélésére. Ugyanakkor az is jól látszik, hogy Boccaccio lefokozza a capellanus misztikumot: a Szerelm királyának a helyét egy polgár veszi át (a ház ura), a ligetet egy udvar, amelyben gyümölcsök mellett borospincék találhatóak. Az *Amoenitast* körülölelő patakok helyett egy fal szolgál kerítésként, a kert közepén pedig trónus helyett egy fehér márványból készült szökőkút emelkedik.⁴⁴⁰ Boccaccio – noha első pillanatra a traktátusi kertet festi le – voltaképpen egy polgári világot teremt, amelyben az udvari erkölcs normatív keretei, értékei már nem mérvadóak, elvesztik a kötelező jellegüket, s így az Andreas által felvázolt közös szerelmi szabályok helyett az egyéni szenvedélyek, érzések, és vágyak szolgálnak kiindulópontként. Ebben a kertben a capellanus Szerelm királya helyett csupán Neifile királynő van jelen, aki felügyeli és moderálja ezeket a történeteket, vagy, miként a traktátusban Marie de Champagne, az elhangzott szerelmi eseteket. A helyszínek további érdekessége, hogy a középkori szerelmi traktátusban a nemesember megtudja, hogy milyen büntetésben részesülnek az ide kerülő hölgyek attól függően, hogy miként viszonyultak a szerelemhez: mindenkit beengedtek az ágyukba, vagy épp ellenkezőleg senkit sem stb. A nemesember megtudja, hogy ezért a pompás négyhomlokzatú palotának kapuit más-más hölgytársaság védi. A keleti kapu őrizetlen, csak maga a Szerelm királya térhet be, a többi hármat azonban különféle nők rendjei őrzik. A déli kaput a hölgyek mindig nyitva tartják, és ők maguk is mindig a bejáratnál állnak. A nyugati kaput szintén nyitva tartják, de az itt őrködő hölgyek nem a kapun belül, hanem az előtt sétálgatnak, vagyis közvetlen bebocsátást nem nyernek. Az északi kapu mindig csukva van, az azt védő hölgyek pedig semmit nem láthatnak a palota falain kívül.⁴⁴¹ Nemsokkal később olvashatunk egy

nem csekély hasznára, két malmot hajtott. Ez a remekül berendezett kert, a virágok és a szökőkút, a belőle kibuggyanó kis erecskéekkel, oly gyönyörűséget szerzett mind a hölgyek s a három ifjú szemének, hogy valamennyien egy értelemmel hangoztatták: ha lehetne a földön Paradicsom, azt el sem tudják képzelni másképpen, mint amilyen ez a kert, s el sem tudják gondolni ezen felül, mi egyéb szépséggel lehetne még megtétni. Miközben tehát nagy gyönyörűséggel kószáltak a kertben, különb-különbféle gallyakból szép koszorúkat fontak, s hallgatták énekelni a madarakat, melyek talán százféle hangon daloltak, minthacsak versenyezni akartak volna egymással; és akkor észrevettek valamely andalító gyönyörűséget, melyet a többiek miatt érzett meglepetésükben mindeddig nem vettek észre; tudniillik láttak hemzsegni a kertben valami százfajta szép állatot, s mutogatták őket egymásnak: itten tengeri nyulak bukkannak fel, amott nyulak futnak, máshol őzek heverésznek, ismét más helyen fiatal szarvasok legelésznek, mindezen felül számos egyéb fajtája az ártalmatlan állatoknak, mindegyik maga kedve szerint járt-kelt ottan, és szelíd volt valamennyi; eme dolgok a többi gyönyörűségeken felül jócskán tetézték élvezeteiket.” BOCCACCIO, *I. m.*, 1:208–209.

⁴⁴⁰ *Uo.*, 1:107–108.

⁴⁴¹ *DA* 1.6.222. *Fertur enim et est verum, in medio mundi constructum esse palatium quattuor ornatissimas habens facies, et in facie qualibet est porta pulcherrima valde. In ipso autem palatio solus amor et dominarum meruerunt habitare collegia. Orientalem quidem portam solus sibi deus appropriavit amoris, aliae vero tres*

magyarázatról is, hogy kik is pontosan azok a nők, akik a nyugati kaput őrzik: *Occidentales vero sunt meretrices quae vix aliquem amant nec ab aliquo probo inveniuntur amari, et merito quia, quum in occidente ipsarum reperiatur habitatio sita, igneus amoris radius ab oriente ad illas usque pervenire non potest.*⁴⁴² A harmadik nap novellái szinte mindegyike olyan szerelmi történetet mesél el, ami egyrészt nem szűkölködik a pajzán jelenetekben, másfelől erkölcstelen, szemérmetlen főszereplői nem riadnak vissza a tiltott szerelemtől, legyen szó házasságtörésről vagy egyházi személyek promiszkuitásáról. Ezekről már a novellák pársoros bemutatásából is következtetni lehet, például a harmadik nap negyedik novellája kapcsán ezt olvashatjuk: „Don Felice oktatja Puccio testvért, hogyan nyerhetné el az örök boldogságot, s annak okáért penitenciát ró reá, melyet is Puccio testvér elvégez, azonközben pedig Don Felice a jámbor férfiúnak feleségével enyeleg.”⁴⁴³

Mielőtt rátérnék a harmadik nap első novellájának elemzésére, szeretnék visszakapcsolni a fentebb felvázolt idilli kertleírásra. Figyelemreméltó, hogy a kertben található palota bejáratait őrző hölgyek voltaképpen olyan büntetést szenvednek el, amelyet Erós ellen elkövetett vétkeik vontak maguk után. Ennek megnyilvánulásával találkozhatunk a *Dekameron* nyolcadik napjának hetedik novellájában. A történet mesélője Pampinea, aki egy felettébb naturalisztikus elbeszélésbe kezd bele, amelyben egy fiatal diák, Rinieri beleszeret egy özvegyasszonyba, Elenába, aki – az ifjú sajnálatára – nem szereti őt viszont. Heves udvarlásáért cserébe büntetésként Elena nem engedi be a házába, hanem kizárja őt a hideg udvarra, hogy egész éjjel ott fagyoskodjon. A fiú égtelen haragra gerjed és bosszút forral az özvegyasszony ellen: segít visszaszerezni Elena fiatal szerelmét varázslattal, de ahhoz teljesítenie kell bizonyos dolgokat. Elena habozás nélkül neveltség tárgyává válik: meztelenül a szeretett fiú képével a folyóba merül hétszer, majd a hideg éjszakában meztelenül áll egy torony tetején, ahonnan nem tud lejönni, mivel Rinieri elvitte a létrát, így a torony tetején kell maradnia a forró júliusi napon. A bőre megperzselődik, sebek keletkeznek rajta, és legyek, valamint böglyök csipkedik. A novella tanulsága, hogy a hölgyeknek egy férfit sem szabad felültetni, különösen nem egy diákot.⁴⁴⁴

certis dominarum sunt ordinibus destinatae. Et dominae portae meridiana ianuis semper morantur apertis et ostii semper reperiuntur in limine, sicut et dominae occidentalis portae, sed ipsae extra ipsius limina portae semper reperiuntur vagantes. Quae vero septentrionalis meruerunt portae custodiam, semper clausis morantur ianuis et extra palatii terminos nihil aspiciunt.

⁴⁴² DA 1.6.227. „közönséges nőszemélyek – fordítja Rajnavölgyi – akik senkit nem utasítanak el, hanem válogatás nélkül minden férfit befogadnak, és minden élvhajhászatban benne vannak.”

⁴⁴³ BOCCACCIO, *I. m.*, 1:221.

⁴⁴⁴ BOCCACCIO *I. m.*, 2:149–172.

A novella és a traktátus között szövegszerű átvételeket nem találunk, talán elvétele akadna egy-kettő. Ugyanakkor amiért érdemes őket összehasonlítani, és Andreas szövegét a novella értelmezésének kiindulópontjaként tekinteni, az a benne szereplő helyszínek, valamint büntetések leírása. A három helyszín, az ünnep, a jeges udvar és a napégette torony az *Amoenitas*, a *Humiditas* és a *Siccitas* helyszínével alludál.⁴⁴⁵ A novella első helyszíne egy ünnep Firenze városában, ahol Rinieri megpillantja a fekete ruhába öltözött Elenát. A szerelmi traktátusban az *Amoenitas* az az idilli kert, amelyet rétek, patakok és gyümölcsfák ölelnek körbe, ahol mindig zenés-táncos mulatság van. Boccaccio metaforikusan egy polgári környezetbe helyezte, sőt – miként azt Luca Marcozzi is írja – az eredeti szövegben az ünnep a „corte” udvarában zajlik, amely szó kettős jelentéssel bír.⁴⁴⁶ Egyrészt az udvar maga, mint az ünnepi helyszín, ahol találkoznak, másrészt evokálja a *De amore* udvari kultúráját, a szerelem szabályait. Úgy tűnik, hogy Boccaccio szándékosan játszik ezzel a kettőséggel, de nála a „corte” rövidesen egy baromfiudvarrá válik, amelyben Rinieri kétségbeesetten vacog, és fel-alá járkál, míg Elena a zárt ajtók mögül figyeli őt. Jól látható, hogy az *Amoenitas* különbözőképpen jelenik meg a két műben. Míg Andreas művében egyfajta transzcendens, szimbolikus tér, amely a szerelmesek örök jutalmazásának helyszíne, addig a novellában csupán egy szórakozásra alkalmas, polgári, realista háttér. Ez utóbbiban nem fedezhető fel szimbolikus funkció, az ünnep pusztán a cselekmény expozícióját szolgálja.⁴⁴⁷

A *Humiditas* a szerelmi traktátusban egy olyan tér, ahol a víz mindent elborít, és hiába süti a nap olyan hideg van, hogy „élő ember el nem viselhette érintését.”⁴⁴⁸ Boccaccio novellájában Elena pontosan egy ilyen térbe taszítja a szerelmes Rinierit azzal, hogy nem engedi őt be a házba: „s mindent hó borított, [...] kegyetlenül fázni kezdett. [...] A deák fel s alá járkált az udvarban, s kezét-lábát mozgatta, hogy felmelegedjék, de sehol nem tudott leülni vagy feldél alá menekülni.”⁴⁴⁹ Ez lesz a capellanus *Humiditas* metaforikus, realisztikus megfelelője, sőt az ifjú kényszerű járkálása mintegy táncként, az *Amoenitas* ironikus ellenpárjaként értelmezhető. Ami Andreasnál a szerelmesek örömteli körtáncát jeleníti meg a Szerelem királyának kertjében, az Boccaccionál a szerelmes Rinieri reszkető,

⁴⁴⁵ MARCOZZI, I. m., 15.

⁴⁴⁶ *Uo.*, 16–18.

⁴⁴⁷ *Uo.*, 25.

⁴⁴⁸ DA I.6.255. *Pars vero secunda vocabatur humiditas, cuius erat dispositio talis. Rivuli quidem, qui propriis contenti alveis irrigabant amoenitatem, in hac parte secunda suas nimio vires ostendebant et totam inundabant humiditatem, ita scilicet quod herba mixta simul apparebat cum aqua, sicut tempore veris solet in pratis pluvialibus apparere diebus. Aqua vero ista, postquam in hanc fluebat partem, adeo fiebat frigida quod nullus posset eam tactu tolerare vivens; desuper vero calor solis intolerabilis descendebat, nullis enim locus obumbrabatur arboribus. Haec quidem aqua ultra partis istius non extendebatur terminos.*

⁴⁴⁹ BOCCACCIO, I. m., 2:152–153.

groteszk tánca, amely a szenvedés és megaláztatás jelképévé válik.⁴⁵⁰ Rinieri túlságosan akarja Elenát, bármit képes érte megtenni, tehát a túlzott indulat bűnébe esik. A visszautasítás miatt azonban bosszút forral, elveszti a józan esztét, és minden határon túlmegy. A szerelmi traktátusban a nemes a palotából elhozza a szerelem tizenkét fő szabályát, amelyben világosan le van írva, hogy mértékletességgel, szeretettel és odafigyeléssel kell fordulni a másik felé. Rinieri ugyanakkor ezeket a szabályokat semmibe véve önző és bosszúálló. Ennek értelmében – capellanus-i értelmezésben – jogos az őt ért büntetés, noha a káplán minden esetben csak a nőket bünteti, a férfiakat pedig nem.

A *De amore* törvényei szerint Elena sem ártatlan, hiszen elhiti Rinierivel, hogy megkaphatja őt, csúfot űz belőle és ridegséget mutatva kizárja őt az otthonából. A traktátus értelmében azok a nők, akik visszautasítják a szerelmet, a Szárazság vidékére száműzetnek, ahol tövises csipkebokrokra kell ülniük, miközben a forró talaj égeti a lábukat. Mivel Elena pontosan ebbe a bűnbe esik, így az, hogy a toronyban ragad, a nap égeti a bőrét, amelynek felhólyagosodott sebeit legyek és böglyök csipkedik, szintén indokolt retorzióként értelmezhető. Hovatovább a fiú társadalmi helyzetét tekintve – a traktátus szemszögéből nézve – nemes származású, vagyis Elenának el kellett volna fogadnia Rinieri közeledését. Ebből a szempontból a visszautasítása deklarálja büntetésének súlyosságát.

Boccaccio nemcsak felhasználja Andreas művét, hanem kifordítja, újraértelmezi, és át is alakítja egy groteszk történetté. Nem akar didaktikus lenni, nincs pedagógiai célzat az olvasó számára. Az udvari szerelmet polgári környezetbe fokozza le, amelyet már nem az értelem és a mértékletesség szabályoz, hanem a vágy és a bosszú játéka. Pampinea maga jelzi a történet bevezetőjében, hogy Elenán jogos bosszú esett, és ez tanulság lesz minden jelenlévő számára, de az elsődleges cél mégiscsak a szórakoztatás.⁴⁵¹

4.1.3.2 Az „átmeneti szerző”

A *Dekameron* bővelkedik olyan novellákban, amelyben egyházi személyek jelennek meg. A capellanus-i értelmezésben az egyházi férfiak vétkezhetnek, csalatkozhatnak, de ez mind megbocsájtható számukra, szemben az apácákkal, akik – a káplán szerint – eleve bűnösök. Ennek egyik újraértelmezését olvashatjuk a *Dekameron* harmadik napjának első novellájában, amelyben egy magát némának tettető fiatal férfi az apácák erotikus vágyainak „áldozata” lesz.

⁴⁵⁰ MARCOZZI, I. m., 26.

⁴⁵¹ Uo., 31.

V. Branca a *Dekameron* általa szerkesztett kritikai kiadásában Massetto da Lamporecchio történetének forrásait veszi számba.⁴⁵² E művek tárgyalják a promiszkuitást, az apácákhoz köthető szexualitást, a férfiak némának tettetését a nők kegyeinek megszerzése érdekében. Branca úgy véli, hogy e téma elterjedése, népszerűsége Boccaccio nevéhez köthető, de ez nem jelenti azt, hogy a költő saját maga találta volna ki. A. C. Lee egy 1966-os tanulmányában vitatja Branca állítását, és véleménye szerint csak részben elfogadható ez az állítás, mivel nem veszi figyelembe azokat a jelentős eltéréseket, amelyek a *Dekameron* és az előzményként szolgáló irodalom között tetten érhető.⁴⁵³ Branca legfőbb érvelése, hogy Boccaccio egy középkori szerző, hiszen középkori forrásokat használ. Az az arisztokratikus kör, amelyet a humanista szerző keretként használ tipikus középkori felfogás, hiszen jól ismeri Ovidius, Andreas Capellanus, Boncompagno da Signa, az itáliai, francia és provanszál költők műveit, és jártas az ókori és középkori szövegekben, éppen ezért a *Dekameron* egy középkori mű marad, amely a fentebb taglalt szerzők mintáját követi csupán. Erich Auerbach Lee-hez hasonlóan cáfolja Branca értelmezését. Elemzésében kimondja, hogy Boccaccio tudatosan újraértelmezi ezeket a népszerű történeteket. A. Scaglione Boccaccio művét egy pillanatnyi egyensúlynak nevezi, ami a korábbi ingadozó, ambivalens (középkori) attitűdök szintézisét mutatja, így éppen emiatt mutat eltérést a középkori forrásoktól. Branca a populáris irodalomhoz sorolja ezt a művet a populáris források miatt. Indoklásában két aspektusra hívja fel a figyelmet: az első esetében elveti azt az elképzelést, hogy az apácák nincsenek kitéve a testi szenvedélyeknek, míg a másodikban elfogadja, hogy az alacsonyabb rangú emberek képesek a személyes érdemekre. Az érdekesség az, hogy ezek a témák nem szerepelnek a Branca által tematizált forrásokban, kivéve Andreasnál, aki dialógusformát alkalmaz a probléma felvetéséhez, akárcsak a francia elődök (Chrétien de Troyes), Boccaccio azonban sokkal direkter formulát alkalmaz, mintha a közvetíteni kívánt üzenet valóságtartalmát akarná artikulálni. A befogadónak nem hagy sok teret az értelmezési lehetőségek számbavételekor, hiszen pontos értelmezést ad, szinte kijelent, ezzel pedig eltekint a titokzatosságtól, képzelettől. Az egyes novellák végén a mese hagyományát alkalmazva egyfajta erkölcsi tanítást ad, csak hogy Boccaccio meséinek tanulsága egyáltalán nem mutat hasonlóságot a középkori forrásokkal. Andreas Capellanus műve nem Boccaccio egyedüli forrása volt, az itáliai humanista által taglalt témák már korábban léteztek, csupán más nézőpontból kerültek megvilágításba. Miként a populáris

⁴⁵² BRANCA Vittore, *I. m.*, 318.

⁴⁵³ LEE, A. Collingwood, *The Decameron. Its Sources and Analogues*, Haskell House, New York, 1966, 59–62.

irodalomtól, és a *De Amore*től való távolodása is mutatja, hogy ez a mű magát a szerzőt is a középkor és a reneszánsz közé helyezi, mintegy „átmeneti szerzőnek.”

4.1.3.3 Az apácák és az egyházi férfiak szerelméről

A káplán két külön fejezetben tárgyalja az apácák és a klerikusok szerelmét. A két fejezetben más-más szerelemfelfogással találkozhatunk, ami jól mutatja azt a középkori felfogást, amely a férfi és női egyházi személyek szerelmét illeti. Az egyházi férfiak esetében a káplán határozottan elveti azt, hogy a klerikus földi szerelemben részesüljön, tekintve, hogy Isten kegyelméből vált nemes lélekké, és csak Isten foszthatja meg őt ettől a kiváltságtól.⁴⁵⁴ Ugyanakkor a fejezet végén mintegy feloldásként a következőt olvashatjuk: *si aliquis clericus amoris voluerit subire certamina, iuxta sui sanguinis ordinem sive gradum, sicut superius edocet plenarie de gradibus hominum insinuata doctrina, suo sermone utatur et amoris studeat applicari militiae.*⁴⁵⁵ Jól láthatjuk, hogy a káplán úgy gondolja, teljesen természetes dolog, ha egy egyházi személy a szerelem útjára téved, hiszen ők ki vannak téve a test megkísértésének, szemben az apácákkal, akik soha nem válnak a megkísértés tárgyává, sokkal inkább eszközévé. Andreas ráadásul külön megszólítja Gualteriust ebben a fejezetben, és figyelmezteti őt, hogy óvakodjon az apácáktól, ugyanis *cum monialibus solitaria quaerere loca vel opportunitatem desiderare loquendi quia, si lascivis ludis locum ipsa persenserit aptum, tibi non crastinabit concedere quod optabis et ignita solatia praeparare.*⁴⁵⁶ A káplán kimondja, hogy ha valaki mégis apácát szeretne, azzal önmagát lealacsonyítaná és vétkezne mind a világi, mind az egyházi törvények ellen. Jól látható tehát, hogy amíg a férfiakra, mint kiszemelt áldozatokra hivatkozik, akik könnyen elcsábulhatnak *prae aliis hominibus universis naturaliter corporis tentationi supposita.*⁴⁵⁷ Filostrato ezzel szemben már bevezetőjében is merőben ellentétes álláspontot képvisel az apácák szerelmének kapcsán:⁴⁵⁸ ellenzi azt a gondolatmenetet, miszerint ha valaki apáca lesz,

⁴⁵⁴ DA 1.7.2. *Clerico igitur nobilitatem non sanguinis propinat origo, nec saecularis valet remove potestas, sed ex Dei gratia tantum concessa probatur et eo ministrante largita, et a Deo solo huiusmodi possunt nobilitatis pro sui tantum excessibus privilegia denegari.*

⁴⁵⁵ DA 1.7.4. „Ha tehát valamely klerikus bele akarná vetni magát a szerelmi csatározásokba, ne kímélje pergő nyelvét és buzgolkodjék Szerelem táborában származásához és rangjához illő módon, ahogyan itt megtanít arra a különböző rangúakra szabott doktrína.”

⁴⁵⁶ DA 1.8.6. „ha valamelyikük alkalmat talál ledér játszadozásaira, nem halogatja majd, hogy eleget tegyen vágyaidnak, és lángoló ölelésre készüljön elő.”

⁴⁵⁷ DA 1.7.2. „sok szabadidejük folytan és bőséges táplálékkal ellátva másoknál inkább ki vannak téve a hús kísértésének.”

⁴⁵⁸ „sok olyan ostoba férfi és nő van, kik vakon bíznak abban, hogy ha valamely fiatal leánynak fejére teszik a fehér fátyolt, és ruházzák a csuhát, az többé már nem is nő, nem is éret többé semminémű nőhöz illendő vágyakozást, mintha csak kővé változott volna azzal, hogy apácának állott: ha pedig hallanak valamit, mi ellenkezik eme hiedelmökkel, oly igen megháborodnak, mintha csak valami szörnyű és gyalázatos bűn követtetett volna el, és nem gondolnak és nem akarnak számot vetni magokkal, holott őket még ama tökéletes

onnantól kezdve megszűnik nőnek lenni. Sőt továbbmegy és hozzáteszi, hogy azokat, akiknek életét ekkora szabadság és semmittevés teszi ki, azok jobban ki vannak téve eme kísértésnek. Andreas ugyanezzel érvel csupán a klerikusokra szűkítve, míg Boccaccio kiterjeszti a káplán érveit az apácákra is.

A bevezetésben még egy érdekes aspektusra hívja fel a figyelmünket Filostrato. A történet elbeszélése előtt közvetlenül a földművesekről ejt szót tekintve, hogy a novellában Massetto maga is földművesként dolgozik. Cáfolja, hogy azok a kétkezi munkát végző parasztemberek az egész napos munkától megfáradtan nem gondolnak a test vágyaira, „parázna kívánságokra.”⁴⁵⁹ Természetesen a *De amore* is foglalkozik ezzel a kérdéssel és „A parasztok szerelméről” című fejezetben érdekes intenciókat fogalmaz meg Gualterius számára. Először leszögezi azt, hogy a földművesek nem tartoznak a közrendű emberek közé, így rájuk – fejt ki a káplán – más szabályok érvényesek: a földművesek olyannyira elfáradnak az egésznapos robotolástól, hogy szerelmi gyönyörökbe már nincs erejük bocsátkozni. Természetesen *sicut equus et mulus ad Veneris opera promoventur, quemadmodum impetus eis naturae demonstrat.*⁴⁶⁰ Ugyanakkor felesleges őket „beavatni a szerelem tudományába”, hiszen az munkájuk rovására menne. Itt még egy érdekes dologra hívnám fel a figyelmet. A parasztok szerelméről szóló fejezetet Andreas ezzel az utolsó gondolattal le is zárhatta volna, mégis úgy döntött, hogy a parasztasszonyok szerelméről is külön szót kell ejteni. Nem hazudtolja meg magát, hiszen miként az apácák esetében, úgy a parasztnők szerelmének taglalása során is eszközként kezeli a nőket. Már egy nő apácává válása determinálja őt, hogy csábító, a szerelem eszköze, aki csak rosszat tehet és rosszat is válthat ki az esendő férfiemberből. Mindezek ellenére a parasztnők szerelmétől már nem kell távol maradni. Itt már fel sem merül a káplán szavaiban, hogy egy parasztnőnek milyen érzelmei lehetnek – egyáltalán lehetnek-e érzelmeik –, olyannyira nem tartozik egyik társadalmi rendbe sem, hogy az ő akaratát már nem is kell figyelembe venni. Abban az esetben – ahogy a jótanács is szól –, *si vero et illarum te feminarum amor forte attraxerit, eas pluribus laudibus efferre memento, et, si locum inveneris opportunum, non differas assumere quod petebas et violento potiri amplexu.*⁴⁶¹ A fejezet további részében pedig

szabadság sem elégíti ki, mellyel mindent megtehetnek, s nem gondolnak a semmittevés és a magányosság fölöttébb nagy erejével.” BOCCACCIO, *I. m.*, 1:200.

⁴⁵⁹ *Uo.*

⁴⁶⁰ *DA* 1.11.2. „miként a ló és az öszvér is Venus igájába hajtja a fejét, azonképpen a természet kényszere őket is ösztökéli.”

⁴⁶¹ *DA* 1.11.3. „ha „esetleg a parasztnők szerelme is csábítana tégedet (ti. Gualterius), ne feledd őket dicséretekkal elhalmozni, majd alkalmas helyre érkezvén, ne késlekedj végrehajtani, amit kívántál, és erővel magadévá tenni őket.”

megegyeztet, hogy e parasztnők olyannyira kemények, hogy nehezen lehet hozzájuk közel férködni, önként nem adják magukat, hiszen szemérmesek.⁴⁶² Andreas tehát teljesen kizárja a társadalom legalsó rétegeit a szerelem érzéséből, a vágyból és annak lelki gazdagságából. Jól látszik tehát, hogy Boccaccio felhasználja a káplán középkori felfogását a nők, különösen az apácák, valamint a parasztemberek szerelméről, ugyanakkor már egy újfajta megközelítési módot választ, mintegy reflektálva a káplán által írt gondolatokra. Kitűnő példa erre a *Dekameron* hetedik napjának kilencedik novellája: a szobalány Lusca közvetítőként működik a nemes Nicostrato felesége, Lidia és Pirro egyik szolgálója között. Lusca arra buzdítja Pirrót, hogy engedjen az úrnője közeledésének azon az alapon, hogy úgy kell bánnia ura feleségével, ahogyan ura bánná egy szolga feleségével vagy lányával, vagyis ellenkezés esetén erőszakkal.⁴⁶³ Érdekes, hogy Andreas a szerelmi párbeszédeit a társadalmi ranglétra alapján rendezi el, ugyanakkor ő maga hangsúlyozza, hogy nem a társadalmi pozíció tesz valakit nemes emberré, hanem az erkölcsi érték.⁴⁶⁴ Ehhez kapcsolódik a közember és a nemesasszony közötti dialógus, amelyben a közrendű férfi azzal érvel, hogy a nőnek nem kellene kérője társadalmi rangjával törődnie, mert a nemesség jellem, nem pedig születési rang kérdése.⁴⁶⁵ A nemes hölgy ugyanakkor cáfolja ezt az érvelést azzal, hogy valószínűleg nem véletlenül osztályozták az embereket különböző társadalmi rendekbe, így mindenki maradjon a maga rangján belül. Ehhez képest Boccaccio történetei hangsúlyozzák, hogy a szerelem minden társadalmi réteg számára elérhető, ezzel pedig lebontja az osztálykülönbségek misztikumát. Erre egy kitűnő példa a tizedik nap tizedik novellája, vagyis a *Dekameron* utolsó története. A főszereplő Gualtieri – ami már önmagában egy erős áthallást mutat a *De amoré*-val – a Saluzzo nemesi család feje. Alattvalói régóta szeretnék, ha Gualtieri megházasodna annak reményében, hogy nem hal ki a család vérvonala. Megesketi az embereit, hogy bárkit is hoz magával, azt szeretni, tisztelni fogják.

⁴⁶² nisi modicae saltem coactionis medela praecedat ipsarum opportuna pudoris.

⁴⁶³ HOLMES, Olivia, *Boccaccio and Exemplary Literature. Ethics and Mischief in the Decameron*, Cambridge University Press, Cambridge, 2023 (Cambridge Studies in Medieval Literature, 20), 186–187. „Ezenfelül pedig nem lehet szó urak és szolgák között oly hűségről, mint barátok és rokonok között; sőt inkább a szolgáknak, amennyire módjokban vagyon, úgy kell bánniuk gazdáikkal, miként azok bánnak velök. Hát azt hiszed, hogy ha szép feleséged vagy anyád, vagy leányod, vagy húgod volna, ki megtetszenék Nicostratonak, talán ő törődnék azzal a hűséggel, melyet te az ő kedvéért felesége irányában megőrizni kívánsz? Bolond vagy, ha azt hiszed; bizonyosra vedd, hogy ha hízeltetések és kérések nem lennének elegendők, erőszakot alkalmazna, ha a fejed tetejére állnál is.” BOCCACCIO, I. m., 2:97.

⁴⁶⁴ HOLMES, I. m., 187.

⁴⁶⁵ DA 1.6.112. *Quamvis nolim tuos sermones arguere, nulla tamen possum ratione videre, si plebeius nobilem in probitate transcendat, quare ipsum non debeat in suscipiendis superare muneribus, quum ab eodem Adam stipite derivemur.* – „Bár nem kívánok szavaiddal vitába szállni, azt azonban nem látom be, hogy a közrendű ember, akit érényei a nemes fölé emelnek, vajon mi okból nem nyerhet el kiválóbb jutalmat, holott mindnyájan Ádám törzsökéből származunk.”

Végül egy Griselda nevű parasztlányt vesz feleségül, aki teljes mértékben tisztában van azzal, hogy Gualtieri rangján alul házasodik. Éppen ezért Griselda mindent megtesz, amit férje kér, alázattal és szerelemmel szereti, de sosem felejt, hogy honnan jött. Gualtieri azonban próbára akarja tenni felesége hűségét és béketűrését, ezért azt hazudja neki, hogy gyermekeiknek meg kell halniuk, és neki rangjához méltón kell házasodnia, ezért egy hamis pápai levelet lobogtat a válás engedélyeztetéséről. Griselda elfogadja férje döntését, visszamegy az atyai házba, majd Gualtieri ismét magához hívja az új esküvőjének előkészületeihez. A novella végén Gualtieri feltárja az igazságot, a gyermekek hazatérnek, Griselda pedig így abszolválta ezeket a nehéz próbákat, és ismét az örgróf felesége lesz.

Boccaccio már a novella főszereplőjének nevével evokálja a szerelmi traktátust, sőt a bevezetőben azt olvashatjuk, hogy Gualtieri azért nem nősült meg eddig, mert félt attól, hogy nem talál megfelelő erkölcsű nőt.⁴⁶⁶ Félelme jogos lehet, hiszen Andreas óva inti minden földi szerelemtől az ifjút. Ennek folytatásaképpen azonban Boccaccio némi feloldozást ad Gualteriusnak, aki így egyszerre bontja le és erősíti meg az osztálykülönbségeket.⁴⁶⁷ Gualtieri felesketteti Griseldát az engedelmességre, majd kegyetlen próbáknak veti alá, amelyek végül igazolják a köztük lévő társadalmi hierarchiát, és közben bemutatják annak embertelenségét is. Gualtieri igazságtalan előnyökhöz jut csupán származása révén (kénye-kedve szerint dönt mások sorsáról és játszik azok érzelmeivel), gonosz dolgokat cselekszik a nála rangban aluli feleségével, míg Griselda engedelmissége együttérzést vált ki, szinte megdicsőül alávetettségében. Noha a novella adhatna némi feloldozást az osztálykülönbségek terén, miszerint egy nemes mégiscsak feleségül vehet egy parasztot, ugyanakkor a társadalmi hierarchiát csak tovább erősíti: Griselda örökké teljesíteni fogja férje kéréseit, hivatkozva arra, hogy: „csekélyebb vagyok nálatok, és nem vagyok méltó ama tisztességre, melyet kegyességben nékem juttattál.”⁴⁶⁸

Boccacciotól nem áll távol, hogy megkérdőjelezze az egyházi férfiak tisztaságát, és bűneiket sosem a tétlenség és az esendőség fogalmával illeti. Példaként említhetjük a negyedik nap második novelláját, amelyben Frate Alberto történetéről olvashatunk. A férfi szülővárosában ellehetetlenítette magát szélhámoskodásaival, ezért továbbállt. Rialtóban ferences szerzetesként élt, később pappá szentelték, így lett Frate Alberto. Mígnem egy nap az egyik kereskedő felesége gyónt nála, akinek azt mondta, hogy beleszeretett Gábiel

⁴⁶⁶ „mit erősen feltett szándékom volt soha meg nem cselekedni, meggondolván, mely nehéz dolog találni olyan leányt, kinek erkölcsi igazán kedvem szerint valók, s mely nagy bőségben vannak a másfajta, s mely kemény élete vagyon annak, ki hozzája nem illő asszonyba botlik.” BOCCACCIO, *I. m.*, 2:340.

⁴⁶⁷ HOLMES, *I. m.*, 194.

⁴⁶⁸ BOCCACCIO, *I. m.*, 2:344.

arkangyal a szépségébe, és majd ő maga felkeresi az asszonyt. Frate Alberto magát Gábiel arkangyalnak nevezve magáévá teszi a hölgyet, ugyanakkor ez nem marad titokban és a novella végén olyan csúfos megszégyenülésben lesz része Albertonak, hogy már az olvasó maga is részvétet érez iránta.

A harmadik nap negyedik novellájában Don Felice szerzetes történetét olvashatjuk, amelyben a szerzetes penitenciát ró az egyik igen szelíd, ám házasságban, akinek ezért éjszakánként távol kell lennie az otthonától, így a szerzetes az egész éjszakát a férfi feleségével tölthette. Szintén a harmadik napnak a nyolcadik novellájában olvashatunk egy másik apáról, aki kiás egy halottnak hitt férfit, börtönbe veti, vezeklésre fogja, miközben ő a férfi feleségével enyeleg. Filoména meséli a harmadik nap harmadik novelláját, amely(ben) egy barátot nevetség tárgyává teszi(k). Egy nemes asszony kiszemel magának egy fiatal férfit, de félve attól, hogy vágyait megtudná a férje, nem küld a férfinak szerelmes levelet, és még szolgáját sem avatja be tervébe, hanem elmegy a templomba és az ottani barátnak elpanaszolja, hogy ez a férfi meg akarja őt rontani. A barát leszidja a fiatalembert, aki olvas a sorok között. A nemesasszony még háromszor panaszkodik a barátnak, ezzel kódolt üzeneteket küld szíve választottjának: a férje elutazott, hajnalban felmászott a fára, a nyitott ablakon bemászott, ahol már tárt karokkal várta a hölgy. Szerelmük beteljesedéséhez tehát a barát együgyűsége kellett. Ebből a novellából is láthatjuk, hogy Boccaccio eltérően gondolkodik az egyházi emberekről, mint Andreas: nem feddhetetlenek, és nem menthetők fel tetteik következménye alól. Noha ez a novella nem a férfi egyházi személyek promiskuitását állította előtérbe, hanem sokkal inkább a világi emberek róluk alkotott megítélését, mégis egy erős társadalomkritikát olvashatunk bennük, amit maga Filoména jegyez meg a novella előszavában.⁴⁶⁹

4.1.3.4 Massetto da Lamporecchio története

Massetto da Lamporecchio történetének bevezetőjében már tetten érhetjük Boccaccio kritikáját a szerelmi traktátusra nézve. A novella főhősének sikere abban mutatkozik meg, hogy az apácák, az apátnő és az intéző egyaránt elég hiszékenynek, elesettnek tartják őt, mintsem feltételeznék róla ravaszságát. Érdekes megfigyelni, miképpen írja le Massetto első találkozását az apácákkal: „Massetto továbbra is bárgyúnak tettetvén magát, kedvüket

⁴⁶⁹ „Szándékomban vagyok elmesélni, miképpen csúfolt meg valamely szépasszony egy szigorú erkölcsű barátot: mely is annál jobban fog tetszeni minden világi embernek, mivel a barátok javarészt tökkelütött, fura és ügyefogyott emberek, és azt hiszik, hogy minden dologban többet érnek s többet tudnak más embereknél, holott sokkalta alább valók azoknál, mivel hogy lelki szegénységük miatt még mindennapi kenyerüket sem tudják megszerezni, hanem disznók módjára odacsődülnek, hol ennivaló akad számukra.” BOCCACCIO, *I. m.*, 1:212.

töltötte. Minek előtte pedig elmentek volna onnét, mindegyik újra meg újra próbát akart tenni, hogy hogyan tud lovagolni a néma.”⁴⁷⁰ Ahogy fentebb említettem a szerelmi traktátusban Andreas szintén lóhoz és öszvérhez hasonlítja a parasztokat, majd munkájukat a „szüntelen szántás és kapálás.”⁴⁷¹ képével mutatja be. Érdekesség, hogy Massetto tisztában van ennek a metaforának a kettős jelentésével. Hiszen amikor megérkezik a kolostorba és kihallgatja az intéző és az apátnő beszélgetését a következőt mondja magában: „Ha egyszer erre felfogadtok (ti. kertésznek), én úgy megdolgozom a kertecskéteket, ahogy még soha meg nem dolgozták.”⁴⁷² Massetto nem a capellanus értelemben vett földműves, hiszen ravaszsága bizonyítja, képes elérni, amit szeretne.

Amikor már nem tudja elvégezni a munkáját – mert az apácák kielégítése minden erejét felemésztí – az apátnő előlépteti intézővé, így már nem kétkezi munkával szolgálja a társadalmat. Így a saját gazdasági helyzete is feljebb kerül, ahogy azt Andreasnál is olvashatjuk: *illorum solita fructificare labore, cultoris defectu nobis facta infructifera sentiamus.*⁴⁷³ A főhős ravaszsága a tettett némaságában is megnyilvánul. Ahogy a *De Amore*-ban is olvashatjuk, a szerelmesek kapcsolata fenntartásának egyik legfontosabb feltétele az, hogy ne lepleződjének le. Tekintve, hogy Massetto néma, így az apácáknak nem kell attól tartaniuk, hogy a titkukra fény derül és a főhős netalán dicsekedne. Ám amikor a novella végén Massetto felkiállt, és így kitudódik a titka, az apátnő – hogy fenntartsák erkölcstelen életvitelüket – egy új megoldást eszel ki, ami által a kolostoron kívül lévők számára ezt a látszatot fent lehet tartani. Tehát lepleződésről ebben az esetben sem beszélhetünk. Ahogy a szerelmi traktátusban is olvashatjuk: *Divulgatus enim amor aestimationem non servat amantis, sed eius famam sinistris solet cauteriare rumoribus et poenitentem prorsus saepe reddit amantem.*⁴⁷⁴

Ebből is jól látszik, hogy Boccaccio nem követi szorosan az *udvari szerelem* diktátumát. Ebben a történetben nem szerelmesekről beszélünk, hanem olyan emberekről, akik pusztán erőteljes nemi vágyat éreznek a másik iránt. Noha a káplán a szerelem kodifikációját a látásból eredezteti, tehát ezt az érzést a másik emberre való pillantás váltja ki, ez ebben a történetben sincs másképp. Az apácák meglátva Massettót, és megtudva, hogy néma, vagyis erkölcstelen tettüket nem tudja másnak elmondani, vágyat éreznek iránta.

⁴⁷⁰ *Uo.*, 1:204.

⁴⁷¹ *DA* 1.11.2. *Sufficit ergo agricultori labor assiduus et vomeris ligonisque continua sine intermissione solatia.*

⁴⁷² *BOCCACCIO, I. m.*, 1:202.

⁴⁷³ *DA* 1.11.2. „a szép birtokok, [...] miután elfordítottuk művelőiket jól megszokott tevékenységüktől – azok hiányában terméketlenné válnak számunka.”

⁴⁷⁴ *DA* 1.6.5. „A szerelem szétkürtölése ugyanis nem szolgálja a szerelmes jóhírnevét. Ellenkezőleg, jó híre csak halványodik a rosszindulatú szóbeszédtől, és ez aztán gyakran bűnbánatra késztet.”

Csak hogy Boccaccio nem követi szorosan ezt az udvari hagyományt, sőt ez a történet inkább az *udvari irodalom* misztikájának deflációja.⁴⁷⁵ Eltér a népszerű forrástól, ezáltal a saját eredetiséget hangsúlyozza. Ha jól megfigyeljük Massettót, akkor elmondhatjuk, hogy túl agyafúrt és ügyes a saját társadalmi rendjétől elvárt szinthez képest, jóllehet ezt maga Andreas is elismeri, hogy előfordulhatnak ilyen esetek, ugyanakkor őt nem a vágyott szerelem hajtja a kolostorba, és nem egy vagy két hölgy rabolja el a szívét – miként ezt a szerelem szabályai megengedik. Őt pusztán az ösztönei hajtják, és ennek szolgálatába állítja leleményességét és kitartását. További különbséget is felfedezhetünk. Andreas óva inti Gualteriust attól, hogy szóba álljon egy apácával, sőt csak annyit mond, hogy *Nam tempore quodam quum quandam monacham nobis pervenerit opportunitas alloquendi, monacharum sollicitationis doctrinae non ignari facundo artis eam sermone coegimus nostrae acquiescere voluntati*.⁴⁷⁶ A káplán szándékosan le sem írja az ifjúnak, hogy miket mondtak, nehogy hasonlóképpen vétkezzen. A tanítás itt egyértelmű: kerülj a kísértést, mert az bűnhöz vezet. A *Dekameron* novellájában ugyanakkor ennek az ellenkezőjét tapasztaljuk. Massettonak nem kell beszélnie ahhoz, hogy akaratát véghez vigye, némasága éppen győzelmének kulcsa lesz. A kísértést Massetto nem próbálja meg elkerülni, éppen ellenkezőleg, vágyait igyekszik beteljesíteni. Míg Gualterius esetében bünt és büntetést vonna maga után egy hasonló cselekedet: *evitare nefanda scelera sinistra committens*,⁴⁷⁷ addig az élelmes kertész csak azután szólal meg, hogy a várakozásait felülmúlva sikerrel jár az apácák körében.

A bűn és a büntetés kapcsán ki kell emelnünk az ötödik nap nyolcadik novelláját. Ezt a történetet Filoména meséli el: Nastagio degli Onesti egy gazdag és nemesi származású fiatalember Ravenna városából. Halálosan szerelmes egy előkelő, ám kegyetlen és büszke hölgybe, aki nem viszonzza érzelmeit, sőt, nyíltan megveti őt. Hosszas próbálkozások után Nastagio elkeseredik, és úgy dönt, hogy elvonul a városból. Egy nap, amikor éppen egy erdei tisztáson sétál, szemtanúja lesz egy borzalmas jelenetnek: egy fiatal nő sírva menekül egy lovag elől, aki kardot rántva üldözi őt, miközben két vadászkutya marcangolja. Végül a lovag megöli a nőt, kitépi a szívét, és a kutyaainak veti. A jelenet azonban nem ér véget: a nő újra életre kel, és az üldözés előlről kezdődik. Nastagio döbbenten figyeli mi történik, míg

⁴⁷⁵ LIMOLI, Howard, *Boccaccio's Masetto* (*Dekameron III, 1*) and *Andreas Capellanus*, *Romanische Forschungen*, 77/3–4 (1965), 281–292, 287.

⁴⁷⁶ DA 1.8.4. „A múltkoriban ugyanis, amikor alkalmunk nyílt egy apácával szóba elegyedni, nem lévén járatanok a szerzetesnők elcsábításának tudományában, szavaink ügyes fordulataival elértük, hogy hajoljon szándékunkra.”

⁴⁷⁷ DA 1.8.6. „sötét bűnöket fogsz elkövetni.”

végül a lovag elmagyarázza neki, hogy ők mindketten halottak, ugyanakkor bűnhődniük kell. A lovag szerelmes volt a nőbe, aki elutasította őt, ezért öngyilkosságot követett el. A nő azonban a kegyetlensége miatt maga is bűnhődik, újra és újra meg kell halnia a lovag keze által, minden péntek este ugyanazon a helyen. Nastagio rájön, hogy ez a jelenet jó leckét adhat az ő szeretett hölgyének is, aki hasonlóképpen elutasította őt. Ezért meghívja az előkelő családokat egy ünnepségre, amit éppen azon a helyen tartanak, ahol a rémálomszerű jelenet lezajlik. A vendégek szeme láttára ismét megismétlődik az örökös büntetés, és a jelenlévők rémülten nézik. Nastagio szerelme, aki eddig elutasította őt, annyira megrémül, hogy attól tart, ő is hasonló sorsra jut, ha továbbra is kegyetlen lesz. Ennek hatására beleegyezik a házasságba, és végül Nastagio elnyeri a szerelmét. Boccaccio szintén a *De amore*-ban olvasható büntetéseket jeleníti meg a novellában, mint ahogyan azt tette Elena és Rinieri történetében is. A Nastagiót megvető lány azt a szenvedést szeretné elkerülni, amelyet a fiatal hölgy él át nap mint nap. A lovag karddal szurkálja – ami a szerelmi traktátusban az emberek által mozgatott tövises csipkebokrok –, és a kutyák marcangolják.

Noha Massetto egyáltalán nem szerelmes az apácákba, csupán a testi vágyait elégíti ki, ami később már kötelességgé válik, mintsem gyönyört okozna számára, őt Boccaccio mégsem bünteti meg. Ennek véleményem szerint két oka is lehet. Az egyik, hogy Andreas a traktátusában a szerelmesekről beszél, és a szerelem megélésétől inti óva Gualteriust. Az ösztönös, állatias vágyról nem szól, csupán megemlíti. A másik ok pedig, hogy Boccaccio a *Dekameron* harmadik napján olyan történeteket vonultat fel, amelyek boldog véget érnek.⁴⁷⁸ A leírás során egyértelművé válik az olvasó számára, hogy Massetto az előbbi csoportba tartozik, azok közé, „akik valamely fölöttébb kíváncsi dolgot ügyességükkel megnyertek”.⁴⁷⁹ Mindenesetre az elemzést követően világossá válik, hogy Massetto számára ez a fajta diadal terhessé válik, és vágyának kielégülése pillanatnyi örömet okoz neki. A *Dekameron*-ban egy időszerű egyensúly jelenik meg azáltal, hogy Boccaccio deklarálja a szenvedély ösztönösségét, így nemcsak Massetto jár sikerrel, de az apácák is boldogságot szereznek.

Ez alapján joggal mondhatjuk, hogy ez a novella boldog véget ér, hiszen főszereplőnk leleményességével többet is kapott, mint amire vágyott. Mégis, ha jobban megnézzük a novella zárlatát, akkor már nem egy örömittas, magára büszke Massettót

⁴⁷⁸ „kezdődik a harmadik nap, melyen Neifile uralkodása alatt oly emberekről folyik a szó, kik valamely fölöttébb kíváncsi dolgot ügyességükkel megnyerték, vagy visszaszerezték, amit elvesztettek.” BOCCACCIO, *I. m.*, 1:195.

⁴⁷⁹ *Uo.*

láthatunk, épp ellenkezőleg: egy munkából megpihenni vágyó öreg férfit. Massetto rengeteg „barátot” nemzett, akikre ugyan sem anyagilag, sem szülői mivoltában nem volt gondja, mégis csak a fejedelemszony halála után térhetett haza oda, ahonnan elindult.⁴⁸⁰ Ha Massetto olyan jól érezte volna magát, akkor maradt volna a többi apácával, de minthogy a rendfőnökszony meghalt, munkája letelt, így „amnesziát” kapva hazaindulhatott. A novella végének eme olvasata nem éppen a teljes boldogságot juttatja az olvasó eszébe, tekintve, hogy az utolsó mondat: – így bánt Krisztus azzal, ki őt felszarvazta.” – némi keserűséget sugall.

4.2 Részösszegzés

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy Boccaccio biztosan olvasta Andreas Capellanus *De amore* című szerelmi traktátusát. Számára a káplán munkája egy minta volt, amelyet átdolgozott, újraértelmezett. A dialógusokat a novellák történeteiben érhetjük tetten. Míg Andreas egyszerre tanít a szerelemre és buzdít annak elutasítására, addig Boccaccio ironikus válaszokat próbál meg adni erre. Hangsúlyozza, hogy a szerelem mindenki számára lehetséges rangtól függetlenül, és megpróbálja eloszlatni az osztályok közötti hierarchiát – néhol sikeresen. Mindezek ellenére Boccaccio új keretbe helyezi a történetek főhőseit, akik – bár gyakran erkölcsileg kifogásolhatók – rendszerint sikerrel járnak. Ez arra enged következtetni, hogy a szerző értelmezésében a szabályok áthágása bizonyos esetekben az emberi együttérzés magasabb rendű céljának megvalósulását szolgálhatja.⁴⁸¹ Míg Andreas didaktikusan és elvi szinten beszél a szerelemtől és annak hatásáról, addig Boccaccio történetei már konkrét példákon keresztül mutatják be a szerelem összetett, olykor ellentmondásos és társadalmi határokat átlépő természetét. Láthattuk, úgy vélekedik a parasztokról és az apácákról, hogy őket is megilleti a szerelem. A nőket pedig már sok esetben nem egy passzív elszenvetőnek írja le, és minden bűn forrásának, hanem olyan önálló individuumnak, akiknek szintén vannak érzéseik, vágyaik. A szerelmi traktátus egyik kiemelkedő jelenete Erős kertjének és palotájának bemutatása, illetve a nők büntetése a Szerelem királyának megtagadása miatt. Ennek átvétele során Boccaccio lefokozza, realista

⁴⁸⁰ „Ilyetén módon, ámbár sok apró barátot nemzett, mégis oly titokban ment a dolog, hogy senki nem tudta meg, csupán a fejedelemszony halála után, mikor Massetto már szinte agg ember volt s kívánczolt vagyonával megtérni otthonába: hogy pedig tudomást szereztek eme kívánságról, szíves-örömet teljesítették. Ekként tehát Massetto, öregén, apa és dúsgazdag ember gyanánt hazatért oda, honnan szekercével a vállán valamikor elindult, minek utána okossága révén jól felhasználta ifjúságát, és nem bíbelődött soha gyermekeinek nevelésével, és nem költött rájuk pénzt; és gyakorlta hajtogatta magában, hogy íme, így bánt Krisztus azzal, ki őt felszarvazta.” *Uo.*

⁴⁸¹ HOLMES, I. m., 197.

elemekkel tarkítja a saját udvarát, ahol egyértelművé teszi, hogy az ő elsődleges célja a szórakoztatás, és ha kell, akkor a bosszúvágy bemutatása ennek ugyanolyan eszköze lesz, mint egy másik személy megaláztatása. Boccaccio eltávolodva a középkori szerelmi traktátustól „átmeneti szerzőként” készíti elő a reneszánsz humanista eszményét.

4.3 Andreas Capellanus és Enea Silvio Piccolomini

4.3.1 Enea Silvio Piccolomini élete és a *Historia de duobus amantibus*

Enea Silvio Piccolomini, későbbi nevén II. Pius pápa, 1444-ben írta meg a humanista novellairodalom egyik legkiemelkedőbb művét, a *Historia de duobus amantibus*.⁴⁸² A szerelmi história az 1432–33-as években Sienában játszódik, ahol a magyar király Luxemburgi Zsigmond német-római császári koronázására vár. A történet középpontjában egy fiatal, nőtlen férfi Eurialus, és a szintén fiatal, sienai, férjezett polgárasszony, Lucretia áll. A szakirodalom jelen állása szerint a két fiatal karaktere valós személyeken alapszik, az ifjú Kaspar Schlick, Zsigmond császár kancellárja, míg Lucretia Mariano Sozzini, sienai jogprofesszor idősebbik lánya. A novella megírásának ötlete is ez utóbbihoz köthető, hiszen Sozzini levelében biztatja Piccolominit, hogy írja meg ezt a szerelmes históriát, hangsúlyozva, hogy nem az ő képzeletének szüleménye, hanem teljes mértékben egy megtörtént eseményen alapszik. A novella végén szintén egy levelet olvashatunk, amelyet a szerző Kaspar Schlicknek címez, amelyben kéri, hogy erősítse meg az általa leírtakat, hiszen jómagam éppen akkor külföldön tartózkodott.

A novellát a következőképpen foglalhatjuk össze: Lucretia és Eurialus már a mű elején egymásba szeretnek, ugyanakkor szerelmük beteljesedéséig csupán leveleket váltanak egymással, ami kezdetben nem tűnik egyszerű feladatnak, hiszen Lucretia nem beszél sziléziai németül, ám a szerelemtől megrészesült Eurialus igen hamar elsajátítja a toszkán nyelvet. Az egyre hevesebb hangvételű levélváltásokat a személyes együttlétre szeretnék felcserélni, így a különböző cselek és segítők folytán három éjszaka adatik a két szerelmesnek. A történet végén ugyanakkor Eurialusnak követnie kell Zsigmondot Rómába a koronázási ünnepségre, így a kedvestől való elválás okozta bánatba belebetegszik, amire egyedül Lucretia levelei nyújtanak gyógyírt. Ereje visszatérével még egyszer ellátogat Sienába, hogy utoljára láthassa kedvesét, akiről kiderül, hogy időközben bánatába belehalt, majd a császár kíséretében örökre elhagyja a várost. Lucretia szelleme mindvégig álmában kísérti.⁴⁸³ A kényszerű elválást követően az

⁴⁸² MÁTÉ Ágnes, *Egy kora újkori sikerkönyv története. 15–16. századi szövegvariánsok és fordítások Enea Silvio Piccolomini Historia de duobus amantibus című szerelmes regényéből*, Reciti, Budapest, 2018, 11.

⁴⁸³ Uo., 15.

ifjú asszony leveti az összes ékszerét, sötét ruhákba jár, és többé nem mosolyog. A tragikus szerelmi történet végén Eurialus vigasztalan marad Lucretia halála miatt mindaddig, amíg a császár egy rangban hozzá illő, ifjú hölgygel össze nem házasítja.

Ahogy arra Máté Ágnes is kitér monográfiájában, ez a történet nem csupán egy tragikus szerelmi históriát mesél el, hanem sokkal inkább a férfi és a nő közötti szerelemfelfogásban megragadható különbséget tárja elénk. Míg Lucretia – ahogy neve is jelzi – kész szerelméért félredobni eddigi életét, dacolva a leleplezés lehetőségével, már az asszonyszöktetés gondolata is felmerül benne, majd a történet végén belehal szívfájdalmába, addig Eurialus számára eme szerelmi affér időleges, a kedves elvesztése miatt érzett bánata addig tart, míg össze nem házasítják egy másik, fiatal lánnyal. Így nézve Eurialusnak Lucretiával való kapcsolata csupán a házasság előtti kötetlen szabadság megélését jelentette.

A szerelmi história egyrészt a neolatin novella, másrészt a *cento* műfajába is beleilleszthető. Ez utóbbi azért is mérvadó, hiszen ez a „fércmű” korábbi szerzők műveiből megalkotott történetet ír le. Piccolomini számos helyen adja szereplői szájába Ovidius, Vergilius, Seneca vagy akár Terentius szavait. Máté Ágnes közli a teljes latin nyelvű szöveget, annak jegyzetében pedig azokat a helyeket, ahol Piccolomini valamely ókori, latin nyelvű klasszikus szerző szövegeire alludál. Szeretném bemutatni, vajon Piccolomini egyáltalán ismerhette-e Andreas Capellanus szövegét, és ha igen, akkor mely szövegrészleteket, tartalmi elemeket vette át a korban igen népszerű, és sokat másolt középkori szerelmi útmutatóból, ugyanis ez eddig elkerülte a kutatók figyelmét.

Piccolomini novellájának és Andreas Capellanus traktátusának szellemisége korántsem áll távol egymástól. Tekintettel arra, hogy a XII. századi mű az itáliai humanista idejében éli virágkorát nem lenne meglepő, ha a későbbi II. Pius pápa behatóan ismerte volna a káplán művét. A tartalmi összevetés előtt azonban fontosnak tartom, hogy kitérjek arra, vajon Piccolomini valóban találkozhatott a szerelmi értekezés szövegével, hathatott-e rá oly mértékben, hogy azt érdemesnek találja felhasználni szerelmi novellájának megírásához?

4.3.2 A kéziratok

Ahogy a fentebbi fejezetben bemutattam, a *De amore* sem a XIII. sem a XIV. században nem tűnik fel német területeken, ám a XV. században teret hódít magának. Az elméleti értekezés jelenléte nemcsak nyomokban igazolható, épp ellenkezőleg az évszázad elejétől a végéig jelen van. A században a következő szerzők műveiben érhetjük tetten a középkori szerelmi traktátust: 1404-ben Eberhard von Cersne saját költeményéhez a traktátus nagyobb részét felhasználja, majd 1440-ben Johannes Hartlieb lefordítja népnyelvre az egész művet.

1460-ban a *Der Elende Knabe* (Nyomorúságos fiú) című mű szerzője felhasználja a traktátusban szereplő szerelmi szabályokat. Ugyanebben az évtizedben Schoffthor a traktátusból a halottak seregéről szóló elbeszélést kiveszi és lovagi allegóriaként átkölti. A század végén pedig Hermanns von Sachsenheim *Neuen Liebe Buch* című munkájában áthallani Capellanus művét.⁴⁸⁴

A kéziratok vizsgálata során kiindulópontként Emil Trojel latin nyelvű kritikai kiadását vettem alapul.⁴⁸⁵ Ezek közül – ahogy fentebb részletesen kifejtettem – négy az én korpuszomnak is részét képezi. A *De amore* jelenleg ismert kéziratai közül a legelső a XIII. század utolsó harmadából ismert, ma a Vatikáni Könyvtár őrzi.⁴⁸⁶ A legutolsó ismert kézirat 1503-ból való német nyelvű és jelenleg magántulajdonban van. Utóbbit Wolfgang Beeh mutatta be, és a következő megállapításokat tette: a kézirat egy frankfurti patrícus családból származó férfi és egy alacsonyabb rangú nő házassága alkalmából készült, Heilmann Stralenberg és Elisabeth Kuhle számára.⁴⁸⁷ A kézirat igen gazdagon illusztrált, 19 miniaturát tartalmaz.⁴⁸⁸ A megkötött frigy kellemetlenül érintette a Stralenberg családot, ez gyermekeikre is kihatott – nem vették fel őket az Alten-Limpurg házba.⁴⁸⁹ Ha rangon aluli házasság köttetik, akkor általában szerelmi házasságnak szokták tartani. Éppen ezért jól látszik, hogy a XVI. század elejére egyrészt a laikusok számára készült a traktátus másolása, másrészt ezen frigyek ajándékaul szolgált, amelyek valódi szerelmen alapultak.

A recepciótörténet hipotéziseinek felállítása során ez a két dokumentum kulcsfontosságú. Míg a XIII. században még morálteológiai szövegekkel együtt másolják a *De amore* szövegét és a klerikusok kezei között forog, addig a XIV–XV. századra egy

⁴⁸⁴ *Uo.*, 241.

⁴⁸⁵ CAPELLANI REGII FRANCORUM, *I. m.*, 1–56. Milánó, Biblioteca Ambrosiana, Cod. A 136 sup, XV. század; Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. 83.18 Aug. fol, XV. század; Róma, Biblioteca Vaticana, Cod. Ottob. lat. 1463A, XIII. század; Párizs, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 3758, XIV. század; Montpellier, Bibliothèque de l'Ecole de Médecine, Cod. 217, XIV. század; Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Cod. Gadd. 178, XV. század; Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. 71.20 Aug. fol, XV. század; München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 416, XV. század; Párizs, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 10363, XV. század; Lipcse, Universitätsbibliothek, Cod. 1593, XV. század; Brugge, Bibliothèque Publique, Cod. 479, XV. század; Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Vind. 5363, XIV. század – téves, hiszen XV. századi

⁴⁸⁶ Rom, Biblioteca Vaticana, Cod. Ottob. lat. 1463A, A *De amore* mellett a következő szövegeket olvashatjuk benne: 1r–30v: *De rebus Alexandri magni*, 79v–80v: *Officium in missa (sic!) pro concordia Exaudi domine vocem meam qua clamavi* (Ps 26.7), 81r–105v: *De Gestis Frederici Imperatoris*. A 31r-n a következőt olvashatjuk: *Incipit liber amoris et curtesie ab andrea capelano regis francie compositus*. Fejezetcímeket nem jelöl, sőt az első könyv végét és a második könyv elejét a következőképpen olvashatjuk: *Explic(it) lib(er) I. incip(it) II*. Majd egyéb megjegyzés nélkül a 72v-n kezdődik a harmadik könyv.

⁴⁸⁷ BEEH, Wolfgang, *Eine spätgotische mittelhheinische Handschrift „Über die Liebe zu erwerben und die Liebe zu verschmähen“*, Kunst in Hessen und am Mittelrhein, 6 (1966), 53–82.

⁴⁸⁸ Fontos megjegyezni, hogy ez az egyedüli illusztrált *De amore* kézirat.

⁴⁸⁹ LERNER, Franz *Die Frankfurter Patriziergesellschaft Alten-Limpurg und ihre Stiftungen*, Kramer, Frankfurt am Main 1952.; KÖRNER, Hans, *Frankfurter Patrizier. Historisch-Genalogisches Handbuch der Adeligen Ganerbschaft des Hauses Alten-Limpurg zu Frankfurt am Main*. Vögel, München 1971.

paradigmaváltást figyelhetünk meg: először egyházi szövegek mellett találjuk, majd később humanista művekkel együtt kezdik másolni, és egyre inkább a laikusok körében terjed, míg a XV. század végére csupán a szerelem mintakönyve lesz. Véleményem szerint ennek a paradigmaváltásnak az eredménye, hogy a *De amore* igenis hatással lehetett nemcsak a népnyelvi lovagi-didaktikus irodalomra, hanem a költészetre egyaránt – bár ezt Karnein elveti arra hivatkozva, hogy éppen a népnyelvű fordítások miatt nem lehetett forrása a költőknek.⁴⁹⁰

4.3.3 A *De amore* recepciója a késő középkorban: Albertanótól Piccolominiig

Piccolomini életéről a saját maga által írt *Commentarii* című művében olvashatunk. 1405-ben Siena melletti kisvárosban, Corsignanóban (ma Pienza) született. Tanulmányait Siénában majd Firenzében végezte, ez utóbbi esetében két évig Francesco Filelfo tanítványa volt.⁴⁹¹ Filelfo a kor híres humanistái közé tartozott, aki igen jó kapcsolatot ápolt tanítványával, noha Piccolomini halálát követően rossz véleménnyel volt egykori diákjáról, mivel az nem emlékezett meg róla mint szellemi nevelőjéről, és nem kínált fel neki semmilyen posztot sem a kúriában. Ferrarában tanult, majd Bolognában folytatta tanulmányait, végül visszatért Siénába.⁴⁹² Karrierje az 1432-es bázeli zsinaton kezdődött. 1442-ben III. Frigyes költővé koronázta majd állást ajánlott neki Bécsben. Piccolomini kezdetben nem szerette a várost, az emberek kicsapongó életvitele miatt kifejezetten ellenszenvet érzett az ottélők iránt, ezt a *De miseria curialium*ban bővebben ki is fejtette. Ugyanakkor később, ahogy az „Alpokon túli humanizmus apostolává”⁴⁹³ vált és a humanizmus egyik megkerülhetetlen alakjává formálódott megszerette környezetét: ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy leveleiben az ott szerzett barátokat később a *noster* megnevezéssel illette. 1443-ban Kaspar Schlick szárnyai alá vette: 1444-ben immár új patrónusának ajánlva Bécsben megírta a *Historia de duobus amantibus* című széphistóriáját.⁴⁹⁴

Andreas Capellanus művét elsőként Albertano da Bresica-nál olvashatjuk. Albertano kitűnő ügyvéd és politikus volt. 1238-ban összekülönbözött II. Frigyes német-római császárral, és ennek következményeként a kremónai börtönbe került. Itt volt rá ideje, hogy

⁴⁹⁰ KARNEIN, *De amore in*, 120–140.

⁴⁹¹ REINHARDT, Volker, *Pius II. Piccolomini. Der Papst, mit dem die Renaissance begann*, C. H. Beck, München, 2013, 33.

⁴⁹² *Uo.*, 25–27.

⁴⁹³ HELMRATH, Johannes, *Vestigia Aeneae imitari. Enea Silvio Piccolomini als Apostel des Humanismus. Formen und Wege seiner Diffusion = Diffusion des Humanismus. Studien zur nationalen Geschichtsschreibung europäischer Humanisten*, éd. HELMRATH Johannes – MUHLACK Ulrich – WALTHER Gerrit, Wallstein, Göttingen, 2002, 99–141, 105. Továbbá: SZILÁGYI Emőke Rita, *Vitéz János mecénatúrája. Johannes Tröster és az 1450-es évek*, Budapest, 2013, 1–210.

⁴⁹⁴ MITROVICS Gyula, *Aeneas Sylvius Piccolomini Historia de duobus amantibus-a*, A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola Értesítője, XLIII (1896), 1–17, 5.

megírja első (?) könyvét: *De Amore dei et proximi et aliarum rerum*, amelyben többször is idézi a káplán művét. Szabadulását követően 1245-ben születik a következő műve: *De arte loquendi et tacendi*, amelynek szintén egyik forrása volt Andreas műve, majd egy évvel később a *Liber consolationis* is napvilágra került. Ezekben az években számos prédikációt is ír, ebből mindössze öt maradt fenn.⁴⁹⁵

Alfred Karnein behatóan elemzi Brescia idézeteit, amelyekből kiderül, hogy elsődlegesen az *amor*-tanítás meghatározásához használta fel a traktátus szövegét. Különbséget tesz az *amor* mint *caritas*, és *amor* mint *cupiditas* között.⁴⁹⁶ Ezután Albertano a következő alfejezetekben idézi Andreas káplán 31 szerelmi szabályából 16-ot, de nem ugyanabban a sorrendben, mint az eredetileg van, hanem témák szerint csoportosítva. A *De arte loquendi et tacendi* című munkájában javarészt megint csak a szerelmi szabályokból idéz, és saját véleményét ezek alátámasztásával fejt ki. Például, amikor a gúnyos megjegyzésekről beszél, a 19. szerelmi szabályt hozza fel, amely így hagnzik: *XIX. Nam dicit regula amoris: Si amor minuatur cito deficit et raro convalescit.*⁴⁹⁷ – Albertano a következőképpen építi be saját szövegébe: *Irrisio facit, ut amor inter eos minuatur, et secundum regulam amoris: si amor minuatur, cito deficit et raro convalescit.*⁴⁹⁸

A további vizsgálatok azonban arra engednek következtetni, hogy a Gualteriusnak ajánlott mű, és a benne lévő szerelem szabályai két, egymástól különálló műként aposztrofálódott Albertano számára, mivel Karnein filológiai vizsgálatokkal bemutatta, hogy más a forrása a szerelem szabályainak és más a traktátus kezdősorának, az *amor est passió*nak ebben a században. Utóbbit *de quo Galterus tractavit*ként értelmezi, mivel a traktátus kézirata, amit Albertano használt a *liber Galteri de amore* címet viselte. Pio Rajna és Robert Bossuat munkájukban rámutatnak arra, hogy a XIV. és a XV. században a szerelem szabályai önálló műként jelentek meg, sőt Észak-Itáliában a *regole d'amore* néven válik ismertté a népnyelvű kéziratokban.⁴⁹⁹ Csupán a szerelmi szabályok önálló pályafutását mutatja az is, hogy a késő XIII. századból származó vatikáni kézirat Cod. Reg. lat. 358-as kódexe megőrizte azt a florilegiumot, amely Geremia da Montagnone *Compendium moralium notabilium* című művében olvasható. A tematikusan összeállított

⁴⁹⁵ Életéről bővebben: *Albertani Brixienensis Liber consolationis et consilii. Ex quo hausta est fabula Gallica*, ed. Thor SUNDBY, Kessinger Publishing, København, 1873.

⁴⁹⁶ KARNEIN, *De amore in*, 110–114.

⁴⁹⁷ „Ugyanis a szerelemnek szabálya kimondja: Ha a szerelem lanyhul, hamarosan meg is szűnik, és csak ritkán éled újra.”

⁴⁹⁸ SUNDBY, *Albertani Brixienensis*, 103. Csúfolódj, úgy, ahogy a szerelem lanyhul közöttük, a szerelem szabálya szerint: ha a szerelem lanyhul, hamarosan meg is szűnik, és csak ritkán éled újra.

⁴⁹⁹ KARNEIN, *De amore in*, 112., RAJNA, *Tre studi*, BOSSUAT, Robert, *Drouart la Vache, Traducteur d'Andre le Chapelain (1290)* (Párizs: Champion, 1926).

idézetgyűjteményt Montagnone 1295 körül írta meg Padovában, ahol 1280 és 1321 között bíróként dolgozott.⁵⁰⁰ Míg Albertano a bujaságot és a hamis szerelmet mutatja be, addig Geremia épp a testi szerelem elítélésére hoz példákat többségében a traktátus harmadik könyvéből. Ugyanakkor megidézi a szerelmi értekezés eredeti szerzőjét, amit a 71r-n olvashastunk: *Excerpta de libro de amore andree capellani ad galtherus* (sic!).⁵⁰¹ Úgy tűnik, a XIII. század végére a káplán művéből inkább a traktátus harmadik könyvét idézték és használták fel. Ezt mi sem bizonyítja, mint hogy a mű egyik kiemelkedő sorát – *amor est passio* – negatív konnotációval illették. A XIV. század közepén Konrad von Halberstadt,⁵⁰² valamint rotterdami Arnold Gheylhoven florilegiuma⁵⁰³ is Montagnone *Compendium* című művének alapul. Ez utóbbi florilegiuma a *Tripartium moralium* című művének első részében olvasható, és teljes egészében Montagnone idézeteit használta fel alfabetikus sorrendben.⁵⁰⁴ Az általam vizsgált krakkói kézirat tartalmazza mind a káplán, mind Konrad szövegét.⁵⁰⁵

Az idézetgyűjtemények önálló művé érték a XV. században, a törzsszöveg nélkül kerültek egyes kéziratokba: Róma, Biblioteca Vaticana, Cod. Ross. 1097, valamint az általam behatóan vizsgált wolfenbütteli kézirat (8): Herzog-August-Bibliothek, Cod. 71.20 Aug. fol. is tartalmaz florilegiumot. A két kézirat azért is érdekes, mivel mind a kettő tartalmazza a teljes *De amore* szövegét is a florilegium mellett, sőt egy teljesen más szerzőt neveznek meg a szerelmi értekezés auktorának: míg korábbi *Alanus*⁵⁰⁶ nevét tartalmazza, addig utóbbiban a *Pogius*⁵⁰⁷ olvashatjuk. A Rómában található kézirat 1446-ra,⁵⁰⁸ a wolfenbütteli pedig a XV. századra datálható. A könyvtár dolgozói ez utóbbi kézirat előkészítése során megjegyezték, hogy nem tartalmaz vízjelet, sőt a szakirodalom is így vélekedik, azonban nekem mégiscsak sikerült találnom: egy ökörfejet, valamint egy ötágú,

⁵⁰⁰ WEISS, Roberto, *Il primo secolo dell'umanesimo*, Roma, 1949 (Storia e letteratura, 27), 15–20.

⁵⁰¹ Róma, Biblioteca Vaticana, Cod. Reg. Lat. 358, 71r–72r.

⁵⁰² MUNK OLSEN, Birger, *Les classiques latins dans les florilèges médiévaux antérieurs au XIIIe siècle = La réception de la littérature classique au Moyen Âge (IXe–XIIe siècle)*, éd. UÖ., Paris, 1995, 145–273.

⁵⁰³ KAEPPPLI, Tomaso, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, I, Roma, 1970, 278.

⁵⁰⁴ *Tripartitus moralium: Abiicere temporalia. Hermes Trismegistus in libro de deo deorum ad Asclepium* Krakkó, Biblioteka Jagiellonska, Cod. 5230

⁵⁰⁵ *Bulletin international de l'Académie des sciences de Cracovie*, 1893, 239–241.

⁵⁰⁶ *Alanus de Arte amandi Et remedio Amoris* - Róma, Biblioteca Vaticana, Cod. Ross. 1097, 1r, a florilegium 123 idézetet tartalmaz a *De amore* harmadik könyvéből, 122r–124r: *Erit fletus et stridor dencium*-tól *Solomonis demonstrat exemplum*-ig

⁵⁰⁷ *Pogius de amore et arte amandi et de remediis amoris* – (8) Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. 71.20 Aug. fol. 240r, de nem ugyanaz a kéz írta, mint aki a szöveget jegyezte le. 303v: *Pogius de arte amandi et ipsius artis reprobatione*. Florilegium: 304r–304v, az egész traktátusból.

⁵⁰⁸ *ffinitus Rome Anno domini 1446 sancté die nativitatis iohannis Baptiste* – Róma, Biblioteca Vaticana, Cod. Ross. 1097, 122r

kerékmotívumot. Előbbi értelmében a papír elkészülte az 1420-as évekre datálható, utóbbi – ami a florilegium folióján található – 1431-re.⁵⁰⁹

A florilegiumok vizsgálata azért is fontos, mert Nicolaus Sculteri által láthatjuk, hogy Itáliából hogyan került német területre a traktátus szövege. Sculteri Frankfurtból származott, és 1423-ban Padovában jogot tanult, és a kánonjogi feljegyzései közé írta florilegiumát, amely a *De amore* szövegét tartalmazta.⁵¹⁰ A berlini, Staatsbibliothek, Preuß. Kulturbesitz, ms. 840 jelzetű (16), az 1424. évre datálható kézirat 220v lapján a következőt olvashatjuk: *Auctoritates Andree ad Gualterium de arte amandi*. Sculteri a tanulmányai befejeztével rögtön visszatért hazájába, ugyanis 1424-től már a lipcsei egyetem rektori posztját töltötte be. A kézirat másik tulajdonosáról is vannak ismereteink: egy bizonyos Matheus Prenne volt, aki 1448-ban Stendhalban *rector altaris s. Pauli*,⁵¹¹ majd 1474-ben Lebusban *canonicus ecclesie*⁵¹² volt. Ez a gyűjtemény negyven idézetet tartalmaz, és feltárja a férfi és nő között lévő szerelem mibenlétét. Ebben a *De amore* szövegének újabb értelmezését láthatjuk: a XIII. században Geramiánál még az egyházi tanítás uralkodik, és a szerelmi értekezés harmadik könyvéből származnak az idézetek. Ezzel szemben a XV. században már az itáliai és így a német területeken már egy újfajta szerelem-felfogás bontakozik ki: a bűnöktől mentes világi szerelmi kapcsolat.⁵¹³

Mindebből két dologra következtethetünk: az egyik, hogy Piccolomini még itáliai tanulmányai alatt találkozhatott a szerelmi traktátussal, míg a másik, hogy bécsi tartózkodásának idején került először kapcsolatba vele, hiszen a novella megírása előtt négy évvel fordította le Johannes Hartlieb népnyelvre Andreas Capellanus értekezését. Ennek megvizsgálása szorosan összefügg egymással, hiszen Bécsbe is itáliai közvetítéssel jutott el a szöveg. Az általam vizsgált közép-európai latin nyelvű *De Amore*-kéziratokról elmondható, hogy a traktátus német recepciója észak-itáliai közvetítéssel történt. Egyrészt az Itáliában tanuló német humanisták megismerkedhettek az elméleti értekezéssel, hiszen feljegyzések támasztják alá, hogy az értelmiség oktatásának részét képezte Észak-Itáliában.⁵¹⁴ Ott már a

⁵⁰⁹ A kódex így mindenféleképpen a XV. század első felére datálható.

⁵¹⁰ VALENTIN, I. m., 2:943–946.

⁵¹¹ Szent Pál oltárának vezetője

⁵¹² templomi kanonok

⁵¹³ Ezt reprezentálja, hogy az ebből az időszakból származó florilegiumokban lévő idézetek az első könyvből (*Liber primus*) származnak.

⁵¹⁴ Nicolaus Sculterin kívül Hartmann Schedelről tudunk, aki a szerelmi szabályokat itáliai útja során ismerte meg és Ovidius *Ars Amatoria* című művével hozta kapcsolatba. Ő szintén Padovában találkozott a traktátussal, hiszen doktori képzést folytatott ott 1463-tól 1466-ig. Schedel életéről lásd: POLLMANN, Leo, *Die Liebe in der hochmittelalterlichen Literatur Frankreichs. Versuch einer historischen Phänomenologie*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1966.; POSSELT, Bernd, *Hartmann Schedel schreibt Geschichte. Die Entwürfe für die „Schedel’sche Weltchronik“ = Hartmann Schedel (1440–1514). Leben und Werk*, Wiesbaden, Hrsg. Franz

XIV. században jól ismert, sokat idézett és fordított műként tartották számon. Ezt az is jól bizonyítja, hogy a két legkorábbi fennmaradt kézirat a XIII. századi Itáliában készült, jelenleg a vatikáni könyvtár őrzi. Az is biztos, hogy Padovában az egyetemen ismert volt a traktátus szövege, ahogy ezt Nikolaus Sculterinél és Schedelnél is láthattuk. Számos XV. századi, Firenzében őrzött kézirattal is találkozhatunk,⁵¹⁵ amely arra enged következtetni, hogy Piccolomini firenzei tanulmánya alatt kezébe vehette a káplán intelmeit, de mindenféleképpen akár latinul, akár már népnyelven kellett vele találkoznia.⁵¹⁶ Az is világosság válik, hogy a XIII. század erkölcsi rendszerében a férfi és nő közötti erotikus kapcsolat pozitív értékelése nem volt lehetséges, csupán speciális formákban: versekben, regényekben jelent meg.⁵¹⁷ A *De amore*-ban lévő *amor* egyik lehetséges megnyilvánulása a *cupiditas*, semmint a *caritas*, ami a szerelem egyik legösztönibb, ugyanakkor legalacsonyabb formáját jelentette. Ezért nem meglepő, hogy Geramia *Compendium moralium* című művének *amor* tanításában utóbbi kerül előtérbe. Albertano ezzel szemben a traktátus egy másik értelmezési lehetőségét ragadta meg: a nők iránti vágy megjelenését. Az ő esetében jól látszik, ahogy a traktátus eredetileg is a népi,

FUCHS, Harrassowitz, Wiesbaden, 2016, 87–124.; SCHNELL, Bernhard, *Hartmann Schedel als praktischer Arzt. Zum medizinischen Alltag im Spätmittelalter oder: die Schwierigkeit, mittelalterliche medizinische Texte zu deuten und zu werten* = *Hartmann Schedel (1440–1514). Leben und Werk*, Hrsg. Franz FUCHS, Harrassowitz, Wiesbaden, 2016, 75–86.

SCHNELL, Bernhard, *Neues zur Biographie Johannes Hartliebs*, Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur, 136/4 (2007), 444–448.; WIENER, Claudia, *Arbeit am Text. Georg Alts und Hartmann Schedels lateinisch-deutsche Literaturprojekte* = *Hartmann Schedel (1440–1514). Leben und Werk*, Hrsg. Franz FUCHS, Harrassowitz, Wiesbaden, 2016, 125–144.

⁵¹⁵ Latin nyelven: Firenze, Biblioteca Medica Laurenziana, Cod. Gadd. 178, Firenze, Biblioteca Nazionale, Cod. Magliabech. II, 1, 395. Népnyelven: Firenze, Biblioteca Riccardiana, Cod. 2317, Firenze, Biblioteca Riccardiana, Cod. 2318, Firenze, Biblioteca Nazionale, Cod. Pal. 613, Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Cod. Plut. 41.36. Csupán a regole d'amore in volgare-t tartalmazó firenzei kéziratok listája: Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Cod. Laur. Plut. 40.49, Firenze, Biblioteca Riccardiana, Cod. Ricc. 1094, Firenze, Biblioteca Nazionale, Cod. Cl., num 115, Firenze, Biblioteca Nazionale, Cod. Panciat. 24, Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Cod. Laur. Plut. 90.98.

⁵¹⁶ A wolfenbütteli kézirat is Itáliában készült, erre egyébként a *De amore* mellett található petrarcai szöveg is utal, ⁵¹⁶ sőt a római Cod. Ross. 1097 is valószínűleg itáliai eredetű. Utóbbi a harmadik könyvből veszi az idézeteket.

⁵¹⁷ Itt elsősorban a népnyelvű fordításokra, valamint a traktátus felhasználásával készült szintén népnyelvű művekre gondolok: XIII. században két francia nyelvű fordítás: az első egy prózai változat, amiből csak néhány részlet maradt fenn a *Doctrinae d'Enanchet*-be illesztve. Itt a szerelem bemutatása Szűz Mária iránt jelenik meg. A másik Drouart la Vache: *Les livres d'Amours* című műve 1290-ből. A XIV. században itáliai területeken: Albertano da Brescia műve: *De dilectione Dei et proximi aliarum rerum et de forma honestae vitae*. Jean de Meun és Guillaume de Lorris: *Roman de la Rose* (felhasználja a szerelem definícióját), Jeremias de Montagnone: *Compendium moralium notabilium*, Jakes d'Amiens is felhasználja *L'art d'amors* című művében (különböző társadalmi helyzetű nők és férfiak beszélgetnek dialógus formában – ahogy a káplán művében is). Richard de Fournival: *Amitiés de vraie amour* című művében átveszi a szerelmi szabályokat, valamint kiemeli, hogy a szerelem *ex visione* történik – akárcsak a traktátusban. Egy másik művében, *Conseil d'Amour*-ban bemutatja azon nőknek a büntetését, akik a szerelmet elutasítják. Ide sorolható a német nyelvű szövegek, de azokat később bemutatom, ezért itt nem jegyzem. Antonio Pucci a *Libro di varia storia*-ban, és a *Brutto di Bretagna*-ban felhasználja a breton lovag történetét. Alain Chartier: *La belle dame sans merci y Complainte d'Amours avec sa reponse* című művében az első könyv szerelmi dialógusait követi. Martialis d'Auvergne: *Arrets d'Amours*-ban a szerelmi ítéleteket felhasználva megalkotja a saját szabályait. Ezeket kívül még katalán és spanyol versekben is olvashatjuk.

udvari irodalmi kör számára készült, itt is ez a célközönség jelenik meg. Ha csupán ezeket a tényeket vesszük figyelembe, akkor elmondhatjuk, hogy Enea Silvio Piccolomininek akár népnyelven, akár latinul olvasnia kellett a traktátust, hiszen Észak-Itáliában érhető tetten a XIII–XIV. században a legerőteljesebb recepciója.

4.3.4 Johannes Hartlieb népnyelvű fordítása

Johannes Hartlieb 1440-ben lefordítja népnyelvre a teljes *De amorét*, Bécsben.⁵¹⁸ Ajánlásában világossá válik a megrendelő személye is: VI. Albert, aki annak a III. Frigyesnek a testvére, akinek kancelláriáján később Piccolomini is dolgozni fog. Már az ajánlásból is következtethetünk arra, hogy ekkortájt a német területeken a nemesség olvasta az elméleti értekezést, sőt VI. Albrecht az ajánlás idején 22 éves, vagyis pont abban a korban van, amit Andreas a célközönségét illetően meghatároz. Hartlieb ugyanakkor nem ismeri a traktátus eredeti szerzőjének a nevét, így tévesen Albertanus nevű mestert nevez meg helyette. Ez a név feltételezhetően Albertano da Brescia nevét rejti, amely egy újabb bizonyíték arra, hogy a traktátus Itáliából érkezett a német területekre. Fennmaradt viszont egy kézirat a XIV. századból, amelynek tulajdonosa Oliviero Forzetta volt (itáliai polgár, kereskedő), aki végrendeletében könyveinek egy részét a trevisói Szent Margit konventnek adományozta. Az 1374. november 29-re keltezett, az átadást bizonyító okirat a kéziratot mint *liber amoris et cortesie* címen jelöli, szerző nélkül.⁵¹⁹ 1378-ban a konvent könyvtárának jegyzékében a következőt olvashatjuk: *Item libellus qui dicitur amoris et cortesi Albertani. Principium: Cogit me. Finis: ediderem. Item in eodem. De Reprobatione amoris Principium: Si hec. Finis: neque horam, cum tabulis et modico corio rubeo lacerato.*⁵²⁰ – Ez a katalógusbejegyzés árulja el számunkra, hogy valószínűleg ez az, amely Hartlieb mintája volt a fordítás során. Ezt a feltételezést igyekszik alátámasztani az is, hogy Hartlieb

⁵¹⁸ GROßMANN, Karl, *Die Frühzeit des Humanismus in Wien bis zu Celtis Berufung 1497*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, 22 (1929), 150–325, 199.

⁵¹⁹ A capellanuszi kézírathagyományban mindössze három kézirat viseli a *liber amoris et cortesie* címet – ezek közül az egyik a XIII. századi vatikáni könyvtárban őrzött kézirat, a második Karnein tévesen XIV. századra datált, de vizsgálódásom szerint későbbi, XV. századi bécsi kézirat, végül pedig a XV. századi uppsalai kézirat. Ezek közül csupán a bécsi kézirat az, amely nem tartalmazza incipitjében az Andreas nevet. Kézenfekvő lenne azt állítani, hogy ez lehetett Hartlieb forrása, de a szöveg a későbbiekben (első és második könyvben) megnevezi valódi szerzőjét: Andreas Capellanust. Az általam megvizsgált (8) wolfenbütteli 71.20-as jelzetű kódex vizsgálata során felmerült a kérdés, hogy netalán az volt Hartlieb egyik forrása, hiszen Andreas nevének helyén lévő Ovidiusi névvel itt találkozunk – ahogy azt Hartlieb is fordításában közli. Azonban az összevetés során hiba lenne azt állítani, hogy ténylegesen ez lehetett a fordítandó szöveg: például a XIV. szerelmi szabály hiányzik a kéziratból, de Hartlieb fordításában megtaláljuk. A szabályok sorrendje sem azonos a két szövegben, előbbiben: I, II, V, VI, III, IV, VII - utána sorrenden követi, a német nyelvű szövegben viszont elejétől végéig helytálló a felsorolás számozása.

⁵²⁰ GARGAN, Luciano, *Cultura e arte nel Veneto al tempo del Petrarca*, Antenore, Padova, 1978 (Studi sul Petrarca, 5), 130.

szöveghűen fordított, a könyvet bevezető és befejező megjegyzésekkel látta el, amelyek leginkább a traktátus nőellenes megnyilvánulásáért tett bocsánatkéréseket tartalmazza. Mivel Wolfram Schmitt tanulmányából tudjuk, hogy Hartlieb 1439-ben Padovában végezte el a doktori képzést, majd tért Bécsbe,⁵²¹ nyilvánvalóvá válik, hogy ott ismerkedett meg a traktátussal és forrása a mára elveszett trevisói kézirat volt. Ahogy korábban bemutattam a szerelmi értekezés recepciótörténetének paradigmaváltását jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy Hartlieb fordítása melyik kategóriába esik. Sajnos ezt nehéz megítélni, mivel egy heterogén, pontos fordítását adja meg a latin nyelvű traktátusnak, viszont egy érdekes életrajzi adat némi segítséget nyújt ennek feltérképezésében. Hartlieb kiemelt figyelmet szentelt a pszeudo-természettudományi, pontosabban az okkultista műveknek, az ebbe a témába tartozó, holdjósáslásról, névjósáslásról, tenyérjósáslásról szóló műveket előszeretettel fordította népnyelvre.⁵²² A *De amore* fordítása ebből az aspektusból nem tűnik meglepőnek, hiszen 1277-ben Tempier püspök dékrétumában elítéli és betiltja a traktátus másolását, olvasását. Hartlieb fordításának egyébként nagy sikere van, hiszen a XV. században 11 kézirat őrzi munkáját, és 1482–1484 között három nyomtatott példány is született. Karnein közelebből is megvizsgálta Hartlieb munkáját és a fennmaradt kéziratokat. Arra a következtetésre jutott, hogy ezek gondosan tagolt, rendezett példányok, amelyek bizonyára nemesi családok számára készültek.⁵²³

A befogadástörténeti háttérrel bizonyítható, hogy Piccolomini ismerhette a káplán szövegét, sőt a *Historia de duobus amantibus* megírását követően érdekes feljegyzéseket is találunk az egyik kéziratban.

A kéziratokról szóló fejezetben a 4-es számú kremsmünsteri 120-as, XV. századi kódex scriptora Piccolomini nevével fémjelzi Andreas művét, jobban mondva annak eredetét a humanista költőtől származtatja. Ennek oka egyrészt magyarázható előbbinek a *De remedio amoris* című munkájával is, másfelől viszont okot ad annak feltételezésére, hogy Piccolomini behatóan ismerte a művet, utalt rá, amely a scriptor másolása következtében megemlítésre került.

A fejezet további részében szerenték rátérni a két mű közötti hasonlóságra. Ennek alapjait José Manuel Ruiz Vilánál olvashatjuk, aki a traktátusban fellelhető „szerelem

⁵²¹ SCHNELL, Bernhard, *Neues zur Biographie Johannes Hartliebs*, Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur, 136/4 (2007), 444–448, 447.

⁵²² SCHMITT, Wolfram, *Bio-bibliographische Bemerkungen zu Hans Hartlieb = Fachprosa-Studien*, Hrsg. G. KEIL, 1982, 255–271, 244–271.

⁵²³ *De amore deutsch. Der Tractatus des Andreas Capellanus in der Übersetzung Johann Hartliebs*, Hrsg. Alfred KARNEIN, München, 1970 (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters, 28).

fázisait” vizsgálja meg Lucretia és Eurialus történetében, így az ő gondolatmenetét folytatva a további hasonlóságokra szeretném felhívni a figyelmet.⁵²⁴

4.3.5 A két történet összehasonlítása – a szerelmi fázisok

Az összehasonlítás során a traktátusban elszórtan szereplő „fázisokat” tekintem át (*visio, cogitatio, immoderata, allocutio, tactus, suavium sive basium, coitus*) és egészítem ki: miképpen érhetjük tetten ezeket a XV. századi szövegben? Az összehasonlítás módszertana egyrészt szókapcsolatokra, másrészt tartalmi elemekre épül. Piccolomini nem csak a káplán szövegét használta, csupán beépített az értekezésből egyes elemeket a novellájába. Az összehasonlítás lehetőségét nem csak a traktátus recepciója képezi, hanem az is, hogy véleményem szerint mind Andreas, mind Piccolomini szerelemről való vélekedése azonos: ahogy a szerelmi értekezés kizárja a szerelemből a szívet, úgy a novellában sem olvashatunk többet a testi vágynál, noha Lucretia belehal a szerelmi fájdalmába, de a mű záróakkordja azt sugallja, hogy Eurialus számára ez a fajta szerelem nem létezik, vagyis Lucretia és Eurialus között az *amor purus*, majd az *amor mixtus* nyer teret.⁵²⁵

A szerelem fázisainak leírását nem a káplán traktátusában olvashatjuk először. Aelius Donatus, az ókori szerző Terentius *Eunuchus* című művéhez írt kommentárjában találkozhatunk ezzel elsőként.⁵²⁶ Már a novella történetének kiindulópontja is beleillik a XII. századi szerelemről szóló értekezésbe: Piccolomini egy házasságon kívüli szerelmi kalandozásba vezet be minket. A főhősnő nem szereti férjét, Eurialus megpillantását követően fokozatosan undorodni kezd tőle. Andreas Capellanus hangsúlyozza, hogy a szerelem – azon kívül, hogy csupán egy férfi és egy nő között jöhet létre⁵²⁷ – egyedül házasságon kívül lehetséges.⁵²⁸ Ezen kívül kategorikusan kijelenti, hogy csak azonos

⁵²⁴ RUIZ VILA, José Manuel, *Los preceptos del De amore de Andreas Capellanus en la Historia de duobus amantibus de Enea Silvio Piccolomini = La Universitat de València i l'Humanisme. Studia Humanitatis i renovació cultural a Europa i al Nou Món*, ed. Ferran Grau CODINA, València, 2003, 589–599.

⁵²⁵ A következőkben a *Historia de duobus amantibus* részletei Máté Ágnes szöveghűségéből valók, magyarul pedig saját fordításomban olvashatók.

⁵²⁶ DONATUS, Aelius, *Commentum in Terentii comoedias*, éd. Konrad SWEYNHEYM – Arnold PANNARTZ, Roma, 1472.

⁵²⁷ DA 1.2.1. *Hoc autem est praecipue in amore notandum, quod amor nisi inter diversorum sexuum personas esse non potest. Nam inter duos mares vel inter duas feminas amor sibi locum vindicare non valet; duae namque sexus eiusdem personae nullatenus aptae videntur ad mutuas sibi vices reddendas amoris vel eius naturales actus exercendos. Nam quidquid natura negat, amor erubescit amplecti.* – „Itt most határozottan le kell szögeznünk, hogy szerelem csakis különböző nemű személyek között jöhet létre. Két férfi vagy két nő között ugyanis nincs létjogosultsága. Két hasonló nemű személyek egyáltalán nem arra van teremtvé, hogy egymásnak kölcsönös szerelmi gyönyört nyújtson, illetve hogy végrehajtsa az erre szolgáló természetes aktusokat. Ha ugyanis valamit tilt a természet, Szerelem számára szégyenteljes az.”

⁵²⁸ DA 2.7.21. *Quidam a praefata postulavit ut ei faceret manifestum ubi maior sit dilectionis affectus, inter amantes an inter coniugatos. Cui eadem domina philosophica consideratione respondit. Ait enim: Maritalis affectus et coamantium vera dilectio penitus iudicantur esse diversa et ex motibus omnino differentibus suam sumunt originem. Et ideo inventio ipsius sermonis aequivoca actus comparationis excludit et sub diversis ea facit speciebus adiungi.* – „Valaki megkérte az említett úrnőt, hogy mondja ki egyértelműen, hol érezhető

társadalmi osztályba tartozó felek között valósulhat meg, vagyis elképzelhetetlen az osztályok keveredése. Elméleti értekezésében Capellanus csupán megoldásokat kínál, hogyan kell egy férfinak egy vele azonos, vagy nála alacsonyabb, esetleg magasabb rangú nőnek udvarolnia, közelednie hozzá. Piccolomini novellájában Eurialus Zsigmond császár bizalmas embere, Lucretia pedig Menelaus felesége. Mivel mindketten nemesi származásúak, így – capellanus értelemben – szerelmük megvalósulhat. A traktátus első fejezetében, ahol a szerelem definíciójáról olvashatunk, világossá válik, hogy a Lucretia és Eurialus között kialakult érzelmek, kettejük története megfeleltethető a káplán leírásának: mindketten szerelembe esnek, amint megpillantják a másikat. Ez az érzés az idő előrehaladtával csak fokozódik,⁵²⁹ mígnem egy harmadik személy segítségét kéri szerelmük beteljesüléséhez⁵³⁰, miközben félnek attól, hogy kettejük viszonya kiderül.⁵³¹

Visio

A traktátus elején a szerző definiálja a szerelmet, amelyben megjegyzi, hogy a szerelem *passio innata*,⁵³² amelyet egy velünk ellenkező nemű látványa gerjeszt, és fokozódását eme

jobban a szeretet, a szerelmesek vagy pedig a házasfelek között. Mire ez az úrnő filozófusi választ adott, mondván: A házastársi szeretet és a szerelmesek közötti két teljesen különböző lelki mozzanatokból erednek. Így hát ennek a kétértelmű kifejezésnek a használata önmagában is kizárja az összehasonlítás lehetőségét, mivel ugyanazt a kifejezést különböző fogalmakhoz kell rendelni.”

⁵²⁹ DA 1.1.8. *Quod autem illa passio sit innata, manifesta tibi ratione ostendo, quia passio illa ex nulla oritur actione subtiliter veritate inspecta; sed ex sola cogitatione quam concipit animus ex eo quod vidit passio illa procedit. Nam quum aliquis videt aliquam aptam amori et suo formatam arbitrio, statim eam incipit concupiscere corde; postea vero quotiens de ipsa cogitat, totiens eius magis ardescit amore, quousque ad cogitationem devenerit plenior. Postmodum mulieris incipit cogitare facturas, et eius distinguere membra suosque actus imaginari eiusque corporis secreta rimari ac cuiusque membri officio desiderat perpotiri.* – „Az pedig, hogy ez a szenvedély velünk született, lelkünkől fakad, világosan eléd tárom, mivel ha alaposan megvizsgáljuk minbenlétét, láthatjuk, hogy nem valamely cselekedetből származik, hanem csakis azokból a gondolatokból, amelyeket lelkünkben valamely látvány kelt. Ha ugyanis egy férfi azt látja, hogy egy nő szeretetre méltó és ízlésének tetsző, szívében rögtön kívánni kezdi. Azután minél többet gondol rá, annál inkább fellángol iránta szerelme, míg végül e szerelem teljesen birtokába veszi gondolkodását. Hamarosan maga elé idézi, milyen formájú a termete, sorra veszi egyes tagjait, elképzei foglalatosságait, fürkészi teste rejtelseit, és rendeltetése szerint birtokolná minden porcikáját.”

⁵³⁰ DA 1.1.11. *Postquam vero ad hanc cogitationem plenariam devenerit, sua frena nescit continere amor, sed statim procedit ad actum; statim enim iuvamen habere laborat et internuntium invenire. Incipit enim cogitare qualiter eius gratiam valeat invenire, incipit etiam quaerere locum et tempus cum opportunitate loquendi, ac brevem horam longissimum reputat annum, quia cupienti animo nil satis posset festinanter impleri; et multa sibi in hunc modum evenire constat. Est igitur illa passio innata ex visione et cogitatione.* – „Amikor ezek a gondolatok odáig jutnak, hogy teljes egészében hatalmukba kerítik őt, a szerelmet nem lehet tovább megfékezni, mert az azon nyomban átvált a tetterre. A szerelmes tüstént valamilyen segítség után néz, és tüstént hírvivőre lelne. Azon kezd ugyanis gondolkodni, miként nyerhetné el a szeretett nő kegyét, keresi a megfelelő helyet és pillanatot a vele való társalgásra, és a legrövidebb várakozás is végzetlenül hosszúságúnak tűnik fel számára, hiszen türelmetlen a lelkének semmi sem történik elég gyorsan. S tudjuk, hogy számára a legtöbb dolog ilyen. Ez a velünk született szenvedély tehát a látványból és a gondolatból támad bennünk.”

⁵³¹ DA 1.1.3. *Vulgi quoque timet rumores et omne quod aliquo posset modo nocere; res enim imperfectae modica turbatione deficiunt. uterque namque timet amantium ne quod est multis laboribus acquisitum per alterius labores amittat*” – „Retteg a szóbeszédtől és mindattól, ami ilyen vagy olyan módon árthat szerelmének, mert bizony gyakran előfordul, hogy egy parányi kis zavar akadályt gördít az elé, ami pedig már kedvező véggel kecsegtetett. Ugyanis mindkét szerelmes retteg attól, hogy valamely harmadik személy igyekezetéből elveszti azt, amit oly sok fáradság árán ért el.”

⁵³² velünk született

látvány felidézése okozza. Capellanus szerint a másik szépsége miatt vágyunk a további érintkezésre, amelynek legfőbb kritériuma, hogy betartsuk a szerelem szabályait. Tehát a szerelem voltaképpen a látással kezdődik – *ex visione* – a vakok éppen ezért nem léphetnek be a Szerelem királyának udvarába.⁵³³ A szerelmi história Lucretia és Eurialus egymás megpillantásával kezdődik, szinte megrészegülnek egymás látványától: *nec linguae commercium intercessit; sed oculis res tantum gesta est, cum alter alteri placuisset*.⁵³⁴ Ezt követően Piccolomini Vergiliust idézi, miszerint egyikőjük sem tudja tagjait nyugton tartani, egymás ölelését, csókját kívánják. Lucretia monológjában olvashatjuk Eurialus látványától ébredt gondolatait, amelyben nemcsak a vágy jelenik meg, hanem az asszonyszöktetés gondolata is, sőt a *hominum rumores* (az emberek szóbeszédei) is. A látás központi szerepet tölt be kettejük egymás iránt táplált érzelmeikben. A legszembetűnőbb Lucretia szemének leírása: *Oculi tanto nitore splendentes, ut in solis modum respicientium intuitus hebetarent. His illa et occidere, quos voluit, poterat: et mortuos, cum libuisset, in vitam resumere*.⁵³⁵

Cogitatio immoderata

A látványból eredeztethető érzelem fokozódása már a második szerelmi fázisba vezet bennünket. A *cogitatio immoderata* szakaszát a másik iránti vágy, megszállottság jellemzi. José Manuel Ruiz Vila véleménye szerint a novellában a *visio* és a *cogitatio* egyidejűleg van jelen, ugyanakkor csak Eurialusnál.⁵³⁶ Érvelését a következő mondattal támasztja alá: *Nec potens Euryalus sui, ut Lucretiam vidit: ardere puellam coepit haerensque vultui, nihil satis vidisse putabat*.⁵³⁷ Véleményem szerint nem csupán főhősünk válik egyidejűleg a másik megszállottjává, hiszen pár sorral lejjebb Lucretia is hasonló érzéseket fogalmaz meg. Hirtelen rájön mennyire gyűlöli a férjét, és csak annak az idegennek az arcát látja szemei előtt, a férfi iránt érzett szenvedély uralja gondolatait.⁵³⁸ Az események ezen a ponton felgyorsulnak, Lucretia megkéri férje egyik bizalmasát, Sosiast, hogy segítsen neki újra találkozni a katonával. Még mielőtt azonban a segítségkérésre és annak capellanus

⁵³³ DA 1.5.6. *Caecitas impedit amorem, quia caecus videre non potest unde suus possit animus immoderatam suscipere cogitationem; ergo in eo amor non potest oriri* – „A vakság azért akadály a szerelemnek, mert a vak ember nem lát, és éppen ezért semmi sem idézheti fel felkében a felzaklató gondolatokat. Nála tehát nem léphet fel a szerelem.”

⁵³⁴ „és nem járt közbe nyelvnek szabadsága, hanem szemük minden dolgot megtett, mivel egyik a másiknak tetszett.”

⁵³⁵ „Szemei oly csillogással ragyogtak, hogy elgyengített azokat, akik ránéztek, mintha a napba néztek volna. Ezekkel, ha képes, ölni tudott volna, és a halottakat, ha úgy akarta, feltámasztotta volna.”

⁵³⁶ RUIZ VILA, I. m., 592.

⁵³⁷ „Eurialus nem volt önmaga, amint megpillantotta Lucretiát: éghetetlen vágyat érzett a lány iránt nézve arcát, és úgy gondolta, hogy nem látta még eléggé.”

⁵³⁸ *Peregrini semper ante oculos est imago Quid in extraneo ureris?*

értelmezésére rátérnék, szeretnék rámutatni arra, hogy a traktátus első könyvében szereplő szerelmesek vétkeinek büntetése, miképpen jelenik meg a novellában.

Lucretia saját maga előtt feltárt érzelmei közepette egy hasonlattal élve azt mondja, hogy elhatározta magányában, hogy a szerelem semmiféle jelét nem mutatja, de amint meglátja Euraliust – mint a száraz mező, amelyet, ha tűz ér és az északnyugati szelek még hevesebben ráfújnak, egyre jobban fellángol – így ég szerencsétlen Lucretia.⁵³⁹ Boccaccio harmadik napjának bevezetőjében már hosszasan bemutattam, hogy mit mond a káplán a traktátusban arról, hogy kik nyerhetnek bebocsátást a Szerelem királyának udvarába, kik védik Erós palotáját, és milyen büntetéseket szenvednek el a szerelmet megtagadó nők (tüskés botokon ülnek, miközben a forró talaj égeti a lábukat). Jól látható, hogy az északnyugati szél az, amely a lángot szítja, vagyis ha úgy értelmezzük, Lucretia viaskodik magában, hogy kinyissa-e Eurialus előtt kapuját. Éppen ez az, ami Capellanusnál vétségnek számít. A hasonlat, amelyet Lucretia használ, pontosan illik az ő helyzetére, hiszen egyelőre még hadakozik magával, hogy mitévő legyen. Mivel eddig még nem engedte magához Eurialust, így büntetésének leírása (forróság, ami égeti) megegyezik a traktátusban olvashatóval.

Lucretia egyre hevesebb vágyat kezd érezni Eurialus iránt. Akárhányszor a férfira gondol, az iránta fellobbant szerelmét nem tudja csillapítani. Ez az a gondolat, amelyet Andreas a traktátus elején megfogalmaz és a fentiekben részletesen is taglaltam. Érdekesség még, hogy a Szerelem királynéjának belső kertjében lévő flóra és fauna gazdagságának visszhangja megjelenik a novellában később, Eurialus Lucretiának írt levelében: akkor fogja csak a vágyott hölgyet elfelejteni, ha a szkítiai hegyről eltűnik a hó, a tengerekből a halak, az erdőkből pedig a vadállatok.⁵⁴⁰ Ezek a képleírások – véleményem szerint – a Szerelem királyának és királynőjének udvarába lévő tisztas helyüket szimbolizálja.

Ahogy korábban említettem, Lucretia egy harmadik félhez fordul segítségért, aki nem más, mint Sosias. Capellanus két helyen is kitér rá, először az első, aztán a második könyvben: a káplán szerint, ha a szerelem kitudódik, akkor az így keltett szóbeszéd nemcsak rossz fényt vet a szerelmesekre, de az egymás iránt érzett vágy is halványodni kezd.⁵⁴¹ A

⁵³⁹ *Quae licet, dum sola fuit, claudere viam destinasset amori, ut tamen illum aspexit, nec modum flammae nec sibi ponebat; sed, ut siccus ager, qui admissio igne comburitur si Cori perflent altius flammescit, sic infelix Lucretia exardescabat.*

⁵⁴⁰ *Si possunt carere nivibus, Scythiae montes, aut maria piscibus, et feris silvae, poterit et oblivisci Eurialus tui.*

⁵⁴¹ *DA 1.6.4. Divulgatus enim amor aestimationem non servat amantis, sed eius famam sinistris solet cauteriare rumoribus et poenitentem prorsus saepe reddit amantem.* – „A szerelem szétkürtölése ugyanis nem szolgálja a szerelmes jó hírét.”

másik kiemelkedő hely a szerelem megőrzéséről szóló második könyv első fejezetében olvasható. Ebben megismétli az előzőekben mondottakat: ha valaki sokáig meg akarja tartani a szerelmét, akkor nem szabad azt mások előtt felfedni.⁵⁴² Pár fejezettel később viszont kijelöl három embert, aki a szerelmeseken kívül tudomást szerezhethetnek a kapcsolatról: a férfi által választott bizalmas, a nő által szerzett bizalmas, és a kettejük által kinevezett bizalmas/hírvivő.⁵⁴³ A szerelmi novellában több segítővel találkozhatunk, egyrészt Sosiasszal, aki Lucretia bizalmasa, Nisusszal, aki Eurialus barátja, valamint a harmadik fél Pandalusszal, aki voltaképpen nem egy közösen választott bizalmas, hiszen ő Lucretia férjének az unokatestvére, és bár Lucretia megbízik benne, Eurialus először elutasítja az ő támogatását. Végül ugyanakkor Pandalus lesz az, akinek segítségével a szerelmesek beteljesíthetik egymás iránti vágyukat.

Allocutio

Az *allocutio* a történetben a levélváltásokkal történik meg. Eurialus és Lucretia leveleket váltanak egymással egészen addig, amíg nem adatik alkalom, hogy személyesen találkozzanak. A főhős kérlelhetetlen, Lucretiát szerelmével ostromolja, sőt egyik levelében arról ír, hogy belebetegszik, ha nem találkozhat személyesen vele, sőt már érzékeli is magán a betegség tüneteit: *Captivus sum tuus, nec mei amplius compos sum. Tu mihi somni et cibi et potus usum abstulisti.*⁵⁴⁴ Kezdetben Lucretia elutasítja Eurialust, míg utóbbi könyörögni nem kezd neki: *Habere verba tecum, nec possum nec volo.*⁵⁴⁵ Lucretia nem hallgat a káplán intelmeire, aki a szerelem 14. szabályában a következőt írja: *Facilis perceptio contemptibilem reddit amorem, difficilis eum carum facit haberi.*⁵⁴⁶ Egyből megadná magát az ifjúnak, azonban a szeszélyes szelek folytán Eurialust elszólítja a kötelesség, és két

⁵⁴² DA 2.1.1. *Qui suum igitur cupit amorem diu retinere illaesum, eum sibi maxime praecavere oportet, ut amor extra suos terminos nemini propaletur, sed omnibus reservetur occultus.* – „Aki tehát hosszabb ideig kívánja épségben megőrizni szerelmét, arra a legnagyobb mértékben kell ügyelnie, hogy ez a szerelem a maga körén kívül senki előtt ne legyen ismertté, hanem mindenki előtt rejtett maradjon.”

⁵⁴³ DA 2.6.32. *Dicimus enim quod coamantium personis exceptis tribus aliis potest amor licite propalari personis. Nam permittitur amatori sui amoris secretarium invenire idoneum, cum quo secreta valeat de suo solatiari amore, et qui ei, si contigerit, in amoris compatiatur adversis. Sed et amatrici similem conceditur secretariam postulare. Praeter istos internuntium fidelem de communi possunt habere consensu, per quem amor occulte et recte semper valeat gubernari. Praedicti ergo secretarii de communi amantium voluntate dominas tenentur adire, ubi tale emergerit negotium, eisque recitare quod contingit, amantium qui litigant personis penitus non expressis.* – „Azt állítjuk ugyanis, hogy magukon a szerelmeseken kívül három más személy lehet még tudomással erről a szerelemről. Mert a szerelmes férfi választhat magának egy megfelelő bizalmast, akit beavat titkába, és aki – ha úgy adódik – együtt érez vele szerelmi hányattatásai során. A szerelmes nő is szerezhethet magának egy hasonló bizalmast. Rajtuk kívül a szerelmesek közös akarattal választhatnak egy hűséges hírvivőt is, akinek a segítségével titkukat őrizve és a helyes utat tartva irányíthatják szerelmüket.”

⁵⁴⁴ „Foglyod vagyok, és nem vagyok magam ura. Te elveszed az álomnak az ételnek és az ivásnak a szükségét.”

⁵⁴⁵ „Hogy a szavak legyenek veled, én nem tudok és nem akarok.”

⁵⁴⁶ DA 2.8.46. „Lerontja a szerelem becsét a könnyű hódítás, a nehéz viszont értékessé teszi”.

hónapig nem tudnak egymásról a fiatalok. Ezidőtájt Lucretia magába fordul, nem beszél senkivel, sőt még gyászruhát is ölt. Ha belegondolunk, akkor Eurialus részéről nem szerencsés, hogy teljes információhiányban hagyja Lucretiát, ám a káplán többször világossá teszi számunkra, hogy ha a szerelmesek nem tudják egymást élvezni, akkor a szerelem egymás iránt az idő múlásával egyre csak fokozódik. Egy másik passzusban pedig azt is kifejti, hogy az efajta mértéktartás (ti. Eurialus nem küld levelet Lucretiának) a leleplezés kockázatát csökkenti. Mikor azonban a főhős ismét a városba jön, a szerelmes nő már nem tud uralkodni magán, és a következőt írja szerelmének: *O mi Euryale, iam te aloqui possum: utinam et amplecti valerem!*⁵⁴⁷ Ezzel pedig már át is lépünk a szerelem következő fázisába, a *tactus*ba.

Tactus

Eurialus napszámosnak öltözve sikeresen belopódzik Lucretia hálósobájába,⁵⁴⁸ de Menelaos, a férj váratlanul megérkezik, és ugyan Lucretiának sikerül megszabadulnia férjétől, vonakodik utána Eurialusnak megadni az *amor mixtus*.⁵⁴⁹ Számára a tiszta szerelem (*amor purus*) is elég volt, mert csókolni és ölelni akarta kedvesét. Itt némi ellentmondás van a káplán intelmeivel, aki szerint véteknek számít, ha a hölgy, aki reményt ad a szerelemre később megtagadja a férfi követelését, vagyis utóbbiban hamis reményeket kelt.⁵⁵⁰ Jóllehet egy másik részben azt is kifejti, hogy egy nőnek nem szabad rögtön az első alkalommal átadnia magát a szeretőjének, ugyanis a halogatás megtisztítja a szerelmet.

Coitus

A szerelmük – noha ritkán látták egymást – napról napra fokozódott az egymás iránti vágygal együtt, míg végül Eurilaus Pandalus segítségét kérve ismét együtt tud lenni Lucretiával személyesen, ahol már az *amor mixtus*ra is sor kerül. Ez az utolsó alkalom, hogy együtt lehet a két fiatal, mielőtt Zsigmond császár elszólítja Eurialust a városból. Az elválásuk keretbe foglalja a történetüket, hiszen úgy ér véget, ahogy szerelmük kezdődött:

⁵⁴⁷ „Ó, Én Eurialusom, már beszélhetek hozzád: bárcsak ölelhetnék!”

⁵⁴⁸ Eurialusnak nemcsak napszámosnak kell öltöznie, de el kell vegyülnie a szolgák között. Ez a jelenet mindenféleképpen eszünkbe juttatja Plautus komédiáit, Apouleius: *Aranyszamarának* a történetét, sőt Boccaccio: *Dekameronjának* egyes novelláit is.

⁵⁴⁹ az *amor mixtus* és az *amor purus* a középkori szerelmi diskurzus két kulcsfogalma. Az *amor purus* – azaz a tiszta szerelem a lelki gyönyörre és az érzelmi-, intellektuális kapcsolatra irányul, ugyanakkor nem teljesedik be fizikai szerelemmel. A csók és az ölelés még megengedett, de a hangsúly az érzelmi kapcsolódáson van. Ezzel szemben az *amor mixtus* – azaz a vegyes szerelem az érzelmi kapcsolat fennmaradása mellett a gyönyör testi beteljesülését is magába foglalja.

⁵⁵⁰ Hasonlóan Ovidiusnál is ezt olvashatjuk.

egymás megpillantásával.⁵⁵¹ Ez a pillantás okot adhatna arra, hogy a szerelem ne múljon el, sőt tovább fennmaradjon. Ugyanakkor Andreas inti a szerelmeseket, hogy ha sokáig nem látják egymást, akkor a szerelem bizony lanyhulni fog. Eurialus és Lucretia pedig innentől kezdve nem fog tudni egymásról. Noha a lány kísérti a férfit álmaiban, amit a szerelem 30. szabályában is olvashatunk: *Verus amans assidua sine intermissione coamantis imaginatione detinetur*,⁵⁵² Eurialust a továbbiakban mégsem hatja meg, Zsigmond császár egy rangban hozzáillő lányt ad neki feleségül, így a Lucretiával való „kapcsolat” a beteljesült vágyak szintjén ragad.

4.4 Részösszegzés

Bár Piccolomini elsődleges forrása aligha a káplán műve volt, az nem zárható ki, hogy a szerelmi tanok kézikönyve bizonyos mértékben hatással volt rá. A XV. században már a férfi-nő közötti szerelem, az értekezés első két könyve kerül a fókuszba, nem pedig a harmadik könyv. A traktátus erőteljes recepciója mind latinul, mind népnyelven, valamint az, hogy Piccolomini az első német nyelvű fordítással – amely igen népszerűvé vált – közvetlenül találkozhatott Bécsben, arra enged következtetni, hogy a *Historia de duobus amantibus* megírása során nem tudta kikerülni a káplán művét. Későbbi tanítványa, Johannes Tröster megírja a *De remedio amoris* című művét, amelyet Piccolomini levelezéseiben méltat. A jövőben szeretném ezt a szöveget is megvizsgálni: hathatott-e Trösterre a káplán szövege? Ha igen, akkor nagy valószínűséggel Piccolomini ajánlhatta fiatal tanítványának, hogy a műfajban jártas Andreas szövegét megismerje, majd felhasználja. Az összevetés lehetőségét az a tény alapozza meg, hogy a káplán szövege és Tröster írása egyaránt az Uppsalai Egyetemi Könyvtár Cod. C 918 jelzetű kéziratában található. A kézirattal disszertációjában foglalkozó Szilágyi Emőke Rita kutatása során kiderült, hogy 1470 és 1474 között készült, s eredetileg a strassbourgi Thomas Vogler (Aucuparius) birtokában volt.⁵⁵³ A továbbiakban ezeket a transzmissziós kapcsolatokat is szeretném majd vizsgálni.

⁵⁵¹ *Erat in fenestra Lucretia, per vicum iam Eurialus equitabat. Humidos oculos alter in alterum iecerat, flebat unus, flebat alter.* – Lucretia az ablaknál volt, miközben Eurialus ellovagolt az utcán. Egymásra vetették könnyes szemeiket, sírt az egyik, sírt a másik.

⁵⁵² DA 2.8.48. „az igazi szerelmes képzeletében szüntelenül ott kísért a kedvese képe.”

⁵⁵³ SZILÁGYI, I. m., 131.

5. Összegzés

Disszertációmban arra kerestem a választ, hogyan illeszkedik Andreas Capellanus *De amore* című traktátusa a XII. század irodalmi és társadalmi környezetébe. Megvizsgáltam a XIV–XV. századi Közép-Európában észlelhető nagyfokú recepcióját, és a területi szűkítés értelmében elvégeztem a huszonhat kézirat részletes leíró kodikológiai feltárását, ami a capellanuszi kézirathagyományt illetően nóvumnak nevezhető. A káplán forrásainak feltárását követően Boccaccio *Dekameron*ján, valamint Enea Silvio Piccolomini *Historia de duobus amantibus* című szerelmi történetén keresztül mutattam be a késő középkori szerzők műveire tett hatását. Dolgozatom egyik kérdése pedig az volt, hogy vajon hogyan recipiálták a közép-európai olvasók az *udvari szerelem* témakörét.

A *De amore* beható vizsgálata során kiderült, hogy a mű sokkal rétegzettebb, mint amilyennek első ránézésre tűnik, vagy ahogyan a szakirodalom gyakran bemutatja. Andreas nem egy Ovidius utánzó volt, épp ellenkezőleg, a klasszikus, keresztény és világi hagyományok elemeit ötvözve szintézist hozott létre. Úgy vélem, a *De amore* értékét nem pusztán udvari szerelemelméleti kézikönyvként kell látnunk, hanem olyan kulturális konstrukcióként, amely az évszázadok során egyszerre tudott közvetíteni a laikus és a klerikus világ, valamint a nyugati és a bizánci hagyomány között.

A dolgozat első fejezetében fontosnak tartottam részletes áttekintést adni magáról a XII. századi műről, annak szerzőjéről, címzettjéről és keletkezési körülményeiről. A vizsgálat során nem sikerült teljes mértékben azonosítani Andreas Capellanus személyét, ugyanakkor a mű keletkezésének dátumát a királyi okiratok és Gualterius személye, valamint a grófnőhöz írt levél keltezése nyomán leszűkítettem a 1182-től 1186-ig terjedő időszakra. Ezt követően rámutattam a francia és a bizánci regényirodalom közötti párhuzamokra és eltérésekre. Míg a francia *udvari irodalomban* a szerelem művészete romantikus keretbe ágyazódott, addig a bizánci regényekben inkább a kaland és a cselekmény dominált. Ez a fajta kettősség tetten érhető Erós ábrázolásában is, hiszen a fiatal szárnyas isten alakja Bizáncban átalakul, és egy tekintéllyel bíró uralkodóvá válik, aki nemcsak ad, hanem elvesz, sőt büntet is. Manuel Komnénos udvarában Eróst gyakran magával a császárral azonosították, és mindez inspirációt is nyújthatott a francia *udvari irodalom* számára is, amennyiben a trónon egyedül ülő szerelem királynéja megfeleltethető Champagne Máriának. A fejezet egyik legfontosabb eredménye, hogy e kulturális kölcsönhatások és patrónusi kapcsolatok révén Andreas művében is kimutatható a bizánci hatás, különösen Erós basileus alakjának megjelenésekor. A korábbi kutatás többnyire

elvetette az inverz hatás irányát, vagyis annak lehetőségét, hogy a görög–bizánci regény befolyást gyakorolt a francia udvari regényre. E hipotézis figyelembevételével ugyanakkor a *De amore* értelmezését új perspektívába helyezi.

A vizsgálat másik fő tanulsága az volt, hogy a mű megrendelői és olvasóközönsége döntő módon formálták annak tartalmát és szemléletét. Champagne-i Mária irodalmi udvarának patrónusi szerepe jól illeszkedik a traktátus első két könyvének kontextusába, míg a harmadik, már-már *mizogin* hangot megütő könyv inkább II. Fülöp udvarához kapcsolható. A mű tehát nemcsak irodalmi alkotás, hanem a megrendelői elvárásokra adott egyfajta szellemi reflexió is.

A XII. századi olvasóközönség és társadalmi háttérének elemzése szintén új fényt vet a traktátusra. A lovagság rendi megszerveződése, valamint a cölibátus intézménye olyan feszültségeket hozott létre, amelyek elősegítették az *udvari irodalom* virágzását. A lovagok és nemes hölgyek viszonya, valamint a női patrónák befolyása hozzájárult ahhoz, hogy a szerelem kérdése az irodalmi diskurzus központjába kerüljön.

A második fejezetben a *De amore* forrásait vizsgáltam meg részletesen. Ennek eredményeképpen kijelenthető, hogy a káplán tudatosan illeszkedett az *auctoritas* középkori fogalmához, miközben egyúttal saját szövegét is a tekintélyek hálójába szötte. A *De amore* nem tekinthető egyszerű kompilációnak vagy szövegátvételnak, hanem olyan komplex intertextuális alkotásnak, amely az ókori szerzőktől (különösen Ovidiustól) kezdve a keresztény egyházatyákon, sententiákon és proverbiumokon át számos forrásréteget egyesít. A *mise en abyme* révén a szöveg belső utalásrendszerrel is rendelkezik, hiszen Andreas többször reflektál saját művére, és ezzel mintegy önmagát is tekintéllyé avatja. Ez a kettős gesztus egyszerre jelzi az antik és keresztény hagyományhoz való kapcsolódást, valamint a szerzői tudatosság új fokát a XII. század irodalmában. A források vizsgálata során ismerttettem az úgynevezett *aetas Ovidiana* – amely a középkori Ovidius-recepció korszakát jelöli – és a *De amore* kapcsolatát. Véleményem szerint Andreas nem egyszerű utánzója volt az Augustus-kori költőnek, nem pusztán mímelte Ovidius hangját és motívumait, hanem a klasszikus szerzőt a keresztény társadalom diskurzusaiba is illesztette. Ezzel egyfelől megőrizte az antik hagyomány folytonosságát, másfelől új jelentésrétegeket nyitott meg, amelyek révén a mű túlmutatott az antik és a középkori világ közötti választóvonalon. A kutatás eredményeképpen világossá vált, hogy Andreas szövege az ovidiusi hagyomány középkori újraértelmezésének egyik fontos állomása. A traktátus kiindulópontja nem azonos Ovidius nézőpontjával, amely szerint a kiválasztott nőt előbb „meg kell hódítani”, ezzel szemben itt a szerelem érzése már egy fennálló állapot. A traktátusban ennek az érzésnek az

enyhülését és/vagy felerősödését, illetve az általa kiváltott szenvedés különböző formáit követhetjük nyomon.

A harmadik könyv vizsgálata szintén különös tanulságokkal szolgált. A *mizogin* hangvétel és a palinódiaként értelmezett elutasítás nem pusztán egyházi szöveghagyományra vezethető vissza, hanem világi és ovidiusi források is jelentősen alakították. Így a harmadik könyv nem egyszerűen tagadása az első kettőnek, hanem összetett szintézis, amely egyszerre egyesíti az *udvari szerelem* toposzait az egyház korabeli felfogásával és a középkori *mizogin* irodalom tradíciójával. A kutatás rávilágított arra, hogy a *De amore* egészében nem homogén mű, hanem sokszor egymásnak ellentmondó diskurzusok találkozása. Ez a kettősség teszi lehetővé, hogy a traktátus egyszerre szóljon laikus és klerikus közeghez, valamint, hogy a későbbi recepció során különböző értelmezési keretekben legyen használható.

A kézirati hagyomány elemzése is ezt az összetettséget támasztotta alá. A harmadik fejezetben az általam megvizsgált huszonhat középeurópai kézirat leíró katalógusát ismertettem. Mindezen eredmények alapján bemutattam, hogy a fennmaradt példányok (kivéve a gyuleflehérvári kéziratot) nem önállóan, hanem gyűjteményes kódexekben maradtak fenn, morálteológiai, jogi, filozófiai és humanista szövegek társaságában. Ez arra utal, hogy a középkori olvasók nem egységes irodalmi alkotásként, hanem tematikus forrásgyűjteményként használták a szerelmi traktátust. Ebből következik, hogy a szöveg tekintélyét és értékét tehát nem a szerző személye vagy a kompozíció belső egysége adta, hanem az a rugalmasság, amellyel tartalmát különböző kontextusokba lehetett illeszteni. A kéziratok sokfélesége és az attribúciós bizonytalanságok (például Ovidiusnak vagy Piccolomininek tulajdonított másolatok) azt mutatják, hogy a mű kulturális jelentősége messze meghaladta szerzője személyét. Tekintve a traktátus eredeti olvasóközönségét, az a hipotézis, hogy ezt a szöveget a késő középkorban szintén a nemesi családok olvasták a kéziratok vizsgálata során, megdőlt. A XIV–XV. században főként egyházi személyek olvasták iskolai tananyagként, így a traktátus a késő középkorban már nem abban az udvari kontextusban élt tovább, amelyben eredetileg született, hanem elsősorban egyetemi, klerikusi és humanista közegben. A mű értelmezésének és használatának ez az áthelyeződése lényegesen átalakította a jelentését, hiszen az *udvari szerelem* gyakorlati kézikönyvből egy tematikus, morálteológiai és filozófiai diskurzusokban alkalmazható forrásgyűjteménnyé vált. A középkori értelmezési horizontban a *De amore* éppen azért volt nélkülözhetetlen, mert az emberi szerelem problematikáját tematizálta – olyasvalamit, amit a keresztény irodalom csak áttételesen, allegorikus keretben, főként a *Canticum canticorum* értelmezése

révén érintett. Ez a tartalmi sajátosság magyarázza, hogy a klerikus környezet különös érdeklődést tanúsított a mű iránt.

Az utolsó fejezetben a szerelmi traktátus itáliai humanistákra tett hatását vizsgáltam, azon belül is Boccaccio *Dekameron* és Enea Silvio Piccolomini *Historia de duobus amantibus* című művére. Az elemzés során világossá vált, hogy Andreas műve a későbbi irodalomban is nyomot hagyott. Boccaccio esetében kimutatható a *De amore* ismerete, hiszen a *Dekameron* novelláiban a szerelemről folytatott párbeszéd a capellanus dialógusok átalakított formájaként jelennek meg. A novellák részletes vizsgálata során bemutattam, hogy Boccaccio új keretbe helyezte a történeteket, és amíg Andreas didaktikusan tanít és óva int, addig Boccaccio ironikus, gyakran humoros válaszokat ad. Nála a szerelem már minden társadalmi réteg számára lehetséges, és a női szereplők sem csupán passzív elszenvedők, hanem önálló individuumok, akiknek saját vágyaik és érzelmeik vannak.

A XV. században Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa *Historia de duobus amantibus* című művében szintén felhasználta Andreas traktátusát, bár nem közvetlen forrásként, inkább közvetett inspirációként. Piccolomini művének munkájában is kimutathatók a capellanus hatásai, ami azt mutatja, hogy a *De amore* a XV. században is élő hivatkozási pont maradt. A kéziratos hagyomány sajátossága, hogy Piccolomini műve gyakran a szerelmi traktátus szövegével együtt, egyazon kódexben fordul elő, ami közvetlen transzmissziós kapcsolatokat sejtet.

Mindezek fényében a disszertáció legfőbb következtetése az, hogy Andreas Capellanus *De amore* című traktátusa nem pusztán a XII. századi *udvari irodalom* egyik alapúve, hanem a késő középkorban egyfajta interkulturális és intertextuális jelenség. A mű egyszerre kapcsolódik a francia és a bizánci irodalmi hagyományhoz, egyszerre épít a klasszikus auktorokra és a keresztény gondolkodásra, egyszerre szolgálja a laikus és a klerikus közönség igényeit. A *De amore* tehát nem illeszthető bele egyetlen értelmezési keretbe sem, hanem sokszínűségében érthető meg. Egy didaktikus kézikönyv, egy olyan irodalmi alkotás, forrásgyűjtemény, amelynek a XII. században a célja a nemesek udvari szórakoztatása, míg a XIV–XV. században már a morálteológiai diskurzus.

A kutatás újdonsága abban áll, hogy ezt a sokrétűséget egységes értelmezési keretbe vonta, amiből világosan látszik, hogy a *De amore* nem pusztán a középkori szerelemfelfogás forrása, hanem a világi és egyházi kultúra közötti híd, amely meghatározó módon járult hozzá a szerelemről folytatott európai diskurzus alakulásához a középkortól a humanizmusig. A mű értelmezésének tágítása új perspektívát nyit a középkori irodalom

vizsgálatában, és lehetővé teszi, hogy Andreas Capellanust ne csupán Ovidius epigonjaként, hanem önálló, tudatos szerzőként lássuk, aki korszakának kulturális és társadalmi változásaira érzékenyen reagált. Mindezeket figyelembe véve elmondható, hogy a *De amore* komplexitása biztosította fennmaradását és széleskörű hatását, még az 1277-es betiltását követően is.

6. Bibliográfia

A. Persi Flacci et D. Iuni Iuvenalis Saturae, ed. W. V. CLAUSEN, Clarendon Press, Oxford, 1992.

AKADEMJA UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE, *Bulletin international de l'Académie des sciences de Cracovie*, Impr. de l'Université, Cracovie, 1901.

Albertani Brixienensis Liber consolationis et consilii. Ex quo hausta est fabula Gallica, ed. Thor SUNDBY, Kessinger Publishing, København, 1873.

ALLEN, Peter L., *The Art of Love. Amatory Fiction from Ovid to the Romance of the Rose*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2015.

ARETIN, Johann Christoph Freiherr von, *Aussprüche der Minnegerichte. Aus alten Handschriften herausgegeben und mit einer historischen Abhandlung über die Minnegerichte des Mittelalters begleitet*, Scherer, München, 1803.

AUERBACH, Erich, *Mimesis. A valóságábrázolás a nyugati irodalomban*, Osiris, Budapest, 1997.

AUGUIS, Pierre René, *Les poètes français, depuis le XIIe siècle jusqu'à Malherbe*, Crapelet, Paris, 1824.

BAHTYIN, Mihail, *A tér és az idő a regényben*, Korunk, 6 (1974), 753–757.

BARACK, Karl August, *Die Handschriften der Fürstlich-Fürstenbergischen Hofbibliothek zu Donaueschingen*, Tübingen, 1865.

BEATON, Roderick, *The Medieval Greek Romance*, 2., Routledge, London–New York, 1996.

BEEH, Wolfgang, *Eine spätgotische mittelhessische Handschrift „Über die Liebe zu erwerben und die Liebe zu verschmähen“*, Kunst in Hessen und am Mittelrhein, 6 (1966), 53–82.

BENTON, John F., *The Court of Champagne as a Literary Center*, Speculum, 36/4 (1961), 551–591.

BENTON, John F., *The Evidence for Andreas Capellanus Re-Examined Again*, Studies in Philology, 59/3 (1962), 471–478.

BERTINI, Ferruccio, *Equivoci e doppi sensi nel De amore di Andrea Cappellano* = *Studi sul De amore di Andrea Cappellano e sulla posterità*, szerk. Margherita LECCO, L'immagine riflessa, 15/2 (2006), 37–56.

BILLANOVICH, Giuseppe, *Il Boccaccio, il Petrarca e le più antiche traduzioni in italiano delle decadi di Tito Livio*, Giornale storico della letteratura italiana, 130 (1953), 311–337.

BOCCACCIO, Giovanni, *Dekameron*, ford. RÉVAY József, I–II, Európa, Budapest, 1963.

BORBÉLY Gábor, *Természetfilozófia, teológia, szexualitás. Andreas Capellanus De amoréja az 1277-es elítélő határozatban* = *Túl az iskolafilozófián. A 21. század bölcséleti élménye*, szerk. NYÍRI Kristóf – PALLÓ Gábor, Budapest, 2005, 298–316.

BOSSUAT, Robert, *Drouart la Vache, traducteur d'André le Chapelain (1290)*, Champion, Paris, 1926.

BRANCA, Vittore, *Boccaccio medievale*, Sansoni, Firenze, 1956.

BRUNO, Roy, *À la recherche des lecteurs médiévaux de De amore d'André le Chapelain*, Revue de l'Université d'Ottawa, 55/1 (1985), 45–73.

BURKARD, Richard, *The Archpriest of Hita and the Imitators of Ovid. A Study in the Ovidian Background of the Libro de buen amor*, Juan de la Cuesta, Newark (Delaware), 1999.

BUSDRAGHI, Paola, *I praecepta amoris di Andrea Cappellano. Problemi di tradizione manoscritta* = *Studi sul De amore di Andrea Cappellano e sulla posterità*, éd. Margherita LECCO, L'immagine riflessa, 15/2 (2006), 57–65.

CAIRNS, Francis, *Andreas Capellanus, Ovid, and the Consistency of De amore*, Res Publica Litterarum, 16 (1993), 101–117.

CALABRESE, Michael, *Ovid and the Female Voice in the De amore and the Letters of Abelard and Heloise*, Modern Philology, 95/1 (1997), 1–26.

CAPELLANI REGII FRANCORUM, Andreae, *De amore libri tres*, Hrsg. Emil TROJEL, Libraria Gadiana, Havniae, 1892. <http://www.thelatinlibrary.com/capellanus/capellanus1.html>
<http://www.thelatinlibrary.com/capellanus/capellanus2.html>
<http://www.thelatinlibrary.com/capellanus/capellanus3.html> (Hozzáférés: 2026.01.25.)

CAPELLANUS, Andreas, *A szerelemről*, ford. RAJNAVÖLGYI Géza, Balassi, Budapest, 2012.

CAPELLANUS, Andreas, *The Art of Courtly Love*, ford. John Jay PARRY, Columbia University Press, New York, 1990.

- CARABELLESE, Francesco, *La peste del 1348 e le condizioni della sanità pubblica in Toscana*, L. Cappelli, Rocca San Casciano, 1897.
- CHERCHI, Paolo, *Andreas and the Ambiguity of Courtly Love*, University of Toronto Press, Toronto, 1994.
- CLUBB, Louise George, *Boccaccio and the Boundaries of Love*, *Italica*, 37/3 (1960), 188–196.
- CORE, Luca, *La Rota Veneris di Boncompagno da Signa. Edizione critica*, Università di Padova, Padova, 2015.
- CUPANE, Carolina, *Eros basileus. La figura di Eros nel romanzo bizantino d'amore*, *Atti della Reale Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Palermo*, 33 (1973–1974), 243–297.
- CURTIUS, Ernst Robert, *European Literature and the Latin Middle Ages*, Princeton University Press, Princeton, 1990.
- CSERNUS Sándor, *La Hongrie et les Hongrois dans la littérature chevaleresque française du Moyen Âge = La noblesse dans les territoires angevins*, éd. Noël COULET, Jean-Michel MATZ, Paris, 2000, 717–735.
- DANIEL, Natalia – KORNRUMPF, Gisela – SCHOTT, Gerhard, *Die lateinischen mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek München. Die Handschriften der Folioreihe*, 1, Wiesbaden, 1974.
- De amore deutsch. Der Tractatus des Andreas Capellanus in der Übersetzung Johann Hartliebs*, Hrsg. Alfred KARNEIN, München, 1970 (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters, 28).
- DINAUX, Arthur, *Trouvères, jongleurs et ménestrels du nord de la France et du midi de la Belgique*, III, Téchener, Paris, 1837.
- DONALDSON, Ethelbert Talbot, *The Myth of Courtly Love*, *Ventures*, 5 (1965), 16–23.
- DONATUS, Aelius, *Commentum in Terentii comoedias*, éd. Konrad SWEYNHEYM – Arnold PANNARTZ, Roma, 1472.
- DRONKE, Peter, *Andreas Capellanus*, *The Journal of Medieval Latin*, 4 (1994), 51–63.
- DRONKE, Peter, *Die Lyrik des Mittelalters. Eine Einführung*, C. H. Beck, München, 1973.
- DRONKE, Peter, *La individualidad poética en la Edad Media*, Alhambra, Madrid, 1981.

- DRONKE, Peter, *Lateinische Dichtungen des X. und XI. Jahrhunderts. Festgabe für Walther Bulst zum 80. Geburtstag*, Verlag Lambert Schneider, Heidelberg, 1981.
- DRONKE, Peter, *Medieval Latin and the Rise of European Love-Lyric. Problems and Interpretations*, Clarendon Press, Oxford, 1968.
- DUBY, Georges, *A lovag, a nő és a pap. A házasság a középkori Franciaországban*, Gondolat, Budapest, 1987.
- DUBY, Georges, *A nő a középkorban*, Corvina, Budapest, 2000.
- DUBY, Georges, *Women of the Twelfth Century*, Polity Press, Oxford, 1997.
- EGEDI-KOVÁCS Emese, «*Le livre dans le livre*» et «*le livre d'amour*». *Le De amore d'André le Chapelain et le roman byzantin de Makrembolitès = Byzance et l'Occident. Rencontre de l'Est et de l'Ouest*, szerk. EGEDİ-KOVÁCS Emese, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013, 91–100.
- EGEDI-KOVÁCS Emese, *Béla–Alexiosz emléke a 12. századi francia irodalomban = Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*, szerk. GYÖRKÖS Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013, 49–64 (*Speculum Historiae Debreceniense*, 13).
- EGEDI-KOVÁCS Emese, *La «morte vivante» dans le récit français et occitan du Moyen Âge*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012.
- EVERGATES, Theodore, *Appendix 2 = Uő., Marie of France, Countess of Champagne, 1145–1198*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2019.
- EVERGATES, Theodore, *Marie of France, Countess of Champagne, 1145–1198*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2019.
- FOULON, Charles, *Le rôle de Gauvain dans Erec et Enide*, *Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest*, 65/2 (1958), 147–158.
- FÖLDÉNYI F. László, *A melankólia dicsérete*, Jelenkor, Budapest, 2017.
- GAFFNEY, Barbara Marie, *Andreas Capellanus and the Myth of Courtly Love*, Arizona State University, Tempe, 1977.
- GARGAN, Luciano, *Cultura e arte nel Veneto al tempo del Petrarca*, Antenore, Padova, 1978 (*Studi sul Petrarca*, 5).

GITTES, Tobias Foster, *Boccaccio and Humanism = The Cambridge Companion to Boccaccio*, ed. ARMSTRONG Guyda – DANIELS Rhiannon – MILNER Stephen J., Cambridge University Press, Cambridge, 2015, 155–170.

GROßMANN, Karl, *Die Frühzeit des Humanismus in Wien bis zu Celtis Berufung 1497*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, 22 (1929), 150–325.

HADZISZ, Dimitriosz, szerk., *A bizánci irodalom kistükre*, Európa, Budapest, 1974.

HASKINS, Charles Homer, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Harvard University Press, Cambridge (MA), 1927.

HAVAS-KOVÁCS Dominika, „*Udvari irodalom*”, *az udvar irodalma Bizáncban és Nyugaton = Conciliatio. A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae XIII. országos konferenciáján elhangzott előadások*, I, szerk. JUHÁSZ Daniella – KERTI Anna Emese, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2019, 62–87.

HAVAS-KOVÁCS Dominika, *Amor est passio. A 15. századi német ajkú területek De amore-kéziratairól*, Antikvitás és Reneszánsz, 8/2 (2021), 37–56.

HAVAS-KOVÁCS Dominika, *Amor est passio. The Authorship and Dating of De amore by Andreas Capellanus*, Sapiens Ubique Civis, IV (2023), 291–307.

HAVAS-KOVÁCS Dominika, *Andreas Capellanus és Enea Silvio Piccolomini. A középkori szerelmi traktátus hatása a Historia de duobus amantibus című novellára = Tavaszi Szél 2021 / Spring Wind 2021. Tanulmánykötet*, I, szerk. MOLNÁR Dániel – MOLNÁR Dóra, Budapest, 2021, 449–459.

HAVAS-KOVÁCS Dominika, *Szerelem házasságon kívül. Andreas Capellanus traktátusának hatása Piccolomini szerelmi novellájára*, Magyar Művészet. A Magyar Művészeti Akadémia elméleti folyóirata, 11/3 (2023), 10–17.

HELMRATH, Johannes, *Vestigia Aeneae imitari. Enea Silvio Piccolomini als Apostel des Humanismus. Formen und Wege seiner Diffusion = Diffusion des Humanismus. Studien zur nationalen Geschichtsschreibung europäischer Humanisten*, éd. HELMRATH Johannes – MUHLACK Ulrich – WALTHER Gerrit, Wallstein, Göttingen, 2002, 99–141.

HEXTER, Ralph J., *Ovid and Medieval Schooling. Studies in Medieval School Commentaries on Ovid's Ars amatoria, Epistulae ex Ponto, and Epistulae Heroidum*, Arceo-Gesellschaft, München, 1986.

HOLMES, Olivia, *Boccaccio and Exemplary Literature. Ethics and Mischief in the Decameron*, Cambridge University Press, Cambridge, 2023 (Cambridge Studies in Medieval Literature, 20).

HORTIS, Attilio, *Studi sulle opere latine del Boccaccio. Con particolare riguardo alla storia dell'erudizione nel Medio Evo e alle letterature straniere*, Dase, Trieste, 1879.

HUIZINGA, Johan, *Őszi középkor*, ford. BALOGH Tamás, Helikon, Budapest, 2023.

HUNGER, Herbert, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. Philologie, Profandichtung, Musik, Mathematik und Astronomie, Naturwissenschaften, Medizin, Kriegswissenschaft, Rechtsliteratur*, C. H. Beck, München, 1978.

IRTENKAUF, Wolfgang – KREKLER, Ingeborg, *Codices poetici et philologici. Die Handschriften der Württembergischen Landesbibliothek Stuttgart*, 1. Reihe, 2, Wiesbaden, 1981.

JEANROY, Alfred, *La poésie lyrique des troubadours*, Slatkine, Genève, 1998.

JEFFREYS, Elizabeth – JEFFREYS, Michael, *Who Was Eirene the Sebastokratorissa?*, *Byzantion*, 64 (1994), 40–68.

JEFFREYS, Elizabeth, *The Comnenian Background to the Roman d'Antiquité*, *Byzantion*, 50/2 (1980), 455–486.

JEFFREYS, Elizabeth, *The Sebastokratorissa Irene as Patron = Female Founders in Byzantium and Beyond*, éd. THEIS Lioba – MULLETT Margaret – GRÜNBART Michael – FINGAROVA Garlina – SAVAGE Matthew, Böhlau, Wien, 2014, 177–194.

JENNY, Laurent, *The Strategy of Form = French Literary Theory Today*, ed. TODOROV Tzvetan, ford. CARTER R., Cambridge University Press, Cambridge, 1982, 36–43.

KAEPPLI, Tomaso, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, I, Roma, 1970.

KAPITÁNYFÉ István, *A bizánci irodalom = A bizánci és az újjörög irodalom története*, szerk. CARUHA Vangelio – SZABÓ Kálmán, Gondolat, Budapest, 1989.

KARL, Louis, *La Hongrie et les Hongrois dans les chansons de geste*, *Revue des langues romanes*, 51 (1908), 1–38.

KARNEIN, Alfred, *De amore in volkssprachlicher Literatur*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1985.

KELLY, Amy, *Eleanor of Aquitaine and Her Courts of Love*, *Speculum*, 12/1 (1937), 3–19.

KERTESZ, Christopher, *The De arte (honeste) amandi of Andreas Capellanus*, Texas Studies in Language and Literature, 13 (1971–1972), 5–15.

KIBLER, William W., *La chanson d'aventures = Essor et fortune de la chanson de geste dans l'Europe et l'Orient latin*, éd. Alberto LIMENTANI – Maria Luisa MENECHETTI – Rosanna BRUSEGAN – Luigi MILONE – Gianfelice PERON – Francesco ZAMBON, 1984, 509–515.

KIM, Ji-Hyun Philippa, « *L'“Amour courtois” de Gaston Paris* ». *Une lecture décadente du Chevalier de la Charrette*, The French Review, 83/3 (2010), 589–606.

KOVÁCS Dominika, *Vie de Saint Alexis. Az antik regényelemek továbbélése egy szentéletben = AMΦΙΔΡΟΜΙΑ*, szerk. TUHÁRI Attila, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2018, 21–32.

KÖSZEGHY Péter, *A szerelemről* = Uő., *Az én életemben éltető szépségem*, Balassi, Budapest, 2022, 13–53.

KRISTEVA, Julia, *Le texte du roman. Approche sémiologique d'une structure discursive transformationnelle*, Walter de Gruyter, Berlin, 1970.

LACHET, Claude, *L'Amour courtois. Une anthologie*, Flammarion, Paris, 2017.

LADÁNYI-TURÓCZY Csilla, *A regensburgi gyűjtemény szerelemfelfogása*, Palimpszeszt, 16 (2002). https://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/05.htm (Hozzáférés: 2026.01.25.)

LADÁNYI-TURÓCZY Csilla, *Klerikus és lovag mint szerelmes a 11–12. század női verseiben. Szerelemfelfogás és udvari szerelem női szemszögből*, Kalligram, XI (2002), 42–55.

LECLERCQ, Jean, *Monks and Love in Twelfth-Century France. Psycho-Historical Essays*, Clarendon Press, Oxford, 1979.

LEE, A. Collingwood, *The Decameron. Its Sources and Analogues*, Haskell House, New York, 1966.

LE GOFF, Jacques – TRUONG, Nicolas, *Une Histoire Du Corps Au Moyen-Age. Le grand renoncement*, Liana levi, 2012.

LEHMANN, Paul, *Mitteilungen aus Handschriften*, 9, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Abt., München, 1933.

LEHMANN, Paul, *Die Parodie im Mittelalter*, Drei Masken Verlag, München, 1922.

Les lais anonymes des XIIe et XIIIe siècles, ed. Prudence Mary O'HARA-TOBIN, Droz, Genève, 1979.

LESKÓNÉ DELBÓ Katalin, *A 12. századi bizánci regény. Hagyomány és újítás Nikétas Eugenianos Drosilla és Chariklés című regényében*, Budapest, 2020.

LIMOLI, Howard, *Boccaccio's Masetto* (Dekameron III, 1) and *Andreas Capellanus*, *Romanische Forschungen*, 77/3–4 (1965), 281–292.

MADAS Edit, *Die in der Österreichischen Nationalbibliothek erhaltenen Handschriften des ehemaligen Augustiner-Chorherrenstiftes St. Dorothea in Wien*, *Codices manuscripti*, 8 (1982), 81–114.

MAGDALINO, Paul, *Eros the King and the King of „Amours”*. *Some Observations on Hysmine and Hysminias*, *Dumbarton Oaks Papers*, 46 (1992), 197–204.

MAGDALINO, Paul, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

MAHONEY, John F., *The Evidence for Andreas Capellanus in Re-Examination*, *Studies in Philology*, 55/1 (1958), 1–6.

MAKREMBOLITES, *Eumathios, Hysmine and Hysminias*, ford. Elizabeth JEFFREYS, Liverpool University Press, Liverpool, 2012.

MANETTI, Giannozzo, *Life of Boccaccio = Biographical Writings*, ed. BAGEMIHL Rolf, ford. BALDASSARI Stefano U., Harvard University Press, Cambridge (MA), 2003, 86–105.

MANITIUS, Max, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, C. H. Beck, München, 1931.

MARCOZZI, Luca, „*Passio*” e „*ratio*” tra *Andrea Cappellano* e *Boccaccio*. *La novella dello scolare e della vedova* (Dekameron VIII, 7) e i castighi del *De amore*, *Italianistica. Rivista di letteratura italiana*, 30/1 (2001), 9–32.

MARKALE, Jean, *La vie, la légende et l'influence d'Aliénor, comtesse de Poitou, duchesse d'Aquitaine, reine de France, puis d'Angleterre*, Payot, Paris, 1983.

MÁTÉ Ágnes, *Egy kora újkori sikerkönyv története. 15–16. századi szövegvariánsok és fordítások Enea Silvio Piccolomini Historia de duobus amantibus című szerelmes regényéből*, Reciti, Budapest, 2018.

- MAZZOTTA, Giuseppe, *The World at Play in Boccaccio's Decameron*, Princeton University Press, Princeton, 1986.
- MCCASH, June Hall, *Marie de Champagne and Eleanor of Aquitaine. A Relationship Reexamined*, *Speculum*, 54/4 (1979), 698–711.
- MCCASH, June Hall, *The Cultural Patronage of Medieval Women*, University of Georgia Press, Athens, 1996.
- MCCASH, June Hall, *The Role of Women in the Rise of the Vernacular*, *Comparative Literature*, 60/1 (2008), 45–57.
- MENHARDT, Hermann, *Handschriftenverzeichnis der Kärntner Bibliotheken*, I, Wien, 1927.
- MEUNIER, Florence, *Le roman byzantin du XIIe siècle. À la découverte d'un nouveau monde?*, Honoré Champion, Paris, 2007.
- MEYER, Wilhelm, *Verzeichnis der Handschriften im preußischen Staate*, 2, Berlin, 1893.
- MITROVICS Gyula, *Aeneas Sylvius Piccolomini Historia de duobus amantibus-a*, *A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola Értesítője*, XLIII (1896), 1–17.
- MOLNÁR Annamária, *Mítosz és egzegézis. Istennőábrázolás Giovanni Boccaccio De mulieribus claris és Genealogia deorum gentilium című műveiben*, Szeged, 2021.
- MOLNÁR Annamária, *Mizogin Boccaccio? A Corbaccio nőképétől a De mulieribus claris-ig = Tév/hit. Tévedések és tévesztések a régi irodalomban. Fiatalok Konferenciája 2017*, szerk. ETLINGER Mihály – MARKÓ Anita – PÁLFY Eszter – SZATMÁRI Áron – VIRÁG Csilla – VRABÉLY Márk, Reciti, Budapest, 2018, 29–39.
- MONSON, Don A., *The Intertextuality of Love = Uő., Andreas Capellanus, Scholasticism, and the Courtly Tradition*, Catholic University of America Press, Washington (DC), 2005, 86–121.
- MOORE, John C., „Courtly Love”. *A Problem of Terminology*, *Journal of the History of Ideas*, 40/4 (1979), 621–632.
- MOORE, John C., *Love in Twelfth-Century France. A Failure in Synthesis*, *Journal of Medieval History*, 29 (2003), 429–443.
- MORAVCSIK Gyula, *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, Akadémiai, Budapest, 1988.
- MOUZAT, Jean, *Les poèmes de Gaucelm Faidit*, A. G. Nizet, Paris, 1965.

MUNK OLSEN, Birger, *Les classiques latins dans les florilèges médiévaux antérieurs au XIIIe siècle* = *La réception de la littérature classique au Moyen Âge (IXe–XIIe siècle)*, éd. Uő., Paris, 1995, 145–273.

NÉMETH Csaba, *Koholni szerelmet (Andreas Capellanus: A szerelemről)*, Buksz, 4 (2014), 312–318.

PAINTER, Sidney, *French Chivalry. Chivalric Ideas and Practices in Mediaeval France*, Cornell University Press, Ithaca, 1940.

PARIS, Gaston, *André de France*, Romania, 1 (1872), 105–107.

PARIS, Gaston, *Études sur les romans de la Table ronde. Lancelot du Lac. II. Le Conte de la Charrette*, Romania, 12/48 (1883), 459–534.

PARIS, Gaston, *La littérature française au Moyen Âge (XIe–XIVe siècle)*, Hachette, Paris, 1888.

PARIS, Gaston, *Une traduction d'André le Chapelain au XIIIe siècle*, Romania, 13 (1884), 403–404.

PELLEGRIN, Elisabeth, *Les Remedia amoris d'Ovide, texte scolaire médiéval*, Bibliothèque de l'École des chartes, 115 (1957), 172–179.

POLLMANN, Leo, *Die Liebe in der hochmittelalterlichen Literatur Frankreichs. Versuch einer historischen Phänomenologie*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1966.

POSSELT, Bernd, *Hartmann Schedel schreibt Geschichte. Die Entwürfe für die „Schedel'sche Weltchronik“* = *Hartmann Schedel (1440–1514). Leben und Werk*, Wiesbaden, Hrsg. Franz FUCHS, Harrassowitz, Wiesbaden, 2016, 87–124.

RAJNA, Pio, *Tre studi per la storia del libro di Andrea Cappellano*, Studi di filologia romanza, 5 (1891), 193–272.

RAJNAVÖLGYI Géza, *III. Béla párizsi házassági ajánlatának tükröződése Andreas Capellanusnál* = *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*, szerk. GYÖRKÖS Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013, 65–72 (*Speculum Historiae Debreceniense*, 13).

RAND, Edward Kennard, *Ovid and His Influence*, Cooper Square Publishers, New York, 1963.

RAYNOUARD, François Just Marie, *Choix des poésies originales des troubadours*, Didot, Paris, 1817.

REGALDO, Nancy Freeman, „*Des contraires choses.*” *La fonction poétique de la citation et des exempla dans le Roman de la Rose*, *Littérature*, 41 (1981), 62–81.

REINHARDT, Volker, *Pius II. Piccolomini. Der Papst, mit dem die Renaissance begann*, C. H. Beck, München, 2013.

RENART, Jean, *Le Roman de la Rose ou De Guillaume de Dole*, éd. Félix LECOY, ford. Jean DUFOURNET, Honoré Champion, Paris, 2008.

ROBERTSON, D. W., *The Subject of the De amore of Andreas Capellanus*, *Modern Philology*, 50/3 (1953), 145–161.

RUIZ VILA, José Manuel, *Los preceptos del De amore de Andreas Capellanus en la Historia de duobus amantibus de Enea Silvio Piccolomini = La Universitat de València i l'Humanisme. Studia Humanitatis i renovació cultural a Europa i al Nou Món*, ed. Ferran Grau CODINA, València, 2003, 589–599.

SALMONSON, Jessica Amanda, *The Encyclopedia of Amazons. Women Warriors from Antiquity to the Modern Era*, Paragon House, New York, 1991.

SANTAGATA, Marco, *Boccaccio. A Biography*, ford. Emlyn EISENACH, University of Chicago Press, Chicago, 2025.

SCHMITT, Wolfram, *Bio-bibliographische Bemerkungen zu Hans Hartlieb = Fachprosa-Studien*, Hrsg. G. KEIL, 1982, 255–271.

SCHNELL, Bernhard, *Hartmann Schedel als praktischer Arzt. Zum medizinischen Alltag im Spätmittelalter oder: die Schwierigkeit, mittelalterliche medizinische Texte zu deuten und zu werten = Hartmann Schedel (1440–1514). Leben und Werk*, Hrsg. Franz FUCHS, Harrassowitz, Wiesbaden, 2016, 75–86.

SCHNELL, Bernhard, *Neues zur Biographie Johannes Hartliebs*, *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, 136/4 (2007), 444–448.

SCHNELL, Rüdiger, *Andreas Capellanus. Zur Rezeption des römischen und kanonischen Rechts in De amore*, W. Fink, München, 1982.

SCHNELL, Rüdiger, *Causa amoris. Liebeskonzeption und Liebesdarstellung in der mittelalterlichen Literatur*, Francke, Tübingen, 1985.

SCHÖSSLER, Felix, *Andreas Capellanus. Seine Minnelehre und das christliche Weltbild um 1200*, H. Bouvier, Bonn, 1960.

SINFONICO, Damiano, *Ji-Hyun Philippa Kim: L'«Amour courtois» de Gaston Paris. Une lecture décadente du Chevalier de la Charrette?*, Studi Francesi, 162 (2010), 578.

STEINER Árpád, *The Identity of the Italian „Count” in Andreas Capellanus’ De amore*, Speculum, 13/3 (1938), 304–308.

SZABICS Imre, *A trubadúrok költészete*, Balassi kiadó, 1995.

SZILÁGYI Emőke Rita, *Vitéz János mecénatúrája. Johannes Tröster és az 1450-es évek*, Budapest, 2013.

TATIOS (Achilleus Tatiosz), *Leukippé és Kleitophón története*, ford. SZEPESSY Tibor, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014.

The Meaning of Courtly Love. Papers of the First Annual Conference of the Center of Medieval and Early Renaissance Studies, ed. F. X. NEWMAN, State University of New York Press, New York, 1967.

TRAUBE, Ludwig, *Vorlesungen und Abhandlungen*, Hrsg. Paul LEHMANN, II, Beck, München, 1911.

TROJEL, E., IV. *André de Paris et André le Chapelain*, Romania, 18/71 (1889), 473–477.

TROYES, Chrétien de, *Chanson des trouvères*, éd. S. N. ROSENBERG – H. TISCHLER, Librairie générale française, Paris, 1995.

TROYES, Chrétien de, *Le Chevalier de la Charrette*, ford. CROIZY-NAQUET Catherine, Honoré Champion, Paris, 2006.

UCKELMAN, Sara L., *Logic and the Condemnations of 1277*, Journal of Philosophical Logic, 39/2 (2010), 201–227.

VALENTIN, Rose, *Verzeichniss der lateinischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, 2., II, Berlin, 1901.

VARZOS, K., *Η γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, I–II, Thessaloniki, 1984.

WACK, Mary Frances, *Lovesickness in the Middle Ages. The Viaticum and Its Commentaries*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1990.

WAGNER Gyöngyi, *Andreas Capellanus De amore című traktátusa*, Budapest, 2002.

WALSH, P. G., *Andreas Capellanus on Love*, Bloomsbury Academic, London, 1982.

WALTHER, Hans, *Proverbia Sententiaeque Latinitatis Medii Aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1963.

WATERBOLK, E. H., *Deux poèmes inconnus de Rodolphe Agricola?*, *Humanistica Lovaniensia*, 21 (1972), 37–49.

WEISS, Roberto, *Il primo secolo dell'umanesimo*, Roma, 1949 (Storia e letteratura, 27).

WHEELER, Stephen, *Before the aetas Ovidiana. Mapping the Early Reception of Ovidian Elegy*, Trinity College Dublin, 177/178 (2004–2005), 9–26.

WIENER, Claudia, *Arbeit am Text. Georg Alts und Hartmann Schedels lateinisch-deutsche Literaturprojekte = Hartmann Schedel (1440–1514). Leben und Werk*, Hrsg. Franz FUCHS, Harrassowitz, Wiesbaden, 2016, 125–144.

ZINK, Michel, *A trubadúrok*, L'Harmattan kiadó, 2017.

ZUMTHOR, Paul, *Notes en marge du traité de l'amour de André le Chapelain*, *Zeitschrift für romanische Philologie*, 63 (1943), 178–191.

7. Függelék

A *De amore* latin nyelvű kéziratok hagyományának lelőhelyei: a fennmaradt kéziratok századonkénti jegyzéke:

XIII. század

1. L'Aquila, Archivio Dragonetti-De Torres, CXII, XIII (Aq / 1)
2. Róma, Biblioteca Vaticana, Cod. Ottob. lat. 1463A – első példány
3. Róma, Biblioteca Vaticana, Cod. Reg. lat. 358

XIV. század

4. Brugge, Openbare bibliotheek, 479, XIV (Brg / 28)
5. Brüsszel, Bibliothèque Royale Albert Ier, Cod. 20716-19
6. Brüsszel, KBR, 1890-1892 et 20716-20719, XIV (Brx / 39 et 40)
7. Macerata, Archivio priorale, Tabulario diplomatico IV, f. 195, début XIV – töredékes
8. Montpellier, Bibliothèque interuniversitaire, Section médecine, H 217 (E / 3)
9. Párizs, Bibliothèque nationale de France, latin, 8758, XIV (D / 2)
10. Prága Cod. XIV. E 29 – Nemzeti Könyvtár
11. Róma, ismeretlen könyvtár – elveszett⁵⁵⁴
12. Treviso, Biblioteca del Convento di S. Margherita, Cod. 139 – elveszett⁵⁵⁵
13. Varsó, Biblioteka Narodowa, Rps 08076 II, fol

XV. század

1. Bazel, Universitätsbibliothek, Cod. O. I. 10
2. Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Vind. 5363
3. Berlin, Ms. lat. fol 319
4. Berlin, Staatsbibliothek, Preuß. Kulturbesitz, ms. 840
5. Berlin, Staatsbibliothek, Preuß. Kulturbesitz, ms. lat. 4°239
6. Donaueschingen, Fürstlich-Fürstenbergische Hofbibliothek, Cod. 790, 4°
7. Erfurt, Wissenschaftliche Allgemeinbibliothek, Cod. Amplon. fol. 50
8. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Cod. Gadd. 178
9. Firenze, Biblioteca Nazionale, Cod. Magliabech. II, 1, 395
10. Göttingen, Universitätsbibliothek, Cod. Lüneb. 83
11. Gyulafehérvár, National Library of Romania-Batthyaneum, Cod. Ms III 44
12. Klagenfurt, Bischöfliche Bibliothek, Cod. XXX c18
13. Klosterneuburg, Stiftsbibliothek, Cod. 831
14. Krakkó, Biblioteka Jagiellonska, Cod. 5230
15. Kremsmünster, Stiftsbibliothek, Cod. 120
16. Kremsmünster, Stiftsbibliothek, Cod. 329

⁵⁵⁴ Bövebben: GOLDMANN, A., Drei italienische Bibliothekskataloge, S. XIII–XV. Centralblatt für Bibliothekswesen 4 (1887), 137–155.

⁵⁵⁵ Olvasható egy bejegyzés a kolostor 1378-as könyvtári katalógusában: A kézirat korábban Kaufmann Oliviero Forzetta tulajdonában volt, aki 1374-ben a kolostorra hagyta. Idézetek és bizonyítékok: GARGAN, Luciano, *Cultura e Arte nel Veneto al tempo del Petrarca*, Padua, 1798, 130, 178.

17. Lipcse, Universitätsbibliothek, Cod. 1593
18. Lüneburg, Ratsbücherei, Cod. Theol. fol 2°49
19. Milánó, Biblioteca Ambrosiana, Cod. A 136 sup.
20. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 416
21. München, Universitätsbibliothek, 2°Cod, ms. 55
22. München, Universitätsbibliothek, 2°Cod, ms. 667
23. Oxford, Bodleian Library, Cod. Laud. misc. 743
24. Párizs, Bibliothèque nationale de France, Ms. lat. 10363
25. Párizs, Bibliothèque nationale de France, Ms. lat. 8018
26. Párizs, Bibliothèque nationale de France, Ms. lat. n. acq. 1905
27. Prága, Nemzeti Könyvtár, Cod. VIII. G.4
28. Róma, Biblioteca Vaticana, Cod. Ross. 1097
29. Róma, Biblioteca Vaticana, Cod. Reg. lat. 358
30. Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. poet. et phil. 4°, 31
31. Uppsala, Universitätsbibliothek, Cod. C 918
32. Varsó, Biblioteka Narodowa, Rps 08076 II, fol
33. Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. 130, Quodl. fol
34. Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. 83.18 Auf. fol
35. Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. 71.20 Aug. fol

Emil Trojel által vizsgált kéziratok listája:

- A/ Ambrosianus (Milánó, Biblioteca Ambrosiana), Cod. A 136 sup, XV. század
 B/ Guelferbytanus (Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek), Cod. 83.18 Aug. fol, XV. század
 C/ Vaticanus (Róma, Biblioteca Vaticana), Cod. Ottob. lat. 1463A, XIII. század
 D/ Parisinus (Párizs, Bibliothèque Nationale), ms. lat. 3758, XIV. század
 E/ Montepessulanus (Montpellier, Bibliothèque de l'Ecole de Médecine), Cod. 217, XIV. század
 F/ Gaddianus (Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana), Cod. Gadd. 178, XV. század
 G/ Guelferbytanus (Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek), Cod. 71.20 Aug. fol, XV. század
 H/ Monacensis (München, Bayerische Staatsbibliothek), Clm 416, XV. század
 I/ Parisinus (Párizs, Bibliothèque Nationale), ms. lat. 10363, XV. század
 Codex Lipsiensis (Lipcse, Universitätsbibliothek), Cod. 1593, XV. század
 Codex Brugensis (Brugge, Bibliothèque Publique,) Cod. 479, XV. század
 Codex Vindobonensis (Bécs, Österreichische Nationalbibliothek), Cod. Vind. 5363, XIV. század⁵⁵⁶

Trojel kéziratleírásai és textuskritikai megjegyzései alapján jól látható, hogy a *De amore* szöveghagyománya nem egységes, hanem két, egymástól elkülönülő fő irányba fejlődött. Az Ambrosianus (A) és a Guelferbytanus (B) kéziratok ugyanahhoz a korai hagyományhoz

⁵⁵⁶ Trojel szintén hibásan, a bécsi kódexet a XIV. századra datálja, holott – miként azt a harmadik fejezetben bemutattam – a XV. században másolták. Ez nem befolyásolja az értelmezését, mert ezt a kéziratot másodlagosnak ítéli, és nem tulajdonít neki önálló szövegkritikai értéket. Mindezt úgy, hogy saját bevallása szerint sem tekintette meg élőben a kéziratot.

tartoznak, és a szöveg legmegbízhatóbb formáját őrzik. Bár olvasataik nem mindenütt esnek egybe, éppen ezek az eltérések segítenek közelebb jutni az archetípushoz. Míg A inkább konzervatív, B több helyen javított, filológiailag meggyőzőbb megoldásokat kínál. A két kézirat ezért nem hierarchikus viszonyban áll egymással, hanem egymást kiegészítve szolgálnak alapul a szövegkritikai rekonstrukcióhoz. A fennmaradt kéziratok többsége ezzel szemben egy későbbi, másodlagos hagyományhoz kapcsolódik, amelyet szerkesztői beavatkozások, interpolációk és stiláris átalakítások jellemeznek. Ebben a körben – írja Trojel – C és D gyakran együtt jelenik meg, míg E és a Brugensis különösen gyenge másolásnak számítanak. A G jelű kézirat kontaminált jellegű, több forrásból merít, ezért önálló szövegtani értéke korlátozott. Az EH-csoport pedig nem teljes szöveggént, hanem késői kivonatként értelmezhető, amely fejezetkihagyásai és átrendezései miatt nem illeszthető be egy önálló stemmatikus ágba.

Trojel vizsgálata során kijelenti, hogy a *De amore* hagyománya nem egyetlen lineáris másolási láncként, hanem egy kétágú, részben romló és kontaminált tradícióként írható le. Trojel szerkesztői gyakorlata egyértelműen arra utal, hogy az archetípus rekonstruálásakor kizárólag az A–B hagyomány tekinthető elsődlegesnek, míg a többi kézirat legfeljebb kiegészítő, ellenőrző szerepet tölthet be.⁵⁵⁷

⁵⁵⁷ CAPELLANI REGII FRANCORUM, I. m. , 20–56.

<https://archive.org/details/AndreaeCapellDeAmoreTrojel/mode/2up> (Hozzáférés: 2026.01.25.)

PLÁGIUMNYILATKOZAT disszertáció

Alulírott Havas-Kovács Dominika, DFGWWC (név, neptun-kód), a Szegedi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola Antik irodalmak és kultúrák programjának doktorjelöltje büntetőjogi felelősségem tudatában nyilatkozom és aláírásommal igazolom, hogy az Andreas Capellanus: *De amore* – egy XII. századi szerelmi traktátus értelmezése és recepciója a középkori és humanista irodalombancímű disszertációm **saját, önálló munkám**; az abban hivatkozott nyomtatott és elektronikus szakirodalom felhasználása a szerzői jogok nemzetközi szabályainak megfelelően történt.

Tudomásul veszem, hogy disszertáció esetén plágiumnak számít:

- szó szerinti idézet közlése idézőjel és hivatkozás megjelölése nélkül;
- tartalmi idézet hivatkozás megjelölése nélkül;
- más publikált gondolatainak saját gondolatként való feltüntetése.

Tudomásul veszem, hogy a plágiummal azonos elbírálás alá esik a mesterséges intelligencia bármely formájával – részben vagy egészben – készült munka.

Alulírott kijelentem, hogy a plágium fogalmát megismertem, és tudomásul veszem, hogy plágium esetén szakdolgozatomat a Doktori Iskola visszautasítja.

Szeged, 2026. év 02. hó 15. nap

aláírás

A plágiumellenőrzés szabályai elérhetőek a [szegedi.hu/dokumentumok](https://www.szegedi.hu/dokumentumok) oldalon található alábbi linken:
<https://www.szegedi.hu/wp-content/uploads/2023/01/Plagiumellenorzes-SZTE-BTK-Irodalom-es-Kulturatudomanyi-Doktori-Iskola.pdf>